

Benódek Ferenc

JOGALAP NÉLKÜLI GAZDAGODÁS A RÓMAI JOGBAN

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA**

Pécs, 1968.

B e v e z e t ős

A prétori edictum két civiljogi eredetű, "certum" tárgyú kontraktuális keresetformulájával, a *condictio certae pecuniae*-nek és a *condictio certae rei*-nek, a jogalap nélküli vagyoni juttatások visszakövetelésére való alkalmazása a preklasszikus római jog egyik legeredetibb gondolata. Az új jogintézmény kialakulásának pontos idejét nem tudjuk meghatározni, mindössze az bizonyos, hogy a lex Aebutia és Cicero i.e. 80-ban Roscius Amerinus érdekében elmondott beszéde közötti korra esik.

Es az idők - mely a győzelmesen befejezett pun háborúkat követi - a gazdasági expanziónak, az árutermelés és kereskedelem felvirágzásának a kora. A kondikciónak a jogalap nélküli juttatások visszakövetelésére történt felhasználása is e kiteljesedő áruforgalom egy alapvető szükségletét volt hivatva biztosítani.

A gazdasági forgalomnak ugyanis elkerülhetetlen velejárója, hogy a vagyonszerzés gyakran érvénytelen elidegenített ügylet alapján megy végbe, vagy hol az a cél, melyre tekintettel a juttatás végbement, nem valósul meg, illetőleg ha meg is valósul, maga a cél esik bizonyos fokú társadalmi és jogi rosszallás alá. Ha a preklasszikus jog fenntartotta volna a régi civiljog álláspontját és ragaszkodott volna az átruházási jogaim érvényessége követelményéhez, akkor a forgalomnak nem csekély nehézséggel kellett volna szembe néznie. Az ugyanis, aki bár tulajdonostól, de

érvénytelen ügylet alapján szerzett, mint nem tulajdonos, nem tudta volna tulajdonossá tenni a tőle érvényes jogcímen szerzést sem. Ez utóbbi~~é~~ tehát - valamint az elbirtoklási időn belül a további jogutódoktól is - az átruházó a dolgot tulajdoni keresettel visszakövetelhetette volna. Hogy ennek ki ne legyen téve, a szerezni szándékozó visszgálni kényszerül a megelőző szerzések jogcímeinek érvényességét, ami persze sok utánjérást igényel és végsősoron bénítja a forgalmat.

Mindaz a hátrány elesik az érvénytelen jogcímen szerző tulajdonoskénti elismerésével és az átruházóval szemben csupán kötelmi alapon, gazdagodókénti felelőssé tételével.

A gazdagodás repetitíójára menő kondikciónak a preklasseszikus jog actio-rendszerebe iktatását ezek szerint a jóhiszemű szerzés védelme motiválta, akárcsak az usucapio-ét. Előbbiek arra az esetre garantálták a szerzőnek a tulajdonjogot, ha az előd tulajdonostól, de érvénytelen ügylet alapján szerzett, utóbbi pedig, ha érvényes jogcímen bár, de nem tulajdonostól /illetőleg tulajdonostól alkalmatlan átruházó ügylettel/.

A római kondikciók problematikájával foglalkozó irodalom nemcsak a "gemeines Recht"-ben, de a modern történeti igényű romanisztikában is tekintélyes, már-már áttekinthetetlen. Ennek elsődleges oka kétségtelenül magában a vizsgált anyagban, annak szövevényes, összefüggéseinek szerteágazó, a vagyoni jognak ugyyszólván egészét érintő voltában keresendő. Oka továbbá a ránk maradt forrásanyag sajátos állapota. A rendelkezésünkre álló szövegek tulnyomó része

a Corpus Jurisból való, így azok tükrözik a törvényt szerkesztőinek a kérdésről vallott nézetét. Ugyanakkor azonban a bennük foglalt kijelentések egy oly kor jogászáinak a szájából hangzottak el, melyben az anyagi jogi igényeket az érvényesítésükre szolgáló perjogi eszközök determinálták. Itt pedig az anyagi jognak a performuláktól függése még a megszokottnál is szembetűnőbb, ami már abban a tényben is kifejezésre jut, hogy a ma használatos "jogalap nélküli gazdagodás" elnevezésnek nem volt római megfelelője, s az intézményt egyszerűen a materiális igények érvényesítésére szolgáló keresetek, a "condictiones", néven emlegették.

A klasszikuskori actio-rendszernek az extraordinaria a cognitio bevezetése eredményeként végbement felborulásából a modern kritikai történeti irányzat képviselői arra következtetnek, hogy a kondikciók joga tekintetében a klasszikus és a juszthinianuszi jog között strukturális eltérés van, hogy ezek egymásnak mintegy ellentétét alkotják.

Különösen két vonatkozásban élezik ki a szembeállást. Egyrészt abból, hogy a juszthinianuszi jog a gazdagodási tényállásokat tipizálta, arra az elgondolásra jutnak, hogy a klasszikus jogban mindenféle tipizálási törekvés hiányzott, s a klasszikus kor jogászai megelégedtek a gazdagodási igények tényállásbeli előfeltételeinek körülhatárolásával és tőlük minden reflektó a kondikciók közös jogalapjáról idegen volt.

Másrészt elvileg állítják szembe a juszthinianuszi

jogot a klasszikussal a kondíciós kötelelem tartalma szempontjából is. A klasszikus jog vonatkozásában úgy látják, hogy ez a kondíciós formulához kötöttsége folytán egyáltalán nem tette lehetővé a gazdagodási felelősségnek a meglévő gazdagodásra való korlátozását. Abból viszont, hogy a juszthinianuszi jogban a formulához kötöttség eszik, arra következtetnek, hogy ez utóbbi valóban megtette azt, aminek megtétele immáron módjában állott: hogy ti. elvi általánosságban korlátozta a gazdagodó felelősségét a meglévő gazdagodásra.

Látni fogjuk, hogy ilyen általánosságban egyik tétel sem áll, és hogy a jogalap nélküli gazdagodás klasszikus és juszthinianuszi joga között nincsen szerkezeti különbség.

Az elvi szembeállításra nem a források nyújtanak alapot, hanem azt a szerzők elfogultsága, pandektajogi elképzeléseiknek ezekben a forrásokba való vetítését eredményezi.

Szerteágazó kérdések jobb összefogása és élesebb exponálása érdekében az anyag két alapvető problémakörre tagolása látszott célszerűnek: a/ az elsőben megvizsgálni azokat a változatos tényállásokat, melyek jogalap nélküli gazdagodási kötelmet keletkeztetnek, b/ a másodikban pedig magát a gazdagodási kötelmet, melyet ezek a tényállások keletkeztetnek.

A kondíciós kötelmet keletkeztető tények körében további felosztást tett szükségessé az általános és különös tényállásbeli előfeltételek megkülönböztetése: előbbi azokat az elemeket jelenti, melyek valamennyi gazdagodási tényállásban közösek, utóbbi viszont azokat, melyek csupán

a tényállások bizonyos típusaiban.

Továbbá, minthogy az intézmény története a pereszközökben vette kezdetét és ezek jelentős hatást gyakoroltak a további fejlődésre is, elsőnek a condictioval mint a jogérvényesítés eszközével foglalkozunk.

Pécs, 1968. március 1.

A szerző.

I. rész

A conditio mint a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze.

A római jognak, különösképpen annak klasszikus korszakában egyik jellegzetes vonása az absztrakcióktól való ösztönös idegenkedés. A római jurista a jogilag szabályozott társadalmi viszonyokat nem alanyi magánjogokként illetve kötelezettségekként fogja fel. Az alanyi jog általános fogalma ismeretlen a rómaiaknál. A "ius" szó jelent jogszabályt, a magistratus tribunálját, de csak kivételesen "jogosultságot". Jellemző, hogy a közismert "ius est facultas agendi" meghatározás sem a rómaiaktól való, hanem a glosszatoroktól származik.^{1/}

A klasszikus kor joga ezzel szemben bírósági jogorvoslatok körül forgó magisztrátuszi kijelentések formájában jelenik meg. A jogszabályoknak ez a sajátos megjelenési módja nagy mértékben közre játszott, hogy a jog magyarázó feladatukat abban látják, hogy pontosan körülírják azt a tényállást, melynek fennforgása esetén valakinek reális kilátása van arra, hogy javára a bíró egy másik ellen marasztaló ítéletet fog hozni. Ennek a kilátásnak a megjelenési formája az actio. Az egész római magánjog ily módon nem más mint akciók rendszere, maga az actio pedig a jog alapvető kategóriája. A római jurista nem úgy fejezi ki magát, hogy például az eladó "jogosult" követelni az áru vételárát, vagy hogy a vevő "tartozik" azt megfizetni, - mint mi tesszük - hanem azt mondja, az eladó "ex vendito" perelhet, vagy hogy

eladó actio venditi-t indíthat vevő ellen.

A római jognak ez a "keresetjogi beállítottsága" fokozott mértékben jelentkezik a jogalap nélküli gazdagodás területén. Tartalmilag abban nyilvánul meg, hogy a visszakövetelésére szolgáló kereset, a condictio - legalábbis alapjaiban - a lex Siliatól kezdődőleg egészen a klasszikus kor végéig határozottan kijelölte az indokolatlan vagy oneltolódások kiküszöbölhetőségének kereteit. Formai megnyilvánulása pedig az, hogy a "gazdagodási kötelmek" anyagi jogi intézményére a rómaiaknak még kifejezésük sem volt, mint nekünk a "jogalap nélküli gazdagodás", "ungerechtfertigter Bereicherung", "enrichissement injuste", "injust enrichment". Ők egyszerűen condictio-ról beszéltek s magyarázatukban arra törekedtek, hogy megállapítsák a kereset alkalmazhatóságának eseteit.

A jogalap nélküli gazdagodás római jogának e jellegzetessége folytán indokolt, ha tárgyalásunkat a condictio-nak mint az alaptalan gazdagodás visszakövetelésére szolgáló perjogi eszköznek a vizsgálatával kezdjük.

I.

A condictio a legis actio korában.

1./ A legis actio per conditionem.

1. Gaius institúcióinak tudósítása szerint a "per conditionem" legis actiót a sacramentum-mal és a iudicis postulatio-val való eljárásmód mellé harmadikul két lex rogata, a lex Silia és a lex Calpurnia vezette be /Gai.

inst. 4, 19/. Előbbi arra az esetre, amidőn összegszerűen meghatározott pénz, certa pecunia a követelés tárgya, utóbbi pedig egyéb határozott dolog, certa res tulajdonátruházásának követelésére /Gai inst. 4, 18/. A törvények keletkezésének idejéről Gaius hallgat, a modern kutatás azonban feltételezi, hogy előbbi i.e. 250 tájban,^{1/} utóbbi pedig i.e. 200 körül keletkezett.^{2/}

Jogtudásunk célzást tesz egy vitára /valde quaeritur/, mely korának, az i.u. II. századnak jogászaik között akörül folyt, hogy melyek voltak e legis actio bevezetésének okai, hiszen tulajdonjog átruházása /dari/ iránti követelések érvényesítésére a XII táblás törvényben szabályozott mindkét perlekedési mód, a legis actio sacramento in personam és a legis actio per iudicis postulationem alkalmas volt.

Gaiusnál találjuk a "per conditionem" eljárásnál követett ritus leírását is.

E szerint az eljárás in iure szakasza azzal veszi kezdetét, hogy a magisztrátus előtt felperes /actor/ ellenfele felé fordulva a következő kijelentést teszi:

AIO TE MIHI SESTERTIORUM DECEM MILIA DARE OPORTERE: ID POSTULO AIES AUT NEGES.

Ha az adversarius, tehát az alperes, tagadta a követelés fennforgását /dicebat non oportere/, actor így folytatta:

QUANDO TU NEGAS IN DIEM TRICESIMUM TIBI IUDICIS CAPIENDI CAUSA CONDICO.

A legis actio elnevezést tehát szemmel láthatólag a felperesi ünnepélyes nyilatkozat utolsó szaváról, a condico-

ról nyerte. Condicere - úgymond Gaius - az ősi latinságban annyit tesz mind denuntiare, vagyis valamit "kijelenteni, kihirdetni, kitűzni."^{3/}

Egy másik auktortól, az időszámításunk kezdete táján élt Festus-tól azt is megtudjuk, minek a kitűzéséről van itt szó: Condicere est dicendo denuntiare, condictio in diem certum eius rei quae agitur, denuntiatio, azaz a peres ügy tárgyalási határnapjának megállapításáról.^{4/}

A legis actio per conditionem esetében követett ritus lényege az etimológia alapján ezek szerint abban jelölhető meg, hogy felperes a jelenlévő alperest ünnepélyes, vagyis törvényileg előírt szavakkal felszólítja, hogy vele 30 nap múlva találkozzék a vitájukat eldöntő bíró kijelölése végett.

Ennél többet az etimológia nem tud mondani számunkra. Így különösen nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy mik voltak azok az okok, melyek e perlekedési mód bevezetését szükségessé tették.

2. Miként láttuk, sem Gaius sem kortársai előtt már nem volt világos a kondikciós eljárás rendeltetése. Mivel közvetlen források nekünk sem állanak rendelkezésünkre, ennek megértéséhez a legcélszerűbbnek az látszik, ha összevetjük a legis actio per conditionem-ben használt felperesi nyilatkozat szövegét a korábban már alkalmazott másik két legis actio megfelelő kijelentéseivel, hogy ebből az összehasonlításból vonhassunk le következtetéseket az új eljárás bevezetésének feltehető okaira.

Állítsuk előbb egymás mellé a legis actio per conditionem-

ben és a másik két legis actio-ban tett felperesi jogállítasokat:

a./ L.a. sacramento in personam: AIO TE MIHI DARE OPORTERE

/Valerius Probus, 4.1./

b./ L.a. per iudicis arbitrive postulationem: EX SPONSIONE TE MIHI X MILIA SESTERTIORUM DARE OPORTERE
AIO /Gai 4, 17 a/

c./ L.a. per conductionem: AIO TE MIHI SESTERTIORUM
DECEM MILIA DARE OPORTERE /Gai, 4, 18/

Szembetűnő a formulák közös vonása: felperes mindháromban azt állítja, hogy alperes véle szemben valaminek adására /dare/ van kötelezve /oportere/ a ius civile értelmében.

E mellett az egyezés mellett azonban a három szöveg jelentős eltéréseket is mutat. A legis actio per iudicis arbitrive postulationem formulájában felperes megjelöli követelés jogalapját. Azt állítja, hogy alperes stipulációból kifolyólag /ex sponsione/ tartozik neki egy fix összeget adni.

A másik két legis actio szövegében nem történik említés a követelés jogalapjáról. Ezek formulája tehát az előbbivel szemben kauzátlan, absztrakt. A legis actio sacramento in personam esetében ez nem is lehetne másként, hiszen ez mint legis actio generalis a kötelmi követelések érvényesítésének általános eszköze. Formulájában ezért egyszerűen nincsen hely a követelés jogalapjának megjelölésére.

Abból azonban, hogy a másodikként említett legis actio szövegében a felperes megemlíti követelés kauzáját, arra

kell következtetnünk, hogy a "per iudicis arbitrive postulationem" legis actiot csupán a követelések egy meghatározott csoportjának perlésére, és pedig a sponsio-ból vagyis a verbálkontraktusokból eredő igények érvényesítésére vezették be mint egyszerűsített eljárást.

Ehhez képest a legis actio per conditionem formulája jelzi a fejlődés következő stádiumát. Felperes itt az előbbi legis actioval szemben nem tartozik megjelölni a követelés jogalapját. Ennyiben hasonlít a szakramentumos eljáráshoz. A kettő között mégis egy lényeges különbség fedezhető fel. Az t.i., hogy míg a szakramentumos per útján valamennyi követelés érvényesíthető, addig a kondikciós legis actio útján csak az, melynek tárgya meghatározott dolog vagy fix pénzösszeg /certa res ill. certa pecunia/.

3. Miben áll most már a kondikciós formula absztrakttá tételének értelme a kezűt megnevező legis actio per iudicis arbitrive postulationem-hez képest?

Véleményem szerint a következőkben. Abból, hogy a iudicis postulatioban felperes tartozik megjelölni követelés jogalapját, következik, hogy a magistratus az eljárás in iure szakaszában esetenként dönti el, hogy a jogvitát a iudicis postulatioban kreált különös birói perutra enged-e vagy pedig a felperest arra utasítja, hogy igényét a szakramentumos per útján érvényesítse.

A kondikciós eljárás módnál ellenben a követelés jogalapja nem képezi vizsgálat tárgyát az eljárás in iure szakaszában. Fix pénzösszegre és meghatározott dolog szolgáltatá-

sára menő követelések jogalapjukra tekintet nélkül, ipso iure bírói perutra tartoznak, anélkül hogy felperesnek sacramentum segítségével kellene az állam beavatkozását kiprovokálnia. Ezért elegendő, ha a fél jogállításában csupán a követelt összeget vagy dolgot jelöli meg, a követelés jogalapjának vizsgálata az eljárás második szakaszába tartozó kérdés, mely a judex tiszte.

A legis actio per conditionem tehát a legis actiós eljárás legfejlettebb formája, az a perlekedési mód, amelynél a felek nemcsak arra nincsenek kényszerítve, hogy vitájukat kerülő uton sacramentum beiktatásával vigyék az állami igazságszolgáltatás közege elé, de az sem szükséges többé, hogy a magisztrátus esetenként döntsön az ügy bírói utra tartozandósága kérdésében. Ez az eljárási forma már teljes kifejelettségében mutatja, hogy az állami igazságszolgáltatás rendszere - legalább is certum tárgyú igények érvényesítése tekintetében - véglegesen megszilárdult.

4. E történelmi folyamat fokozataira vonatkozólag további részleteket tudunk meg, ha összevetjük a három formula szövegében szereplő azokat a nyilatkozatokat, melyeket felperes tesz igénye jogosságának alperes általi tagadását követőleg:

- a./ Legis actio sacramento: QUANDO TU NEGAS SACRAMENTO
TE PROVOCO /Valerius Probus, 4,5/
- b./ Iudicis postulatio: QUANDO TU NEGAS TE PRAETOR ARBITRUM POSTULO UTI DES /Gai inst. 4, 17, a/
- c./ Condictio: QUANDO TU NEGAS IUDICEM IN DIEM XXX TIBI
IUDICIS CAPIENDI CAUSA CONDICO /Gai inst. 4, 17 b/

A három formula tulajdonképpen három különböző fázisát mutatja annak a fejlődési folyamatnak, melynek során az önhatalmú jogérvényesítés rendszerét az állami igazságszolgáltatás rendszere fokozatosan viasszaszorította, s melynek eredményeképpen kiteljesedik és megszilárdul az igazságszolgáltatás állami monopoliuma.

A legis actio sacramento-beli formula még az önhatalmu jogérvényesítés nyomait őrzi. A legrégibb állami perrend, a sacramentumos eljárás, maga sem más, mint törvényes keretek közé szorított, előírt formákban végbemenő - államilag megfékezett és ellenőrzött - önhatalomgyakorlás.^{5/}

Az éppen csak hogy kialakulóban lévő állam a polgárok vagyoni természetű érdekösszeütközéseit még nem tekinti feltétlenül a maga joghatósága alá tartozóknak, s azokba csak akkor avatkozik be, ha a felek követelésük jogosságára megesküdtek, tehát amikor nyilvánvaló, hogy a két egymással ellentétes eskü közül az egyik hamis. A hamis eskü ui. mint sacrilegium már állami ügy, mely mint crimen publicum közüldözés alá esik.^{6/} A büntetőjogi kérdés azonban csak a felek magánjogi vagyoni vitájának eldöntése révén, s e döntés eredményétől függően bírálható el. Az ügy bírói vizsgálata tehát nem a követelés jogossága vagy jogtalansága, hanem a felek szavahihetősége körül mozog.^{7/}

Eredetének ezeket az áruló jeleit a sacramentumos eljárás történelmének során mindvégig megőrizte. Mindössze annyiban észlelhetünk változást, hogy a *ius civile* általános

elvilágiasodási tendenciájának megfelelően ez a perrend is fokozatosan elveti szakráljogi sajátosságait.^{8/} A felek által letett sacramentum-összeget a későbbi laikus jogtudomány nem tekinti többé a hamis eskü büntetésének, hanem egyszerű fogadási összegnek.

Alapvető változást jelez a római igazságszolgáltatás történetében a iudicis postulatio formulája. Ezzel a legis actioval indul meg a perjog végleges kiválása a szakrális jog köréből, tehát az igazságszolgáltatás profanizálódása. Aligha tévedünk, ha ezt a lépést a magántulajdoni viszonyok megszilárdulása és az állam hatalom megerősödése szükségszerű következményének tartjuk. A nemzetiségi társadalom szakrális színezetű szokásait a primitív tulajdon- és csereviszonyok területén fokozatosan felváltják a laicizált vagyoni jogi szabályok. A vagyoni jogi sérelmet szenvedett fél többé nem kénytelen kerülő uton érvényesíteni igényeit, hanem most már közvetlenül fordulhat a magisztrátushoz, hogy tőle bírót /iudexet vagy arbitert/ kérjen.

Ez a bírókérés a legis actio nagy újítása, ahonnan "iudicis postulatio" elnevezését is vette. A "iudicem postulo uti des" kitétel is arra enged következtetni, hogy a magisztrátus itt még esetenként dönt az ügy bírói utra tartozandósága felől. Hogy ebben a kérdésben állást foglalhasson, meg kell ismernie a felek vitájának természetét. Minden bizonnyal ezzel magyarázandó, hogy a felperes a iudicis postulatioiban

tartozik megjelölni követelése jogalapját. Ugy látszik, az államhatalom elsőként az áruforgalom leggyakoribb, egyben legfontosabb szerződésére, a sponsio-ra alkalmazta az új eljárás-módot, melyhez később Gaius közlése szerint a jogközösség megszüntetése iránti perek járultak.

Gai inst. 4, 17 a: Per iudicis postulationem agebatur, si qua de re ut ita ageretur lex iussisset, sicuti lex XII tabularum de eo quod ex stipulatione petitur... item de hereditate dividenda inter coheredes eadem lex per iudicis postulationem agi iussit. Idem fecit lex Licinia, si de aliqua re communi dividenda ageretur...

A iudicis potulatio tehát nem váltotta le a szakramentumos eljárást. Ez utóbbi továbbra is maradt legis actio generalis /Gai. 4.13/, míg az új perrendre csak néhány - ámbar nagyon fontos - jogvita-típust utaltak speciális törvények.^{9/}

Ha azonban az új eljárás bevezetésének nem az volt a célja, hogy vele a nehézkes legis actio sacramenta-t helyettesítsék, úgy valamilyen különös oknak kellett fennforognia, mely a római törvényhozást ösztönözte a iudicis postulatio bevezetésére.

A ratio legis az osztópereknél egészen nyilvánvalónak látszik és a Levy által úgynevezett "halbstreitiger Charakter des Teilungsprozesses"-ben jelölhető meg.^{10/} A szakramentumos per szerkezete ugyanis olyan, hogy az két szembenálló fél homlokegyenest ellenkező és egymást kizáró jogállitását tételezi fel. Ez a perbeli alaphelyzet azonban az osztópereknél többnyire nem forog fenn. Itt ugyanis rendszerint több fél áll egymással szemben, olyan felek, akik az esetek túl-

nyomó többségében nem is vitatják, hogy a felosztandó vagyontárgyból mekkora hányad jár nekik. Nem lévén ellentétes jogállás, nincs mit sacramentummal megerősíteni. Kézenfekvő volt tehát a megoldás, hogy a perbeli fogadást egészen elhagyják és megelégedjenek azzal, hogy a felek a magistrátustól arbitert kérnek, akinek feladata egyedül az osztály fogantatására szorítkozik.^{11/} A iudicis postulationak a bevezetését ezek szerint a szakramentumos eljárásnak az osztóperek lebonyolítására való gyakorlati alkalmatlansága indokolta.

Hogyan áll azonban a kérdés a sponsionál? Ez eredetileg, mint ismeretes, maga is eskü volt, mely csak római polgárok között volt használható. Ha tehát a sponsor nem tett eleget ígéretének, úgy már ezzel a ténykedésével megszegte esküjét. Szükségtelen tehát, hogy ellenfele tőle egy hamis esküt provokáljon ki a szakramentumos eljárás során, arról nem is beszélve, hogy mint "esküszegőnek" a szava többé hitelt úgy sem érdemelt.^{12/} A szakramentumos eljárás tehát a sponsio esetében is feleslegesnek, szükségtelennek bizonyult.

Az állam igazságszolgáltatási monopóliumának széles körben való kialakulását és végleges megszilárdulását azonban a legis actio per conditionem formulája jelzi, melyből már kimarad a magisztrátushoz címzett formai bírókérés. Ebből ugyanis arra kell következtetnünk, hogy - legalább is a certa resre és certa pecuniara menő követeléseknél - az ügy állami peruttra tartozása kétségtelen. A formula már feltételezi, hogy a fél bírót kap a magisztrátustól, ezért szükségtelen, hogy a

felperes a magisztrátustól formálisan is bírót kérjen. Éppen ezért nyilatkozatát nem a magisztrátushoz intézi, nem tőle kér engedélyt ügye iudicium alá bocsátásához, hanem jelenlévő ellenfeléhez, akit "sollennis verbis" felszólít, hogy 30 nap múlva jelenjék meg az in iure eljáró szerv előtt iudicis capiendi causa.^{13/}

Bár a nyilatkozattétel a magisztrátus előtt megy végbe, az eljárás in iure szakaszában, az államhatalom képviselőjének szerepe mindössze abban merül ki, hogy ellenőrzi a felek az előírásoknak megfelelően tették-e meg nyilatkozataikat.

Szerkezetét tekintve a per condictionem perlésmód tehát lényegében a legis actio sacramento in personam végletekig vitt leegyszerősítése. Legfőbb előnye amazzal szemben, hogy alperes a kondíciós eljárásban negat sine poena, azaz elmarasztalása esetén nem kell perbirságot fizetnie.^{14/} A iudicis postulatio-hoz képest viszont annyiban jelent fejlettebb performát, hogy absztrakt jellegének megfelelően mindazon követelések érvényesítésére alkalmas, melyek tárgya certa res vagy certa pecunia.^{15/}

Az eddigiek összefoglalásaképpen tehát megállapíthatjuk, hogy olyan kötelmi követelések érvényesítése végett, melyeknek tárgya certa res, a hitelező választása szerint folyamodhatik a legis actio sacramentohoz *ha t.i.* biztos a pernyerességében s ezért a poena-vel való perlést célszerűnek tartja/ vagy pedig a iudicis postulatio-hoz, illetve a condictio-hoz.

Minden esetben a iudicis postulatiót kell azonban igénybe vennie, amikor követelése stipulatio incerti-n alapul.

Ettől az egy esettől eltekintve "incertum" követelése a

legis actiones speciales útján nem lehetséges. Ha felpere ilyen igényt akar érvényesíteni, akkor a legis actio sacramento-t kell igénybe vennie.

Eddig vizsgált forrásaink alapján tehát az i.e. III. század közepéig tudjuk visszafelé követni a condictio-nak nevezett eljárás nyomát. A kifejezés archaikus volta azonban arra int bennünket, hogy e perlési mód gyökereit a római jog legősibb rétegeiben kell keresnünk.

Lényegében ez a törekvés vezette már Pernice-t is, amikor felállította azt a hipotézist, hogy a condictio volt a peregrinusokkal való perlekedés ősi módja.^{16/} Tételének bizonyítékául hivatkozik arra, hogy "clarigatio"-nak nevezett eljárásban a "conductus dies cum hoste" és "condicere" kifejezések előfordulnak.^{17/}

Nézzük meg ezek után, hogy mennyiben helytálló a condictio kapcsolatba hozása a peregrinusokkal való eljárással.

2. A ius gentium szerinti recipratio /clarigatio/

A modern irodalomban többször történt utalás arra a párhuzamra, mely a primitív kor római magánpere és a nemzetközi kapcsolatokban követett eljárása között megfigyelhető.^{18/}

Ezt az első pillanatra némileg különösnek tűnő megfelelést már az ókori auktorok is észlelték, akiknek sorában például Livius a "iure gentium agere"-t párhuzamba állítja a "lege agere"-vel /Ab urbe condita, 1,14,1/.

Betti egyenesen úgy véli, hogy a lex Silia és a lex Calpurnia nyomában megjelenő legis actio per conductionem nem más mint az ősi római nemzetközi jog recipratio, clarigatio

eljárásának a recipiálása a belső állami jog által.^{19/}

Ennek a clarigationnak, melyet De Francisci egyszer találóan "condictio internazionale"-nak mondott,^{20/} az a rendeltetése, hogy a populus Romanus általa visszaszerezze rab-szolgaként elhurcolt polgárait vagy elrabolt állatait, a szomszéd néptől, miként erről Festusnál olvashatunk:

De verborum significatu 274: Reciperatio est, ut ait Gallus Aelius, cum inter populum et reges nationesque et civitates peregrinas lex convenit, quomodo per reciperatores reddantur res reciperenturque, resque privatas inter se persequantur.

Festus grammatikai munkájából kitűnőleg Rómának a szomszéd népekkel kötött szövetségi szerződésai már tartalmaztak bizonyos rendelkezéseket a rekuperációra vonatkozólag. Vitás azonban az itt szabályozott peres eljárás jellege. Wenger álláspontja az, hogy a pert egyik állam polgárai mint sértettek indítják a másik állam polgárai mint tettesek ellen, illetőleg a károsultak mint magánszemélyek az ellen az állam ellen, melynek polgárai a deliktumot elkövették.^{21/} Ez a nézet azonban forrásszerűen nem bizonyított, úgyhogy Karlowa-nak kell igazat adnunk, aki a reciperatiót nemzetközi eljárásnak tartja, melynek alanyai maguk az államok.^{22/}

Ha a másik állam megtagadja a követelt dolgok kiadását, egy ünnepélyes ritusra, a rerum repetitiora kerül sor, mielőtt a populus Romanus a "iustum piumque bellum" útját választaná.^{23/} A szenátus a fetiales papi testületéből néhány tagot küld ki, hogy ezek elégtételt követeljenek az idegen

néptől. A küldöttség az illető állam határához vonul, ahol vezetője, a pater patratus, Livius tudósítása szerint a következő szavakat mondja el:

"Audi Juppiter, audite fines, audiat Fas! ego sum publicus nuntius populi Romani, iuste pieque legatus venio verbisque meis fides sit" /Ab urbe condita 1, 32, 6/.

Ezután előadja követeléseit és megesküszik állításai igazára:

"si ego iniuste impieque illos homines illasque res dedier mihi exposco, tum patriae compotem me nunquam siris esse" /Livius 1, 32, 7/.

Ha az idegen nép megtagadja a vita békés elintézését, a pater patratus 30 napi határidőt tűz ki a követelések teljesítésére. Ez az időtűzés a conductus dies cum hoste /Livius 1, 32, 11/^{24/} A kitűzött idő tehát azonos a lex Pinaria-beli és a condictio-beli 30 napos határidővel.^{25/} Eredménytelen eltelte után a pater patratus ismét az isteneket hívja tanukul, hogy a másik nép adott okot a háborúra:

"audi Juppiter et tu Jane Quirine diique omnes caelestes vosque terrestres vosque inferi audite! ego vos testor populum illum iniustum esse neque ius persolvere, sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipescamur" /Livius, 1, 32, 10/.

Az istenek tanuskodása a római nép ügye mellett abban áll, hogy azok az "impius"-nak bizonyult másik népet a sorra kerülő háboruban semmisítsék meg és a győzelmet az "igaz"

/pius/ római népnek juttassák.^{26/} Az istenekhez folyamodás tehát lényegében eskü: a pater patratus azzal akarja az isteneket a római nép mellé állítani, hogy ügyét igazságosnak, az ellenfélét pedig igazságtalannak mondja.

Ez az esküformula tehát a lényegét tekintve megfelel a szakramentumos perben használt formulának, mégis talán azzal a különbséggel, hogy itt az eskü teljesen egyoldalú, hiszen az idegen nép nem esküszik meg saját igazára.

A követség ezekután visszatér Rómába, ahol a rex/később a magisztrátus/a következő szavakkal kéri ki a senátus tanácsát:

"quamrum verum litim causa condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato Priscorum Latiorum /illetve később a megfelelő ellenséges népet/... quas res nec dederunt nec solverunt nec fecerunt, quas res dari, solvi, fieri oportuit, die... quid censes?" /Livius 1, 32, 11/

A szenátorok erre a kérdésre válaszolva eldöntötték a háboru ügyét, melyet követőleg egy fetialis vérrel bekent vashegyű vagy keményre égetett fadárdát dob át a határon újabb ünnepélyes nyilatkozat kíséretében /Livius 1, 32, 13; Gellius, Noctes atticae 16, 4, 1/, amivel megtörténik a hadüzenet: a ius ac iudicium-ot felváltja a két állam közti duellum.

A szenátoroknak feltett kérdésnek még az ősi időkből származó formulája összefoglalja, mit követel a populus Romanus a másik néptől: res dari, res fieri, res solvi.

A res dari jelentése: adjátok vissza az elrabolt dolgokat: A res solvi-é: fizessetek poena-t az elkövetett békebontásért; A res fieri jelentése nem egészen világos. Feltehetőleg azt kívánja mondani, hogy a természetben vissza nem adható /elpusztult vagy elfogyasztott/ dolgok helyett adjanak azonos értékűt.^{27/}

A clarigatio-nak ez az ősrégi rituáléja, mely Livius leírásában a latin népek közti hadüzenet módját mutatja, minden valószínűség szerint még abból az időből ered, amidőn a gens-ek nem szerződtek populus Romanus-szá.

Tehát nem arról van szó, hogy a magánjog a lex Silia-vel és a lex Calpurnia-val recipiálta volna a nemzetközi jogi értelemben vett ius gentiumban^{28/} használatos reciperatiót.

Az új perrend "condictio" elnevezése kétségtelenül közvetlenül levezethető a fetiales "condicere" névvel illetett nyilatkozatából. A "res repetere" azonban a magánjog területén is jóval régibb mint a lex Silia vagy a lex Calpurnia. Gyökereiben az állam és jog kialakulása előtti időkbe nyúlik vissza.

A nemzetközi jogi condictio és a magánjogi kondikciós per hasonlósága nem magyarázható azzal, hogy utóbbi az előbbiből lett kölcsönözve. A párhuzamosság magyarázata inkább abban keresendő, hogy mindkettő egy olyan ősi állapot viszonylag kései maradványa, továbbélése, melyben a ius gentium és a ius civile differenciálódása még nem következett be.^{29/}

A legmagasabb rendű önálló gazdasági közösséget jelentő

genszek közti jogviták legősibb esete az állat- és emberrablással véghez vitt jogtalanság. Ez az in-juria azt a kötelezettséget rója arra a nemzetségre, melynek tagjai a deliktumot elkövették, hogy elégtételt adjon a sérelmet szenvedett közösségnek.

Ez utóbbi az elrabolt javak /bona vagy homines/ kiadását követeli. Innen ered a "res repetere" kifejezés. Ha az elégtételt megtagadják, a sértett nemzetség maga gondoskodik arról, hogy "elégtételt" vegyen. Erőszakkal fogja tehát a rabolt dolgokat visszaszerezni. Az általa alkalmazott erőszak azonban nem egyszerű békebontás, viszálykodás, hanem purum piumque duellum, hiszen sajátjukat veszik csupán vissza. Lehetséges azonban, hogy a duellum megegyezéssel /pactio/ fejeződik be; a jogsértő gens, hogy véget vessen a viszálykodásnak, önként visszaadja mégis a követelt dolgokat.

A magántulajdon kialakulása és a genszek állammá szerveződése után ez a nemzetségek közti eljárás új funkciókat kap.

Elsődleges feladata lesz, hogy az állami közösségen belül általa rendeződjenek a magántulajdonossá vált családfők /pater familias/ közti vagyoni viták. E mellett azonban továbbra is ebben az ősrégi formában bonyolódnak le a nemzetségi közösségek helyébe lépett új közösség, a populus Romanus viszályai is más közösségekkel.

A genszek közti vagyoni kapcsolatokat - melyek tehát lényegében deliktuális természetűek - szabályozó szokások e folyamat eredményeképpen két egymástól elkülönülő jogrendszerre tagolódnak:

az egyiket alkotják azok a normák, melyek a populus Romanusnak más államokhoz való kapcsolatát szabályozzák /ius gentium/,

a másikat pedig azok a jogszabályok, melyek a genssek helyébe lépett új vagyonszövetségek, a familiák fejei közötti vagyoni viszonyokat rendezik /ius privatum/.

A ius gentium és a ius privatum tehát egy töről metszett. A jogfejlődés kontinuitása nem szakad meg a nemzeti társadalom felbomlásával. Csupán ezzel magyarázható ugyanis, hogy a nemzetközi jogi hadüzenet /clarigatio/ és az államon belüli magánper feltűnő hasonlóságot mutatnak. Amiként a pater patrus az isteneket hívja tanuul, hogy a másik nép "igaztalan" a rómaiakkal szemben /populum illum iniustum esse/, ugyanúgy a magánperben is a jogát érvényesítő tanuul hívja ügye mellé polgártársait és a pártatlan bíró feladata megállapítani, "cuius sacramentum iustum est"...^{30/}

Persze e megfelelések ellenére sem szabad a két jogrendszert egymással mechanikusan azonosítani. Az ősi állapothoz képest ugyanis az idők folyamán az általuk szabályozott társadalmi viszonyok alapvetően megváltoztak, ráadásul a változás iránya is erősen divergáló.

A ius privatum területén fokozatosan az államhatalom veszi kezébe az igazságszolgáltatást. Eleinte inkább csak ellenőrzi az önhatalmu jogérvényesítést. De ha szükséges, tekintélyével be is avatkozik a felek vitájába, ahol t.i. ezt a beavatkozást a populus Romanus érdekei megkövetelik: mittite ambo hominem! - mondja a magistratus a legis actio sacramentoban.

A ius gentium területén ellenben nincsen egy olyan hatalom, mely a viszálykodó államok felett állana, amiért itt

a jogérvényesítés normális módja továbbra is az önhatalom marad. A nemzetközi jog tehát, a fejlettebb magánjoghoz mérve, a jogfejlődésnek egy primitivebb fokát mutatja.^{31/} Mennél jobban megyünk azonban visszafelé, a jog őszibb rétegei irányában, annál több érintkezési pontot találunk az önhatalomnak tágabb teret engedő magánjog és a *ius gentium* között.

II.

A condictio formulái a prétori ediktumban.

1. A legis actió eljárás hanyatlása és a legis actiók eltörlése.

1. Arról, hogy a római jog miként tért át a legis actiók formájában történő igazságszolgáltatásról a formuláris eljárásra, Gaiusnál a következőket olvashatjuk:

Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium venerunt, namque ex nimia subtilitate veterum qui tunc iura condiderunt eo res perducta est ut vel qui minimum errasset litem perderet.

Gai inst. 430.

4.30

Gaius tehát azt mondja, hogy a legis actiók lassanként "győlőletessé" váltak, mert a régiek túlzott szórszálhasogatása folytán /ex nimia subtilitate/, akik akkoriban a jogszabályokat megformulázták, az a helyzet állott elő, hogy az, aki csak a legkisebbet is tévedett, perét elvesztette.

A régi jogászok tulzásba vitt subtilitas-a lett volna tehát az alapvető oka az ősi római perrend eltörlésének. Arra, hogy milyen mértéktelen volt az ősi perjog formalizmusa, Gaius egy sokat idézett példát hoz fel:

Gai inst. 411: Eum qui de vitibus succisis ita egisset ut in actime vites nominaret, responsum est rem perdidisse, cum debueret arbores nominare, eo quod lex XII. tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur.

4.11

Valaki tehát szőlőtőkéi kivágása miatt perelt, ezért keresetében is "szőlővesszőket" említett. Pusztán e csekély

tévedése folytán elvesztette perét, mert a legis actios eljárásban "fákat" kellett volna mondania, miután a 12 táblás törvény egész általánosságban csak fák kivágásáról /"de arboribus succisis"/ szólt.

Ez az eset nyilván nem egyedülálló és a régi római jog túlzott formalizmusának példáit Gaius tetszés szerint tudta volna szaporítani.

Gaius azonban nem egészen jól értette meg ennek a formalizmusnak a természetét. A 4,30-ban ugyanis azt látszik mondani, mintha ez a formalizmus csak fokozatosan domborodott volna ki, s az ősi időkben könnyebben visélték el, mivel ekkor állítólag még nem volt olyan merev mint amilyen később lett.

Ez persze egyike Gaius tévedéseinek, melyeket ősi intézményekre vonatkozó fejtegetéseinél gyakran elkövet.^{32/}

Ennek valójában az ellenkezője igaz. Nemcsak hogy nem növekszik az idő múlásával a jog formalizmusa, hanem éppen ellenkezőleg, fokozatosan enyhül.

Az előzőekben láttuk, hogy a perrendi formaságok kezdetben vallásos szertartásokhoz kapcsolódnak. Nyilvánvaló ezért, hogy a formákhoz kötöttség fokozottabb mértékben jelentkezik egy olyan korban, melyben a per át van itatva misztikus vonatkozásokkal.

A legis actio-s perrend azonban nem vált hajlékonyabbá akkor sem - vagy csak igen csekély mértékben - amidőn a jog már jórészt levetette szakrális vonásait.

A pontífex-jogászok továbbra is ragaszkodtak a hagyományos formulák aprólékos megtartásához. Ez a kíváncsi azonban mostmár annál kevésbé lesz elviselhető, mennél inkább fele-

désbe mennek azok az okok, melyek életrehívták, és amelyek létüket hajdan igazolták.

Az ősi formaságok értelmének fel nem fogása - mondhatnánk e formaságok értelmetlenné válása - nem pedig a formalizmus erősödése lett az oka annak, hogy a közvélemény szembefordult velük.

Ennek előbb-utóbb a legis actio-s rendszer eltörléséhez kellett vezetnie, annak ellenére, hogy ezzel párhuzamosan kísérletek történtek e perrend korszerűsítésére is, amint azt éppen a legis actio sacramento-nál modernebb indicis postulatio, valamint a condictio bevezetése is mutatja.

Ezek az elkészített reformok azonban már nem tudták megmenteni az elviselhetetlenül körülményesnek tűnő régi perrendet, mely többé már nem tudott megfelelni egy olyan társadalom igényeinek, mely többre tartotta a lényeget a formánál.

Ebben kell látnunk döntő okait a legis actio-k eltörlésének és egy modernebb perrend, a formulákkal való perlés /agere per formulas/ bevezetésének.

2. Röviden nézzük meg ezek után, miben állhattak a legis actio-k legszembevetőbb fogyatékoságai a késő köztársaság korának jogfelfogásában:

a/ Elsőként kell megemlítenünk, hogy a felek könnyen elvéthették a nehézkes és ünnepélyes nyilatkozatokat, melyeket a magisztrátus előtt kellett megtenniök. Ez annál könnyebben előfordulhatott, mivel ezek a gyakran elavult szavakat tartalmazó szövegek nem igen voltak már érthetők számukra. Különösen áll ez az eléggé komplikált dialógusokból felé-

pülő szakramentumos perre.

b/ Másodsor, a régi perrend túlzottan hagyatkozott a felek emlékezetére és a litis contestatio tanuinak jóhiszeműségére. Pedig nem mindig lehetett könnyű emlékezetből a bíró előtt reprodukálni a magisztrátus és a felek szájából elhangzottakat, ha a követelt pén^{különösen}z nem volt kerek összeg, vagy ha felperes a tolvajtól többféle lopott dolgot követelt vissza.

A litis contestatio tanunak jó- vagy rosszhiszeműsége még több problémát vethetett fel. Fennforgott annak a veszélye, hogy a tanú megtagadja a bíró előtti megjelenést, vagy megeshetett, hogy hamis vallomást tett az egyik vagy a másik fél javára az in iure eljárás során hallottakról. Ennek elejét veendő, a felek rokonaik és barátai kíséretében jelentek meg a magisztrátus tribunálja előtt. Ilyen körülmények között azután könnyen előadódhatott, hogy a két fél tanuinak vallomása egymásnak ellentmondott, ami nem kis nehézséget okozhatott a judex-nek^{33/}.

A 12 táblás törvény szerint ugyan az a peres fél, aki efféle mesterkedés folytán vesztette el perét, harmadnaponként megjelenhetett a hamis vallomást tevő, illetve vallomást megtagadó tanú háza előtt és megátkozhatta. Ez nyilván súlyos büntetés számba ment egy olyan korban, amidőn az emberek még hittek a babonákban. A bosszuállásnak ez a módja azonban nem sokat segített a pervesztésen dolognak visszaszerzésében. Ráadásul halálbüntetésnek is kitette magát, ha nem tudta bizonyítani átkai jogosságát.

c/ Az emberek egyre szkeptikusabbakká váltak a használt ünnepélyes szavak fontosságát, szükséges voltát illetően is.

Az ősi időkben a rituális szavaknak vallásos, sőt mágikus erőt tulajdonítottak. Érthető tehát, ha a legis actio-kat a pontifexek formulázták meg. Az is mihamarabb kiviláglott, hogy ez a patriciusokból álló papi testület elfogult a patriciusok javára és a plebejusok kárára.

Amióta azonban Gnaeus Flavius közzé tette a legis actiók formuláit, a helyzet gyökeresen megváltozott. Ennek a méltán forradalminak nevezhető eseménynek ugyanis az lett a következménye, hogy a jogát érvényesíteni szándékozó fél ezután már csak az esetben kényszerül kikérni a pontifexek tanácsát, ha nem talál a Flavius-féle gyűjteményben ügyére illő formulát.

Idővel azonban a polgárok a pontifexek helyett szívesebben fordultak jogban járatos magánszemélyekhez, akik szakszerűen el tudták készíteni az ügyre illő actio-formulákat.^{34/}

Ez a változás a magisztrátusok tekintélyének megnövekedését is maga után vonta. Addig amíg a papok tanították ki a feleket, hogy mit kell a perben mondaniok, a magisztrátus /a prétor/ funkciója abban merült ki, hogy ellenőrizze, a felek pontosan ismétlik-e meg a pontifexek által sugalmazottakat. Most viszont, mivel a feleket kitanító személyek csupán szakmai tudásuk révén élveznek tekintélyt, de nem hivataluknál fogva, a prétor teljes sullyal vetheti latba hivatali hatalmát, s akár el is utasíthatja a tételes jognak meg nem felelő keresetet. S miután a peres felek által

használt szavak is elvesztették szakrális jellegüket, "subtilitas" számba ment volna, ha ezek szószerinti elmondásához ragaszkodnak. Kiküszöbölik az annyi bajt okozó litis contestatio-beli tanukat is. E helyett az új perrend alapja a formula-nak nevezett az az okirat lesz, melyet a prétor szerkeszt a felek közreműködésével, s amelyben a bírót utasítja, hogy az ügyet miképpen bírálja el^{35/}.

A római perrendnek ez a gyökeres átalakítása, Gaius tudósítása szerint, két törvénnyel, előbb a lex Aebutia-val, majd a Leges Juliae iudiciariae-vel ment végbe:

Gai inst. 4,30: Itaque per legem Aebutiam et duas Julias sublatae sunt istae legis actiones effectumque est ut per concepta verba, id est per formulas litigaremus^{36/}.

Feltűnő, hogy az ilyen nagyjelentőségű igazságügyi reformokat meghonosító Lex Aebutia-ról Gaius institúciói mellett csupán egy auktor, Gellius emlékezik meg /Noctes atticae 16,10,8/, a klasszikuskori jogi szövegekben ellenben sehol sem találkozunk vele. Ez mindenesetre kételyeket ébreszthet bennünk e törvény jelentőségét illetően. Mert nehéz elképzelni, hogy ha valóban olyan radikálisan változtatott a perrenden, mint többnyire felteszik, ennek ne maradt volna több nyoma a klasszikusok ráánkmaradt irataiban.

A római jog intézményeinek története éppen azt bizonyítja, hogy a konzervatív római jogfejlesztés irtózott a hirtelen radikáli újításoktól, különösen, ha a politikai hatalomban nem állott be változás.

Már csak ezért is fel kell tennünk, hogy a formuláris el-

járáásra való áttérés egy hosszabb fejlődési folyamat eredményeként következett be, melynek részletei máig igen kevésbé tisztázottak, mert forrásanyagunk gyér volta miatt az áttérés fokozataira vonatkozólag csak feltevésekre vagyunk utalva.

A jelenleg még uralkodónak mondható felfogást elsőként Wlassak fejtette ki^{37/}. E szerint a lex Aebutia bevezette ugyan a per formulas eljárást a polgárok közti perekben, de csupán fakultative, vagyis a felperes választhatott, hogy a régi vagy az új perrend szerint érvényesítse-e követelését. Wlassak nézetét elsőnek Girard tette magáévá^{38/}, majd őt követve a romanisták túlnyomó többsége századunk első felében.

Nem maradtak el azonban az ellenvetések sem. Így az egészen általános természetűek sorából kiemelkedik Lévy-Bruhlé, aki találónan jegyzi meg, hogy ez a fakultatív perlési rendszer már csak azért is nehezen képzelhető el, mivel nagyon valószínűtlen, hogy az előnyösebb formuláris per mellett a legis actiók a felek szemében egyáltalán számításba jöhettek volna választási lehetőségként^{39/}.

Továbbá, a formuláris per fakultatív bevezetésének elmélete abból a feltevésből indul ki, hogy a lex Aebutia a formulát mint új intézményt vezette be a római perjogba. Holott komoly érvek szólnak amellett, hogy használatuk már régtől fogva szokásban volt a rómaiak és peregrinusok közti perekben.

Ha a *lex Aebut*-iat nem is tekinthetjük átfogó jellegű reformtörvénynek^{40/}, mely egycsapásra vezette be a "*per formulas*" eljárást minden fajta igény érvényesítésére, azért szerepe nem lehetett jelentéktelen az új perrendre való áttérésben. Ez volt ugyanis feltehetőleg az első törvény, mely elismerte a formuláris perlés lehetőségét a *ius civile* területén, ha csak az ügyek egy bizonyos csoportjára tette is ezt.

Vannak bizonyos támpontjaink ennek megállapításához is, hogy melyek lehettek ezek az ügyek. Már Eisele észrevette, hogy a *legis actio*k közül egyedül a *condictio*-nak nem találjuk nyomait a köztársaság utolsó századából ránkmaradt forrásokban^{41/}. Nem olvashatunk sehol sem azokról a szóbeli formulákról, amelyeket Gaius ismertet tankönyvében. Ezt persze a köztársaságvégi jogállapotokról tudósító források hiányosságának is lehetne tulajdonítani. A feltevés ellen szól azonban, hogy a *legis actio per conditionem* esetében egy egészen közönséges eljárásról van szó, hiszen azt a mindennapi élet legszokványosabb ügyeiben, a *certa pecunia* és más *certa res* tárgyú követelések érvényesítésére szokták használni.

Más oldalról viszont feltűnő, hogy forrásaink az ismert *performulák* közül egyedül a *condictio*-ét vezetik vissza törvényes alapra. Ezzel szemben a többi *actio*-nál a formuláris eljárásnak valamely *lex*-re való visszavezetésével a *leges Iuliae*-t megelőző korszakban sehol sem találkozunk^{42/}. Továbbá az is figyelemre méltó, hogy a szóbanforgó forrásokban a törvényre /*lex*-re/ utalás nem csak az anyagi jog

igényre, hanem az igény érvényesítési módjára, az eljárásra is vonatkozik.

Az i.e. 45-től való lex Iulia municipalis^{43/} előírja, hogy ha az utak karbantartására kötelezettek e kötelességüket elmulasztják, amiért is az aedilisek e munkálatokat vállalkozókkal, publicanusokkal végeztetik el, ez utóbbiak a bérösszeget a kötelességmulasztókon követelhetik. Amennyiben pénzüket 30 napon belül nem kapnák meg, az összeg felével megnövekszik.

A pénzkövetelés érvényesítésére szolgáló eljárásról a törvényben ez áll:

"dare debeto inque eam rem is, quo quomque de ea re aditum erit, iudicem iudiciumve ita dato, ut ei de pecunia credita iudicem iudiciumve dari oporteret." /44 sköv./

A törvény tehát előírja, hogy a pénz követelésére a magisztrátus éppúgy jelöljön ki bírót és rendeljen el iudiciumot, azaz formuláris eljárást, mint ahogyan általában "tartozik" bármely certa credita pecunia követelésére "iudicem iudiciumve dari". Az "oportere" kitétel azt jelzi, hogy a magisztrátus e kötelessége a ius civilen, tehát a korszakra vetítve egy lexen, éspedig valamely a lex Iulia-nál korábbi keletű törvényen alapul. Ez a törvény pedig nem lehet más mint a lex Aebutia.

Továbbá, forrásainkban az actio certae creditae pecuniae az egyetlen formuláris eljárásbeli kereset, melynél a leges Iuliae iudiciariaet megelőző időből való forrásaink a "iudicium legitimum" elnevezést magánjogi igény érvénye-

sítésére szolgáló eljárásra alkalmazzák^{44/}. A Roscianában ui. Ciceronál ezt olvassuk:

"perinde ac si in hanc formulam omnia iudicia legitima, omnia arbitria honoraria, omnia officia domestica conclusa et comprehensa sint.../5, 15/.

Cicero előzőkben /4,5,8,9/ az actio certae creditae pecuniaeről beszélt, s most ezt a keresetet "iudicium legitimum"-nak nevezi, szemben az ő korában még az "arbitria honoraria" közé tartozó actio pro socio-val.^{45/}

Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a legis actiok közül elsőként a legis actio per conditionem-et váltotta fel a formuláris eljárás, és hogy a lex Aebutia volt az, mely e reformot keresztülvitte.

Ez annál meglepőbbnek látszik, mivel éppen a condictio volt a legmodernebb és a legkényelmesebb valamennyi legis actio közül. Az a furcsa helyzet állott tehát elő, hogy a törvényhozás éppen az élet igényeinek legjobban megfelelő legis actiot szüntette meg, míg az elavultabb, a nehezebb többit érintetlenül hagyta.

Első pillanatban ez tényleg valószínűtlennek tűnik. De ha figyelembe vesszük, hogy a condictio a mindennapi élet leggyakoribb ügyeiben nyert alkalmazást, hamar belátjuk annak célszerű voltát, hogy a lex Siliával és Calpurniával megkezdett reformokat a rómaiak éppen itt folytatták, s a nem tömegesen előforduló perekre egyelőre meghagyták a nehézkes és körülményes legis actiokat. Ez annál is indokoltabb volt, mivel a condictiok alkalmazási körébe estek az összes pénzkövetelések - ha a követelt pénz összegszerűen

határozott volt - köztük a kölcsönből eredők, márpedig ezek az ügyletek mindig is homlokterében állottak a társadalom és a közhatalom érdeklődésének.

Ezek a gyakorlati szempontok érthetővé, sőt parancsolóvá tették, hogy a joggyakorlat "per concepta verba" történő eljárásra éppen a legmodernebb legis actio, a *condictio* területén térjen át.

A lex Aebutia-tól a leges Iuliae iudiciariae-ig terjedő időben /i.e. 17-ig/ tehát valóban két perrend kerül egymás mellett alkalmazásra, csak éppen nem a Wlassak-Girard-féle elmélet értelmében, hanem akként, hogy a legis actio per *condictionem*-et felváltja a formuláris eljárás, míg a többi legis actio egyelőre megmarad addigi alkalmazási körében. Ezért a lex Aebutia csak ideiglenes megoldást teremtett. A római perjog gyökeres átalakítására Augustus igazságügyi törvényeiben került sor, melyek azzal, hogy félrelékték a teremtő jogi gondolkodást akadályozó, elavulttá és értelmetlenné vált régi formákat, megteremtették a római magánjog principátus korabeli felvirágzásának processzuális előfeltételeit.

2. A condictio formulája a prétori ediktumban.

Cicero "De legibus" című művében /1,5,17/ megrója azokat, akik a jogból nem képesek többet meglátni, mint amennyit az Edictum tartalmaz és nem tudják meglátni a dolgok "magasztos természetét." A jogfilozófus örök szemrehányása ez a tételes jogász irányában. Helytálló-e a megjegyzés, és ha igen, mennyiben, ennek a kérdésnek témánk számára nincsen

jelentősége. Cicero szavai azonban figyelemre méltók abból a szempontból, hogy korának jogászai az ediktum magyarázatát tekintik fő feladatuknak, az ediktumot tartják a késő köztársasági jog alapjának. Erre figyelemmel nekünk is a prétori ediktumból kell kiindulnunk, ha valóságos képet akarunk kapni a kondikciók klasszikus jogáról.

Mivel az ediktum szövege nem maradt ránk, vizsgálódásainkhoz forrásként csupán a klasszikus kor jogászáinak ránkmaradt iratai, elsősorban az ediktumhoz írt kommentárjaik jöhetnek figyelembe.

Lenel immár klasszikus számba menő rekonstrukciója szerint a prétor "de rebus creditis" kiadott ediktumában az első rubrika foglalta magában azokat a keresetformulákat, melyek a "certum" tárgyú igények érvényesítésére lettek meghirdetve^{46/}. Ezt követték volna azután a "de eo quod certo loco dari oportet", a "de pecunia constituta", a "commodati", a "de pigneraticia actione" és a "de compensationibus" címetek viselő rubrikák^{47/}. Ez utóbbiak a lényegét tekintve in factum actio-k, melyek a condictioval való hasonlóságuk miatt lettek a "de rebus creditis" ediktumba besorolva.

Ami a "si certum petetur" rubrikát illeti, ma nem áll rendelkezésünkre olyan ismeretforrás, mely expressis verbis megmondaná, hogy e fejezet hány keresetformulát tartalmazott, még kevésbé, hogy mi volt ezeknek a formuláknak a pontos szövege. Mindazonáltal, forrásaink egybevetése alapján e formulákat részben tökéletesen rekonstruálhatjuk,

részben pedig több-kevesebb valószínűséggel bíró követeléseket vonhatunk le magára a formula-szövegre vonatkozólag.

A fix pénzösszeg követelésére meghirdetett keresetformula minta tekintetében vagyunk szerencsésebb helyzetben, amennyiben ennek szövegét Gaius institúcióinak közlése nyomán teljes pontossággal összeállíthatjuk. E mű negyedik, "de actionibus" címet viselő könyvében a formula részeiről értekezvén, az általa adott meghatározásoknak mintegy illusztrálásaként Gaius három helyen is idézi a prétor ediktumát. A 4, 41-ben közli a formula intentio-jának, a 4, 43-ban és 4, 50-ben condemnatio-jának, a 4, 86-ban pedig mindkettőnek a hű szövegét^{48/}.

E szerint a condictio certae pecuniae formulájának ediktumbeli szövege a következő volt:

IUDEx ESTO^{49/}. SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM DECem MILIA DARE OPORTERE, IUDEx, NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM DECem MILIA CONDEMNARE, SI NON PARET ABSOLVE.

Forrásaink azokat a kereseteket, melyeknek intentioja arról beszél, hogy alperes összegszerűen meghatározott pénzzel /certa pecunia/ tartozik /dare oportere/ felperesnek, néhol condictio certae pecuniae, másutt actio certae creditae pecuniae névvel jelölik.

A modern kutatóknál az elnevezésnek ez a kettőssége már a múlt században sok vitára adott alkalmat, melynek hullámai mind a mai napig nem ültek el teljesen.

A problémával foglalkozók többsége a két keresetet egymással azonosítja^{50/}.

Ezzel az immáron meggyökeresedett felfogással ellentétben több tekintélyes szerző annak a nézetének adott kifejezést, hogy tulajdonképpen két önálló keresettel állunk szemben, melyeket ezért élesen meg kell különböztetnünk egymástól.

Ez utóbbiak sorában Heimbach volt az első, aki a "creditum" római tanával foglalkozó híres munkájában^{51/} azt az álláspontot foglalta el, hogy a klasszikus jogban két egymástól független kereset létezett certum tárgyú tartozások perlésére: az actio certae creditae pecuniae és a condictio certi. Az első kereset szerinte csupán a stipulation, litterálkontraktuson és mutuumon - lényegében tehát kontraktuson - alapuló pénzkövetelések érvényesítésére szolgált. Ezzel szemben a másodikul említettnek helye lehetett, ahol a követelés tárgya certum: pénznek és egyéb helyettesíthető dolognak meghatározott mennyisége vagy valamely egyélen megjelölt dolog, keletkezett legyen maga a követelés bármely stricti iuris negotiumból^{52/}.

A későbbiekben Karlowa, bár lényegében ugyanebből az elgondolásból indul ki, Heimbachétól eléggé eltérő következtetésekre jut. Elfogadva ugyanis az előző szerző álláspontját, ő is azt tartja, hogy e két kereset célja azonos, - és pedig egy meghatározott összegű pénz megfizetése az alperes által - mindazonáltal az általuk szankcionált kötelek különböző forrásból erednek: a condictio certi létesítő ténye egy jogalap nélküli gazdagodás, az actio certae creditae-é pedig valamely stricti iuris kontraktus: stipuláció, litterál-kontraktus, illetőleg mutuum. Ráadásul ez

utóbbi keresetnek bizonyos a *condictio certit*ől elütő per-jogi természetű sajátosságai is vannak, mint a *sponsio et restipulatio tertiae partis*, a *iusiurandum necessarium* és a *confessio* továbbá az a lehetőség, hogy a kötelezettség záloggal biztosítható^{53/}.

Amint látjuk tehát, mindkét jeles tudós elmélete abban a közös hibában szenved, hogy nem tesznek különbséget a klasszikus és a jusztiniánuszi jog álláspontja között, holott már Pernice 54/ kimutatta, a "*condictio certi*" kereset elnevezés nem klasszikus, hanem jusztiniánuszi eredetű; továbbá nincsenek figyelemmel arra a különbségre, hogy míg az *actio certae creditae pecuniae* tárgya, elnevezéséből is kitűnőleg, mindig pénz, addig a másik kereset a pénz mellett egyéb certum is lehet.

Ezt a hibát kiküszöbölve Stintzing már csak a *condictio certae pecuniae*-t állítja szembe az *actio certae creditae pecuniae*-vel. Ez utóbbi szerinte a *nexum*-ból vezethető le, s ebből kifolyólag mind jogalapjukat, mint pedig per-jogi sajátosságaikat tekintve szemben állanak egymással. A *condictio* kauzája jogalap nélküli gazdagodás, mely a *repetitio* lehetőségét teremti meg, az *actio certae creditae pecuniae*-é ellenben a creditum. Csak ez utóbbi esetében van helye a *iusiurandum necessarium*nak, mely összeférhetetlen lenne a *sponsio et restipulatio tertiae partis*-szal, mely viszont megfordítva a *confessio*val együtt csak a *condictio*-nál fordulhat elő. Ezenfelül a kötelelem biztosítása is kezességgel vagy záloggal, csupán a jogügyletből eredő *creditum* esetében

jöhet szóba, de nem az extrakontraktuális repetito-nál. Ezt a természetes és erős kontrasztot Stintzing véleménye szerint Iustinianus tüntette el azzal, hogy a két keresetet összeolvasztotta^{55/}.

Stintzing és elődje elméletét a szakirodalom egyhangúan elvetette. Ujabban azonban egy olasz romanista, Ubaldo Robbe, új kísérletet tett az actio certae creditae pecuniae és a certa pecunia tárgyú condictio különböző voltának bebizonyítására^{56/}.

Robbe szerint mindenek előtt az bizonyít e különbözőség mellett, hogy a klasszikus jog csak egy egységes condictiont ismert, minden további toldat mellőzésével, s a kereset tárgyát az elnevezésben nem juttatták kifejezésre^{57/}. Nem lehet tehát arról szó, hogy az actio certae creditae pecuniae csupán a certa pecuniara irányuló condictio szokásos elnevezése, amint ezt az uralkodó felfogás tartja^{58/}. Mert - mondja Robbe - a római perjog rendszerében ugyanaz az intézmény sosem visel kétféle nevet indokolatlanul, s ha a klasszikusok a pénzkövetelésre alkalmazott kondikciót külön terminussal akarták volna illetni, akkor a "condictio" nem pedig az "actio" elnevezést választották volna. Az "actio certae creditae pecuniae" kifejezésben a "cred^{ti}um" szó kitétele éppen azt jelzi, hogy e kereset tökéletesen független a condictiontól.^{59/}

Robbe nézeteivel szemben a döntő ellenérvet Gaius szolgáltatja, akinél a határozott és a határozatlan pénzüsszegre szóló condemnatio szembeállításával kapcsolatban a következőket olvashatjuk:

Gai 4, 50: Certae pecuniae /t.i. condemnatio/ velut in ea formula qua certam pecuniam petimus...

Gaius azt a formulát, "qua certam pecuniam petimus", példaként hozza fel a condemnatio certae pecuniae-t tartalmazó keresetformákra. Az "in ea formula" kitétel éppen azt bizonyítja, hogy Gaius idejében csupán egyetlen formula volt meghirdetve a fix pénzösszeg követelésére: qua certam pecuniam petimus.

De nem perdöntő Robbenak az az érve sem, hogy a római perjog rendszerében ugyanarra a materiára nem használtak két megjelölést. Szerzőnk ugyanis nem veszi figyelembe azt az ismeretes körülményt, hogy a "condictio" kifejezést a klasszikus jogban nem műértelemben használják valamely actio megjelölésére, hanem csupán átvitt értelemben, annak érzékeltetésére, hogy ez a kereset a hajdani legis actio helyébe lépett.

Arról van tehát szó, hogy a klasszikus perjog terminológiájában a fix pénzösszegre menő kereset technikus neve actio certae creditae pecuniae, melyet azonban a jogászok condictio certae pecuniae-nek is mondanak, érzékeltetni kívánván ezzel, hogy a kereset a régi legis actio per conditionem utódja.

A certa pecunia tárgyú igény érvényesítésére a prétor ezek szerint csupán egyetlen formulát hirdetett meg ediktumában, de az ennek alapján indítható keresetet néha "actio" másszor "condictio" névvel illetik.

Ezek után azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy az ediktumban volt-e felvéve külön keresetformula nem-pénzben álló egyéb certa res repetitioja esetére, avagy a prétor csupán egyetlen formulát tett közzé, mely bármiféle certum követelésére szolgált?

Ezt az utóbbi nézetet képviseli Alvaro D'Ors, aki bár elismeri annak lehetetlenségét, hogy valamely certa rest egy certa pecuniara kiállított formulával lehessen követelni, mégis úgy találja, hogy a kereset tárgyának különbözősége nem okoz olyan nehézséget, amit ne lehetne áthidalni az egységes kondikciós formula kondemnációjának egyszerű módosításával^{62/}. Ha tehát a pertárgy nem pénzben áll, úgy a prétor a " quanti ea res est " szavakat toldja be a condictio condemnatiojába, mellyel utasítja a bírót az arbitrium litis aestimandae megejtésére. D'Ors szerint tehát nincs szükség annak feltételezésére, hogy a condictio certae pecuniae mellett még egy külön condictio certae rei is létezett volna^{63/}.

A kiváló spanyol romanista véleményem szerint túlzott következtetéseket vont le a kondikciók jogának egyébként vitathatatlan egységéből. Komoly érvek szólnak ugyanis amellett, hogy az edictum külön formulát tartalmazott arra az esetre, ha a visszakövetelt certum pénztől különböző dolog: a/ Így mindenek előtt az a Gaiusból /4,19/ ismert kétséghatározatlan tény, hogy a legis actios eljárás korában különböző legis actiok szolgáltak a certa pecunia illetőleg a certa res visszakövetelésére, hiszen ezeket két különböző törvény, a lex Silia és a lex Calpurnia vezette be.

b/ Másodszor, az anyag elrendezésének módja az ediktumot magyarázó írók munkáiban. Ulpianus ediktum-kommentárjában a *condictio certae pecuniae*-t és a *certae rei*-t két külön könyvben, a 26.-ban és a 27.-ben, tehát egymástól elkülönítve tárgyalja^{64/}.

c/ Harmadszor, a Gaius institúcióiban olvasható alábbi szöveg:

4,33: Nulla autem formula ad conductionis fictionem exprimitur, sive enim pecuniaem sive rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus: nec ullam adiungimus conductionis fictionem; itaque simul intellegimus eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dari oportere intendimus, sua vi ac potestate valere.

Azokra a jogeszközökre hivatkozva tehát, melyekkel fix összeget vagy más határozott dolgot követelünk, Gaius nem egyetlen formuláról beszél, hanem formulákról /formulas/.

Végül még egy megfontolás látszik D'Ors elmélete ellen szólani. Ha a kondikciós formula kondemnációjába certa res pertárgy esetében fel kellett venni a " quanti ea res est " toldatot, - amint ezt maga D'Ors is elismeri - úgy elképzelhetetlen, hogy a prétor ediktumában ne tette volna közzé ennek a formulának a mintáját. Ezt elfogadva viszont el kell fogadnunk, hogy az ediktum a *condictio certae pecuniae* formulája mellett tartalmazott egy másik formulát is, a *condictio certae rei* formuláját.

Minthogy ennek szövege nem maradt ránk, rekonstrukciójához csupán forrásaink szórványos utalásai szolgálhatnak alapul^{65/}.

A jusztiniánuszi kor jogászai minden certa res tárgyú keresetet "condictio triticaria"-nak neveznek. Stephanus - akinek műveiből nagyobb töredékek a bazilikákhoz fűzött Scholiákból maradtak ránk - egyhelyütt megjegyzi, hogy az ő korában ismertek egy a régi jogból fennmaradt "formula"-t, melynek intenciójában gabona /tritici/ szerepelt, ahonnan ez a condictio a "triticaria" elnevezést nyerte^{66/}. Lenel Stephanus közlése alapján úgy véli, hogy a condictio certae rei ediktumbeli formulájába "tritici Africi modios centum" vagyis "100 mérő legjobb minőségű afrikai búza" volt példaként beállítva^{67/}.

Az ediktumkommentárok szóhasználata alapján azonban inkább arra kell következtetnünk, hogy a condictio certae rei ediktumbeli formulájában gabona helyett valószínűleg rab-szolga, "homo Stichus" állhatott^{68/}.

A condemnatio itt persze a " quanti ea res est " toldattal volt ellátva. Ez következménye annak, hogy strictum iudiciumban a prétor az intencióban megjelölt dolog pénzbeli egyenértékben marasztalásra utasítja a bírót^{69/}.

A condictio certae rei formulájának szövege ezek szerint a következő lehetett:

IUDEx ESTO. SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO
HOMINEM STICHUM DARE OPORTERE, QUANTI EA RES EST,
TANTAM PECUNIAM, IUDEx, NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO
CONDEMNARE, SI NON PARET, ABSOLVE^{70/}.

A formula tehát nem tesz különbséget aszerint, hogy a certa res egyedileg megjelölt dolog-e /certa species/ vagy csupán fajlagosan /certum genus/. Ez ugyan nem közömbös

a gazdagodási kötelem lehetetlenülése szempontjából, a formula szerkezete oldaláról nézve azonban egyre megy, hogy mi a *condictio* konkrét tárgya: a formula szövegének minden esetben tartalmaznia kell a pénzbeli kondemnációra utasítást.

III.

A *condictio* az *extraordinaria cognitio*ban.

A római birodalom államszerkezetének a III. század végével végbement átalakulása gyökeres változásokat idézett elő a perjog területén is. A több fórumu bírósági hierarchia kiépülésével - melynek a csúcsán maga a császár áll - a formuláris eljárás értelmét veszítette. Nem szükséges többé, hogy a *magisztrátus* nevezzen ki bírót a felek konkrét ügyére, s az sem, hogy írásbeli formulával utasítsa a hivatalnok bírákat az ügy mikénti eldöntésére, lévén ez utóbbiak mint szakképzett hivatalnokok maguk is a jognak hivatalból ismerői^{71/}.

A bírósági szervezetnek és az eljárásnak a korszerűsítése - mert lényegében erről van szó - nem jelentette azonban azt, mintha az új perrendre való áttéréssel feledésbe mentek volna az ediktum-kommentáló régi jogtudomány eredményei. A klasszikuskori jogi iratokat a praxis változatlanul használja s azokra a bíróságok előtt továbbra is hivatkozni lehet /ld. az idézési törvényt/.

Mindez azonban nem kevés ellentmondás magvát rejtette magában. A klasszikus jog - melyet ezek a jogi iratok közvetítettek - alapjaiban szorosan kapcsolódott az Edictum formulákat tartalmazó fejezeteihez s voltaképpen mindvégig megmaradt külön névvel ellátott akciók és egyéb jogvédelmi eszközök /excepciók, interdiktumok, stb./ rendszerének^{72/}.

Az eljárásjog átalakulásával a klasszikus jog központi fogalmának, az actionak a jelentése is megváltozik. Mint láttuk, ez eredetileg a jogvédelmet kérőnek perindító törvényes cselekményét /legis actio/ jelenti, majd ebből levezetve, az állampolgárnak azt a jogát, hogy ellenfelével szemben bírósági eljárást és marasztaló ítéletet provokálhasson ki, vagyis a modern jogi értelemben vett anyagi jogi igényt. Az "alanyi jog" /facultas agendi/ fogalma a klasszikus jogban ismeretlen^{73/}.

A klasszikus actioakat a kereset alapjául szolgáló tényállás különbözteti meg egymástól, s többnyire erről a tényállásról kapják nevüket is, mely azután lassanként műkifejezéssé merevedik^{74/}.

A klasszikus actio-rendszer szétesésével mindez megváltozik. A kogniciós eljárásban az actio elveszti technikus jelentését, helyébe a normákból levezetett alanyi magánjog fogalma lép, melynek a kereset immár csupán érvényesítési eszköze^{75/}.

Az anyagi jogias szemléletnek a perjogias helyébe nyomulása természetesen azt is eredményezi, hogy ediktális formulák alakításai a joggyakorlat szemében felesleges szórszál-

hasogatásoknak tűnnek, mignem Constantinus gyermekei i.u. 342.évi rendeletükben a formulák használatát végérvényesen betiltják: Iuris formulae aucupatione syllabarum insidiantes cunctorum actibus radicitus amputentur /C. 2, 57, 1./.

Ha ily módon a gyakorlat kontinuitása meg is szakadt, de nem a tudományé. Figyelemre méltó, hogy a beritosi és a bizánci jogi iskolákban az V-VI. században működő professzoroktól ránkmaradt görög nyelvű szövegek részletes fejtegetéseket tartalmaznak a formuláról, valamint ennek alkotórészeiről^{76/}.

A klasszikus hagyományokhoz való ragaszkodás a kondikciók területén is megnyilvánul. Mindenekelőtt abban, hogy a bizánci jogtudomány megtartja az ősi *condictio* elnevezést. A *condictio* azonban a VI. század jogászainak felfogásában sok tekintetben más, jelent, mint jelentett valaha a klasszikusokéban. A klasszikuskori *condictio* ugyanis nem egy meghatározott alanyi jog érvényesítésére szolgáló kereset, hanem igen változatos tényállásokból /jogalapokból, kauzákból/ eredő követelések egységes perjogi eszköze, melynek kétféle formulája csak csekély eltérést mutat egymástól.

Most viszont a kondikciók jogának ez az egysége megbomlik. A hajdani absztrakt *condictio certae pecuniae*-t és *condictio certae rei*-t felváltja a kauzális *condictio*, helyesebben *conditiones*, melyek már a kereset megindításának előfeltételéül szolgáló tényállás-típust is megjelölik.

A kereset jogalapjának az elnevezésben való feltüntetése következményeképpen létrejön a kondikciók széles skálája, melyet azután a *Corpus Iuris* szerkesztői is alapul

vesznek a régi jogi szövegekből vett fragmentumok rendszerezésénél. A jogi doktrina tipológiai osztályozása ezzel a legális osztályozás rangjára emelkedett, s az így teremtetett kondikció-típusok alapul szolgáltak a jogalap nélküli gazdagodás tana további alakulásának is.

Melyek ezek a posztklasszikus, illetőleg jusztiniánusi eredetű *condictio* elnevezések?

Egy kivétellel valamennyit megtalálhatjuk a *Digesták*, illetőleg a *Codex* titulusainak felirataiban:

- D. 13, 5: de *condictione* causa data causa non secuta
- C. 4, 6: de *condictione* ob causam datorum
- D. 12, 5: de *condictione* ob turpem vel iniustam causam
- C. 4, 7: de *condictione* ob turpem causam
- D. 12, 6: de *condictione* indebiti /C. 4,5/
- D. 12, 7: de *condictione* sine causa /Vö.C. 4,9/
- D. 13, 1: de *condictione* furtiva /C. 4.8/
- D. 13, 2: de *condictione* ex lege /C.4,9: de *condictione* ex lege et sine causa vel iniusta causa/

Az egyetlen kivétel, mellyel nem találkozunk a két gyűjtemény valamelyik rubrumjában, a *condictio propter poenitentiam*. Ez a kondikció alakzat a *Digesták* egyik-másik fragmentumában szórványosan fordul elő, mindannyiszor a klasszikus szövegek interpolációja eredményeként^{77/}. E forráshelyeken arról van szó, hogy az egy bizonyos célra juttató a cél be nem következése esetére külön kikötésben fenntartja magának a visszalépés jogát.

Az "ob poenitentiam" kondikciónak sajátos esete egy rabszol-

gának tulajdonba adása avégett, hogy azt a szerző fél manumittálja; itt ugyanis az átruházót a visszalépés joga a felszabadítás elmaradása esetén akkor is megilleti, ha ezt nem kötötték ki^{78/}.

Ma sem tisztázott teljesen a Digesta- ill. Codex-beli kondikciós titulus-feliratok eredetének a kérdése. Feltételezhetően a klasszikus szövegek iskolai kommentárjaiból vették át a kompilátorok. E mellett látszik szólni, hogy közülük négyfelét már a "De actionibus" néven ismert bizánci eredetű, görög nyelven íródott keresetkatalógusban is találkozunk: indebiti condictio /17.§/, ob causam dati causa non secuta condictio /19.§/, ex lege condictio /20.24.§/, furtiva condictio /26.§/^{79/}.

Sokak szerint ezek a kondikció-féleségek egyszerűen csak a bizánci jogtudomány osztályozó hajlamának a megnyilvánulásai. Ebben a megállapításban kétségtelenül van némi igazság, egymagában azonban mégsem tekinthető e jelenség magyarázatának.

Véleményünk szerint a kondikciók Corpus Iurisbeli legális osztályozása praktikus célokat is szolgált. Ennek segítségével hozták ui. összhangba a formuláris perrendbeli kereseteket a libellus-szal meginduló kogniciós eljárással.

A formuláris eljárásban teljesen felesleges lett volna már in iure, azaz a magisztrátus előtt megnevezni a certum tárgyú követelés jogalapját. A magisztrátus ui. felperes állításából látja, hogy certumra menő követelés került elébe, és így neki kondikciós formulát kell kibocsátania. A formula helyes megszövegezéséhez csupán azt kell tudnia,

hogy a követelt certum pénzben áll-e vagy más dologban. A követelés jogalapjának a kérdése a judex-re tartozik. Ugyanis a bíró, nem pedig a magisztrátus tisztelte azt vizsgálni, hogy elperes valóban "tartozik-e adni" felperesnek /si paret dare oportere/, amit majd a tárgyalás során elébe tárt tényállás alapján, a bizonyítási eljárás eredményétől függően ő fog megállapítani. A *condictio* absztrakt kereset lévén, felesleges kauzájával /jogalapjával/ *in iure* előhozakodni.

A kogniciós eljárás ezzel szemben nem ismeri a per két szakaszra osztottságát: az eljárás teljes egészében a hivatalnok bíró előtt folyik le. Mivel ez nemcsak az ügy birói *utra* tartozásának kérdését vizsgálja, mint hajdan a magisztrátus tette, de a vita érdemében is dönt, szükséges, hogy felperes már a libellusban megjelölje kondikciós igénye jogalapját, ahogyan ez manapság is megjelölendő a keresetlevélben /ld. Pp. 121.§, 1. bek. c. pont/.

A kondikciós igény a kogniciós eljárásban ezek szerint az eljárás kezdetétől fogva individualizálva van: egyéniesíti az előadott jogalap, a kötelelem keletkeztető tényállás. Innen már csak egy lépés választ el attól, hogy az individuális tényállásokat tipizálják /"tartozatlan fizetés", "oka-fogyott szolgáltatás", "iniusta", "turpis causa", stb./. Lehet-e csodálkozni ezek után, ha ez a tipizáló hajlandóság ott is meghozza gyümölcsét, ahol pedig a típus alkotásra a tényállások sokrétősége, változatossága folytán éppen nincs lehetőség /mint a szűkebb értelemben vett *conditiones sine causa* esetében/?^{80/}

Véleményünk szerint tehát a juszteniánuszi kondikció-
kategóriák a kogníciós eljárásbeli bíróságot voltak hiva-
tottak segíteni a kauzáltlan condictiona vonatkozó klasszi-
kus szövegekben való jobb eligazodásban, vagyis megkönnyi-
teni ezek felhasználását a bírósági praxisban.

II.rész.

A kondikciós kötelem létesítő tényei általában.

I.

A datio mint a kondikciós kötelem keletkezésének általános előfeltétele.

1. A datio követelményét hangoztató források.

1. Századunk elején H.H.Pflüger azt az uttörő jelentőségű megállapítást tette, hogy a kondíci^κók klasszikus jogának kulcsát Cicero adja kezünkbe. Q.Rosci^cus színész érdekében elmondott beszédében^{1/}. Mivel ez a felismerés, melyet a későbbi kutatás is átvett és megerősített, valóban fordulatot hozott a jogalap nélküli gazdagodás klasszikus koritanának rekonstruálására irányuló vizsgálódásokban, célszerű lesz az i.e. 77, tájban lefolyt per tényállását a maga egészében ismertetni.

Az ügy története a következő:

C.Fannius Cherea és Q.Roscius színész társasági szerződést /societas negotiationis/ köt avégből, hogy az előbbi kizárólagos tulajdonában lévő Panurgius nevű rabszolga - akit Q.Roscius fog komikus színésszé kiképezni és irányítani - keresményében egyenlő arányban részesedjenek. Az eredetileg különben eléggé közönséges rabszolgát, - aki - hála Roscius kozzáértő munkájának - a társakat a legszebb reményekre jogosította vállalkozásuk sikere felől, egy Tarquinaerbeli bizonyos Q.Flavius megölte, s aki ellen most ezért a rabszolga gazdája actio damni iniuria dati ex lege Aquilia-t indít a maga, és cognitor minőségben társa nevében, te-

kintettel arra, hogy ez mint infámis személy /színész/ perben nem állhat /Cicero, pro Q.Roscio 11,32/.

A litis contestatitot követően Q.Roscius egyezséget köt ~~Fannius~~ Fanniussal, hogy ez neki adja egy épület nélküli és a polgárháborúk okozta bizonytalanság miatt elértéktelenedett egyik fundusát /11,32, 12, 33-34/. Társa azonban - Fannius - arra hivatkozva, hogy Roscius ezt az egyezséget nem a maga nevében kötötte, hanem a társaságéban /12, 34-37; 17, 52-53; 18, 53-56/, azzal vádolja meg a színészt, hogy őt 50000 sestertiussal - a telek becsült értéke felével - becsapta /6, 16-18, 24/

A társak, hogy elkerüljék az infámiát, mely az actio pro socio-ban való elmarasztaltatás eredményeként a vesztést sujtotta volna, vitájukat compromissum alapján választott bíró /arbiter/ döntése alá bocsátják, aki azt javasolja Rosciusnak, hogy fizessen 100,000 sestertiust társának, figyelemmel ennek cognitorkénti fáradozásaira is, feltevére, ha Fannius stipulatioval kötelezi magát a Flaviustól behajtott poena felének kiadására /13, 37-39/.

Roscius ezt elfogadja, azonban csak 50 ezret fizet Fanniussnak - tehát pontosan annyit, amennyit ez tőle eredetileg követelt - azzal, hogy a többi majd a stipulatio megtörténte után fogja kifizetni /17, 51/. Fannius az ajánlatot elfogadja, s kijelenti, hogy a társaságból kifolyólag semmit sem fog többé a színésztől követelni. Az arbitrium tehát a felek teljes megelégedésére fejeződött be /9, 26/.

Fannius azonban ezt követőleg a rabszolga megölésében 100.000 sestertiusra elmarasztalt Flaviustól megkapja

a poenat, amiként azt T. Manilius és C. Luscius Cerea tanusítja, akinek az azóta elhunyt C. Cluvius - az ügy bíróját - mondotta volt el az ítéletileg kiszabott poena kifizetésének megtörténtét /13, 39-14, 51/.

Fannius nemcsak a restitutio fogyanatosítására nem hajlandó, hanem ellenkezőleg, még ő indít actio certae creditae pecuniae-t Roscius ellen, követelvén az egyezségben kikötött összeg hátralévő felét: 50 ezer sestertiust.

Cicero, hogy bebizonyítsa, ügyfele nem tartozik semmivel, felsorolja azokat a jogcimeket, melyek alapján valaki ellen actio certae creditae pecuniae indítható:

4, 13-5, 14. Iam duae partes causae sunt confectae; adnumerasse sese negat, expensum tulisse non dicit, cum tabulas non recitat. Reliquum est ut stipulatum se esse dicat; praeterea enim quemadmodum certam pecuniam petere possit non reperio... Pecunia petita est certa; ... haec pecunia necesse est aut data aut expensa lata aut stipulata sit. Datam non esse Fannius confitetur, expensam latam non esse codices Fanni confirmant, stipulatum non esse taciturnitas testium concedit.

Ciceronak e félreérthetetlen s meg is ismételt kijelentése alapján teljesen világos előttünk, hogy a köztársaság korának végén fix pénzösszeg /certa pecunia/ csupán három jogcímen követelhető. Ezek: adnumeratio azaz mutui datio,^{2a} expensilatio, és a stipulatio.

A felsorolás kimerítő kell hogy legyen, mert Cicero szónoki fordulattal hozzáteszi mint közismert tény: praeterea enim quemadmodum certam pecuniam petere non reperio.

Cicero nem említi a condictio ex causa furtivat. Ebből

Robert von Mayr^{2/} arra következtet, hogy a furtumot csak a Cicero utáni korszakban /tehát a Klasszikus korban/ ismerték el kondikciós jogcímként.

Mayer nézete azonban nem helytálló, mert a Tryphoninustól vett D.13, 1, 20-ban a következőket olvassuk;

Licet fur paratus fuerit excipere conductionem et per me steterit dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem perempta est, tamen durare conductionem veteres voluerunt...

Ezek szerint már a köztársaságvégi jogászok /veteres/^{3/} - Cicero kortársai - úgy tartották, hogy a lopott dolog gazdája dolgát a rei vindicatio mellett condictio útján is követelheti a tolvajtól.

A dolog magyarázata abban rejlik, hogy Cicero - miként láttuk - csak a certa pecunia kondikciójával foglalkozik beszédében; még pedig egyszerűen azért, mert az általa képviselt ügyben fix összeg követeléséről van szó. A condictio ex causa furtiva pedig, amint arra Pflüger is rámutatott^{4/}, condictio certae reinek minősül.

Ha már most azt a kérdést tesszük fel, hogy ez utóbbinak mik lehettek a jogalapjai /kauzái/ Cicero idejében, úgy kétségtelenül azt kell válaszolnunk, hogy a stipulatio, a furtum és a datio. Az expensilatio természetesen itt elesik, mivel litterálkonstraktus tárgya csak pénz /certa pecunia/ lehet.

2. Fentiek alapján teljesen világos, hogy a köztársaságvégi római jogban a condictio, amennyiben nem szerződéses keresetként alkalmazzák - mint a stipulatio, litterálkonstraktus

és a mutui datio esetében, - hanem a jogalap nélküli juttatások visszakövetelésének eszközeként /extrakontraktuális keresetként/, egy a felek közt előzetesen végbement datio-t tételre fel.

Kérdés azonban, hogy vajjon az ezt követő klasszikus jog tartotta-e magát ehhez a követelményhez, vagy pedig, mint sokan tartják,^{5/} elismerte a nem datioval végbement jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének a lehetőségét is? Mert mint már annak idején Kalb^{6/} és Kübler^{7/} is megjegyezte, nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a római jog fejlődése a Cicerót követő századokban sem állott meg. S mivel a jeles szónokot Iustinianus korától több mint fél ezredév választja el, bajosan képzelhető, hogy a magánjog e centrális intézménye minden átalakulástól ment maradt volna.

A megjegyzés kétségtelenül helyénvaló. A társadalom gazdasági szerkezetében végbement átalakulások, melyek az áruforgalom jogi formáin is éreztették hatásukat, bizonyára változásokat idéztek elő a kondíciók jogában is.

Ennek elismerése mellett sem szabad azonban néhány körülményről megfeledkeznünk:

- a/ arról, hogy a magánjog a társadalmi változásokra eléggé lassan reagál; s ez a viszonylagos stabilitás nemcsak a család és öröklési jog sajátja, de a forgalmi jogé is;
- b/ a rómaiak tudatos jogi konzervativizmusáról, hogy t.i. az áruforgalom új szükségleteit előbb lehetőleg az adott jogi formák keretei között igyekeztek megoldani, s új jogi megoldásokhoz csak akkor folyamodtak, ha az új igényeket a régi jogi

eszközökkel többé már nem lehetett kielégíteni^{8/}.

c/ az egész klasszikus koron keresztül a polgári törvénykezés alapvető módja az agere per formulas, a formuláris per maradt. Ennek megfelelően a prétori Edictum formulái jelentették a klasszikuskori magánjog gerincét, mely a III. század végéig alapja maradt a jogtudomány jogfejlesztő tevékenységének, mely így alapjában véve az Edictum interpretációjának formáját öltötte magára^{9/}.

A kondikciók vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a jogalap nélküli gazdagodási keresetek joga alapjaiban mindaddig megmaradt az ediktum /sőt végső soron a lex Silia és Calpurnia/ lerakta alapokon, amíg a formuláris perlekedési mód érvényben volt, tehát egészen a klasszikus kor végéig.

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a klasszikus kor a kondikciók joga vonatkozásában radikális átalakulásokat nem hozott.

3. E megfontolásokon felül azonban a klasszikus korból ránkmaradt szövegek egész sora bizonyítja, hogy a jogtudomány is mindvégig tartotta magát ehhez az elvhez, hogy az alaptalan gazdagodás akkor követelhető vissza, ha az egy datio eredményeképpen állott elő.

Igy mindenekelőtt Gaius, aki a reálszerződésekről értekezőn, példaként a kölcsönre /mutui datio/ hivatkozik. Ez, úgy mond, "csak azoknál a dolgoknál történhetik, melyek súly, szám, mérték szerint határozhatók meg, amint a pénz, bor, olaj, gabona, réz, ezüst, arany; e dolgokat leolvasás vagy

megmérés vagy mérlegelés útján /aut numerando aut metiendo aut pendendo/ oly célból adjuk át in hoc damus, ut accipientis fiant /Gai Inst. 2, 20/.

A kölcsön keresete a *condictio certae creditae pecuniae*, illetőleg a *condictio certae rei*, attól függően, hogy pénz vagy más helyettesíthető dolog a kölcsön tárgya. Mármost Gaius szerint mutui datioról csak akkor beszélhetünk, *condictio* csak akkor keletkezik, ha a helyettesíthető dolgok valóban át is lettek adva, éspedig azzal a céllal, hogy az átvevő tulajdonába menjenek át. Gaius a tulajdonbaadást annyira lényegesnek tartja a kölcsön szempontjából, hogy szerinte a mutum elnevezés is innen veszi eredetét: quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit /2, 90 i.f./.

A datio azonban nemcsak a kölcsön kötelelem, de a jogalap nélküli gazdagodási kötelelem szempontjából is alapvető követelmény, mert Gaius így folytatja:

2, 91: *Is quoque qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit re obligatur: nam proinde ei condici potest SI PARET EUM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset.*

Vagyis az, aki tévedésből tartozatlan dolgot vesz át, az átvétellel /re/ adóssá válik: ezért ellene a "Ha bizonyítva van, hogy tartozik tulajdonba adni" formulá alapján éppúgy *condictio*val lehet fellépni, mintha kölcsönt vett volna fel. Vagyis a gazdagodó az átvétellel, a datioval válik kötelezetté.

Hasonló értelemben kell felfognunk Iulianus alábbi nyilatkozatát is:

D. 12, 1, 19, 1: *Si pupillus sine tutoris auctoritate...*

solvendi causa dederit, consumpta pecunia condictionem habet... non alia ratione, quam quod facto eius intelligitur ad eum qui acceperit pervenisse.

Tekintsünk most el attól, hogy pupillus volt az, aki a datiot véghezvitte. Mivel neki nincsen rendelkező képessége, az átadással még nem megy át az átadott dolog tulajdonjoga. Ha azonban a tulajdonszerzés más okból mégis megtörténik /esetünkben pénzről lévén szó, elköltés, consumptio folytán/, a pupillusnak condictioja lesz az átvevő ellen. Számunkra lényeges a döntés Iulianus adta indokolása, "tekintsük úgy az ügyet" /intelligitur/, hogy a dolog az átadó ténykedése következtében /facto eius/ került át az átvevő tulajdonába /nem pedig consumptioval/. Mindebből következik, hogy normális körülmények közt szükséges, hogy a condictio tárgya a felperes ténykedése, factuma következtében kerüljön át alpereshez. Ez a factum pedig nem más mind a datio.

A datio követelményének fontosságát hangoztatja továbbá Celsus is a D.12, 1, 32-ben.

A pénzt kér kölcsön B-től és Titustól. B-nek nincsen pénze, de delegatioval utasítja adósát, hogy promissioval igérje A-nak a mondott összeg folyósítását. A stipulatio végbe megy, A azonban tévesen azt hiszi, hogy nem A, hanem Titius adósa promittált neki. Kérdés, hogy A kinek tartozik a pénzt visszafizetni?

Celsus habozik /subsisto/, hogy milyen álláspontot foglaljon el, mivel A és B között consensus híján nem forog fenn ügyletkötés: nullam negotium mecum contraxisti. Miféle negotiumról beszél Celsus? A mutui datio-ról, mely tehát itt is előfeltétele a condictionak.

Kölcsön kötelem ezért nem keletkezhetett A és B között, de a méltányosság mégis azt kívánja - érvel a jogtudós - hogy A B-nek legyen köteles visszafizetni /reddi/ a pénzt: sed quia pecunia mea ad te pervenit, eam mihi a te reddi bonum et ¹⁰aequum est. A felek közt ezek szerint jogalap nélküli gazdagodási kötelem létesült. Mi volt a kötelem létesítő tény? Az, hogy B pénze A vagyonába folyt be: pecunia mea ad te pervenit.

A hasonló értelmű nyilatkozatokat még szaporíthatnánk^{10/}, de úgy hiszem, az eddig mondottak alapján is világos: a klasszikus kor is tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy a formális kontraktusokat leszámítva egy a felek közt végbement datio az előfeltétele a condictio megindíthatóságának^{11/}.

Ezek után vegyük sorra a datiot említő szövegeket avégből, hogy megállapíthassuk, milyen jelentést tulajdonítottak a klasszikusok a "datio" kifejezésnek.

2. A "datio" mint civiljogi tulajdonátruházás.

1. A klasszikus korból a dare jelentését illetően legrégibb adatunk az előbbi, Labeótól származó szöveg:

D. 32, 29, 3, Iavolenus: si heres tibi servo generaliter legato Stichum tradiderit isque a te evictus fuisset, posse te ex testamento agere Labeo scribit, quia non videtur heres dedisse quod ita dederat, ut habere non possis et hoc verum puto...

Örökhagyó végrendeletében valakinek generikusan egy rabszolgált hagyományoz legatum per damnationem útján. Az örökös Stichust adja át, melyét azután a hagyományostól

elperelnek. Labeo szerint, akinek véleményét Iavolenus is osztja, a hagyományos *actio ex testamento*val követelheti örököstől egy másik rabszolga kiadását. A végrendeletben ui. "*dare damnas esto*" áll, e kötelezettségének azonban örökös nem tett eleget, mivel jogi értelemben nem mondhatjuk, hogy valami "adva lett", ha azt az átvevőtől elperlik, vagyis ha ez nem szerezhethet rajta tulajdonjogot: *non videtur heres dedisse quod ita datur, ut habere non possis*.

Hasonló esettel foglalkozik a valamivel Labeo után működött Iavolenus is a D. 21, 2, 53-ban.

Heres servum non nominati, legatum tradiderit^{lla/} et de dolo repromisit: postea servus evictus est. Agere cum herede legatarius ex testamento poterit, quamvis heres alienum esse servum ignoraverit.

Itt specifikusan hagyományozott rabszolga elperlése esetére mondja ki jogtudósunk, hogy a "dare" tulajdonátruházást jelent, s ha ez nem ment végbe, a hagyományos joggal követelhet igazi datiót.

Az i.u. I. sz. közepe táján tevékenykedett Proculus Epistulae-i 7. könyvéből maradt ránk az alábbi jelentős fragmentum:

D. 12, 6, 53: Dominus testamento servo suo libertatem dedit, si decem det: servo ignorante id testamentum non valere data sunt mihi decem: quaeritur, quis repetere potest. Proculus respondit: si ipse servus peculiares nummos dedit, cum ei a domino id permissum non esset,

manent nummi domini eosque non per conditionem, sed in rem actione petere debet. Si autem alius rogatu servi suos nummos dedit, facti sunt mei eosque dominus servi, cuius nomine dati sunt, per conditionem petere potest; sed tam benignius quam utilius est recte via ipsum qui nummos dedit suum recipere.

A rabszolgát gazdája végrendeletében felszabadítja, az-
zal a feltétellel, ha 10 aureust ad egy harmadiknak. A rab-
szolga nem tudva a végrendelet érvénytelenségéről, le is fi-
zeti a mondott összeget.

Arra a kérdésre, hogy ki követelheti vissza ezt a pénzt,
Proculus így respondeál:

Ha pekuliumából adta a pénzdarabokat, gazdája, t.i. az
örökös, engedélye nélkül, úgy azok megmaradnak a gazda tu-
lajdonában /manent nummi domini/ s az a pénzt a harmadik-
tól mint saját tulajdonát, rei vindicatio útján követelheti
vissza.

Ha ellenben a rabszolga kérésére más valaki fizette ki a
"pretium libertatis"-t, úgy azok átmentek a harmadik tulaj-
donába. Érvénytelen lévén azonban a végrendelet, érvényte-
len a manumissio is. Az "ob rem" /ti.ob libertatem/ adott
pénz condictio útján visszakövetelhető. Ki követelheti visz-
sza? Miként minden követelést, úgy a jogalap nélküli gaz-
dagodás /ob rem datum/ visszatérítésére menőt is a rabszolga
gazdájának /az örökösnek/ szerzi meg, tehát ez utóbbi lesz
jogosult a pert megindítani. Persze ő sem fogja tudni vég-
legesen megtartani, hanem mint jogalap nélküli gazdagodást
ki kell adnia annak, aki a rabszolga kérésére adta. Ez len-

ne a következetes jogászai álláspont, Porculus azonban gél-szerűségi okokból /tam benignius quam utilis^u est/ helyesebbnek látja, hogy maga a pénz fizetője "recta via" követelhesse vissza.

A két hipotézisből világos, hogy Proculus datio pecuniae-n tulajdonbeadást, tulajdonjog átruházást ért.^{12/}

Proculusra hivatkozik az i.u. II. század közepe tájban működött Pomponius is az alábbi fragmentumban.

D. 12, 4, 15: Cum servus tuus in suspicionem furti Attio venisset, dedisti eum in quaestionem sub ea causa, ut, si id repertum in eo non esset, redderetur tibi: is eum tradidit praefecto vigilum quasi in facinore deprehensum: praefectus vigilum eum summo supplicio adfecit. Ages cum Attio dare ^ecum oportere, quia et ante mortem dare tibi eum oportuerit. Labeo ait posse etiam ad exhibendum agi, quoniam fecerit quo minus exhiberet. Sed Proculus dari oportere ita ait, si fecisses eius hominem, quo casu ad exhibendum agere te non posse: sed si tuus mansisset, etiam furti te acturum cum eo, quia re aliena ita sit usus, ut sciret se invito domino uti aut dominum si sciret prohibiturum esse.

Az Attius által lopással gyanúsított és állítólag tettenért rabszolgát gazdája kivallatás céljából átadja a sértettnek, azzal a kikötéssel, hogy ha ártatlansága kiderülne, adassék neki vissza. Attius a rabszolgát a praefectus vigilum kezére adja, aki halállal /summo supplicio/ bünteti.

A rabszolga ártatlansága azonban kiderül a károsult gazdájának Pomponius azt a véleményt adja, hogy továbbra is *condictio* útján perelheti Attiust a rabszolga tulajdonának átruházására /*dare oportere*/, tekintet nélkül a rabszolga halálára, mert hiszen Attiust erre perelte volna, ha a rabszolga életben marad^{13/}.

Pomponius elutasítja Labeo nézetét, aki szerint *actio ad exhibendum*-nak is helye van, s hivatkozik a prokuliánusok névadójára, aki tagadja az *actio ad exhibendum* lehetőségét. Ezt ugyanis a dolog tulajdonosa indítja a birtokos ellen, itt ellenben a felperes nem tulajdonos többé; ellenkezőleg, ő követeli Attiustól a tulajdonjog visszaruházását /*dare eum tibi oportere*/. Proculus ugyanis félreérthetetlenül kimondja: arra perelni, hogy a rabszolga neki "adassék" /*dari oportere*/ - a *condictionál* pedig ez az eset! - csak akkor lehetséges, ha gazdája a gyanúsított rabszolgát Attius tulajdonába bocsátotta: *si fecisses eius hominem*.

S hogy minden félreértés ki legyen küszöbölve, Proculus folytatja: ha a rabszolga tulajdonjoga nem lett átruházva, /*si tuus mansisset*/ - amikor tehát *condictionak* nem lehet helye Attiust *actio furtival* lehet perelni, mivel idegen dolgot /*res aliena*/ szándékosan szerződésellenes célra használ, hiszen tudta, hogy a tulajdonos akarata ellenére cselekszik és hogy ez megtiltotta volna a praefectus vigilumnak átadást, ha tudomást szerez róla^{14/}.

Civiljogi tulajdonátruházás értelmében használja a "dare" kifejezést Iulianus is a D. 12, 6, 33-ban^{15/}.

Si is qui in aliena area aedificasset, ipse possessionem tradidisset, condictioem non haberit, quia nihil accipientis faceret, sed suam rem dominus habere incipiat.

Az idegen telekre építő - bár az építőanyagot a telektulajdonos birtokába adta - nem kell, hogy condictiot indítson az építőanyag visszakövetelésére, mivel semmit sem ruházott át a telektulajdonosra /nihil accipientis faceret/. Az anyag maradt az övé, azt vindikálhatja^{16/}.

Iulianus álláspontja tehát azonos Proculuséval, mégis egy nüanszbeli eltérés figyelhető meg véleményünkben. Proculus a D. 12, 6, 53-ban még azt mondja, hogy ha a ranszolgá által a szabadságért fizetett pénz maradt a gazdáé, ez azt nem condictioval, de rei vindicatioval tartozik visszakövetelni /petere debet/. Vagyis Proculus a datio követelményét még szükségesnek látja hangsúlyozni^{17/}.

Iulianus ezzel szemben már mint vitatlan jogelvet, döntő argumentumként használja: "mivel semmit sem tett az átvévő tulajdonává: quia nihil accipientis faceret."

Az i.u. II. sz. második felében élt Marcellus is tartotta magát ehhez az elvhez, amint ezt megtudjuk a D. 12, 1, 14-ben Ulpianustól, aki szerint abban az esetben, ha a filiusfamilias visszafizette a Sc.Macedonianum tilalma ellenére kölcsönvett pénzt és ha a hitelező azt elköltötte, az apa tőle többé nem vindikálhatja vissza, mint különben megtenné, mert Marcellus szerint

totiens condictio datur, quotiens ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse potuisset, si dominium ad accipientem transisset: in proposito tamen non esset

/D.12, 1, 14/.

Hasonló értelemben nyilatkoznak az i.u. III. század eleji u.n. remekjogászok is. Így Ulpianis a datiot tárgyaló stipulatorról

D. 45, 75, 10 Haec stipulatio: "fundum Tusculanum dari?" ostendit se certi esse, continetque, ut dominium omnimodo efficiatur stipulatoris quoquo modo.

Nyilvánvaló, hogy az "omnimodo" és a "quoquo modo" szavak interpoláltak. A kompilátorok ezek beiktatásával hozták összhangba az ulpiánuszi szöveget saját felfogásukkal, mely szerint a hajdani res Mancipi tulajdonjoga is átszáll traditioval, szemben a klasszikus jog felfogásával, mely ehhez Mancipatit vagy in iure cessit irt elő^{18/}.

Ettől eltekintve azonban a szöveg teljes összhangban van az eddig látottakkal: dari...continet....ut dominium efficiatur stipulatoris, vagyis a promissor tulajdonossá kell hogy tegye a stipulatort.

Végül a kortárs Paulus elvként fogalmazza meg azt, ami addig is alapjául szolgált a konkrét döntéseknek.

D. 50, 17, 167: Non videntur data, quae eo tempore quo dentur accipientis non fiunt.

Tehát datioról csak akkor lehet szó jogi értelemben, ha az átadott dolog nyomban az átadáskor - azaz magával az átruházó ügylettel - átmegy az átvevő tulajdonába. Nem datio ellenben, ha az átvevő csak később, pl. elbirtoklás útján szerzi meg a dolog tulajdonát.

Eddigi szövegeinkből - melyek valamennyien a Jusztiniánuszi kodifikáció közvetítéseivel jutottak el hozzánk - kézenfekvő az alábbi két belátás:

először, hogy a Digestákba felvett írók a datiot mint a *condictio* előfeltételét "*accipientis facere*", tulajdonátruházás értelmében használják;

másodszor, abból, hogy a kompilátorok e szövegeket a Digestákba felvették, illetve változatlanul hagyták, következik, hogy a klasszikusok nézete - legalábbis elvileg - nem állott ellentétben az ő felfogásukkal^{19/}.

2. A "dare" klasszikuskori jelentésének rekonstrukciója szempontjából döntő bizonyítékot azonban Gaius Institúciói szolgáltatják.

Gai inst. 4, 4: *Sic itaque discretis actionibus certum est non posse nos rem nostram ab alio ita petere SI PARET EUM DARE OPORTERE. Nec enim quod nostrum est nobis dari potest, cum scilicet id dare nobis intellegatur, quod ita datur, ut nostrum fiat; nec res quae nostra iam est nostra amplius fieri potest.*

A szöveg két szempontból is kardinális jelentőségű: először azért, mert határozottan kiemeli, hogy a klasszikus kor derekán a *condictio petitura* valamely dolog tulajdonának átruházása s ennek megfelelően másnál lévő saját dolgát a tulajdonos *condictio* útján nem követelheti /csak *rei vindictio*val/; másodszor, mert *expressis verbis* kimondja, hogy *dare* műértelemben tulajdonátruházást, éspedig civiljogi tulajdonjog átruházást jelent.

3. Arra nézve, hogy a *datio* követelményét milyen tényállás, az átruházó milyen magatartása meríti ki, a Gaius Institúcióból vett alábbi szöveg ad felvilágosítást:

Gai inst. 2, 204: Quod autem legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per vindicationem legatum, continuo legatario acquiritur, sed nihilo minus heredis est. Et ideo legatarius in personam agere debet id est intendere tibi dare oportere; et tum heres si res Mancipi sit Mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec Mancipi sit, sufficit si tradiderit...

A szöveg szembeállítja a kötelmi hagyományt a dologi hagyománnyal. A legatum per damnationem esetén - szemben a legatum per vindicationemmel - a hagyományozott dolog az örökösé lesz, akitől a hagyományos in personam actioval követelheti a dolog tulajdonjogának átruházását /intendere sibi dare oportere/. Az örökös ennek megfelelően kötetmileg tartozik a dolog átadása mellett a Mancipatiumot vagy az in iure cessumot fogadtatni, ha a dolog res Mancipi; ha azonban a hagyományozott dolog res nec Mancipi, elegendő, ha azt az örökös tradálja a hagyományosnak.

A Mancipatio útján végbemenő datio követelményét hangoztatták minden bizonnyal az alábbi forráshelyek is:

D. 19, 1, 24, 1 Iulianus: Servum tuum imprudens a fure bona fide emi: is ex peculio quod ad te pertinebat hominem paravit, qui mihi traditus est. Posse te eum hominem mihi condicere Sabinus dixit...

A jóhiszemű vevő által megvett rabszolga peculiumából rabszolgát vesz, melyet a szöveg szerint eladó a rabszolga birtokosának tradál. A lopott rabszolga gazdája condictioval

követelheti a pekuliumból - tehát az ő vagyonából - vett rabszolga kiadását is.

Sabinus korában azonban a rabszolga res Mancipi; ezért Mancipálni kellett ahhoz, hogy a pekulium tulajdonosa kondikcióval követelhesse kiadását^{20/}.

D. 12, 4, 7, 1 Iulianus: Fundus dotis nomine traditus, si nuptiae insecutae non fuerint, condictione repeti potest.

A telek /fundus/ res Mancipi lévén, conditioval akkor perelhető, ha házasságkötést megelőzően való hozományul rendelése Mancipatioval, nem pedig traditioval történt^{21/}.

D. 30, 60 Iulianus: Quod si nulla retentione facta domum tradidisset, incerti conditio ei competit, quasi plus debito solverit^{22 /}.

A szöveg nyilván arra az esetre vonatkozik, amiképpen a jogalap nélkül gazdagodó a házat az általa eszközölt beruházások miatti retenció-jogának gyakorlása nélkül adta ki. A beruházásokat Iulianus szerint conditio "incerti" útján követelheti vissza.

Eltekintve attól, hogy az "incerti" kitétel a conditio mellett interpolált^{23/}, kétségtelen, hogy a conditio impensarum csak akkor helyénvaló, ha a beruházások átruházása - mely persze csak a házzal együtt lehetséges - Mancipációval ment végbe, nem pedig traditioval^{24/}.

D. 12, 6, 22, 1 Pomponius: Cum iter excipere deberem, fundum liberum per errorem tradidi: incerti condicam, ut iter mihi concedatur.

A eladja telkét B-nek, egyben kiköti, hogy őt az eladott telken gyalogutszolgálat illesse. Ennek praktikus módja a "mancipatio fundi deducto servitute", azaz a telek civil-jogi tulajdonának átruházása a szolgálat levonásával, visszatartásával, ami csak mancipáció mellett lehetséges^{25/}.

Ha tévesen szolgálatmentes telket szolgáltatott, úgy valójában többet szolgáltatott mint amennyivel tartozott, hiszen szolgálatmal terhelt telek helyett szolgálatmenteset adott. Ezért *condictio*-val követelheti a szerző féltől, hogy ez utszolgálatot engedélyezzen számára.

A *condictio* tárgya itt szolgálat engedélyezése, ami *incertum*. Az *incertum* követelésére azonban a klasszikus jogban nem a *condictio* szolgál, hanem *prætor in factum actio*, melyet a kompilátorok "*condictio incerti*"-vel helyettesítették^{26/}.

D.12, 6, 26, 7 Ulpianus: Iulianus... scripsit, si emptor fundi damnaverit heredem suum, ut venditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans rem tradiderit, posse eum fundum *condicere*.

A telek vevője meghagyja örökösének, hogy az eladónak engedje el a telek átengedésére szóló tartozását. Eladónak erről nincsen tudomása, szolgáltatja /"tradiderit"/ a telket, melyet mint tartozatlanul szolgáltatottat *condictio* útján követelhet vissza. Ennek persze Iulianus korában csak akkor lehet helye, ha a telek szolgáltatása *mancipatio*, nem pedig egyszerű *traditio* útján történt^{27/}.

D. 12, 6, 40, 1 Marcianus: Si pars domus, quae in diem per fideicommissum relicta est, arserit ante diem

fideicommissi cedentem et eam heres qua impensa refecerit, deducendam esse impensam ex fideicommissis constat et, si sine deductione domum tradiderit, posse incerti condici, quasi plus debito dederit^{28/}.

A hitbizományul hagyott ház egy része a hitbizomány kiszolgáltatására kitűzött határidő előtt az örökösnek leégett. Az örökös saját költségére kijavítja, majd anélkül, hogy beruházásai meg lettek volna térítve, kiadja a hitbizományosnak. Ugy kell kezelni, mint aki többet szolgáltatott a tartozottnál / tehát a többletre tartozatlanul fizetett / és impenzáit condictio-val követelheti vissza.

Condictioról lévén szó, alperes itt is csak tulajdonos lehet, ezért Marcianus szövegében "tradiderit" helyett eredetileg "mancipaverit" kellett, hogy álljon^{29/}.

Továbbá mivel még Diocletianus konstitúcióiban is élő jogintézmény a mancipáció^{30/}, nagyon valószínű, hogy erről a tulajdonátruházási formáról van szó a C. 4, 64, 4 pr-ben is:

Diocletianus et Maximianus Leontio: fundum.../quem/ te tradidisse <mancipasse> titulo permutationis non negasti^{31/}.
In iure cessio állott a traditio helyén a Iavolenustól vett alábbi szövegben:

D.12, 6, 45: Si is qui hereditatem vendidit et emptori tradidit, id quod sibi mortuus debuerat, non retinent, repetere poterit, quia plus debito solutum per conductionem recte recipietur.

Az örökös a reá megnyílt de még tőle el nem fogadott^{32/} hagyatékot eladja és - ahogy a szövegben áll - átadja ve-

vőnek anélkül, hogy az örökhagyóval szemben fennálló követelését a hagyatékból levonta volna. Iavolenus szerint a tartozottnál többet szolgáltatott, s a többletet *condictio* útján követelheti vissza.

Tudjuk, hogy ennek módja a klasszikus jogban a hagyatéki vevő által az örökös ellen indítandó színleges hereditatis petitio volt^{33/}, mellyel a vevő az örökösi minőséget is megszerzi. Mivel azonban az *in iure cessio* hereditatist a juszteniánuszi jog már nem ismeri, ennek helyébe a kompilátorok a "tradidit" szót írták^{34/}.

Ha a juttatott dolog *res nec Mancipi*, úgy a *condictio*val való visszakövetelés előfeltételeként szereplő *datio* mindott fennforog, ahol a gazdagodás teljes joghatályú tulajdontradio eredményeképpen jelentkezik az alperes vagyonában.

3. A datio követelménye és a condictio ex causa furtiva.

A fentebb vizsgált klasszikuskori szövegek egybehangzó kijelentése szerint az extrakontraktuális *condictio* előfeltétele, hogy a repetitio tárgya *datio* eredményeképpen került legyen alperes vagyonába. Ez a *datio* mértelenben civiljog szerinti tulajdonátruházást jelent, melynek ügyleti formái a klasszikus jogban *res Mancipire* a *Mancipatio* és az *in iure cessio*, *res nec Mancipire* a valamely *iusta causa* alapján eszközölt *traditio*. Ez más szóval azt jelenti, hogy a jogalap nélküli gazdagodás condictio útján visszakövetelésére csak akkor van lehetőség, ha a jogalap nélkül gazdago-

dó tulajdonjoggal gazdagodott! Az egyéb módokon végbement jog-alap nélküli vagyonnövekedés kiküszöbölésére a *condictiones*, jogi szerkezetükből kifolyólag - mivel ezek *intentio*jában a "*dare oportere*" kitétel szerepel - alkalmatlanok^{35/}. A klasszikus római jog egy kivételtől eltekintve következetesen tartotta magát ehhez az elvhez, s hogy a *datio* követelményét a klasszikus korban szigorúan vették, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a *jusztiniánuszi* jog sem tudott e régi megkötöttségtől teljes mértékben elszakadni, holott a formuláris eljárás letűntével és az *extraordinaria cognitio* uralomra jutásával ennek nem lett volna többé akadály.

A kondikciók klasszikus jogának ebbe az áttekinthető és következetesen végiggondolt rendszerébe idegen testként ékelődik be a *jusztiniánuszi* jogban az u.n. *condictio furtiva* intézménye.

1. A *res furtiva* kiadására menő *condictio* különállását és rendhagyó voltát a klasszikus jogon belül szemléletesen állítja előnk Gaius, *Institucióinak* fentebb már idézett helyén /Gai inst.4,4/, ahol annak hangsúlyozása után, hogy saját dolgunkat a "*si paret eum dare oportere*"- tehát kondikciós - formulávan nem követelhetjük, mivel ami már a miénk, az más által tulajdonunkba nem adható, a jogtudós így folytatja:

Plane odio forum, quò magis pluribus actionibus teneantur receptum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli *rei recipiendae* nomine fures etiam hac actione teneantur: SI PARET EOS DARI OPORTERE, quamvis sit etiam adversus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus.

Magyarul: "Nyilván csak a tolvajon^K iránti gyűlöletből, hogy minél több keresettel legyenek velünk szemben kötelezve, történt az, hogy a kétszeresre vagy négyszeresre menő büntetésen kívül a dolog visszaszerzése végett még ezzel a "ha bebizonyul, hogy ők /tulajdonba/ adni tartoznak" /formuláju/ keresettel is le legyenek kötelezve; ám-
bár az a keresetünk is helyénvaló ellenük, mely által azt igényeljük, hogy a dolog a miénk /t.i. a rei vindicatio/".

Gaiusnak ezen a témánk szempontjából kiemelkedő fontosságú forráshelyen tett kijelentése a leghatározottabb bizonyítékunk arra nézve, hogy Gaius korában a tolvaj ellen *condictio* nem a gazdagodási keresetek általános elveiben nyeri igazolását, hanem egy metajurisztikus motivumban, a tolvajok elleni gyűlöletben /odio forum^u/. Ez lett volna bevezetésének oka /*odio furum receptum est*/, legalább is Gaius szerint. Ismeretes azonban a római juristák gyenge történeti felkészültsége, s történeti magyarázataik kevés-
sé hitelt érdemlő volta^{36/}.

A Gaius említette "odio forum" ugyanis nem kielégítő indoka a *condictio ex causa furtiva* bevezetésének, hanem ennek a kondikciók klasszikus rendszeréből kirívó intézménynek az eredetét a római jog legősibb rétegeiben kell keresnünk. Gaiusnak a tolvajok iránti gyűlöletre hivatkozását persze ennek ellenére sem kell feltétlenül mint minden alapot nélkülözőt elvetnünk. Mert ha a tolvajok iránti ellenszenv nem is lehet elégséges oka a *condictio furtiva* kialakulásának, de talán magyarázata lehet egy más okból kialakult ősi eredetű intézmény megváltozott körülmények között való fenn-

maradásának.

Egyes mai írók azonban kétségbevonják Gaius dogmatikai felkészültségét és úgy vélik, hogy a *condictio furtiva* nem is rendhagyó jelensége a klasszikus római jognak, Gaius nézetével ellentétben. Ezek közé tartozik mindenek előtt Alvaro D'Ors^{37/}, a jeles spanyol romanista, aki szerint a klasszikus jogban a *condictio furtiva* egyszerűen a *condictio* normális alkalmazási esete^{38/}. Ennek előfeltétele, úgy-
mond, éppúgy a *datio* mint a többi *condictiónak*. A klasszikus jogban a "*datio*" t.i. nemcsak civiljogi tulajdonátruházást jelent, hanem mind oly átengedését egy dolognak, melyben a dans a birtokátengedéssel egyetemben az őt megillető *rei vindication*ról, tehát végső soron magáról a tulajdonjogáról is lemondott^{39/}. Ha pedig a *datiot* így fogjuk fel, úgy be kell látnunk, hogy a *datio furtum* esetében is fennforog, hiszen a meglopott a tolvajjal szemben nem *rei vindication*oval lép fel, nem azt állítja, hogy a dolognak ő a tulajdonosa, hanem *condiction*oval, azaz veszni hagyja tulajdoni igényét, *dans*-szá válik, a dolgot mintegy átengedi a tolvajnak s a maga részéről megelégszik azzal, hogy ezt a *condictio*s perben pusztán jogalap nélkül gazdagodóként marasztalják el^{40/}.

D'Ors megoldási kísérletét nem tartom helytállónak. Fentebb láttuk, hogy a *dation* a forrásaink egész sora civiljogi tulajdonátruházást ért. Mint láttuk, maga Gaius is így fogja fel a *datiot* a 4, 4-ben: *id dari nobis intellegatur, quod ita datur, ut nostrum fiat*. Mivel azonban a tulajdon-szerzés *furtum* esetében nem jöhet szóba, érthető Gaius

törekvése, hogy e furcsa jelenségre magyarázattal szolgáljon.

Mások D'Orstól eltérően nem vonják ugyan kétségbe Gaius jól informáltságát a klasszikus jog tekintetében, de abból, hogy Cicero a Roscianában /5.14/ hallgat a *condictio furtivaról*, arra következtetnek, hogy a *condictio ex causa furtiva* lehetősége csak a Cicerot követő időben lett elismervé^{41/}.

A D. 13, 1, 20-ban Triphoninusnál azonban azt olvassuk, hogy "licet fur paratus fuerit excipere *condictionem* et per me steterit dum in rebus humanis res fuerat, *condicere* eam, postea autem perempta est, tamen durare *condictionem veteres* voluerunt...

A forráshely tehát azt bizonyítja, hogy a *condictio ex causa furtiva* már a "veteres" - azaz Cicero korának jogászai - előtt is ismeretes volt^{42/}.

Ha azonban ez így van, miért nem említi Cicero? Nyilván azért, mert miként azt már Pflüger is helyesen megjegyezte, a *condictio furtiva* lényegében egy *condictio certae rei*^{43/}.

Ezt a felfogást véleményem szerint alátámasztja az Ulpianusból való alábbi fragmentum is.

D. 13, 1, 8, pr: In re furtiva condictio ipsorum corporum competit: sed utrum tamdiu, quamdiu extent, an vero et si desierint esse in rebus humanis? et si quidem optulit fur, sine dubio nulla erit condictio: si non optulit, durat condictio aestimationis eius: corpus enim ipsum praestari non potest.

Tehát furtum esetén a *condictio* tárgya maga az ellopott dolog, akár pénzről, akár más dologról is legyen szó. Csak

ha a lopott dolog megszűnt "*in rebus humanis esse*", lép helyébe az *aestimatio rei*, a dolog becsült értéke.

Cicero azonban beszédében csak a *condictio certae pecuniae* jogalapjait sorolja fel, nem pedig a *condictio certae rei* kauzáit. Ez természetes is, hiszen az általa képviselt ügyben fix pénzösszegre menő követelésről van szó.

Ezek szerint Cicero hallgatásából nem lehet arra következtetni, hogy az ő korában a *condictio furtiva* még nem lett volna rendhagyó kondikciós eset, illetőleg, hogy a *datio* az ő idejében még nem vette volna fel szükségképpen az "*accipientis facere*" műértelmet. Ellenkezőleg, láttuk, hogy Cicerónál a *datio* tulajdonátruházást jelent, s megmarad ez az értelme az egész klasszikus, sőt posztklasszikus koron át, ami indokoltá tette, hogy a jogászok a *condictio furtiva*t rendhagyó kondikciós tipusként kezeljék.

2. Mindezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy a *datio* már az ősi jogban tulajdonátruházást jelentett volna. De még azt sem, hogy a klasszikus jog forrásaiban is mindig ebben a jelentésben fordulna elő.

A lexekben, az Edictumban, jogtudós iratokban s a ránkmaradt jogi tartalmú okiratokban a *dare* gyakran ennél szélesebb értelemben használatos, mivel vele egyszerűen egy dolognak az átadását jelölik. Így pl. az i.e. 111-ből való lex agraria^{44/} több alkalommal *ager stipendiarius datus adsignatus*-t emleget, ahol is bizonyos, hogy nem *dominium ex iure Quiritium*-ba történt kiosztásról van szó^{45/}.

Közönséges birtokátengedést jelent az ilyen kifejezések-

ben is: pignori dare /Gai. 3,200/, custodiam dare /Gai 3, 143; 3,162,/, utendum dare /Gai 3,144/, bonorum possessio-nem dare /D.25, 4, 1, 10; D. 38, 1, pr/, possessionem dare /Gai 1, 35/^{46/}, melyek eléggé gyakoriak a régi jogi nyelv-ben. S ne feledkezzünk meg a manumissio testamento sub condicione ősi formulájáról sem, mely már a 12 táblás tör-vény idejében is ismert volt: "si decem milia heredi dederit", ahol a dare semmiképpen nem jelenthet tulajdonátruházást, hiszen tulajdonátruházásra képtelen rabszolga adja a tízezer szeszterciuszt^{47/}.

A "dare", "datio" jelentéseinek a vizsgálata egyben visz-szavezet bennünket e szavak legősibb értelméhez, ami viszont fényt vet a kondikciós kötelmek eredetére is.

Az etnológia tanusítása szerint a termelő közösséget al-kotó nemzetségek közötti termékforgalmat a legősibb időkben a javaknak nem békés, hanem erőszakos uton történő elsajáti-tása jelentette^{48/}. Az emberrablás és a háborus zsákmányolás a legősibb tulajdonszerzési módok^{49/}, mely ténnyel maguk az ókoriak is tisztában voltak^{50/}. Ennek a háborus termékfor-galomnak alapvető sajátossága a szigorú egyoldalúság: a birtokszerző csoport viselkedése aktív, a birtokvesztőé ellenben passzív, függetlenül attól, hogy az elsajátítás erőszakkal megy-e végbe vagy pedig titokban /lopással/^{51/}. Az csak egészen természetes, hogy a kifosztott termelő kö-zösség adandó alkalommal igyekszik magát kártalanítani. Ez végül is oda vezet, hogy a kölcsönös egyoldalú jószágfogla-lások gyakran megismétlődnek, hiszen a bosszú az ember alap-

vető ősi üsztöne.

Idővel azonban a javak erőszakos foglalása fokozatosan a békés forgalomnak adja át a helyét, amint a termelőerők fejlődése lehetővé teszi a társadalmi munkamegosztást. Az erőszak alkalmazás és a szerzés képzetei azonban túlságosan is hosszú időn át kapcsolódtak egybe a primitív ember tudatában ahhoz, hogy a békés áruforgalomra való áttéréssel nyomban feledésbe menjen az ősidőktől begyökeresedett képzet. Az egyoldalú önhatalom gondolata még sokáig kísért a békés termékcserében, mely így hosszú időn keresztül az ellenségeskedés, az erőszak köntösében jelenik meg^{52/}.

Ezenfelül az áruforgalom kezdeti fokán a kölcsönös szolgáltatások még térben és időben is távol esnek egymástól. A békés áruforgalom egyik legősibb megjelenési formája az, hogy az egyik közösség tagjai meglátogatják a másik közösséget, azután tőlük a cserére szánt árut elveszik^{53/}. Ennél magasabb fokot képvisel az u.n. "néma csere", ahol az erőszakos jószág-szerzés emléke már csak a közösségek közti bizalmatlanságban él tovább^{54/}.

Az egyoldalú termékszolgáltatások fokozatosan térben és időben is egyre inkább közelednek egymáshoz, mig nem kialakul a valódi termékcseré. Ennél a javak kicserélésében a felek mindegyike egyidejűleg aktivan és passzivan is részt vesz. Ez azonban egyelőre még nem jelent kölcsönös "átadást", "birtokátruházást", hanem két egyoldalú dologmegragadást, foglalást /occupatio/. A felek mindegyike elveszi a másik dolgát s mindegyike töri, hogy tőle a sajátját a másik is elragadja.

Nem volt ez másként Rómában sem, s csak természetes, hogy ennek az őszállapotnak a nyomait a későbbi jogi nyelv is megőrizte. Így mindenekelőtt a *mancipatio* elnevezés, melynek etimológiáját már az ókori grammatikusok a manu capere /marokba venni, megmarkolni/ szavakra vezetik vissza^{55/}. A szerzés ősi módja tehát Rómában is a dolog megragadása. Ezt kíséri a szerző oly értelmű nyilatkozata, hogy a dolog az övé /*meum esse aio*, Gai 2, 195/. Ehhez az aktushoz persze eredetileg tanúk sem kellenek.^{56/} Tanukra majd csak akkor lesz szükség, amiképpen a *manu capere*-től megkivánják, hogy jogszerű legyen, ami azzal egyértelmű, hogy a tulajdonos tűrje dolgának más általi *mancipációját*. A *mancipációs* tanúk éppen azt hivatottak igazolni, hogy a tulajdonos a *capio* ellen nem tiltakozott.

Az egyoldalú foglalásnak ugyanezt a képét mutatja a dolego *legatum* is. Gaius szerint a *prokuliánusok* - tehát a császárkor jogászai! - "*non aliter putant rem legatarii fieri, quam si voluerit eam ad se pertinere*" /Gai 2, 195/. Az örökhagyó ezek szerint nem átruházza a hagyományozott dolgot, hanem csak megteremti azt a lehetőséget, hogy a hagyományos a dolgot megszerezhesse, mely egyoldalú szerzést azután az örökös is tűrni tartozik.

A nem jogász Senecanál is ezt olvassuk:

De beneficiis, 10: "*venditio alienatio est et rei suae iurisque in ea sui ad alium translatio. Atqui quemadmodum vendere, sic dare aliquid a se dimittere est et id, quod tenueris, habendum alteri tradere. Quod si est, nemo beneficium sibi dedit, quia nemo dat sibi; alioqui duo*

contraria in uno coeunt, ut sit idem dare et accipere.

Etiam nunc multum interesse inter dare et accipere; quidni? cum ex diverso ista verba posita sint. Atqui si quis sibi beneficium dat, nihil interest inter dare et accipere:"

Seneca a dare lényeges ismervét a birtoklás feladásában látja; abban, hogy a birtokos a dolgát magától elbocsátja. Az "alienatio", a "dimittere" ellentéte az "accipere"-nek. A translatio és a tradere csak azt akarja jelenteni, hogy a dimittere nem egyszerűen "derelinquere", hanem kizárólag a másik fél javára szóló jogfeladás. Ez a másik a dare alapján a dolgot csak akkor fogja birni, ha az ő részéről az accipere végbemegy.

Seneca szerint tehát a dare nem átadást jelent avégből, hogy valamit a másik birtokoljon, hanem annak megtevését, ami szükséges ahhoz, hogy a másik véghez vihesse a dolog birtokbavételéhez szükséges cselekményeket.

Mindez egybevág azzal amit fentebb megállapítottunk: a dare ősi értelme abban jelölhető meg, hogy valaki /akaratából, vagy akarata ellenére/ felhagyott a dolog birtoklásával, ami módot ad egy másiknak arra, hogy a dolgot birtokba vehesse. Az "átruházás", "tulajdonátruházás" jelentést a dare csak később vesz fel.

A datio jelentésének tulajdonátruházásra való beszűkülése már a Cicero előtti korban végbement. S a dare rem Ciceronál - éppúgy, mint kortársainál, a veteresnél - civiljogi tulajdonjog átruházását jelenti, ami viszont azzal egyértelmű, hogy a "dare oportere" tartalmú kondikciós kötelelem keletkezésének a köztársaságvégi jogban tényállási előfeltétele az, hogy felperes a condictio tárgyát előzőleg alperes tulajdonába bocsátotta.

Mivel pedig a tulajdonátruházás módja a klasszikus jogban *res mancipi*-re a *mancipatio* és az *in iure cessio*, *res nec mancipi*-re a *traditio*, ebből okszerűen következik, hogy az extra-kontraktuális *condictio* jogalapjához a klasszikus korban elvileg egy teljes joghatályú *mancipatio*, *in iure cessio* vagy *traditio* hozzá tartozik.

Ebben a vonatkozásban azonban forrásaink bizonyos kivételeket is tesznek, és pedig éppen a gazdagodási keresetek leggyakoribb tárgya, a pénz tekintetében.

II.

A datio pecuniae.

1. A pénztulajdon és a nummorum vindicatio.

1. A vert fémpénz, a pénzérme megjelenésével egy különleges dolog tűnik fel az áruforgalomban. Olyan, a többi dologtól elütő sajátosságokat mutat, melyek összességükben azt eredményezik, hogy a forgalmi jog sok vonatkozásban kivételes szabályokat kényszerül kidolgozni a pénzre dologi és kötelmi jogi vonatkozásban egyaránt.

Az érme alakban jelentkező pénzáru e sajátos vonásai a pénz értékmérő és forgalmi eszköz funkciójában lelik magyarázatukat.

A pénz mint általános értékmérő kifejezi az összes áruk értékét és így közvetlen megtestesítője a társadalmi munkának; "az áruértékeket - mondja Marx - mint egyszerű nagyságokat tünteti fel, melyek minőségileg egyenlők és mennyiségileg összehasonlíthatók"^{57/}. Az érme tehát egy meghatározott áruérték hordozója. Az érme súlyát és finomságát az állam igazolja, és egyben ügyel arra, hogy az egyes érmefajták

egyedéi teljesen azonos súlyban és finomságban készüljenek. Mivel pedig a forgalomban több éremfajta vesz részt, az állam gondoskodik arról is, hogy a különböző éremfajok értékaránya állandó legyen.

Mindebből következik az érmealakot öltött pénzáru felfokozott fungibilitása, helyettesíthetősége^{58/}. Ez azt jelenti, hogy ugyanazon valután belül nemcsak az azonos éremfaj egyedei helyettesíthetők maradéktalanul egymással, hanem a különböző éremfajok egyedeinek összértéke /összege/ is megegyezik egymással.

A helyettesíthetőséget tovább fokozza a forgalomban lévő pénzdarabok nagy volumene, ami biztosítja könnyű hozzáférhetőségüket.

Az sem elhanyagolható szempont továbbá, hogy a pénzdarabok feltüntetik, hogy mekkora csereértéket képviselnek, aminek jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a pénzrendszer egyes darabjait - egyéb dolgoktól eltérően - nem kell pénzben értékelni.

A pénz azonban nemcsak általános egyenérték és értékmérő, de az áruforgalom lebonyolításának is eszköze. Az árutermelő társadalomban ahhoz, hogy egy áruért más árut lehessen kapni, az első árut először pénzre kell kicserélni, pénzzé kell változtatni, majd az így kapott pénzt újra áruvá alakítani. Ez a két metamorfózis együtt alkotja az áru körforgását.

A forgalmi eszköz funkcióban gyökerezik a pénznek az a sajátossága, hogy mint általános csereeszköznek az a rendeltetése, hogy folyamatosan résztvegyen az áru körforgásában. Birtokosának hasznát hajthat kincsképző funkciójában is /kama-

tozik, a hitelképességet biztosítja/ a pénz rendeltetését mégis akkor tölti be, ha elidegenítik, azaz elköltik. A többi áruval szemben a pénznek nincsen használati értéke, s nem lehet szó a pénzzel kapcsolatban végleges, az állag megsemmisülésével járó elhasználásáról, elfogyasztásáról sem, a szó megszokott értelmében.

A pénzt nem lehet sem az elhasználható /azaz egyszeri használatot engedő/, sem az elhasználhatatlan /azaz huzamos használatot lehetővé tevő/ dolgok közé sorolni. A pénz társadalmi rendeltetése az, hogy elvileg korlátlanul hosszú időn át elvileg korlátlanul gyakran változtassa tulajdonosát.

Mindezek a gazdasági természetű sajátosságok eredményezik a pénz különleges jogi megítélését. A pénz sajátos jogi jellege a kötelmi jog területén a pénztartozások természetében, a dologi jogilag pedig abban nyilvánul meg, hogy

először: gyakorlatilag igen nehéz nyomon kísérni a pénzegyedeket az áruforgalomban, tehát elvileg úgyszólván lehetetlen kikutatni azt az utat, melyen a pénzdarabok birtokosának kezébe jutottak; pedig az ingó dolgok tulajdonára szabott jogszabályok szerint ennek az utnak a végigkövetése gyakran elengedhetetlen, különösen olyankor, amidőn valaki be akarja bizonyítani, hogy meghatározott pénzegyedek az ő tulajdonát képezik;

másodszor: a jogosultnak az esetek túlnyomó többségében nem fűződik különös érdeke ahhoz, hogy meghatározott pénzegyedeket kapjon vissza, hanem csupán ahhoz, hogy bizonyos pénzértéket kapjon meg.

A pénznek ezek a sajátosságai természetesen Rómában is

adva voltak. Mégis, forrásaink azt sejtetik, hogy a jogászok a pénz felfokozott helyettesíthetőségéből a tulajdonjog szempontjából nem vonták be azokat a következtetéseket, melyeket a mai törvényhozások kivétel nélkül megtesznek^{59/}. Igy különösen szembeszökő, hogy a rómaiaknál a pénzdarabok egyedisége sokkal nagyobb szerepet játszik, mint manapság. Ez annak a következménye, hogy mi manapság a pénzt, vagyis az aranyat forgalmi eszköz funkciójában pénzzel /papírpénz/ és váltópénz helyettesíti, addig Rómában a pénzként szereplő fém maga tölti be a forgalmi eszköz funkciót. Ezért azután nem volt teljesen közömbös a hitelező szempontjából, hogy milyen minőségű /finomságú/ és súlyú pénzt kap adósától. Rómában tehát a pénzáru dolog mivoltát tekintve kevésbé különül el a többi dologtól mint manapság.

A pénzáru sajátos vonásai persze azért Rómában is jelentkeznek, s mindez érthetővé teszi, hogy a pénztulajdon kérdésében a rómaiak is speciális szabályokat kényszerülnek felállítani.

2. A pénznek speciesként kezelése a római jogban elsősorban abban nyilvánul meg, hogy viszonylag szélesebb körben ismeri el a pénzegyedek vindikálhatóságának lehetőségét, mint a modern polgári törvénykönyvek.

A pénz tulajdonkereset /jogcímes birtokkereset/ utjáni visszakövetelésének ui. manapság az a legnagyobb akadály, hogy a felperes gyakorlatilag nem igen lehet abban a helyzetben, hogy azokat a pénzegyedeket, melyekre tulajdoni igényt támaszt, kellő határozottsággal megjelölje^{60/}. Ezeket u.i. olyan pontosan kellene körülírnia, hogy azok más pénzdaraboktól világosan megkülönböztethetők legyenek s hogy

azokat végsősoron a végrehajtási eljárásban a végrehajtó lefoglalhassa. Erre azonban csak bankjegyeknél van lehetőség, s itt is csak abban az esetben, ha számjegyeiket a felperes meg tudja adni, amire persze csak kivételesen - főleg pénzüintézeteknél - van lehetőség.

A római forrásokban azonban ismételten szó esik pénzt tárgyaló tulajdonkeresetokról. Így pl.:

D. 12, 6, 46 Iavolenus: ... si ignorante herede nummos eius tradidit, dominus... eos recte vindicabit...

D. 12, 1, 11, 2 Paulus:... vindicari nummi possunt si extant...

D. 12, 6, 26, 9 Ulpianis: filius familias... velit vindicare nummos...

D. 12, 1, 31, 1 Paulus: quod ad peculiares nummos attinet, si exstant vindicare eos dominus potest...^{61/}

Eléggyé gyakoriak azck a forráshelyek is, melyekben a jogászok pénznek legatum per vindicationem útján való hagyományozásával foglalkoznak.

Igy mindenekelőtt Gaius institúciójának második könyvében: 2, 196: Eae autem solae res per vindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt: sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, veluti... pecuniam numeratam.

D.30, 51 Papinianus: sed si certos nummos /veluti quos in arca habet/... legavit, non numerata pecunia, sed ipsa

corpora nummorum... continentur.

D. 30, 34, 4 Ulpianus:... si non certum corpus nummorum saepius sit relictum, ut puta centum, quae in arca habet, saepius legavit...^{62/}.

Márpedig ha a pecunia legata vindicatio útján nem lett volna követelhető, aligha képzelhető, hogy az örökhagyó a legatum per vindicationem formát választotta volna. Mindez pedig arra utal, hogy a római jogban a pénzegyedek vindikációjának gyakorlati jelentősége volt, s az ide vágó források helyek felett nem lehet azzal napirendre térni, hogy ezek csupán az iskolás pedantéria megnyilvánulásai^{63/}. Ez ellen szól különben az is, hogy a vindicatio pecuniae-t nemcsak a jog elemeivel foglalkozó tankönyvek, de a responsum gyűjtemények és a császári reskriptumok is emlegetik, márpedig ezek a gyakorlati élet felvetette problémákkal foglalkoztak.

Ezek után jogosan tehető fel a kérdés, hogy vajjon mivel magyarázható a pénzdarabok vindikációjának római jogbeli lehetősége, továbbá miként oldotta meg a gyakorlat azokat a nehézségeket, melyek a pénzdarabok egyediesítésének útjában állottak?

Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, a római pénzrendszer bizonyos, a maitól elütő sajátosságait kell szemügyre vennünk.

3. Fentebb már volt arról szó, hogy a pénzként elismert fém Rómában közvetlenül, nem pedig helyettesítői és jelei útján töltötte be a fizetőeszköz funkciót, mint teszi ezt manapság. Következésképpen alapvető jelentőségű volt, hogy az érme valóban tartalmazza azt a fémmennyiséget, melyet törvény

szerint tartalmaznia kellett. Az érmesúly stabilitásának bizonyításához azonban az ókori Rómában hiányoztak a szükséges technikai eszközök, nem beszélve a közigazgatási apparátusról, mely ezt a nehéz feladatot az akkori viszonyok közepette nem is tudta maradéktalanul megoldani. Az érmék mindenekelőtt a természetes elhasználódás, kopás következtében veszítettek súlyukból. E mellett elburjázott a pénzhamisítás is, a büntető törvényhozás - melynek sorában legfontosabb az i.e. 81-ből való *lex Cornelia de falsis* - minden szigora ellenére^{64/}.

A pénzhamisítással foglalkozó forrásainkból kitűnően a hamisítók technikája eléggé változatos volt.

Pauli Sent.5, 25, 1: *qui ve nummos aureos argenteos adulteraverit laverit conflaverit raserit corruperit vitiaverit...*

D. 48, 10, 8 Ulpianus: *quicumque nummos aureos partim raserint, partim tinxerint vel finerint...*

D. 48. 10. 9. pr. Ulpianus: *Lege Cornelia cavetur, ut qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit, falsi crimine teneri.*

A legegyszerűbb eljárás ezek szerint valódi érmék súlyának mesterséges csökkentése körülnyírással /*raserit corruperit vitiaverit*, PS.5,25,1/ majd az így nyert nemes fémből magánuton új érmék előállítás /*argenteos nummos adulterinos flaverit*/. E mellett szerepel még érmeutánzatoknak a megengedettnél több ötvöző anyagot tartalmazó ötvözetből illetőleg kizárólag nem nemes fémből való készítése. A hamisítók többnyire nem veretet készítenek, miként az állami manufakturák, bár a D.48. 10, 19-ből kitűnően /*falsam mone-*

tam percutere/ ez is előfordult - hanem rendszerint öntvényt /CT. 9.21.3: nummum falsa fusione formare/, mivel ez kisebb felkészültséget igényelt^{65/}. A "lavere" és a "tingere" szavak arra engednek következtetni, hogy a hamis érmék aranyozása ill. ezüstözése is ismert lehetett^{66/}.

Mindezek alapján valószínűnek látszik, hogy hamis vagy hamisított pénz Rómában viszonylag sokkal nagyobb mennyiségben került a forgalomba mint manapság, amikor a bonyolult technikával készült pénzdarabok hamisítása nem könnyű dolog.

A gazdasági élet Rómában a pénzhamisítás veszélyei ellen pénzszakértők, nummularii beállításával igyekezett védekezni. Ezek eredetileg bankalkalmazottak, később tevékenységüket önálló hivatásként gyakorolják, mig nem az i.u. III. század óta állami hivatalnokokká válnak^{67/}. Feladatuk, hogy ügyfeleik kívánságára az elébük hozott pénzdarabok minőségét /probitas/ megvizsgálják^{68/}.

4. A pénzfizetés módja az egyes pénzdarabok leolvasása a hitelező kezéhez, melyre Rómában numeratio, numerare a jogilag is bevett műkifejezés^{69/}.

A numeratio mellett a pénzfizetésnek elterjedt módja az ókori pénzvilágban, így Rómában is, a kérdéses pénzösszegnek egy lepecsételt^{70/} zacskóban való átadása, a "traditio in sacco". Erről forrásainkban elég gyakran történik említés. A pénz tartására szolgáló eszközt e forráshelyek a "sacculus" mellett a legkülönbözőbb nevekkal illetik. Így Plautus többnyire a görögből átvett "marsupium", "crumina"

szavakat használja^{71/}, Lucilius /Saturnae VI/ a "bulga"-t, Iuvenalis ellenben a sacculus mellett a "follis"-t is /Sat. XIII.61 és XIV.138/. A pénzeszacskó többnyire bőrből készült/ s felül zsinórral lehetett lekötni.

Pénz tartására szolgáltak még a pénzes kosarak, a "fisci" is, melyek eredetileg fűzfavesszőből^{72/}, később rézből és bronzból készültek^{73/}. Elsősorban a nem jogi íróknál találunk még egyéb hasonló célra szolgáló eszközök emlegetésével is, mint például "pasceolus" /kosárka/^{74/}, "loculus" /takarékpersely/^{75/}, "cista", "cistella"^{76/}, melyekkel itt nem szükséges bővebben foglalkoznunk.

Traditio in sacculo-ról van szó az alábbi két Ulpianus-tól vett Digesztabeli forráshelyen is:

D. 7.1.25.1.: si numeratione solvit, intererit, cuius priores nummos solvat... si vero simul in sacculo solvit, nihil fecit accipientis et ideo nondum adquisisse cuiquam dominium videtur.

D.40.7.3.6: si plus quam iussus erat dederit statuliber, puta decem iussus dare viginti dedit, sive numeravit sive in sacculo dedit, pervenit ad libertatem et superfluum potest repetere.

Feltűnő, hogy Ulpianus mindkét szövegben élesen szembeállítja egymással a "numeratione" és az "in sacculo" történő solutiot.

Az in sacculo pénzfizetésnek kétféle módja volt szokásos.

Az egyik abban állott, hogy a nummulariusok által megvizsgált, meghatározott összegű pénzt megbízható bankárok /argentarii/ csomagolták bőrzacskókba és látták el saját

pecsétjükkel. A lepecsételés a lezárt zacskóknak egy bizonyos fokú forgalomképesseget biztosított, ami bizonyos mértékig pótolta az ókorban hiányzó forgatható kereskedelmi értékpapírokat^{77/}.

Ez különösen azóta lett kényelmes módja a nagyösszegű pénzfizetések lebonyolításának, amióta /igy különösen Caracalla korától kezdve/ az aranypénz eltűnik a forgalomból, hogy helyt adjon a sok réz hozzákeverése folytán amugy is értéktelen ezüstpénznek^{78/}.

A Constantinus által megteremtett arany solidus megjelenése előtti időből, az iu.IV.század elejéről való forrásaink tanúsítják, hogy a gazdasági forgalomban a pénzes zacskó, a follis egy fix számolási pénzegységet is jelent, mely megfelel 3125 dupla dénárnak, azaz kb 25000 sestertiusnak^{79/}. Ez a körülmény viszont arra utal, hogy az egy follisba csomagolt pénz összege - éppen az utánszámolás feleslegessé tétele érdekében - már régóta, így valószínűleg már a klasszikus korban is állandó szokott lenni.

Ez a fizetési mód elsősorban nyilván a pénzemberek, a kereskedők között volt szokásos.

A solutio in sacculo közönségesebb, egyben gyakoribb módja az volt, hogy az átvevő kezéhez leolvasott pénzt ennek kívánságára a fizető sacculusba zárta és lepecsételte. Ezt a zacskót azután az átvevő elvitte a nummulariushoz, hogy az a pénzdarabok minőségét, "probitas"-át vizsgálja meg.

Ilyen fizetésről van szó Africanusnál a D.46,3,39-ben:
Si soluturus pecuniam tibi, iussu tuo signatam eam apud nummularium, quoad probaretur, deposuerim...

Mi az értelme már most a pénzeszacskó lepecsételésének, ha a pénzt a nummularius amúgy is megvizsgálja?

Kérdésünkre a választ Apuleius segít megadni, akinél az eladó a következőket mondja:

Metamorphoseon 10, 9, 3: ne forte aliquis istorum, quos offers, aureorum nequam vel adulter reperiatur, in hoc ipso sacculo conditos eos anulo tuo prenota, donec altera die nummulario praesente comprobentur.

A fizető általi lepecsételésnek tehát az a célja, hogy bizonyítsa a nummularius elé tett pénzdaraboknak a solvenstől való származását, egyben elejét vegye annak, hogy az átvevő a pénzt kicserélhesse, s a kapott jó pénz helyett hamisakat vizsgálthasson meg a nummulariussal, hogy azután a fizetőtől újbóli teljesítést követelhessen. Persze nem biztos, hogy a comprobatio mindig már altera die megtörténik, figyelemmel a felek vagy éppen a nummularius elfoglaltságára. Ezért azután előfordulhatott, hogy a fél a pénzes zacskót a nummulariusnál hagyta, hogy az majd akkor vizsgálja át, ha sor kerül rá. Ez azután az általa megvizsgált és jónak talált pénzdarabokat ismét visszazárta a sacculusokba és saját tessera nummularia-jával ellátta, feltüntetve a benne lévő összeget. Ez a felek szempontjából megnyugtató eljárás volt és kényelmes is, mert a nummulariusnak nem kellett arra ügyelnie, hogy a jónak talált pénzek össze ne keveredjenek^{80/}.

A mindennapi élet apróbb pénzfizetéseinél persze ezek a módok nem jönnek figyelembe. Itt a bevett pénzt az átvevő rögtön a többi pénze közé rakja, úgyhogy attól többé nem lesz megkülönböztethető. Nagyobb pénzösszegek felvételénél ellenben, amikor valaki egy eladott ingatlan, rabszolga

vételárát veszi fel, továbbá hozomány vagy kölcsönpénz átvételénél olyankor is, amidőn a felek a nummularius szolgálatát nem vették igénybe, a rendes eljárás az volt, hogy a pénzeket a többitől elkülönítve őrizték meg. Ezért meghagyták eredeti zacskójában - esetleg eredetét is megjelölve - és így elkülönítve helyezték el a ház pénztárában, illetve megvasalt pénzes ládájában, az "arca"-ban.

Ilyen elkülönített megőrzést tételez fel az alábbi Paulustól vett forráshely:

D. 15, 1, 52 pr: plane si... pecuniam in arca deposuit, datur ei vindicatio nummorum^{81/}.

5. A fentiek alapján könnyen belátható, hogy éppen a nagyobb összegű fizetéseknél az átvett pénz még hosszabb ideig a többitől elkülönítve szokott meglenni. S megértjük, miért beszél Papinianus nummi integriről /D. 46, 3, 94, pr/, Paulus nummi salvi-ről /D. 46, 3, 15/ vagy hogy mi az értelme Ulpianusnál az ilyen kijelentéseknek:

"si tamen vult heres nummos salvos facere /D.47, 2, 14, 5/.

Forrásaink a pénz vindikációjával kapcsolatban gyakran hangoztatják, hogy ennek előfeltétele, hogy a pénzdarabok az átvevőnél meglegyenek, ha ellenben átvevő kiadta őket, akkor condictio útján követelhetők vissza:

si quidem pecunia exstat, vindicare eam debitor potest... sed si pecunia non exstat et mulier locupletior factus est, maritus eam petat /Julianus D. 24, 1, 39/^{82/}.

Vindikálni csak azt a pénzt lehet, melyet a fizetéskor és a fizetés után elkülönítve tartanak, mert a vindicatio előfeltétele, a pertárgy egyedi megjelölése csak ez esetben lehetséges.

A pénz elkülönített kezelésével azonban a nummorum vindicationnak csupán egyik előfeltétele van megteremtve. Mert mint tudjuk, a felperesnek alperes tagadása esetén azt is be kell bizonyítania, hogy az alperesnél levő dolog az ő tulajdonában van.

Van-e erre lehetőség pénz vindikációja esetében? Nem pénz vindikációjánál a tulajdonjog bizonyítása praktice valamely eredeti szerzősmód /többnyire gyümölcszedés vagy specificatio/ kimutatása révén vagy azáltal történik, hogy felperes kimutatja, birtoklása megfelelt az elbirtoklás feltételeinek. Ez utóbbiba a szerzés jogcímét és egy illetőleg két évi folyamatos birtoklást kell igazolnia. Ami viszont nem feltétlenül jelenti, hogy az elbirtoklás megtörténte csak a szerzéstől számított egy év leteltével lenne megnyugtatóan kimutatható, mivel az accessio temporis és a successio in possessione megrövidítheti az amúgy sem hosszú elbirtoklási időt, úgy hogy a szerző elődje birtoklási idejének sajátjához számításával akár egy nap alatt is befejezheti az elbirtoklást.

Pénzdarabok elbirtoklása azonban, s következésképpen a tulajdonjog ezen keresztül történő igazolása - ha elvileg nem is teljesen kizárt - gyakorlatinak alig mondható^{83/}.

De pénz esetében erre nincs is nagyon szükség. Kaser meggyőzően mutatja ki, hogy felperes egyszerűen már avval a ténnyel tudja igazolni a nummi extantes-re vonatkozó tulajdonjogát, ha kimutatja, hogy a szóbanforgó pénzdarabokat megelőzően már birtokolta, feltéve persze, hogy alperes nem tud valamely a felperes tulajdonjogát kizáró körülményt

bizonyítani^{84/}.

Emellett felperesnek bizonyítania kell, hogy tulajdonjogát később sem vesztette el /pl. azzal, hogy egy fennálló tartozásának teljesítéseképpen fizetett alperesnek/. Azaz ki kell mutatnia azokat az okokat, melyek alperes tulajdonszerzésének útjában állottak, például hogy az cselekvőképtelen vagy hogy felperes pénzét egy elidegenítésre jogosulatlan harmadik személy adta át alperesnek^{85/}.

Láttuk tehát, hogy vindicatio nummorum csak olyankor emelhető, amidőn azzal lehet számolni, hogy a pénz alperesnél még elkülönítve /integri, salvi/ van meg.

Elkülönített megőrzés esetében viszont az eljárás nem ütközik nagyobb nehézségekbe mint más dolgok vindikációjánál. Annak kimutatása ugyanis, hogy a pénz alperesnél elkülönítve megvan, lényegében ugyanúgy történik amint az egyéb elhasználható dolgok vindikálása esetében történni szokott^{86/}.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk: a pénz vindikálása a római jogban a mai jogrendszerekkel ellentétben gyakorlati kérdés, ami azzal egyértelmű, hogy a római jog pénz jogalap nélküli kifizetőjét mindaddig tulajdonosként kezeli, amíg a kifizetett pénz accipiesnél elkülönítve van meg, tehát amíg a vindikálás gyakorlati lehetősége egyáltalán fennáll.

Ez egyben azt is jelenti, hogy mivel ilyenkor a pénzfizetés teljes hatályu dationak vagyis tulajdonátruházásnak nem minősülhet, a condictio nem jöhet szóba a jogalap nélkül fizetett pénz visszakövetelésére.

2. A commixtio nummorum.

A pénz elkülönített megőrzésének ellentéte az, hogy az acci-

piens a kezéhez befolyt pénzt a többi meglévő pénzéhez teszi, ahol a régi és az új pénzdarabok összekeverednek.

Mi ennek a forrásainkban csupán egyetlen helyen előforduló s commixito nummorum-nak nevezett eljárásnak - mely pedig Rómában csakígy mint manapság a mindennapi gyakorlatot kellett, hogy jelentse - a jelentősége a *condictio* szempontjából?

Egyéb dolgok *commictió*járól a pénzzel ellentétben forrásainkban gyakran esik szó. Az alapelveket jól szemlélteti Pomponius az Ulpianus ediktumkommentárjának 16. könyvéből vett alábbi két fragmentumban.

D. 6.1.3.2. Ulpianus: Pomponius scribit, si quid quod eiusdem naturae est ita confusum est atque commixtum, ut deduci et separari non possint, non totum, sed pro parte esse vindicandum. Ut puta meum et tuum argentum in massam redactum est: erit nobis commune, et unusquisque pro ratio ponderis quod in massa habemus vindicabimus, esti incertum sit, quantum quisque ponderis in massa haberet.

D. 6, 1, 5, pr Ulpianus: Idem Pomponius scribit: si frumentum duorum non voluntate eorum confusum sit, competit singulis in rem actio in id, in quantum paret in illo acervo suum suique esse: quod si voluntate eorum commixta sunt, tum communicata videbuntur et/erit communi dividundo actio.

A két forráshely kasuisztikájának szemügyre vétele eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a rómaiak három lehetőséget vettek számításba olyankor, amidőn pénztől különböző dolog keveredett össze:

a/ Ha a keverékből a tulajdonosok a maguk dolgát ki tudják különíteni, úgy a tulajdonviszonyok tekintetében a *commixtio*

nem idézett elő változást.

Ez a contrario következik a D. 6,1,3,2 első mondatából: ha ugyanis a bekevert dolgok "deduci et separari possint", úgy ki-ki a magáét követelheti. Ami úgy értendő, hogy a nem birtokló tulajdonos a keverék birtokosa ellen rei vindictiot indíthat a maga dolgának kiadására, s ha szükséges, megelőzőleg actio ad exhibendum útján követelheti a szétválasztást^{87/}.

b/ Ha különböző tulajdonban lévő azonos folyadékok vagy felolvasztott fémek/a forráshelyben ezüst ezüsttel/ úgy keverednek össze, hogy eredetüket többé megállapítani nem lehet, a tulajdon tekintetében a commixtio nem hoz létre változást /D. 6, 1, 3, 2/. A vindicatio azonban ilyenkor nem az egyedekre megy - hiszen ezeket többé nem lehet egymástól megkülönböztetni - hanem a keverékből a felperesnek járó hányadra /vindicatio pro parte/.

Ugyanez a helyzet, ha különböző fémeket olvasztanak össze. Ilyen esetről van szó a D. 6,1,5,1-ben, ahol "aes et aurum mixtum fuerit". Mivel ezeket az ókorban egymástól még nem tudták elválasztani /deduci non possit/, a réz illetve az arany tulajdonosa vindicatio pro parte-t indíthat a keverék arányos részéért^{88/}.

Más a dolog megítélése, ha az egyik személy mézéből és a másik borából jön létre egy új keverék: az ókori Róma kedvelt mulsum-ja /mézesbora/.

Sokan ezt szintén commixtioként fogták fel. Pomponius azonban a maga részéről helyesebbnek tartja, ha a mulsum azé lesz, aki a keveréket előállította /D. 6, 1, 5, 1/. Felfogá-

sát azzal indokolja, hogy a mulsum "suam speciem pristinam non continet, ellentétben a fenti esettel. Itt tehát végeredményben "nova species" állott elő, vagyis a mézesbor készítője specifikálta más személy borát és mézét^{89/}. Arról, hogy a feldolgozás az anyag tulajdonosának tudtával történt-e vagy anélkül, s hogy ez utóbbi esetben a feldolgozó jóhiszemű volt-e vagy rosszhiszemű, a forráshely hallgat. Ebből a hallgatásból azonban nem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk, hiszen Pomponius a specifikációt csupán mellékesen érinti, amiből érthető, ha annak előfeltételével kimerítően nem foglalkozik^{90/}.

Érdekes, hogy a commixtio most tárgyalt tényállásait a jogi tankönyvek, így Gaius Aureae-i /D. 4,1,7,8-9/ és ennek nyomán Iustinianus Institúciói /2,1,27/ a condominium eseteiként fogják fel, ide vonva a Pomponius által specifikációnak minősített mulsum készítést is.

A modern kutatók interpolációra gyanakszanak. Így Warmelo, aki szerint a condominium a posztklasszikus jog álláspontját mutatja^{91/}.

Könnyen lehetséges azonban, hogy csupán egy jogászok közötti vitás kérdésről van szó.

c/ Különböző tulajdonban lévő gabonaszemek /frumentum/ összekeveredése esetén a keverék sorsa attól függ, hogy az összekeveredés a tulajdonosok akaratából történt-e vagy más okból /pl. harmadik személy cselekménye következtében/.

Előbbi esetben condominium keletkezik, az utóbbiban nem áll be változás a tulajdonjog tekintetében, következésképpen a tulajdonosok mindegyike pro parte vindikálhat /D.6,1,5 pr/, akárcsak olyankor, amidőn egy nyájba idegen juh ke-

veredik /Iust.2,1,28/. A vindikálás is csak azért megy "pro parte" /pro modo frumenti/ nem pedig a speciesekre, mert ezek nem különíthetők el.

A commixtio nummorum esetére különleges szabályok állanak, melyeket az alábbi fragmentumból ismerhetünk meg:

D. 46. 3. 78 Javolenus: Si alieni nummi inscio vel invito domino soluti sunt, manent eius cuius fuerunt: si mixti essent, ita ut discerni non possent, eius fieri qui accepit in libris Gaii scriptum est, ita ut actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

Valaki a tulajdonos beleegyezése vagy legalább is tudta nélkül az ő pénzével fizet egy harmadiknak.

Ha ez a pénz az accipiensnél elkülönítve van meg, a tulajdonjogban nem áll be változás: a tulajdonos pénzét vindikálhatja.

Ha ellenben az átvevő saját pénzéhez keveri úgy, hogy a kétféle eredetű pénz többé szét nem választható, úgy sem condominium nem keletkezik, sem vindicatio pro parte nem lesz indítható, hanem Gaius Cassius Longinus szerint az accipiens megszerzi az átvett pénz tulajdonát: eius fieri qui accepit... scriptum est.

A pénz korábbi tulajdonosa ezért nem fordulhat többé vindikációval az accipiens ellen. De nem támadhatja meg condictioval sem, mivel nem "facto eius intelligitur ad eum qui acceperit pervenisse" /D.12,1,19,1. Julianus/. A pénztulajdonos és az accipiens között u.i. nem történt datio, ami pedig a condictio indításának előfeltétele.

Az accipiens megtartja tulajdonában a kapott és általa bekevert pénzt, az eddigi tulajdonos pedig a fizetést véghezvivő ellen fordulhat, akinek rosszhiszemőségét a forráshely nyilván feltételezettnek veszi, különben ellene az actio furti nem mehetne^{92/}.

Másfelől viszont a forráshely az accipienset jóhiszeműnek veszi. Ha ugyanis nem ezt tenné, úgy az actio furti ő ellene is megindítható lenne. A fragmentum nyitva hagyja a kérdést, hogy vajjon az accipiens rosszhiszemősége esetén is egyedüli tulajdonosává válik-e az egész összegnek.

Ezt teljes bizonyossággal eldönteni ma már nem tudjuk. Mindenesetre kínálkozik az az a contrario következtetés, hogy ilyenkor a bekeverés ellenére a pénz marad eddigi tulajdonosáé, aki tehát vindicatio pro parte útján követelhetné vissza, a D. 6,1,5. pr-ban tárgyalt commixtio frumentorum analógiájára.

Persze felmerülhet a kérdés, hogy vajjon Cassius Longinus véleménye megfelelt-e az általános felfogásnak? Figyelemmel arra, hogy Iavolenus kifejezetten hivatkozik Cassius Longinusra /in libro Gaii scriptum est/ inkább arra lehetne következtetni, hogy nem; ami viszont azt jelentené, hogy a jogászok közfelfogása szerint a pénzdarabok commixtiójára is ugyanazok az elvek állanak mint a gabona összekeveredésére.

Nézzük meg ezek után, hogy mi a jelentősége a D. 46,3,78-ban a pénz bekeverés dologi jogi hatálya tekintetében felállított elvnek s hogy ez az elv milyen gyakorlati különbséget jelent a gabona összekeveredés dologi jogi következményeivel szemben?

Gabonának a tulajdonosok akaratából történt összekeveredésénél - amikor is condominium jön létre - a közösség megszüntetése actio communi dividundo-val kérhető, a megszüntetés módja pedig a bírői adiudicatio.

A nem szándékolt összekeveredés esetében nem keletkezik közös tulajdon, következésképpen a tulajdonos a maga dolgát követeli rei vindicatio-val. Ez a vindicatio nem az egyedileg megjelölt dolgokra irányul, hanem a keverék meghatározott mennyiségére. A jogászok tehát itt voltaképpen feladták azt az elvet, hogy a tulajdonjog mindig egyedileg meghatározott dolgok feletti jog!

Gyakorlatilag persze a vindikáló szempontjából egyre megy, hogy a saját korábbi buza-egyedeit kapja-e vissza vagy másokat, hiszen a keverék egy homogén halmazt alkot. A tulajdonjog bizonyítása ennek következtében arra korlátozódik, hogy az igényelt mennyiség az egyesítés előtt felperesé volt. Alperes a restitúcióra irányuló bírői parancsnak eleget tesz, ha a tetszésszerű egyedeket kiadja.

A perjoginál jóval jelentősebb az anyagi jogi különbség. Condominium esetében a felek közt societas-szerű communio incidens keletkezik, melyből kifolyólag a felek egymással szemben már a közösség keletkezésétől kezdve minden vétkességért felelnek. Vindicatio pro parte esetében viszont a birtokos csupán a litis contestatio utáni károsodásért felel, ez előbbiért legfeljebb ex lege Aquilia, ha ennek feltételei fennforognak. Érthető ezek után, ha a jogászok a súlyosabb felelősséggel járó condominium létrejöttét csak a szándékolt commixtio esetére állapítják meg.

A commixtio nummorum esetében ellenben a jóhiszemű bekeverő ellen sem rei vindicatio sem condictio nem indítható. Ez a pénz volt tulajdonosával szemben nem felel, aki így csupán a fizető ellen fordulhat, és pedig

a/ actio furti-val és condictio furtiva-val, ha rosszhiszemű volt, mivel ez ilyenkor tolvajnak minősül,

b/ egyszerű condictio certae pecuniae-val, t.i. ha jóhiszeműen fizetett más pénzével, ami jogilag consumptio számba megy. Az idegen pénz jóhiszemű elköltése az elköltő és a tulajdonos közti viszonylatban dationak számít, ez tehát megteremti az elköltő ellen menő condictio lehetőségét.

Éppen ebben van véleményünk szerint a Javolenus-Cassius Longinus-féle felfogás gyakorlati jelentősége. A jóhiszemű bekeverő - aki solvendi causa jutott egy harmadik pénzéhez, kívül marad a neki szolgáltató és a pénz korábbi tulajdonosa egymásközti vitáján. Condictioval őt csak a fizető perelheti, ez is csak olyankor, ha a pénzfizetés jogalap nélkül történt.

Ez a megoldás teljesen megfelel a forgalom igényeinek, mivel éppen a mindennapi élet apróbb pénzfizetéseinél szokásos a bevett pénz azonnali bekeverése^{92/}.

3. A consumptio nummorum.

1. "Consumere", "consumptio" a közönséges elhasználható dolgoknál egy természetes folyamat, mely a dolgok állagának rendeltetésszerű megsemmisítésében áll. Ebben az értelemben véve consumptio a pénznél - melyet a D. 7,5,5, 1 a "res quae in abusu consistunt" közé sorol - nem fordulhat elő. Ha ugyanis

a pénzérmék állaga megsemmisül, ez ugyan abusus-nak mondható, de az efféle elfogyasztás egyáltalán nem rendeltetés-szerű.

A pénz társadalmi rendeltetése ugyanis abban jelölhető meg, hogy - egyéb funkciói mellett - közvetítse az árucserét. Erre utalnak Iustinianus Institúciói is, amidőn ezt mondják: namque in ipso usu adsidua permutatione quodammodo /t.i. pecunia nummerata/ extinguitur /Inst.2,4,2/.

Pénz elfogyasztásáról ezért csak átvitt értelemben beszélhetünk^{93/}. Hogy ez konkrétan miben nyilvánul meg, a forrásaink, melyek csupán a consumptio jogkövetkezményeivel foglalkoznak, hallgatnak.

Érthető tehát, ha a modern kutatók véleménye a kérdésben megoszlik.

Vannak, akik "consumere" alatt a pénzdarabok olyan összekeveredését értik, hogy azok többé egymástól meg nem különböztethetők: ut discerni non possunt. Szerintük a commixtio eredményeképpen a pénzdarabok konzumálódnak mint egyedileg megjelölt dolgok, mint species. Mivel pedig felperesnek a vindikáció tárgyát egyéniesítve, individualizáltan kell megjelölnie, a rei vindicatio lehetősége elesik^{94/}.

Ez ellen a nézet ellen azonban felhozható az az elvi kifogás, hogy a római jogban nemcsak species, de quantitas is vindikálható. Ezenfelül a források a "consumptio commixtio" értelmében sehol sem használják.

Mások, így elsősorban Niemeyer, nemcsak megkülönböztetik a kettőt, de élesen szembe is állítják, azon az alapon, hogy míg forrásaink consumptio esetén kizárják a rei vindicatio lehetőségét, addig commixtio esetén vindicatio pro parte-

nak helye van^{95/}. Ezért Niemeyer szerint a consumptio elvileg áll szemben a commixtioval és nem mászt jelent mint a detentio elvesztését /desinere possidere/, aminek az "exstare" az ellentéte, vagyis a birtoklás folyamatossága.

Niemeyernek igazat kell adnunk abban, hogy a commixtio és a consumptio két különböző, tehát egymástól élesen szétválasztandó dolog. Hiszen az előzőkben láttuk, hogy a pénz átvételét nem szükségképen követi a saját pénzzel való összekeverés. Csupán az ellen emelhető kifogás, hogy Niemeyer a detentio bármi okból megszűnését azonosnak veszi a consumptioval. Hiszen láttuk, hogy a traditio in sacculo esetében is elvesz a detentio, a pénz mégsem konsumálódik, hanem a pénzdarabok az átvevőnél megvannak: nummi exstant.

Consumptio nummorum alatt ezért csak a numeratio pecuniae érthetjük, a pénz oly kiadását, amikor a fizető a pénz csereértékét valami módon a maga hasznára fordítja, miközben a pénz szubsztanciáját elveszti.

Maga a numeratio végbemehet solvendi causa, eredendi causa, dotis causa és egyéb jogcimeken is, így mindennek előtt donationis causa, amikor is a fizető önként, liberalitasból mond le az ellenértékről.

2. Mi már most a consumptio pecuniae jelentősége témánk, a jogalap nélküli gazdagodás szempontjából?

Röviden talán a következőkben tudnánk összefoglalni:

a/ Ha a pénztulajdonos pénzének birtokosa ellenében rei vindikációját elveszti /ami másszóval azt jelenti, hogy ez utóbbi nyert rajta tulajdonjogot, feltéve persze, hogy jó-

nak helye van^{95/}. Ezért Niemeyer szerint a *consumptio* elvileg áll szemben a *commixtio*val és nem mást jelent mint a *detentio* elvesztését /*desinere possidere*/, aminek az "exstare" az ellentéte, vagyis a birtoklás folyamatossága.

Niemeyernek igazat kell adnunk abban, hogy a *commixtio* és a *consumptio* két különböző, tehát egymástól élesen szétválasztandó dolog. Hiszen az előzőekben láttuk, hogy a pénz átvételét nem szükségképen követi a saját pénzzel való összekeverés. Csupán az ellen emelhető kifogás, hogy Niemeyer a *detentio* bármi okból megszűnését azonosnak veszi a *consumptio*val. Hiszen láttuk, hogy a *traditio in sacculo* esetében is elvesz a *detentio*, a pénz mégsem konsumálódik, hanem a pénzdarabok az átvevőnél megvannak: *nummi exstant*.

Consumptio nummorum alatt ezért csak a numeratio pecuniae érthetjük, a pénz oly kiadását, amikor a fizető a pénz csereértékét valami módon a maga hasznára fordítja, miközben a pénz szubsztanciáját elveszíti.

Maga a *numeratio* végbemehet *solvendi causa*, *eredendi causa*, *dotis causa* és egyéb jogcímen is, így mindennek előtt *donationis causa*, amikor is a fizető önként, *liberalitasból* mond le az ellenértékről.

2. Mi már most a *consumptio pecuniae* jelentősége témánk, a jogalap nélküli gazdagodás szempontjából?

Röviden talán a következőkben tudnánk összefoglalni:

a/ Ha a pénztulajdonos pénzének birtokosa ellenében *rei vindikációját* elveszti /ami másszóval azt jelenti, hogy ez utóbbi nyert rajta tulajdonjogot, feltéve persze, hogy jó-

híszemű birtokostól szerzett/, úgy ebben azt kell meglátnunk, hogy a római jog, helyesen számolva a pénzárú különleges természetével, megkönnyíti a pénzen való tulajdonszerzést;

b/ s ami ezzel együttjár, a pénz korábbi tulajdonosát arra utasítja, hogy vagyoni igényét a jóhiszemű elköltővel szemben, mégpedig a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint és keretei között érvényesítse;

c/ Ha valaki kölcsönképpen "credendi causa" ad át pénzt másnak, anélkül, hogy a pénz leolvasása dationak minősülne/tehát anélkül, hogy tulajdonossá tudná tenni az átvevőt/, a numeratio pecuniae, consumptis nummis, gazdagodási kötelmet keletkeztet a dans javára és az accipiens terhére.

Az irodalom - amennyire egyáltalán áttekinthető - ebben nagyban és egészben egyet is látszik érteni.

Nézzük azonban a forrásokat.

D. 12,1,19,1 Pomponius: Si pupillus sine tutoris auctoritate ceediderit... consumpta pecunia conditionem habet... non alia ratione, quam quod facto eius intelligitur ad eum qui acceperit pervenisse: quapropter si eandem pecuniam is, qui in creditum... acceperat, alii porro in creditum vel solutum dederit, consumpta ea et ipse pupillo obligatur... et eum cui dederit obligatum habebit... Nam omnino qui alienam pecuniam credendi causa dat, consumpta ea habet obligatum eum qui acceperit.

A gyámolt gyámja auktoritása nélkül adott pénzt kölcsönképpen "mutui causa" valakinek. A gyámi auktoritas nélküli kölcsönnyújtás persze semmis, az accipiens nem válik a pénz tulajdonosává, enélkül pedig nem jöhet létre kötelem sem

"ex mutui datione". A gyámolt accipiensnél lévő pénzt vindikálhatja.

Ha azonban az accipiens a pupillustól kapott pénzt elkölti, azaz ha ő is kölcsön adja /datio credendi causa/ vagy tartozását fizeti meg vele /datio solvendi causa/ - végeredményben tehát elfogyasztja - a gyámolttal szemben jogalap nélküli gazdagodóként lesz kötelezve^{96/}.

A tényállásbeli "datio credendi causa" önmagában azért nem tranzlatív hatályú, mivel a gyámi hozzájárulás nélkül ügyködő pupillusnak nincsen rendelkező képessége. Az accipiens általi consumptio éppen ezt hivatott pótolni, s ettől követve a numeratio pecuniae utólag jogalap nélküli gazdagodási, tehát "dare" kötelmet tud keletkeztetni.

Továbbra is nyitva marad azonban a kérdés, hogy a pupulus által véghezvitt pénz átadást az átvevő általi elköltés egyuttal datióvá, vagyis teljes joghatályú tulajdonátruházássá is teszi?

Nem egészen találó Pomponiusnak a fragmentumban adott indokolása: "Mert egyáltalán, aki idegen pénzt /pecuniam alienam/ ad ki kölcsönbe, az átvevőt - ha ez a pénzt elköltötte - adósává teszi".

A pupillus ugyanis nem más pénzt adta kölcsön, hanem a sajátját, csak persze gyámjának beleegyezése nélkül.

A fragmentumnak ez az utolsó mondata a lapszus ellenére is nagyon fontos számunkra. Abból ui. hogy Pomponius álláspontja indokolásául hozza fel, hogy az idegen pénzt kölcsönadó a pénz elköltésével a kölcsönvevőt adósává teszi, következik, hogy ez a tétel Pomponius korában már vitatlan volt, mondhat-

nánk közhely számba ment.

D. 12. 1. 12 Pomponius: Si a furioso, cum eam competem mentis esse putares, pecuniam quasi mutuam acceperis eaque in rem suam versa fuerit, conditionem furioso adquiri Iulianus ait... Item si is qui servo crediderat furere coeperit, deinde servus in rem domini id verterit, condici furiosi nomine posse. Et si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde furere coeperit et consumpta sit ea pecunia, conditionem furioso adquiri. A fragmentumban három tényállás kerül megbeszélésre.

Az elsőben valaki az épelméjűnek tartott őrülttől vesz fel kölcsönt, melyet "saját céljaira fordít" /in rem suam vertere/. A pénz itt nem "pecunia aliena", s kölcsönképpen átadása csupán azért nem tette átvevőjét nyomban tulajdonossá, mert az átadó cselekvőképtelen. Iulianus finoman distingvál: a pénzt az elmebeteg nem kölcsön adta, csak "kölcsönként" /quasi mutuam/, ez tehát az őrült tulajdonában marad. Ha azonban az átvevő már elköltötte /ezt akarja jelenteni a "saját céljaira fordítás"/, vagyis konsumálta, az őrültnek kondíciója keletkezik ellene.

Itt tehát az előző fragmentumhoz képest egy új dolgot tudunk meg. Azt t.i., hogy a dologi jogilag nem teljes hatályú, de consumptio követte "numeratio" kondíciós kötelmet hoz létre az accipiens terhére. Mivel arról nem lehet szó, hogy a datio kölcsönbe forduljon át^{97/}, nem kétséges, hogy extra-kontraktuális /gazdagodási/ conditio-val állunk szemben.

Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy az accipiens

nem tudott ügyfele cselekvőképtelen voltáról, ami más szavakkal azt jelenti, hogy a pénzt költötte el.

A második tényállásbeli eset nem ilyen egyszerű. Itt a rabszolgának "credendi causa" pénzt adó utólag válik elmebeteggé, s ezt követőleg a rabszolga a kapott pénzt gazdája vagyonába fekteti in rem domini verterit.

Az örült gondnoka a forráshely szerint ez esetben is *condictio* útján követelheti vissza a pénzt /a rabszolga gazdájától/.

Ha valaki más rabszolgájának ad pénzt *credendi causa*, rendszerint *condictio de peculio*-ja lesz a gazda ellen. A *fragmentum* azonban nem említi a *peculiumot*, sőt a forráshelynek éppen az látszik értelmet adni, hogy a *creditum* nem a rabszolga *peculiuma* részére történt, hanem avégből, hogy a rabszolga a kapott pénzt gazdája nem *pekuliáris* vagyonára fordítsa.

Ha mármost a kölcsönadó még ez előtt az *in rem versio* előtt válik elmebeteggé, úgy *condictio* fogja megilletni. Kérdés, hogy ennek a *condictionak* kölcsön-e a jogalapja avagy jogalap nélküli gazdagodás?

A modern kutatók egy része úgy látja, hogy a *mutuum* megáll, ezért a *condictio*-t az *actio de in rem verso* helyébe interpolálnak tartja^{98/}. Ez ellen azonban mindenek előtt az hozható fel, hogy az egész Pomponius-fragmentumban végig jogalap nélküli gazdagodásról van szó, ezért érthetetlen, hogy miért kellene éppen itt más keresetre gondolnunk. Továbbá, ha *mutuum*-ról lenne szó, úgy semmi jelentősége nem lenne annak, hogy a kölcsönadó utólag cselekvőképtelenné vált.

Az eset ezért csak úgy képzelhető, hogy a rabszolga arra kapott pénzt, hogy azt *ura* vagyonára fordítsa. Mielőtt a

rabszolga részéről ez a versio megtörténhetett volna, vált a creditor elmebeteggé.

Mivel a hitelezés kimondottan arra a célra történt, hogy a kapott pénz a gazda vagyonára fordíttassék, amíg ez meg nem történik, a kölcsönügylet nem jöhet létre. Sőt, most már létre sem jöhet, hiszen a hitelező cselekvőképtelensége kizárja a konszenzus lehetőségét közte és a rabszolga között. Meghivulván a mutuum, az átadott pénz csupán jogalap nélküli gazdagodás címén, extrakontraktuális *condictio*-val követelhető vissza.

A harmadik tényállásban a más pénzét kölcsönadó szintén utólag válik elmebeteggé. A kölcsönbe adás idején ugyan még cselekvőképes, kölcsönkötelem *obligatio ex mutuo* mégsem jön létre, hiszen nem saját pénzét kölcsönözte ki. Ezért, ha a pénz az átvevőnél még meglenne, *rei vindication*nak lenne helye, mivel azonban átvevő a későbbiekben a pénzt elköltötte, jogalap nélküli gazdagodás címén meggy *ellene condictio*.

Iulianus tehát mindhárom esetben, melyeknek közös vonása az, hogy a kölcsönadó a kölcsönkötelmet létesítő *datio* időpontjában elmebeteg, elutasítja a szerződéses /kölcsön/ kötelem gondolatát; ehelyett a *condictio*t gazdagodási keresetként adja meg: vagy azért, mert az átvevő az átadót épelméjűnek tartotta, vagy mert a *numeratio* idején az átadó még tényleg az is volt.

D.44, 7, 24, 2 Pomponius: *Item si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde compos mentis esse desierit postea consumpta eo furioso condictio adquiritur.*

Ez a forráshely majdnem szósz szerint egyezik meg a D. 12, 1, 12 harmadik tényállásával.

D. 12, 1, 13, pr - 1 Ulpianus: Nam etsi fur nummos tibi credendi animo dedit, accipientis non facit, sed consumptis eis nascitur condictio. /1/ Unde Papinianus libro octavo quaestionum ait: si alienos nummos tibi mutuos dedi, non ante mihi teneris, quam eos consumpseris.

Mindkét forráshelyben más pénzének kölcsönadásáról van szó, az ismert jogkövetkezménnyel. Átvevő nem válik tulajdonosává a kapott pénz daraboknak /tehát nem jöhet létre kölcsön/, a pénz elfogyasztásával azonban jogalap nélküli gazdagodóként lesz kötelezve a visszaszolgáltatásra.

3. Feltűnő, hogy a *consumptio pecuniae* kötelmi joghatásaival foglalkozó fent vizsgált források nem minden esetben nyilatkoznak afelől, hogy az accipiens jó vagy rosszhiszemű volt-e az átvételnél.

Azt jelenti ez talán, hogy az átvevő szubjektív minősülése közömbös az idegen pénz konsumpciója révén létrejött gazdagodási kötelem szempontjából?

Bizonyos tekintetben igen. Az ugyanis, hogy keletkezik-e gazdagodási kötelem az átvétellel, nem függ az accipiens jó vagy rosszhiszeműségétől. Aki azonban tudva /tehát rosszhiszeműen/ fogad el idegen pénzt kölcsönként, ezzel furtunot követ el és "*condictio ex causa furtiva*" útján lesz perelhető^{99/}. A gazdagodási kötelem létrejötté szempontjából nem játszik szerepet az sem, hogy a gazdagodó a pénzt elköltötte-e már, vagy hogy az még megvan^{100/}.

Ennek az okát abban kell látnunk, hogy pénz ellopása esetén a tolvaj ellen menő *condictio /c. ex causa furtiva/*

ugyanaz a condictio certae pecuniae, mint amely pénzkölcsönből vagy jóhiszemű személy kezébe véghezvitt jogalap nélküli numeratióból keletkezik^{101/}.

Az átvevő fél rosszhiszeműségének tehát mindössze az a jelentősége, hogy ez mint tolvaj az esetben is perelhető lesz condictioval, ha az idegen pénz nála még megvan.

Forrásaink egybehangzó tanúsága szerint - eltekintve a D. 12, 1, 19, 1-től, mely e kérdésben nem nyilatkozik - az a kereset, mely az elköltő, konszumáló ellen megy, a civiljogi condictio certae pecuniae.

Másként vélekedik Lübtow a kérdésről. Szerinte ugyanis a klasszikus jogban az idegen pénzt elköltőjét a dans egy prétori in factum actioval - mely azonban Lübtow szerint is a condictio elveihez igazodott - perelhette^{102/}.

Persze ennek a keresetnek forrásainkban semmi nyoma nem található, de ezt Lübtow annak tudja be, hogy helyébe a kompilátorok a klasszikus szövegekben mindenütt condictiot írtak.

Ennek a különös nézetnek a premisszája az az egyáltalán nem bizonyított tétel, hogy a civiljogi condictio jogalapja a klasszikus jogbanszükségképpen egy előzőleg véghezvitt teljes azaz translativ datio.

A pénz és a pénzzolgáltatás fentebb már ismerttetett sajátos jellege azonban éppen azt mutatja, hogy már a klasszikus korszakban szükséges és helyes is volt ezt a merev elvet fel lazítani és a dologi jogilag érvénytelen datio pecuniaet gazdagodási kötelem létesítésére alkalmas tényállásnak el-

ismerni. Semmi okunk sincs tehát feltételezni, hogy az erről tanuskodó forrásaink valamennyien interpoláltak lennének^{103/}.

4. Nézzük ezek után, hogy az idegen pénz consumptiojához milyen

dologi jogi következmények fűződnek?

a következményeket

Ezeket/röviden abban lehetne összefoglalni, hogy ha valaki idegen pénzt konzumál, az elköltéssel megszűnik a pénzen eddig fennállott tulajdonjog, továbbá ha az elhasználás elidegenítő ügyletben /numeratioban/ áll, konzumálótól szerző feltétlenül tulajdonjogot nyer az átvett pénzdarabokon.

A consumptio alienae pecuniae-re vonatkozó e sajátos szabályt már Heimbach felismerte^{104/} s az ő nyomában a kutatók többsége létezése mellett nyilatkozik^{105/}. Érdekes módon ennek ellenére nem került be a római jogi tankönyvekbe - a commixtio nummorum-ra vonatkozó szabállyal ellentétben - és nem vált a jogászi gondolkodás közkincsévé. Az okot talán abban kell keresnünk, hogy az elv forrásainkban sehol sincs kifejezetten megfogalmazva, hanem létezésére csupán közvetve rajta alapuló konkrét döntésekből következtethetünk.

Lübtov, akit bírálói a tétel ellenzői közé sorolnak^{106/} véleményem szerint némileg félreérti a problémát, amikor ezt írja: "Fast allgemein wird nun die Ansicht vertreten, dass nach römischem Recht die Konsumption zum Eigentumserwerbe führe. Das ist unrichtig. Wer fremdes Geld als Darlehn empfängt und es verbraucht, wird nicht Eigentümer, weil niemand mehr Recht übertragen kann als ihm selbst zustehen"^{107/}.

Abban kétségtelenül teljesen igaza van Lübtownak, hogy az idegen pénzt kölcsönkapó az elhasználással sem szerez a pénzen tulajdonjogot. De ezt senki sem állította! Nem arról van ugyanis szó, hogy az elfogyasztó lesz a pénz tulajdonosává. Ennek nem lenne értelme, hiszen a *consumptio*val nemcsak megszerezné a pénz tulajdonjogát, de nyomban meg is szüntetné^{108/}, hanem arról, hogy az, akire ő - a nemtulajdonos - átruházta, szerez tulajdonjogot felette. Ez pedig egészen más dolog, mert az utóbbi szemszögből nézve valóban megáll, hogy "*die Konsumption zum Eigentumserwerbe führe*", csak éppen ezt a konszumpciót nem ő, hanem elődje végezte.

Ezért szerintünk nincs értelme a "nemo plus iuris" elvére /D.50,17,54 Ulp./ hivatkozni a kölcsönadó és a kölcsönvevő vonatkozásában. Ez az elv ugyanis valóban áttörést szenved, de nem a kölcsönadó és kölcsönvevő, hanem a pénzt elköltő kölcsönvevő és ennek jogutódja viszonylatában.

5. Nézzük meg azonban ezek után, hogy mit mondanak forrásaink a *consumptio alienae pecuniae*-hez fűződő dologi joghatásokról?

Egy részük a pénztulajdonos és az *accipiens* közti jogviszonyt tartja szemelőtt. Így mindenekelőtt a

D. 12, 1, 11, 2 Ulpianus: Si fugitivus servus nummos tibi credidit, an condicere tibi dominus possit, quaeritur. Et quidem si servus meus, cui concessa est peculii administratio, crediderit tibi, erit mutua: fugitivus autem vel alius servus contra voluntatem domini credendo non facit accipientis. Quid ergo? Vindicari nummi possunt, si extant, aut, si dolo malo desinant possideri ad exhibendum agi: quod si sine dolo malo consumpsisti, condicere tibi potero.

A szökött rabszolga pénzt kölcsönöz valakinek. Kérdés, gazdája indíthat-e *condictio*-t a kölcsönvevő ellen a pénz kiadására? Ulpianus a választ megkönnyítendő abból az esetből indul ki, amidőn egy nem szökött rabszolga *peculium*ából ad valakinek pénzt *credendi causa* *peculium*ából. Mivel ez utóbbi jogosult az elidegenítésre, a kölcsönkötelelem létrejön, hiszen az átvevő tulajdonosa lesz a kapott pénznek. A szökött rabszolga ellenben - és mind olyan, akinek ura nem engedte meg az elidegenítést - a *credendi causa* adott pénzt nem tudja az átvevő tulajdonába bocsátani.

Mi lesz hát a pénz sorsa? Ha a pénz az átvevőnél még megvan /*nummi extant*/, *rei vindikáció*nak van helye, ha dolózusan adott tul rajta, *actio ad exhibendum*mal fogható perbe s mivel a dolgot nem tudja felmutatni, e perben el fogják marasztalni. Ha viszont jóhiszeműen /*sine dolo malo*/ költötte el, elesik az átvevő elleni *vindikáció*ja, de mint jogalap nélkül gazdagodó *kondikciós* adósává lesz a rabszolga gazdájának.

A fragmentumból kitűnően tehát a kölcsön címén felvett pénzt jóhiszeműen elköltővel szemben elesik a tulajdonos *rei vindikáció*ja. Azt jelenti ez már most, hogy az átvevő az elköltéssel az átvett pénz tulajdonosaként is el lett ismerve? Ennek nyilván nem lenne értelme, gyakorlatilag ugyanis azt vonná maga után, hogy most már ő lenne jogosult a pénzdarabokat utódjától *vindikálni*, ami nem kívánatos gyakorlati szempontból. Elméletileg pedig azért nem isherhető el tulajdonosnak, mert ez esetben a tulajdonszüntető tény - t.i. a *consumptio* - egyuttal tulajdonkeletkeztető tény is lenne, ami önellentmondás.

Helyesen értelmezve tehát, a consumptionnak az elköltő szempontjából csupán az a jelentősége, hogy az ellene addig indítható vindicatio tárgytalanná vált: a dolog nincsen birtokában és nem is "dolo desinuit possidere".

Persze helytelen lenne, ha az elköltő vagyonában mutatkozó gazdagodást a jog nála véglegesen meghagyná. Ezt nem is teszi, hiszen az elköltő a pénztulajdonossal szemben kondíciós adósként fog felelni. Természetesen nem azért, mintha a közte és a számára jogosulatlanul kölcsönt nyújtó között végbement dologilag érvénytelen datio utólag, a consumptio folytán, teljes hatályává válnék^{109/}, vagy hogy ilyen datiot utólag a jog költene közte és a pénztulajdonos között, hanem mert a felek vagyonában végbement eltolódásokat a jogrend ezen az úton tudja a legegyszerűbben elrendezni.

D. 12, 1, 18, pr Ulpianus: Si ego pecuniam tibi quasi donaturus dederó, tu quasi mutuum accipias, Iulianus scribit donationem non esse: sed an mutua sit videndum. Et puto nec mutuum esse magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit. Quare si eos consumpsit licet condictione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit, quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumpti.

/1/ Si ego quasi deponens tibi dederó, tu quasi mutuum accipias, nec depositum nec mutuum est: idem est et si tu quasi mutuum pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostentendi gratia accepi: sed in utroque casu consumptis nummis condictioni sine doli exceptione locus erit.

A princípumbeli tényállás a "dissensus in causa traditionis" furcsa esete^{110/}. A felek egyetértének a traditio tárgyában /mindketten pénzre gondolnak/, de félreértés van közöttük az átruházó ügylet jogilag releváns célja tekintetében. A tradens ajándékozása, az accipiens kölcsönre gondol. Bár e kauzák bármelyike alkalmas lenne a tulajdonátruházás igazolására, konszenzus hiányában sem /"dando" azaz kész-/ ajándék /Iulianus/, sem kölcsön /Ulpianus/ nem jött létre, s következésképpen persze nem szállott át a pénz tulajdonjoga sem.

Amint látjuk tehát, e fragmentumban is egy érvénytelen datioval állunk szemben. A tradens elidegenítésre is jogosult, cselekvőképes is, a traditio ennek ellenére érvénytelen egy alapvető tartalmi fogyatékosága a feleknek az átruházás jogi célja felőli félreértése folytán. A dans tehát a pénzt rei vindictioval követelheti vissza. De ha az accipiens a pénzt már elköltötte - és pedig a körülményekből kitűnőleg jóhiszeműen - jogalap nélküli gazdagodóként condictioval perelhető.

Mivel szövegünk expressis verbis kimondja, hogy a traditio nyomán mutuum nem jött létre, döntő bizonyítékul szolgál a tekintetben, hogy az accipiens és a pénztulajdonos közti jogviszony extrakontraktuális /gazdagodási/, nem pedig kontraktuális /kölcsön/ jellegű.^{111/}

A fragmentumbeli másik két tényállás szintén a "dissensus in causa" esete. A tradens letétbe adja a pénzt, az őt félreértő accipiens viszont kölcsönbe fogadja el, illetőleg a

tradens kölcsönre gondol, vele szemben ellenben az accipiens haszonkölcsönre /ad ostentationem/. A jogcímmel említett kötelesek persze nem jöttek létre, s nem száll át az átadott pénz tulajdonjoga sem accipiensre, akitől tradens ennek megfelelően a pénzt vindikálhatja. Ha azonban accipiens azt már jóhiszeműen elköltötte, kondíciós adósként felel a kondíciós hitelezővé lett tradenssel szemben.

Forrásaink kijelentései nyomán nem lehet ezek után kétséges előttünk a consumptio dologi jogi hatása a pénztulajdonos és a konzumáló accipiens egymásközti viszonylatában; ha a pénzdarabok átvevőnél még megvannak /extant/, vindikációnak van helye, ha az átvevő bona fide elköltötte, elesik a vindictio - s ami ezzel egyértelmű, megszűnik a tulajdonjog is - hogy helyt adjon az extrakontraktuális condictionak.

6. Vegyük ezek után sorra azokat a forráshelyeket, melyek a consumptiohoz fűződő dologi jogi hatásokat a régi tulajdonos és ennek a pénzt konzumáló jogutódja közti relációban érintik.

A probléma tisztább megközelítése érdekében kirekesztjük vizsgálatunk köréből azokat a szövegeket, melyekben commixtio vagy usucapio is szerepel, mivel ezek a nyerhető összképet befolyásolhatnák.

D. 12, 1, 31, 1 Paulus: Servum tuum imprudens a fure bona fide emi: is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est. Sabinus Cassius posse te mihi hominem condicere sed si quid mihi abesset

ex negotio quod is gessisset, invicem me tecum acturum. Et hoc verum est: nam et Iulianus ait videndum ne dominus integram ex empto actionem habeat, venditor autem condicere possit bonae fidei emptori Quod ad peculiares nummos attinet, si exstant, vindicare eos dominus potest, sed actione de peculio tenetur venditori, ut pretium solvat: si consumpti sint, actio de peculio evanescit...

A gazdájától ellopott Stichust a tilvajtól valaki jóhiszeműen megveszi. Stichus pekuliáris pénzéből rabszolgát vásárol - nevezzük Pamphilusnak - majd átadja a jóhiszemű birtokosnak. Quid juris?

Sabinus és Cassius véleménye szerint a meglopott, aki továbbra is maradt Stichus tulajdonosa, condictioval követelheti vissza Pamphilust Stichus birtokosától. Ez utóbbi viszont a maga részéről Stichus gazdájától követelheti azt, "quod /ei/ abesset ex negotio".

Iulianusnak ezzel szemben más a véleménye^{102/}. Szerinte meg kellene nézni, hogy vajjon nem Stichus gazdájának kellene-e actio ex empto-val perelnie az eladót /kártérítésre/, akivel végtére is az ő rabszolgája, Stichus kötötte az adásvételi szerződést; míg az eladó a maga részéről condictio-val fordulna Stichus birtokosa ellen, Pamphilus átruházására.

Nyilvánvaló, hogy mind a Sabinus-Sassius adta, mind pedig a Iulianus-féle condictio feltételezi, hogy Stichus bonae fidei possessora tulajdonosa Pamphilusnak. A szöveg szerint az eladó Pamphilust Stichussal /ex peculio/ kötött adás-vételi szerződés alapján traditio útján ruházta át a jóhiszemű birtokosra.

Ez az adásvételi szerződés - mivel ennek alapján csak Stichus tulajdonosa és az eladó között keletkezik kötelelem - önmagában még nem iusta causája az eladó és Scihus birtokosa között végbement traditionak.

Paulus ezért arra gondol, hogy Stichus - akár hallgatólagosan is - megbízást kapott jóhiszemű birtokosától a rab-szolga átvételére. Ez a mandatum és az adás-vétel együtt lenne azután a traditio jogcíme. Ezen a mandatumon alapulna az a kereset is, melyet "invicem" indíthatna Stichus birtokosa Stichus civiljogi tulajdonosa ellen, természetesen csupán a peculium keretei között /Ld. D. 19, 1, 24, 1/.

Ez az érvelés azonban nem áll meg ha Iulianus nézetét fogadjuk el, aki szerint Stichus gazdájának teljes actio ex empto-ja van az eladó ellenében. Ezzel az átvételi megbízás konstrukciója - melynek rendeltetése éppen az, hogy igazolja az eladó eljárását, amiért ez Stichusnak, nem pedig gazdájának teljesített - nem egyeztethető össze.

Hogyan magyarázzuk már most, hogy Pamphilus tulajdona átszállott, tekintettel arra, hogy a szövegben említett conditionak ez mint datio nélkülözhetetlen előfeltétele? Véleményünk szerint csakis akként, hogy Pamphilus átruházása nem kauzális traditio, hanem absztrakt mancipatio útján ment végbe^{113/}.

Eddig a Paulus idézte jogtudósi nézetek, melyeket azután követ Paulus döntése a nummi peculiares, azaz a Pamphilusért fizetett vételár sorsáról. "Si exstant" /t.i. az eladónál / tulajdonosuk /azaz Stichus gazdája/ vindikáltatja őket - mivel res furtiva-vá váltaival Stichus többé nem jo-

gosult peculiumával rendelkezni - viszont az eladó actio ex peculioval fordulhat gazdája ellen a vételár megfizetésére. "Si consumpti sint", elesik az eladó actio de peculioja /hiszen a vételár sem követelhető vissza tőle/.

A fragmentumnak ez az utolsó tényállása különösen érdekes számunkra, mert kimondja egyrészt, hogy az idegen pénz jóhiszemű elköltőjétől a pénz többé nem lesz vindikálható, másrészt hogy az elköltő és a pénztulajdonos között fennállott kötelelem is megszűnik, teljeseedsbe mentnek tekintendő. Mindebből viszont arra lehet következtetni, hogy Paulus az elköltött pénzt a megszerző tulajdonába véglegesen átmentként kezeli.

D. 23, 3, 81 Papinianus: Pater filiae nomine nummos alienos quos mutuos acceperat aut in causam crediti receperat, in dotem dedit. Consumptis his dos profecticia efficitur.

Az apa hozományt rendel lányának /dotis datio/ más pénzből: Papinianus szerint a férjnek "dotis nomine" adott pénz valóságos dos-szá /éspedig dos profecticia-vá/ csak akkor válik, ha azt a férj már jóhiszeműen elköltötte. A tényállásból nyilvánvaló, hogy a pénz a dotis constitutio idején még nem volt a hozományrendelő apáé. Ez esetben u.i. nyomban a hozományrendeléskor /dos profecticia-vá lett volna. Feltételezhető tehát, hogy az az ügylet, melynek alapján az apa a pénzt egy harmadiktól kapta, valamilyen okból semmis volt.

A forráshely nem beszél arról, hogy az apa tudott-e arról, hogy a pénz másé, mely körülmény ismerete pedig fontos lenne számunkra. Ettől eltekintve azonban a belőle nyert információ mégis jelentős, ha t.i. a consumptio hatását a pénztu-

lajdonos és a férj vonatkozásában akarjuk vizsgálni.

Sajnos, ez a fragmentum sem szolgáltat perdöntő bizonyítékot amellett, hogy a más pénzét jóhiszeműen elköltőtől szerző fél a konszumpcio alapján tulajdonosává lesz a pénznek. Az elköltés jogi hatása sajnos itt nem észlelhető a maga tisztaságában, mivel az apa általi konszumpciót egy másik a férjé is követte.

Lehet-e ezek után a problémákat illetően a fragmentumból pozitív következtetéseket levonni? Hogy ezt megtehesük, mindenekelőtt az a kérdés szorul tisztázásra, hogy milyen okból lett szükség a második konszumpcióra ahhoz, hogy a férj a tulajdonjogot megszerezze? A szöveg nem nyilatkozik az apa jó vagy rosszhiszeműsége kérdésében. Feltételezhetjük, hogy itt rosszhiszemű konszumpcióval állunk szemben a hozományrendelő jóhiszeműsége esetében ugyanis felesleges lett volna a tényállásba egy második konszumpciót is felvenni.

Véleményünk szerint a fragmentumbeli tényállás tengelyében az a ki nem mondott elv áll, hogy a más pénzét bona fide hozományba adó apa a férjet nyomban tulajdonossá teszi.

D. 46, 3, 17 Pomponius: Cassius ait, si cui pecuniam dedi, ut eam creditor meo solveret, si suo nomine dederit, neutrum liberari, me, quia non meo nomine data sit, illum, quia alienam dederit: ceterum mandati eum teneri. Sed si creditor eos nummos sine dolo molo consumpsisset, is, qui nomino eos solvisset, liberatur...

A és B tartozik C-nek. A pénzt ad B-nek, hogy azt az ő /A/ tartozásának teljesítéseképpen adja át C-nek, B azonban az összeget saját tartozása fejében adta át.

A datio pecuniae solvendi causa ellenére egyik adós sem szabadul: B nem, mert más pénzével /nummi alieni akart teljesíteni. A pedig azért nem, mivel B a pénzt nem az ő nevében adta. Abból, hogy a solvendi causa datationak a szöveg szerint nincsen kötelemszüntető hatása, következik, hogy C nem lett tulajdonosa a pénznek. Azt tőle a pénztulajdonos /A/ vindikálhatja, amennyiben a pénz nála még megvan. Ha azonban jóhiszeműen /sine dolo molo/ elköltötte, ezzel B - aki tehát saját nevében adta más pénzét - szabadul kötelezettsége alól. Ez viszont azt jelenti, hogy C tulajdonossá tette azt, akinek a pénzt tovább adta.

Ez a forráshely is többet tartalmaz a nekünk szükségesnél. A konszumuláló /B/ rosszhiszemű: vajjon nem ez az oka, hogy nem tudja C-t tulajdonossá tenni? Nem ezért van szükség egy újabb, most már jóhiszemű consumptiona?

Feltételezhetjük ugyanis, hogy ha B jóhiszemű /tévedésből fizette ki saját tartozását A tartozása helyett/, C nyomban tulajdonosává lesz a kapott pénznek.

C. 4,34,8 a. 293/: Si is qui depositam a te pecuniam accepit, eam suo nomine vel cuiuslibet alterius mutuo dedit, tam ipsum de implenda suscepta bona fide quam eius successores teneri tibi certissimum est. Adversus eum autem qui accepit nulla actio tibi competit, nisi nummi exstant: tunc enim contra possidentem uti vindicatione potes.

A letéteményes a nála letett pénzt saját céljaira fordítja, illetve valakinek kölcsönadja. A letevő mint tulajdonos vindicatio útján követelheti vissza pénzét a kölcsönvevőtől ha nála a pénz még megvan: si nummi exstant.

Nyilvánvaló, hogy a pénz elköltése a letéteményes részéről rosszhiszeműen történt, sőt sikkasztás /furtum/ fog fenn. A kölcsönvevő a pénzt jóhiszeműen költötte el, amivel az accipienst tulajdonossá tette.

Lenne szükség ennek a bonae fidei consumptionak a tényállásba iktatására, ha már a letéteményes is jóhiszemű?

Aligha, hiszen ez esetben a kölcsönvevő a kölcsönadó jóhiszemű konszumpciója folytán nyomban tulajdonosává vált volna a kapott pénznek.

Nincs tehát olyan forrásunk, mely a pénz régi tulajdonosát és az ő pénzét jóhiszeműen elköltőtől szerzőt állítaná egymással szembe. Forrásaink ugyanis a problémát arra az esetre exponálják, amidőn az elköltő kimondottan vagy feltételezhetően rosszhiszemű. Ez a fogyatékoság teszi véleményünk szerint szükségessé, hogy a rosszhiszemű konszumpciót egy újabb, most már jóhiszemű, conszumpció is kövesse.

Ezek szerint minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy ha az idegen pénzt elsőként elköltő személy jóhiszemű volt, a tulajdonos rei vindicatioja már az ő utódjával szemben elesik, ami egyértelmű ez utóbbi tulajdonszerzésével.

Az idegen pénz bonae fidei consumptiojához fűződő tranzlatív joghatás jelentőségeit ezek után véleményünk szerint a következőkben lehet megállapítani:

/1/ egy pénzösszeget valamely jogügylet alapján megszerző akkor is tulajdonosnak hiheti magát - így nem kell harma-

dik személy rei vindicatiojától tartania - ha nem tulajdonostól szerzett, feltéve ha elődje jóhiszemű volt;

/2/ egyidejűleg a pénztulajdonosnak is elegendő garanciát nyújt a tekintetben, hogy pénzének birtokosa rosszhiszemű cselekményével /konszumpciójával/ őt tulajdonjogától ne tudja megfosztani;

/3/ mindezek eredményeként azzal, hogy a pénztulajdonviszonyokat a felek érdekeinek optimális összeegyeztetése mellett tudja leegyszerűsíteni, végsősoron az áruforgalom érdekeit szolgálja.

4. A delegatio mint datio pecuniae.

A pénznek a jogalap nélküli gazdagodási keresetek körében betöltött sajátos helyzetét nemcsak a commixtio és a consumptio különleges szabályai mutatják, hanem a klasszikus-kori jogtudománynak az a törekvése is, hogy olyan tényállásokat is a datio certae pecuniae fogalma alá vonjanak melyekben pénznek tulajdonbaadásáról végeredményben nincs is szó. Így a "pecuniam dare" analógiájára kezelik a jogászok a delegatioval végbemenő utalványozást és az acceptilatio útján történő tartozáselengedést, amennyiben ezek pénzre vonatkoznak.

A delegationnak a római jogban két funkciója van: mint delegatio nominis /u.n. aktiv delegatio/ a követelések, mint delegatio debiti /u.n. passzív delegatio/ a tartozások átvállalásának eszköze. Lebonyolítása mindkét esetben stipulatio formájában történik.

A delegatio nominis e szerint úgy megy végbe, hogy a hitelező mint utalványozó /delegans/ utasítja adósát mint utalványozottat /delegatus/, hogy promittálja egy harmadik személy-

nek, az utalványosnak /delegatarius/ azt, amivel neki tartozik. Erre a delegatarius a következő stipulatiót köti meg a delegatusszal. "Quod Titio debes, id tu mihi dare spondes? spondeo."

E stipulatio által a delegatus mint promissor a delegatarius adósává vált, ez utóbbi pedig mint stipulator a delegatus hitelezőjévé, míg a delegans követelése a delegatus ellenében novatio folytán megszűnt. A stipulatio tartalma nem változott, a delegatarius az utalványozás után is ugyanazt az összeget követelheti delegatustól melyet korábban a delegans.

Bár gazdaságilag a nováló stipulationnak átruházó hatálya volt, jogilag a delegatarius követelése mégsem azonos a delegans követelésével: a delegatarius ugyanis új követelési jogot nyer, nem pedig a delegansét szerzi meg. Mégpedig nemcsak akkor lesz a két követelés független egymástól, ha a delegans követelése stipulatiótól különböző jogalapból ered /pl. vételár követelés/ - ez esetben a tartozás jogalapja is megváltozik - hanem stipulation alapuló követelés utalványozása esetében is, mivel a delegans régi követelésének jogi járulécai /zálogjogok, kezesség stb/ a régi követeléssel együtt megszűnnek.

A nováló hatályú delegatio párhuzamba állítható a datio certae pecuniae-val mind a delegans és delegatarius, mind pedig a delegans és delegatus egymásközi viszonylatában egyaránt.

1. Az utalványozó /delegans/ és az utalványos /delegatarius/ közti kapcsolatra vonatkoznak az alábbi szövegek.

D. 16, 1, 8, 3 Ulpianus: Interdum intercedenti mulieri et conditio competit, ut puta si contra senatus consultum obligata debitorem suum delegaverit: nam hic ipsi competit conditio, quemadmodum, si pecuniam solvisset, condiceret: solvit enim qui reum delegat.

Lucius-szal szemben Titia vállalt kezességet Caiusért. Ezt követőleg Titianak valóban fizetnie is kell Caius helyett, ezért utasítja adósát, Sempronius, hogy vállaljon kötelezettséget Lucius ellenében. Ez meg is történik. Titia kezességvállalása persze a senatus consultum Velleianum értelmében intercessio-nak minősül és mint ilyen semmis.

Ezért mihelyt Sempronius Lucius ellenében a promissiot megtette - mellyel egyidejűleg Titia követelése is megszűnt vele szemben - a semmis kezességvállalás alapján szolgáltatott Titia tartozatlanul szolgáltatott s a tartozatlanul véghezvitt delegatio folytán condictiont indíthat a követelési joggal gazdagodó Lucius ellen. Ulpianus a conditio /indebiti/-t ezzel igazolja: "quem-admodum si pecuniam solvisset, condiceret", mert hiszen az is teljesít, aki adósát kötelezettségvállalásra utasítja a hitelezővel szemben: "solvit enim et qui reum delegat".

A delegatio nominis, vagyis a kötelezettségvállalásra való utalványozás tehát mind a kötelemszüntető mind pedig a kötelelem keletkeztető hatály szempontjából azonos értékű a "datio certae pecuniae solutionis causa"-val. Mert ha egyszer elismerésre jutott, hogy a solvendi causa végzett delegatio éppúgy megszünteti a delegans tartozását mintha pénzzel teljesített volna, úgy logikus, hogy ennek az analógiának a követ-

kezményét a jogalap nélküli gazdagodás vonatkozásában is le kellett vonni. Mivel a jogtudósok ezt nem haboztak megtenni, ezért a klasszikus jogban a tartozatlanul véghezvitt delegatióból éppúgy kondikciós kötelem keletkezik a delegans javára és a delegatarius terhére mint ahogyan a tartozatlan pénzfizetésből a dans javára és az accipiens terhére.

A delegatio és a datio pecuniae analógiája azonban nem minden vonatkozásban találó, így különösen nem az a condictio tárgya tekintetében. Tartozatlan pénzfizetés esetén a condictio tárgya adva van. A tartozatlanul felvett összeget kell visszafizetni. De mit követeljen vissza az, aki tartozatlanul delegált, aki tehát egy követelési joggal gazdagította a másikat?

Nézzük erre a Iulianustól származó következő fragmentumot.

D. 39, 6, 18, 1 Iulianus: Si donaturus mihi mortis causa debitorem tuum creditori meo delegaveris, omnimodo capere videbor tantam pecuniam, quanta a creditore meo liberatus fuero. Quod si ab eodem ego stipulatus fuero, eatenus capere existimandus ero, quantenus debitor solvendo fuerit: nam et si convaluisset creditor idemque donator, condictione aut in factum actione debitoris obligationem dumtaxat reciperet.

Valaki mortis causa akarván ajándékozni, adósát delegálja a megajándékozott ellenében. Miután a lex Cincia szempontjából lényeges körülmény, hogy mekkora összeg jutott a megajándékozott kezéhez, Iulianus megkülönbözteti azt az

esetet, amidőn a delegatio a megajándékozott hitelezője irányában történt, attól amidőn közvetlenül a megajándékozott javára ment végbe.

Az első esetben az ajándék összege akkorának veendő, amekkora adósság alól szabadult az adós hitelezőjével szemben. A második esetben az ajándék nagyságát az határozza meg, hogy a delegatus a delegatio időpontjában mily összeg erejéig volt fizetőképessé /quatenus debitor solvendo fuerit/.

Bennünket közelebbről a második tényállás érdekel. A szöveg erről azt mondja, hogy ha a donator felgyógyul /nem hal meg/, condictioval követelheti vissza az ajándékot /re non secuta/.

A döntés itt is a delegationnak és a datio pecuniaenak a delegans /donator/ és a delegatarius /donatarius/ közti viszonylatban történt azonosításán alapul.

A szöveg szerint az ajándékozónak kétféle jogeszköz áll rendelkezésére, a condictio és az actio in factum, melyek között választhat. Tekintettel arra, hogy az in factum actio a klasszikus jog elvei szerint a civiljogi keresetek, így tehát a condictio mellett is mindig járulékos kereset^{114/}, ezért az eredeti juliánuszi szövegben a kettő vagylagosan nem szerepelhetett. A civiljogi condictio és a prétori in factum actio konkurrálása csak a jusztiniánuszi jogban lehetséges^{115/}, az eredeti klasszikus szövegben vagy condictio vagy in factum actio kellett hogy álljon. Mivel pedig a condictio ilyen indirekt használata már Iulianus idejében is ismeretes volt^{116/}, könnyen lehetséges, hogy az "in factum actio" interpoláció révén került a juliánuszi szövegbe.

A fragmentum legfontosabb közlése számunkra azonban az, hogy megmondja, mire megy a *condictio*, "*si convaluisset donator*": Iulianus szerint ilyenkor "*debitoris obligationem dumtaxat reciperet*", azaz csupán az utalványozott adóssal szembeni követelését kapja vissza.

Ez egyuttal azt jelenti, hogy a jogalap nélküli delegatio esetében a *condictio petituma* a *delegatus* és a *delegatarius* közti *stipulatio* érvénytelenítése, ami viszont maga után vonja a *delegans* és a *delegatus* közti kötelelem feléledését.

2. A *delegatio* és a *datio pecuniae* analógiáját a *delegans* és a *delegatus* közti viszonylatban hangoztatják az alábbi forráshelyek:

D. 23, 3, 78, 5 Tryphoninus: *Si marito dotis nomine stipulanti promisit per errorem is qui exceptione tutus erat ne solvat, cogetur ei solvere et habebit conditionem adversus mulierem aut patrem, uter eorum delegavit, ob id quod indebitum marito promisit aut solvit.*

A nő vagy ennek atyja delegál, *delegatarius* a vőlegény, a *delegatus* pedig a *delegans* adósa, aki azonban az utalványozó keresetével szemben valami okból kifogást emelhet /*exceptione tutus*/. A *delegatus* ezt a kifogást nem hozhatja fel a *delegatarius*szal szemben, hanem teljesítenie kell. *Condictio* /*indebiti*/--t indíthat ellenben a *delegans* ellen nemcsak az esetben, ha a teljesítés már megtörtént, de akkor is, ha az utalványozott adós még nem teljesített volna. E *conditionak* a tárgya itt is certa pecunia^{117/}, holott tartozatlan *datio pecuniae* egyáltalában nem ment végbe, csupán

egy datiora irányuló stipulációs kötelezettségvállalás.

D. 46, 2, 13. Ulpianus: Si non debitorem quasi debitorem delegavero creditori meo, exceptio locum non habebit, sed condictio adversus eum qui delegavit competit.

Az utolsó mondat /sed competit/ személytelen szerkezete /delegavit/ ellentétben áll a megelőző feltételes mellékmondatban alkalmazott egyes szám első személlyel /delegavero/. Ez arra enged következtetni, hogy a fragmentum sed-competit része jusztiniánuszi glossza^{118/}.

Ez a formai jellegű interpoláció persze nem jelenti azt, mintha az ulpiánuszi szöveg mondanivalója érdemben is meg lett változtatva.

A fragmentumban ui. ez áll: valaki vélt adósát delegálja hitelezője ellenében, aki promittálta azt, amire az utasítás szólt. Még ha a teljesítés előtt rá is jön a delegatus, hogy ő voltaképpen nem tartozik delegansnak, akkor sem emelhet kifogást a delegatarius keresetével szemben, ellenben condictioval élhet delegans ellenében. Ez pedig teljesen megfelel a D. 23, 3, 78, 5-ben olvasottaknak.

C. 4, 5, 2 Severus et Antoninus Secundinae /a.213./: Si citra ullam transactionem pecuniam indebitam alieni creditori promittere delegata es, adversus eam quae te delegavit, conductionem habere potes.

Valaki a tévesen adósának tartott Secundinat delegálja hitelezőjével szemben. A reskriptum megnyugtatta a császárhoz forduló Secundinot, hogy éppugy condictio /indebitum/ fordulhat a delegans ellen, mintha ennek pénzt fizetett volna tartozatlanul, feltéve, hogy köztük egyezés /transactio/

nem jött létre. Ilyenkor ugyanis a nő általi promissio már nem lenne jogalap nélküli, azaz tartozatlan kötelezettség vállalás, hiszen a tartozás ilyenkor már egy külön paktumon, a transaction alapulna.

D. 12, 4, 9, 1 Paulus: Si quis indebitam pecuniam per errorem iussu mulieris sponso eius promississet et nuptiae secutae fuissent, exceptione doli mali uti non potest... itaque adversus mulierem condictio ei competit,...

A menyasszony utasítja a tévesen adósának tartott személyt, hogy ez a vőlegényének promittálja állítólagos adóssága összegét. A nő utasítására véghezvitt promissio egyenlőre feltételes, érvénye attól függ, hogy a házasságot a felek valóban meg fogják-e kötni. Ha a házasságkötés megtörténik, a vélt adós tartozik fizetni a férjnek, s nem hivatkozhatik vele szemben arra, hogy tartozása a nővel szemben nem állott fenn. Mint-hogy azonban tartozatlanul promittált, condictio /indebiti/-t indíthat a nő ellen.

Mindezek után összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a római jog a delegatio pecuniae-t a datio pecuniae analógiájára kezeli mind a delegatus és delegatarius, mind pedig a delegans és delegatus egymás közti viszonylatában. A jogalap nélküli gazdagodás szempontjából ennek kettős a jelentősége:

1. ha a delegans és a delegatarius között az a feltételezett jogviszony, melynek teljesítéseképpen történt a delegatio, nem állott fenn, akkor delegans a delegatust tartozatlanul utasította promissiora, ezért a delegans condictio /indebiti/-vel élhet delegatarius ellenében, mivel ez jogalap nélküli gazdagodott /egy követeléssel/ a delegans vagyona rovására;

2. ha viszont a delegans és a delegatus között nem állott fenn az a jogviszony, melynek teljesítéseképpen ez utóbbi promittált a delegatarius ellenében, úgy a delegatus indíthat *condictio /indebiti/-t* a delegans-sal szemben; ez ugyanis jogalap nélkül gazdagodott az ő vagyona rovására, minthogy megszabadult egy tartozásától a delegatus promissziója következtében.

A delegatus szemszögéből nézve ezt az elrendezést, azt látjuk, hogy ez feltétlenül tartozik promissioval vállalt tartozását teljesíteni, függetlenül a közte és delegans, illetőleg ez utóbbi és a delegatarius között fennálló jogviszonyra. Ha ezek valamelyike semmisséget eredményező hibában szenvedne, a delegatióból előállott vagyoneltolódás a jogalap nélküli gazdagodás elvei alapján lesz kiküszöbölve. Ez pedig végsősoron azt jelenti, hogy az, akinek készpénz helyett delegatio útján /tehát követelési joggal/ "fizettek", a kötelemszüntetés e módjában nyugodtan megbizhat. A delegatioval szemben megnyilvánuló bizalom viszont a forgalom érdekét szolgálja, hiszen a delegatio társadalmi-gazdasági funkciója éppen az, hogy - mondhatnánk, a csekk szerepét tölti be az antik világban - a pénzfizetéseket csökkentse - mint ahogy a vele párhuzamba állítható *brevi manu traditionak* is az áruforgalom leegyszerűsítése a feladata.

5. Az acceptilatio mint datio pecuniae.

A nováló hatású delegatio mellett klasszikuskori forrásaink a tartozáselengedést, az acceptilatiót is párhuzamba állítják a datio pecuniae-vel.

D. 12, 4, 10 Iavolenus: Si mulier ei cui nuptura erat cum dotem dare vellet, pecuniam quae sibi debebatur acceptum

fecit neque nuptiae insecutae sunt, recte ab eo ea 119/
pecunia condicetur, quia nihil interest, utrum ex nume-
ratione pecunia ad eum sine causa an per acceptilationem
pervenierit.

A menyasszony hozományt akarván rendelni jövőendő férjé-
nek, elengedi vőlegénye vele szemben fennálló adósságát. Mi-
vel az acceptilatio jogalapjára tekintet nélkül megszünteti
a kötelmet, a vőlegény nyomban szabadul tartozása alól. Ha a
házasság, melynek reményében az acceptilatio végbe ment,
mégsem jönne létre, a nő *condictio certae pecuniae* /*re non
secuta*/ indíthat a volt vőlegény ellen.

A "quia nihil interest" kezdetű mondat azonfelül, hogy az
acceptilatiót párhuzamba állítja a numeratioval, implicite
kifejezi azt az elvet is, hogy a *condiction*ak normálisan
egy *datio* /*numeratio*/ az előfeltétele^{120/}.

D. 39, 6, 24 Africanus: Quod debitori acceptum factum
esset mortis causa, si convaluerit donator, etiam tempore
liberato ei potest condici: namque acceptilatione interveni-
ente ab initio ab iure pristinae obligationis eamque in
huius *condictionis* transfusam^{121/}.

Valaki halálesetre szólóan akarvány ajándékozni, ezt úgy
viszi véghez, hogy elengedi a donatarius vele szemben fenn-
álló tartozását. Ha mármost a donator meggyógyul, az ajándé-
kozás - mely tulajdonképpen a donator várt halálára tekin-
tettel történt - re non secuta semmisnek bizonyul, ezért az
acceptilatio érvényét veszti, s az ajándékozó *condictio*t

indíthat a megajándékozott ellen, holott ez átmenetileg már felszabadult tartozása alól.

D. 39, 6, 35, 6 Paulus: Si duobus debitoribus mortis causa donaturus creditor uni acceptum tulit et convaluerit, eligere potest, utri eorum condicat.

A hitelező itt is mortis causa akart ajándékozni két adósának, akik között egyetemlegesség áll fenn. Az acceptilatiót azonban csak egyikkel szemben folytatta le. A kérdés körül forog, hogy fennmaradt-e adósaik között az egyetemlegesség arra az esetre, ha az ajándékozó felgyógyul, amikor is az ajándékozás az előbbi esethez hasonlóan érvényét veszti. Paulus döntése értelmében fennmarad a hitelező választhat, hogy melyiküket perelje *condictio*val: *eligere potest utri eorum condicat*^{122/}.

A *dos* és a *donatio mortis causa* mellett az *acceptilatio* kezuzája lehet bármilyen ellenszolgáltatás is, amit adós ígér tartozása elengedése fejében */do ut facias/*.

D. 12, 4, 4 Ulpianis: Si quis accepto tulerit debitori suo, cum conveniret, ut expromissorem daret, nec illud, potest dici *condici* posse ei qui accepto sit liberatus.

A hitelező abban a reményben engedi el adósa tartozását, hogy az vele szemben *expromissor*-t állít. Ennek az *expromission*nak a szerepe a mai napig sem teljesen tisztázott előttünk^{123/}. Valószínűleg a kezességvállalás vagy pedig a tartozás átvállalás egy sajátos módját jelenti */Varro, de re rustica 2,2,5/*. Számunkra ez most nem is fontos, mert ele-

gendő tudnunk, hogy ha a hitelező várakozása nem teljesül, úgy condictioval élhet az adós ellen^{124/}.

Ugyanez áll arra az esetre is, ha a tartozása alól acceptatio útján szabadult adós nem alkalmas expromissort állít, így például egy nőt, akinek expromissio-ra való alkalmatlansága annak a következménye, hogy tilos intercessio miatt az exceptio Senatusconsulti Velleiani-vel élhet.

D. 16, 1, 8, 8 Ulpianus: Si convenerit cum debitore ut expromissorem daret, et acceptum ei latum sit, deinde is dederit mulierem quae auxilio senatus consulti munita est, potest ei condici, quasi non dedisset: quid enim interest, non det an talem det? Non erit igitur actio utilis necessaria cum condictio competat.

III.

Idegen dologbeli jogok létesítése mint datio.

1. Az előző két fejezetben láttuk, hogy a klasszikuskori jogtudomány alapjában véve tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy *condictio* útján csupán a tulajdonátruházással végbement jogalap nélküli juttatások követelhetők vissza, másszóval, a klasszikus jogtudomány mindvégig há maradt az ediktális *condictio*-formula kötöttségeihez.

A nem tulajdonátruházás eredményeként előállott vagyoneletelődések visszakövetelésére az ősi *condictio* elve alkalmatlan. A mai modern jogokkal ellentétben tehát, melyek általános principiumként ismerik el a más vagyonának rovására történő indokolatlan vagyonnövekedések kiküszöbölhetőségének a lehetőségét, függetlenül attól a módtól, ahogyan a juttatás végbement, a klasszikus római jog gazdagodási keresete tulajdonkondikció.

A jogalap nélküli gazdagodásnak ilyen, mai szemmel nézve kissé szűkösnek mondható felfogása csak részben magyarázható azzal, hogy a ^{repetitio} *repetitio* rendelt perjogi eszköz, a *condictio* a gazdagodás visszakövetelésére csupán korlátozottan alkalmas.

Az igazi okot véleményem szerint mélyebben kell keresnünk. Nem szabad t.i. megfeledkezni arról, hogy egy olyan primitív gazdasági formációban, mint amilyen a régi Róma - amely még a naturálgazdálkodó renden belül is a fejlődésnek egy alacsonyabb fokán áll - a gazdasági kapcsolatok lényegileg a tulajdonátruházásra szorítkoznak. Ennek megfelelően a jogalap nélküli gazdagodás legősibb megjelenését módja szükség-

szerűen a kellő jogalapot nélkülöző tulajdonszerzés. Az egyéb módokon végbemenő gazdaságilag indokolatlan, vagyoneltolódások jelentkezése már bonyolultabb, differenciáltabb társadalom-gazdasági viszonyokat tételez fel, következésképpen a nem tulajdonátruházással végbemenő gazdagodás visszakövetelésének a problémája már csak egy fejlettebb gazdasági /és jogi/ rendszerben merülhet fel.

Ezenfelül a "sine causa" tulajdonszerzés nem csupán a legősibb megjelenési módja a jogalap nélküli gazdagodásnak, de később, a fejlődés magasabb fokán is ez marad a leggyakrabban előforduló, a legfontosabb gazdagodási eset, mint ahogyan manapság is az.

Mindezeket figyelembe véve egyenesen törvényszerűnek kell mondanunk, ha a jog elsőként a jogalap nélküli tulajdonszerzést ismeri el gazdagodási tényállásnak, továbbá ha kezdetben egyedül csupán ezt szankcionálja. A tulajdon-kondíci^tó ugyanis az ősi jogban még teljesen adekvá^tt a gazdasági viszonyokkal, s csak ez utóbbiak fejlődésével mutatkozott meg elégtelensége a jogalap nélküli juttatások valamennyi előfordulásának kiküszöbölésére.

A kondíciós formulának a repetitio céljaira való korlátozott alkalmazhatósága a jogászokat arra a műfogásra kényszeríti, hogy a nem tulajdonátruházó ügylettel végbement juttatásokat "datio"-nak minősítsék s ezzel lehetővé tegyék az "egyéb" módokon végbement jogalap nélküli juttatások visszakövetelésére a "dare oportere" formula alkalmazását.

Ezt a tendenciát már megfigyelhattuk a comixtio ill. consumptio nummorumnál, továbbá a delegationál.

Az átruházó ügyleti tényállás kiterjesztő értelmezése

mellett a *condictio* alkalmazási területének most további kiszélesítését eredményezi az idegen dologbeli jogok alapításának "*datio*"-ként minősítése, ami viszont az idegen dologbeli jog alapításában megnyilvánuló jogalap nélküli juttatások visszakövetelhetőségének elismerésével egyértelmű.

Ezek után vegyük sorra azokat a forráshelyeket, melyekben idegen dologbeli jogok "*repetitio*"-járól van szó.

2. D. 12, 6, 12 Paulus: Si fundi mei usumfructum tibi dedero falso existimans me eum tibi debere et antequam decesserim, condictio eius ad heredem quoque meum transibit.

Az "*usumfructum... dedero*" azt jelenti, tehát, hogy Paulus a haszonélvezet alapítását *dationak* minősíti. Ha tehát valaki tévedésből engedélyezett, "adott", másnak haszonélvezetet, abban a hiszemben, hogy erre. - pl. egy végrendelet alapján - kötelezve van, mind ő, mind pedig örököse *condictio* útján "követelheti vissza" a tartozatlanul szolgáltatott *ususfructust* /*condictio eius... transibit*/, pontosabban, a mondott személyeknek keresetük van a haszonélvezet bírói megszüntetésére.

Az itt szóba jöhető *actio* természetesen a *condictio certae rei*, mivel a pénz mint elhasználható dolog haszonélvezet tárgya nem lehet^{125/}. A *condictio* engedélyezése arra utal, hogy a forráshely az *ususfructust* "*certum*"-nak tételezi fel, ami nélkül a haszonélvezet kondíciója a klasszikus jogban nem is lett volna elképzelhető^{126/}.

3. Hasonló a megoldás lakásszolgálatom /*habitatatio*/ esetében.

Paulusnál erre nézve a következőket olvashatjuk:

D 12, 6, 65, 7: Sic habitatione data pecuniam condicam, non quidem quanti locari potuit, sed quanti tu conducturus fuisses.

Az előző fragmentumban Paulus a tartozatlanul fizetett gabona visszakövetelésével foglalkozott. Ha a gazdagodó ezt elfogyasztotta, úgy a gabona értékét /pretium/ tartozik megfizetni.

Jogalap nélkül juttatott lakásszolgálatom /habitatio data/ miatt a condictio szintén pénzre megy /pecuniam condicam/, hiszen a jogalap nélküli lakáshasználattal szerzett előny természetben nem adható ki.

Ez egészen józan megoldás, problémát csupán az jelent, hogy mekkora összegben marasztaljon a bíró?

Itt két megoldás képzelhető el: /1/ marasztalni lehetne arra az összegre is, amennyiért bérbe lehetett volna adni a lakást egy tetszésszerű bérelőnek¹²⁷/ /2/ Paulus azonban helyesebbnek tartja, ha abban az összegben marasztalják el a habitatórt, amennyit ez fizetett volna, ha lakást kellett volna bérelnie.

Paulus döntése kétségtelenül jobban összhangban áll az előző fragmentumban elfogadott condictio pretii-vel, mint a kártérítés gondolata felé hajló előbbi felfogás. Azt a gondolatot akarja ugyanis kifejezni, hogy a pertárgy értékét a szóbanforgó lakásért elérhető szokásos bér nagyságához kell mérni.

4. Ha már a habitatio is csak ügyel-bájjal volt "certum"-számba vehető, úgy ez fokozott mértékben áll azokra az esetekre, melyekben valaki másnak munkát végez, anélkül, hogy erre szerződésileg kötelezve lenne /operas dare, dum putat se debere/,

ami különösen akkor gyakorlati eset, amidőn a megkötött munkaszerződés, melynek alapján a munkás a munkát megkezdte /vagy akár véghez is vitte/, valamilyen okból semmis.

Mi legyen már most a teljesített munkával, az operae-vel? Ezzel a problémával több forráshely foglalkozik.

D. 12, 6, 26, 12 Ulpianus: Libertus cum se putaret operas patrono debere, solvit: condicere eum non posse, quamvis putans se obligatum solvit, Julianus libro decimo digestorum scribit: natura enim operas patrono libertus debet... Sed si operas patrono exhibuit non officiales sed fabriles, veluti pictorias vel alias, dum putat se debere, videndum an possit condicere. Et Celsus libro sexto digestorum putat eam esse causam operarum, ut non sint eadem neque eiusdem hominis, neque eidem exhibentur: nam plerumque robur hominis, aetas, temporis <tempus>, opportunitasque naturalis mutat causam operarum, et ideo nec volens quis reddere potest. Sed hae, inquit, operae recipiunt aestimationem: et interdum licet aliud prestemus, inquit, aliud condicimus, ut puta fundum indebitum dedi et fructus condico: vel hominem indebitum, et hunc sine fraude modico distraxisti, nempe hoc solum refundere debes quod ex pretio habes... sic et in proposito, ait, posse condici quanti operas essem conducturus.

Minden bizonnyal igazuk van azoknak, akik a szöveget részben formális szempontból, részben érdemben is interpoláltak tartják^{128/}. Ennek ellenére hiba lenne félretenni mint olyat, melytől a klasszikus jog álláspontjára nézve nem vár-

hatunk megbízható felvilágosításokat.

A fragmentumban a felszabadított /libertus/ munkájáról van szó, melyet felszabadítójának /patronusának/ végzett. A libertus munkája - mint tudjuk - lehet operae officialis vagy operae fabriles.

Az "operae officiales" meghatározatlan jellegű, tiszteleti szolgálatok, melyeket a felszabadított patronusa irányában hálából tartozik teljesíteni^{129/}. Annyira kívül esnek a jog világán, hogy ha a libertus nem teljesíti őket, mulasztása miatt bírói úton nem lesz felelősségre sem vonható.

Ezzel szemben az "operae fabriles" meghatározott fizikai vagy művészi munkákban állanak, melyek a patronus és a libertus között éppúgy lehetnek stipuláció tárgyai mint más személyek között. Ha tehát a libertus ezek teljesítését stipulációs formában ígérte meg patronusának, elmaradásuk esetén az "ex contractu" kerettel léphet fel ellene^{130/}.

Ha már most a felszabadított, anélkül, hogy a promissiot vagy a iusiurandum libertit eszközölte volna - tehát tartozatlanul - operae officiales körébe eső szolgálatokat végeztetett volna, azt gondolván, hogy erre jog szerint is köteles, úgy Julianus szerint nem indíthat condictiot "Natura enim operas patroni libertus debet", azaz ha jogilag nem is, de erkölcsileg a libertus mégis kötelezve volt tiszteleti szolgálatokra egy a "naturalis obligatio" teljesítése kizárja a condictio lehetőségét^{131/}.

Julianus e nézetéhez kapcsolódva, mintegy folytatva a megkezdett gondolatsort, Ulpianus felveti a kérdést, hogy

vajjon áll-e ez az operae fabriles-re is?

Nem mintha Ulpianus a klasszikus jog szűkre szabott datio-fogalmára tekintettel elvileg kételkednék a condictio helyénvalóságában. Ellenkezőleg, éppen abból indul ki, hogy a munkavégzés a condictio szempontjából ugyanúgy minősül, mint a tulajdonátruházás. Az általa idézett Celsus is behatóan kellett hogy foglalkozzék a condictio pperarum-mal. E fragmentumban is azt mondja, hogy a condictio petituma nem "operas reddere", vagyis hogy a patronus hasonló munkát végezzen libertusának, mivel két ember munkája nem lehet teljesen azonos, hiszen ennek minősége függ a fizikumtól, a kortól s a körülmények is befolyással vannak rá. Ezért a gazdagodó még akkor sem lenne képes ugyanazt a munkát teljesíteni, amit őneki végeztek, ha erre különben kész is volna.

A munkának ez a személyes jellege, s a saját végzett munka "in natura" visszaszerzésének lehetetlensége mégsem lehet akadálya a tartozatlan operae kondikciójának. Az ily módon történt jogalap nélküli gazdagodások is kiküszöbölésre szorulnak.

Mivel az a gazdasági haszon, mely a munka eredményeként a másik vagyonába visszavonhatatlanul beépült, pénzben kifejezhető /operae recipiunt aestimationem/ - hiszen az operae fabrilesnek rendes piaci értéke van, - a libertusnak igénye támad erre az értékre /pretiumra/.

Problémát Celsusnak csak az okoz, hogy a klasszikus elvek szerint a condictio petituma ugyanannak a dolognak a

visszaadása, amelyet a felperes jogalap nélkül szolgáltatott. Itt pedig "aliud prestemus, aliud condicimus", azaz mást követelünk "vissza", mint amit szolgáltatattunk.

Ezt a nehézséget persze a dolog természetéből következőleg nem lehet áthidalni. Celsus azzal kerüli meg, hogy - mint mondja - az eset máskor is előfordul, így amidőn a tartozatlanul szolgáltatott telek gyümölcseit kondikáljuk.

Hasonlata persze nem egészen találó, hiszen itt a gyümölcsöket rendszerint nem a telek helyett, hanem a telek mellett, annak járulékeként /mint causae rei-t/ követeljük kondícióval. Az eset valójában az "accessio cedit principali" elvének jelentkezése. Ezért Paulus már szabatosabban fogalmaz, amidőn a D. 12, 6, 15 pr.-ban azt mondja, hogy "fructus in conditionem venient", a gyümölcsök a kondícióba "jönnek"¹³², minthogy ezeket a gazdagodó a követelés tárgya, a tartozatlanul szolgáltatott dolog mellett tartja vissza jogalap nélkül.

De ha a Celsus-Ulpianus-féle hasonlat sántít is, a két jogtudós által adott megoldás gazdasági vonatkozásban lényegében helyes. Jogi szempontból azonban nehézséget okoz, hogy munkavégzésen /operae/ tulajdonjog - melynek a visszakövetelésére meggy elvileg a klasszikuskori condictio - nem képzelhető. Ez bizonyára nem kevés fejtörtést okozott a jogászoknak. Maga Ulpianus is hangsúlyozza egy alkalommal, hogy a munkateljesítmény nem tartozik a természet tárgyai közé: "operae in rerum natura non sunt" / D. 38, 1, 9, 1/. Ezt ugyanis nem lehet kézből-kézbe adni, hiszen nem dolog, hanem emberi tevékenység, mely elválaszthatatlan az ember személyi-

ségétől. Magát a tevékenységet a munkaadó nem sajátíthatja el, csak a munka eredménye szolgál vagyona javára. Erre tekintettel kapható érte "pretium" a piacon, anélkül persze, hogy emiatt még az operae-t árunak /merx-nek/ kellene tartanunk.

Aki tehát egy olyan személy munkaerejét "fogyasztja el", aki az ő számára nem tartozott munkát végezni, az gazdaságilag ugyanolyan helyzetbe kerül, mint az aki a tartozatlanul kapott dolgot használta el. A más munkaerejét jogalap nélkül konzumáló éppúgy kötelezve lesz a nyert érték kiadására, mintha más dolgot fogyasztotta volna el. Nem minden alap nélkül utal tehát Celsus annak az esetnek az analógiájára, amidőn a tartozatlanul kapott rabszolga elidegenítése folytán a condictio a rabszolga értékére megy /quod ex pretio habes/.

A fragmentum szerint tehát Ulpianus a jogi természetű nehézségek teljes ismeretében is elismeri a condictio operarum lehetőségét a libertus tartozatlanul végzett munkája esetében. Az ilyen módon gazdagodó akkora összeget tartozik fizetni, amekkorát bér címén kellett volna fizetnie, ha munkást fogad a munka elvégzésére: quanti operas essem conducturus.

A Celsus-Ulpianus-féle felfogástól eltérő álláspontokkal is találkozunk, elsősorban az Ulpianusszal kortárs Marcianusnál, aki az egyik erősen interpoláltnak gyanított forráshelyen^{133/} ezt mondja:

D. 19, 5, 25:... si per errorem operae fabriles datae sunt, ipsae repeti non possunt.

Ráadásul ugyanez a Marcianus önmagának is ellent látszik mondani, hiszen másutt ugyancsak őtöle olvassuk, hogy D. 12, 6, 40, 3: si pactus fuerit patronus cum liberto ne operae ab eo potantur, quidquid postea solutum fuerit, a liberto repeti posse.

Pernice az ellentmondást feloldhatatlannak tartja^{134/}, mivel mindkét nyilatkozat jogtudósunknak ugyanazon művéből, és pedig reguláinak 3. könyvéből való.

Kaser viszont arra a következtetésre jut, hogy Marcianus - és nyilván a klasszikusok sorából még mások is - tagadják az operae fabriles kondíciójának lehetőségét, tehát, hogy végeredményben a klasszikusok között e kérdésben véleménykülönbség állott fenn^{135/}.

Kaserrel szemben azonban felhozható, hogy Ulpianus szemmel láthatólag nem tud arról, hogy jeles kortársának a véleménye eltért az övétől. Hallgatásából legalább is erre következtethetünk.

Ha ezek után össze akarjuk foglalni vizsgálódásaink eredményeit, úgy az alábbi megállapításokat tehetjük:

A cicerói Rosciana-ból kitűnőleg a késő köztársasági római jogban a *condictio*, amennyiben nem szerződéses keresetként alkalmazzák, egy a felek közt előzetesen végbement *datio*-t tételez fel. Principátus kori forrásaink egész sora tanúsítja, hogy e követelményt a klasszikus jog is elvként tartotta szeme előtt. A "dare"; "datio" ősi jelentése egyszerűen "adni", de már a Cicerot megelőző korban sajátos műértelmet nyer a jogászoknál, akik a teljes, azaz civiljogi hatályú tulajdonátruházás megjelölésére alkalmazzák. Ez viszont azt jelenti, hogy a preklasszikus jogban nem valamennyi jogalap nélküli vagyoneltolódás volt *condictio* útján

visszakövetelhető, hanem csak az, amelyik egy testi dolgon való tulajdonszerzés révén állott elő. Ez a tulajdonkondíció - mely a fejlett jogban is legfontosabb esete a gazdagodási kereseteknek - kielégítette egy kevésbé differenciált gazdasági élet igényeit. A gazdasági kapcsolatok bonyolultabbá válásával azonban felmerült annak szükségessége, hogy az egyéb módokon létrejött, de az állam által helytelenített u.n. "jogalap nélküli" vagyoneltolódások is kiküszöbölhetők legyenek. Ennek azonban útjában állott a *condictio* klasszikus kori keresetformulája, melynek intenciójában az ősi jog reminiscenciájaként a "*dare oportere*" kivétel szerepel. Az élet szükségleteit kielégíteni törekvő, de ugyanakkor a hagyományokhoz is ragaszkodó jogászok úgy hidalják át a nehézségeket, hogy az egyéb juttatásokat is datiónak minősítik és elismerik *condictio* útján visszakövetelésük lehetőségét. A gazdagodási kötelmet létesítő tényállások körének bővítése azonban kazuisztikusan történt, ami viszont azt jelenti, hogy a "veteres"-nek tulajdonított és a *ius naturale*-ra alapított "*aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiorum*" elve a klasszikus korban nem valóságos jogtétel, hanem csupán egy oly principium, melyből annyi érvényes, amennyit belőle a jogalkotó a tételes jogszabályokba transzformál.

III. rész

A gazdagodási kötelmet létesítő különös tényállások

I.

A tartozatlan fizetés /datio indebiti solvendae causa/.

1. A condictio indebiti elnevezés.

Miként az első részben láttuk, valamely "certum" követelésére a prétor ediktumában egy sajátos civiljogi keresetet proponált, mely kereset technikus elnevezése "condictio certae pecuniae", ha tárgya fix pénzösszeg, "condictio certae rei", ha tárgya egyéb egyedileg vagy fajlagosan meghatározott dolog. Ezek maradnak a kereset elnevezései olyankor is, amidőn kondikciókat repetitio céljaira, a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésére alkalmazzák.

Tekintettel arra, hogy a klasszikus jog vázát az Ediktum és az abban közzétett keresetformulák alkotják, mindvégig jellegzetes marad e jogra a perjogias szemlélet túlsúlya, a jogviszonyoknak perbeli pozícióként való elgondolása. Ez a sajátos vonás többek között abban is megnyilvánul, hogy a római magánjog fogalmai jórészt mindvégig megmaradnak perjogi fogalmaknak, mint ahogyan az éppen a jogalap nélküli gazdagodás esetében is történt.

A római juriszprudencia nem ad külön anyagilag jogi elnevezést azoknak a tényállásoknak sem, melyek fennforgása esetén condictio-nak van helye. A klasszikus jogra leghitelesebb forrásunkban, Gaius Institutióiban a "condictio" kifejezés repetitio-s eszköz szerepében is minden toldat nélkül, önmagában áll. Sőt a juszthinianuszi Digestákba felvett

klasszikuskori fragmentumok túlnyomó többségében is - áll-
janak ezek a kondikciós titulusokban vagy más címfeliratok
alatt - a "condictio" műszó minden további kiegészítés nél-
kül használatos.

A római jogbeli kondikciók e könnyen áttekinthető és
következetesen végiggondolt rendszerében azonban zavarólag
hatnak azok a Digesztahelyek, melyek az indebitum repetitio-
jára alkalmazott kondikciót "condictio indebiti" néven emle-
getik.

Ezek a fragmentumok a következők:

- D. 12, 6, 15 pr Paulus: indebiti soluti condictio na-
turalis est,
- D. 12, 6, 30 Ulpianus: habet conductionem veluti inde-
biti soluti.
- D. 16, 3, 31, 1 Ulpianus: indebiti dati condictio com-
petet, D. 12, 6, 31 Ulpianus: indebiti promissi habet
conductionem
- D. 12, 6, 15, 1 Paulus: per indebitam conductionem
agerem

Továbbá a Papinianustól vett alábbi öt fragmentum:

- D. 24, 3, 41: non per indebiti conductionem, sed de
dote actione pecunia petetur
- D. 13, 5, 9: indebiti conductione tenebitur, ut quod
ei perperam solutum est ei qui solvit reddatur
- D. 47, 2, 81, 5: adversus Titium erit indebiti condictio
- D. 47, 2, 81, 7; sed conductionem indebiti quidem
Titius habebit, furtivam autem qui pecuniam dedit
- D. 46, 8, 3 pr: neque indebiti conductionem...committi
constabat.

Ezeket a szókapcsolatokat a modern szövegkritika

joggal tartja interpoláltnak^{1/}. A szövegelemzésből nyert ilyen értelmű megfontolásokat hatásosan támasztja alá az a körülmény, hogy a juszteniánuszi gyűjteményben két titulus is a "de condictione indebiti" címfeliratot viseli /D. 12, 6 és Cod. 4, 3/, márpedig nyilvánvaló, hogy e feliratokat a kompilátorok fogalmazták. Ezek szemében a condictio többé már nem univerzálisan alkalmazható perjogi eszköz - a klasszikus kortól több mint két évszázad választja el őket - hanem egy tényállásilag körülhatárolt anyagi jogi igény megjelölése. Mivel pedig a repetitiós eszközként használt condictionak igen sokféle tényállás szolgálhat alapjául, az anyagi jogias szemléletű bizánci jogászok a condictio szó valamely bővitményével utalnak a kondikciós igény jogalapjára^{2/}. Számukra a condictio olyankor, amidőn tarthatatlannul szolgáltatott visszakövetelésre alkalmazzák, "indébitos condicticios" miként ezt Justinianus Institutióinak Theophilusnak tulajdonított görög nyelvű paraphrasisában /3, 14, 1/ olvashatjuk, melyet latinul indebita condictio-val adnak vissza.

A klasszikus és a juszteniánuszi jog szemléletbeli különbségét a legszembetűnőbben az a mód mutatja, hogy a két Institutio könyv a pupillus által gyámi hozzájárulás nélkül adott kölcsön problémáját tárgyalja^{3/}.

Gai Inst. 3, 91: Unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione.

Just. Inst. 3, 14, 1: Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti condictione, non magis quam mutui datione...

"Tehát akinek "non debitum per errorem datum est"
Gaius szerint egyszerűen "condictione", Iustinianus szerint
ellenben "indebiti condictione tenetur".

Mindezek eredményeként tehát megállapíthatjuk, hogy a
"condictio indebiti", "indebiti condictio" a klasszikus szö-
vegekben minden esetben interpolált, tehát juszthinianuszi
eredetű kifejezés.

2. A solutio mint az indebitum solutum tényállási eleme.

1. Mai polgári jogi szóhasználatunk "teljesítés"-en az adós-
nak /kötelezettnek/ azt a magatartását /többnyire cselekmé-
nyét/ érti, mellyel ez a kötelem tartalmának megfelelő szol-
gáltatást a hitelező részére eszközli^{4/}.

A római jogi szövegekben előforduló "solvere", "solu-
tio" kifejezések nem ennyire egyértelműek.

Önmagában állva a solutio szöges ellentéte az obliga-
tio-nak, a kötelezettségvállalásnak, és jelenti az adóst a
hitelezőhöz fűző köteléknek /iuris vinculum/ ez utóbbi ál-
tali feloldását és ennek következtében az adós szabaddá vá-
lását. Ez a "solutio" szó ősi értelme, melyet a legszemléle-
tesebben a nexi liberatio formulája tár elénk. Ebben a for-
mulában a marasztalási összeget megfizető adós így beszél:
"quod ego tibi tot milibus sestertiorum condemnatus sum, me
eo nomina a te solvo liberoque hoc aere aeneaque libra" /Gai
3,174/.

Az adósi nyilatkozat világosan jelzi az ősjogbeli tör-
ténést: adós eloldja magát a hitelezőtől /me a te solvo/,
aminek eredményeképpen a hitelezővel szemben szabaddá válik
/me...a te...liberoque/. A római solutionak tehát a legszem-
betűnőbb vonása, hogy ügyleti formában és pedig formális

- per aes et libram - ügylet illetőleg acceptilatio formájában megy végbe^{5/}.

Az idők folyamán a solutiohoz egy új jelentés is kapcsolódott annak következtében, hogy a jogtudomány kapcsolatba hozta a kötelem tartalmával. Ulpianus a következőképpen definiálja a solutiot: "Soluere dicimus eum, qui fecit, quod facere promisit" /D. 50. 16. 176/. Jogtudósunknál tehát a solutio a kötelem oly módon való megszüntetése, hogy adós azt szolgáltatja, amivel tartozik. A kötelemszerű magatartás /szolgáltatás/ véghezvitele értelmében felfogott solutio jelenik meg a modern civilisztika "teljesítés" fogalmában is.

Teljes pontossággal és egyértelmű bizonyossággal persze ma már nem tudjuk megmondani, hogy a solutio mikor vette fel ezt az új jelentést. Annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy Ulpianus csupán végleges definiálója, nem pedig feltalálója ennek az új fogalomnak.

Valóban, az új fogalom kialakulásának feltételei már adva lettek, amióta elismerésre jutott az a nézet, hogy a formátlanul végbement szolgáltatás ipso iure, tehát civiljogi hatállyal szünteti meg a kötelmet. Ennek a nagyjelentőségű átalakulásnak az idejét Karlowa^{6/} még a Q. Mucius Scaevolát, Erman^{7/} pedig egyenesen a Plautust megelőző korszakra teszi. Mások szerint az új jogelvnek a kialakulása csak a klasszikus jogban következett volna be^{8/}.

A pontos kormeghatározás persze aligha lehetséges. Mindenesetre az alábbi Pomponius-fragmentumban a szolgáltatás ipso iure kötelemszerű hatálya - legalább is ami a stipulatiót illeti - már elismerésre jutott.

D. 46, 3, 80 Pomponius: Prout quidque contractum est, ita et solvi debet: ut cum re contraxerimus, re solvi

debet: veluti cum mutuum dedimus, ut retro pecuniae tantundem solvi debeat. Et cum verbis aliquid contraximus, vel re vel verbis obligatio solvi debet, verbis, veluti cum acceptum promissori fit, re, veluti cum solvit quod promisit.

Amiből nyilvánvaló, hogy Pomponius korában, legalábbis a stipulatio mint verbálkontraktus szempontjából, nemcsak a formális feloldó ügylet, az acceptilatio, megy solutio számba, hanem a "solutio re" is, azaz, ha adós a kötelem tárgyát formátlanul szolgáltatja: "solvit quod promisit".

A formális feloldó ügyletet jelentő ősi civiljogi solutio fogalom azonban nem tűnt el nyomtalanul. Egyrészt ugyanis megmaradt a kötelemszüntető szerződés funkciójában mint "imaginaria solutio"^{9/}, másrészt jelentős befolyást gyakorolt a haladottabb "teljesítés" fogalomra is. Ez a hatás abban nyilvánul meg, hogy a klasszikus jogtudomány, ha éppen "contractus"-nak nem is tekinti a kötelemszerű szolgáltatás természetes aktusát, de legalább "negotium"-ként, jogügyletként fogja fel^{10/}, aminek azután a legfontosabb gazdagodási tényállás, a "tartozatlan fizetés" jogi konstrukciója szempontjából fogjuk látni a jelentőségét.

2. Fentebb részletesen tárgyaltuk, hogy az extrakontraktuális *condictio* indításának mindig "datio" azaz civiljog szerinti tulajdonátruházás az előfeltétele. Ebből következik, hogy az "indebitum solutum" tényállás szempontjából csupán azok a "jogalap nélküli" vagyoni juttatások jöhetnek figyelembe, melyek datioval, civiljogi tulajdonátruházással mentek végbe. Ez az eset pedig a "dare" kötelmeknél fordul elő, ahol - mint ismeretes -, az adós éppen civiljogi tulajdon átruházására vállal kötelezettséget. Itt tehát a datio és

maga a kötelem sajátos kapcsolatba kerül egymással, mely kapcsolat lényege abban jelölhető meg, hogy a datio a kötelem tartalmát teszi ki, a kötelem viszont az a gazdasági-jogi viszony, mely a datio végső gazdasági igazolását megtestesíti, más szavakkal: a kötelmi viszony a datio jogcíme.

Ebből viszont az következik, hogy a datio jogcímeül mindig az a kötelemfajta kell hogy szolgáljon, melynek teljesítéseképpen a tulajdonátruházás végbemegy. Így pl. ha adós stipilatioval vállalt kötelezettségének tesz eleget, akkor a datio tulajdonképpen "stipulationis causa" történnék lenne nevezhető. Forrásaink azonban ilyenkor a solutiót jelölik meg a tulajdonátruházó ügylet kauzájaként, s azt mondják, a tulajdonátruházás teljesítéseképpen, "solvendi causa", solutionis causa" ment végbe.^{12/}

Ha valaki egy dolgot valamely tartozás teljesítéseképpen /solvendi causa/ ad át másnak, akkor a dolog tulajdonjoga feltétlenül átszáll az átvevőre, függetlenül attól, hogy maga a tartozás valóban fennáll-e vagy sem. A római jogbeli tulajdonátruházás tehát nem absztrakt ügylet, mint sokan helytelenül mondják, csakhogy kauzája nem a teljesítendő kötelemben, hanem a solutiós célban keresendő. Ez a kötelemszüntetési célzat ugyanis minden "teljesítés"-nél szükségképpen fennforog, így tehát akkor is, ha a tulajdonátruházás tartozatlanul történik.

Ezzel egyuttal adva is van az átruházási jogcím jogi jelentősége. Ha a felek közt összhang van abban a kérdésben, hogy a datio "teljesítéseképpen" történik, ez az átruházási célban való egyetértés /consensus/ már önmagában elegendő az átvevő tulajdonszerzésének igazolására. Feltéve persze, hogy az átruházó maga is tulajdonos volt. Magától értetődik

azonban, hogy az átruházás csak akkor töltötte be társadalmi-gazdasági rendeltetését, ha ezáltal az adós valamely valóságosan is fennálló kötelmi kötelezettségének tett eleget, vagyis ha a juttatással egy tartozása alól szabadul. Ha ellenben ez a cél nem tudott megvalósulni, annak következtében, hogy a tartozás, melyet a felek a tulajdonátruházással megszüntetni akartak, valójában fenn sem állott, akkor az álhitelező tulajdonába került dolog mint "indebitum solutum" véglegesen nem maradhat az ő vagyonában, hanem társadalmi-gazdasági rendeltetését be nem töltött vagyonalkatrészként, *condictio* útján visszakövetelhető lesz.

Ezek után azt a kérdést kell vizsgálnunk, hogy mely esetekben tekintették a rómaiak a *datiot* tartozatlanul /*indebite*/ végbementnek, vagy másként kifejezve, mely tényállásokat vontak az "indebitum solutum" gyűjtőfogalom alá.

3. Indebitum iure civili.

Indebitum solutum első és legfontosabb esetét azok a tényállások alkotják, melyeknél a *datio* amiatt nem érheti el célját, az adósi liberatiót, mert a valóságban a felek között ilyen civiljogilag érvényes adási /*dare*/ kötelem fenn sem állott.

D. 18,1,57, pr Paulus: *Domum emi, cum eam et ego et venditor combustam ignoraremus. Nerva Sabinus Cassius nihil venisse, quamvis area maneat, pecuniamque solutam condici posse aiunt.*

A vétel tárgya, a ház az adásvételi szerződés megkötését megelőzően leégett, anélkül, hogy a felek erről tudtak volna. Bár a telek megmaradt. Nerva, Sabinus és Cassius jogtudósok szerint az adásvételi szerződés semmis, minthogy annak megkötése idején már nem létezett az az áru, melynek

átruházásában a felek megegyeztek, eladó tehát lehetetlen szolgáltatásra kötelezte magát. Ha tehát a vevő e semmis szerződés teljesítéseképpen a vételárat mégis megfizette, úgy nyilván tartozatlanul szolgáltatott és a "solvendi causa" adott pénzt *condictio /certae creditae pecuniae/* útján követelheti vissza.

D. 18, 1, 41, 1 Julianus: Mensam argento copertam mihi ignorati pro solida vendidisti imprudens: nulla est emptio pecuniaque eo nomine data condicetur.

Az ezüsttel bevont asztalt tömör ezüstként veszi meg valaki. Lényeges tévedés /error in materia/ következtében az adásvétel *iure civili* semmis */nulla est emptio/*, a teljesítéseképpen fizetett vételár *condictio*val lesz követelhető

D. 18, 4, 7, Paulus: Cum hereditatem aliquis vendidit, esse debet hereditas, ut sit emptio: nec enim alea emitur, ut in venatione et similibus, sed res: quae si non est, non contrahitur emptio et ideo pretium condicetur.

Az örökös a reá megnyílt hagyatékot /hagyatéki részt/ adja el. Az adásvételi szerződés érvényességéhez szükséges az áru /res/ megléte. Ha a hagyaték passzívnak mutatkozik, úgy nincs áru, következésképpen semmis az adásvételi szerződés. Persze más lenne a helyzet, ha a felek emptio spei-t kötöttek volna, mint pl. amidőn valaki a vadásztól előre veszi meg a remélt zsákmányt. Itt ugyanis a kockázat /alea/ az áru, tehát érvényes az adásvétel és a vételár megfizetendő akkor is, ha a vadász zsákmány nélkül tért volna vissza a vadászatról.

Esetünkben viszont a felek nem aleatorius szerződést kötöttek, hanem áruként a "hereditas"-ban egyeztek meg.

Ha tehát az örökhagyó után aktív hagyaték nem mutatkozik, a kikötött vételár megfizetése tartozatlanul történt.

2. Az indebitum solutum tényállása megvalósulhat olyankor is, amidőn a felek között érvényes kötelmi jogviszony áll ugyan fenn, a szolgáltatás azonban valami okból mégis alkalmatlan a kötelelem megszüntetésére.

Ez az eset különösen akkor, amidőn adós más valamit szolgáltat mint amivel tartozik.

D. 12, 6, 19, 3 Pomponius: Si putem me aut Pamphilum debere, cum Stichum debeam et Pamphilum solvam, Stichum repetam quasi indebitum solutum; nec enim pro eo quod debeo videor id solvisse.

Adós azt hiszi, hogy Stichusszal és Pamphilusszal vagylagosan tartozik a hitelezőnek, és az őt megillető választási joggal élven Pamphilust szolgáltatja, holott valójában Stichust tartoznék átruházni.

Pamphilus mint "aliud" alkalmatlan a kötelezettség teljesítésére. Adós ennek folytán Stichusra szóló tartozását nem teljesítette, Pamphilust viszont tartozatlanul szolgáltatatta, amiért is utóbbit *condictio* útján követelheti vissza.

Más a helyzet persze, ha valaki nem tévedésből, hanem tudatosan, de csalárd szándékkal szolgáltat más dolgot a tartozott helyett.

D. 46, 3, 50 Paulus: Si cum aurum tibi promissem, ignorantem quasi aurum aes solverim, non liberabor. Sed nec repetam hoc quasi indebitum solutum, quod sciens feci. Petentem tamen te aurum exceptione summovebo, si non reddas aes quod accepisti.

Adós aranyat ígért *stipulatio*val, arany helyett azonban rézzel fizetett. Itt is "aliud" lett szolgáltatva, ezért az

átruházás nem eredményezheti az adós liberatioját. Bár adós a rezet tartozatlanul szolgáltatatta, mégsem illeti meg a *condictio* mivel ez esetben saját rosszhiszemű tényével kerülne szembe. De ha a hitelező perelné őt az arany szolgáltatására, vagyis kötelemszerű teljesítésre, exceptioval követelheti ő is a réz visszaadását.

Hasonló a helyzet akkor is, ha a fajlagos /generikus/ szolgáltatásra kötelezett adós abban a hiszemben, hogy species-szel tartozik, szolgáltat egy speciést, illetőleg ha a vagylagosan tartozó adós nem tudván arról, hogy a választás joga őt illeti, jogára tekintet nélkül szolgáltat.

D. 12, 6, 32, 3 Iulianus: Qui hominem generaliter promisit similis est ei qui hominem aut decem debet; et ideo si cum existimaret se Stichum promisisse, eum dederit, condicet, alium autem quemlibet danso liberari poterit.

A rabszolgát fajlagosan ígérő adós azt gondolván, hogy Stichust ígérte stipulatioval, ez utóbbit szolgáltatja. Nem szabadul tartozása alól. Mivel azonban Stichust tartozatlanul szolgáltatatta, *condictio* útján visszakövetelheti, hiszen könnyen lehetséges, hogy ha tudna tartozása generikus voltáról, nem Stichust adná, hanem egy másik, mondjuk kevésbé értékes rabszolgát. Bekövetkezik viszont a liberatio és ezzel együtt elesik a *condictio* is, az esetben ha adós úgy szolgáltatatta Stichust, hogy ismerte tartozása generikus jellegét, hiszen a genus-tartozás lerovása mindig species-szel történik.

Az adós érdekvédelmének a gondolata sugallja a *condictio*t a vagylagos kötelemnél is, amidőn az adós tartozása vagylagos voltáról nem tudva teljesít. Ugyanis itt is előfordulhat, hogy értékeesebb dolgot szolgáltatott, mint amit szolgáltatnia kellett

volna. Ugyanez a megfontolás szolgál a *condictio* alapjául a következő esetben:

D. 12, 6, 26, 4 Ulpianus: Si centum debens, quasi ducenta deberem, fundum ducentorum solvi, competere repetitionem Marcellus libro vicensimo digestorum scribit et centum manere stipulationem: licet enim placuit rem pro pecunia solutam parere liberationem, tamen si ex falsa debiti quantitate maioris pretii res soluta est, non fit confusio partis rei cum pecunia /nemo enim invitatus compellitur ad communionem/, sed et *condictio* integrae rei manet et obligatio incorrupta: ager autem retinebitur, donec debita pecunia solvatur.

A száz arannyal tartozó adós megállapodik hitelezőjével, hogy ez pénztartozása fejében neki telket fog adni. Azt hiszi azonban, hogy 200-at lenne köteles fizetni, s ehhez mértén nagyobb telket szolgáltat a szükségesnél. A *datio in solutum* e sajátos esetére több megoldás lenne elképzelhető. Így többek közt az is, hogy a telken közös tulajdon /*condominium*/ keletkezik. Ez azonban aggályos, hiszen lehetséges, hogy a felek valamelyike nem szívesen közösködik másokkal, márpedig senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy tulajdonközösségbe lépjen más valakivel: "nemo...invitus compellitur ad communionem". Szóba jöhetne az a megoldás is, hogy a hitelező megtartja a teleknek egy részét, a többit pedig visszaszolgáltatja adós-nak. Ez ellen szólhat azonban, hogy adott esetben a telek feldarabolása jelentős értékesökkenéssel járhat.

Mindezen megfontolások alapján Marcellus aut tartja a legpraktikusabbnak döntésnek, ha adós az egész telket, mint tartozatlanul szolgáltatottat *condictio* útján visszaköveteli,

ami persze egyszersmind azt is jelenti, hogy a 100 aranyra szóló tartozása fennmarad.

A szöveg szerint a hitelezőt e követelése biztosítására retentio-jog illeti meg: "ager autem retinebitur, donec debita pecunia solvatur". Ez a retentio-jog előttünk összeegyeztethetetlennek látszik a fragmentumban mondottakkal, ezért valószínűleg egy interpolációs glosszával állunk szemben.

Ha a fenti esetekben az adósi érdekvédelemben találjuk meg a *condictio* indokát, úgy az alábbi fragmentumban a hitelező méltánylást érdemlő szempontjai teszik indokolttá a neki szolgáltatott dolog *condictio* útjání visszakövetelését, vagy a *repetitio* megtagadását.

D. 12, 6, 26, 13 Ulpianus: Si decem aut Stichum stipulatus solvam quinque, quaeritur, an possim condicere. Quaestio ex hoc descendit, an liberer in quinque; nam si liberor cessat *condictio*, si non liberor, erit *condictio*. Placuit autem ut Celsus lib. VI et Marcellus lib. XX dig. scripsit, non peremi partem solvit, in pendentí habendum, an liberaretur, petique ab eo posse reliqua quinque aut Stichum et, si prestiterit residua quinque, videri eum et priora debita solvisse. Si autem Stichum praestitisset, quinque eum posse condicere quasi indebita...^{13/}.

Adós stipulatio útján "tiz arany vagy Stichus" szolgáltatására vállalt kötelezettséget, majd fizetett is a hitelezőnek öt aranyat.

A kérdés az, hogy vajjon ilyen körülmények között pénzre koncentrálódt-e adós tartozása, továbbá, hogy a részteljesítéssel beállott-e az adós - legalább is réazleges - liberatioja?

Celsus és Marcellus úgy oldotta meg a kérdést, hogy a vagylagosan tartozó adós az általa választott szolgáltatás részleges teljesítésével még nem szabadul az alternatív obligatio alól. A részteljesítéssel egy függő jogi helyzet alakul ki, hiszen az öt arany átadásával az adós, még ha nem is teljesített, de legalább egy lépést tett a liberatio irányában. A hitelező továbbra is vagylagosan követelhet adóstól "quinque aut Stichum". A felek viszonyainak végleges rendezése attól függ, hogy adós megfizeti-e a hátralévő öt aranyat vagy pedig Stichust fogja szolgáltatni.

Ha az előbbi megoldást választja, további öt arany fizetésével szolgáltatása teljes hatályú lesz, adós tehát szabadul tartozása alól. Ha viszont a dolgot meggondolva mégis Stichust szolgáltatja, úgy a korábban adott öt arany - melynek lefizetése még nem történt tartozatlanul, hanem csak utólag, Stichus szolgáltatásával vált azzá - mint "indebitum solutum" condictioval visszakövetelhető lesz.

3. Indebitum solutum előállhat oly módon is, hogy a hitelezőnek nem az adós teljesít, illetőleg ha az adós tévedésből nem hitelezőjének, hanem más valakinek szolgáltat.

D. 12, 6, 19, 1 Pomponius: Quamvis debitum sibi quis recipiat, tamen si is qui dat non debitum dat, repetitio competit: veluti si quis^{14/} heredem se vel bonorum possessorem falso existimans creditori hereditario solverit.

Valaki örökösnek tartván magát, fizet a hagyatéki hitelezőnek. Ámbár a hitelező adósa halála után az örökös ellen fordulhat követelésével, ezért olyankor amidőn az álörökös fizetett neki, saját szempontjából mégis debitumot vett át. Nem ez a helyzet a másik fél szeméből. Ha ugyanis utóbb

kiderül hogy az aki az elhalt személy tartozását kifizette, valójában nem örököse az elhaltnak, az is nyilvánvalóvá válik, hogy más személy /t.i. a valódi örökös/ tartozását fizette ki anélkül, hogy ez szándékában állott volna. Fenn nem álló tartozás teljesítése azonban "indebitum solutum", ezért visszakövetelésére az álörököst *condictio /indebiti soluti/* illeti meg.

Ha viszont valaki más adósságát nem a saját, de az adós nevében fizeti ki, a hitelező az átvett szolgáltatást véglegesen megtarthatja.

D. 12, 6, 8 Paulus: Quod nomine mariti, qui solvendo non sit, alius mulier solvisset, repetere non potest: adeo debitum esset mulieri.

A szövegben a bálás után a nő által a volt férj ellen indított actio rei uxoriae-ről van szó. Ha valaki a férj nevében /*nomine mariti*/ kifizeti a nő követelését, e harmadik személyt semmi körülmények között nem illeti meg a *condictio* a nő ellen. Mert ugyan valójában nem áll fenn jogviszony a teljesítő és a nő között, de mert a harmadik személy nem kötelezett voltának tudatában teljesített a férj helyett, a szolgáltatás nem lesz *indebitum*, nincs tehát helye *repetitionak* sem.

A D. 12, 6, 19, 1-ben és a D. 12, 6, 8-ban tehát egyaránt *indebiti solutio*ról van szó. Mégis szöges ellentétben áll a kétféle tartozatlan szolgáltatás jogi megítélése, amennyiben az első esetben az *indebitum solutum* visszakövetelhető, a másodikban viszont nem. Az eltérő megítélés indoka véleményünk szerint abban található meg, hogy míg a "*nomine mariti*" fizető tudja, hogy nem saját tartozását fizette meg, addig az álörökös meg van győződve, hogy a tartozás őt terheli.

S mivel egyáltalán nem bizonyos, hogy akkor is fizetett volna, ha tudja, hogy igazában nem ő az örökös, ezért az általa adottat visszakövetelheti, a férj nevében fizető esetében viszont a visszakövetelés nyilvánvalóan "venire contra factum proprium" számba menne.

Ugyanezzel az elvvel találkoztunk a delegatio-nál is. Ha B akit A adósának hisz, A utasítását elfogadva C utalványosnak előbb promittálja, majd megfizeti A tartozását, akkor Paulus szerint "repetitio nulla est ab eo qui suum recepit, tametsi ab alio quam vero debitore solutum est" /D. 12, 6, 44/. A delegatus B itt ugyanis tudja, hogy nem tartozik A utalványát elfogadni.

Az indebitum solutummal kapcsolatos fejtegetéseinket összefoglalva tehát a következőket állapíthatjuk meg:

A condictionak elvileg akkor van helye, amidőn a "datio solvendi causa" nem töltötte be társadalmi-gazdasági rendeltetését, azaz amidőn nem eredményezte az adós liberatioját. A liberatio pedig elsősorban akkor marad ki, /1/ amikor a teljesíteni vélt tartozás a valóságban fenn sem áll. Ez a "condictio indebiti" leggyakrabban előforduló, mondhatnánk klasszikus esete.

De más tényállások is eredményezhetik az adós liberatiojának elmaradását, így /2/ ha a generikus obligációbeli adós tévesen speciést szolgáltat, vagy /3/ ha valaki "aliud pro alio" teljesít, illetőleg /4/ ha a vagylagos adós a részteljesítés után a másik szolgáltatás egészét is teljesíti, végül /5/ ha az adós másnak, illetőleg a hitelezőnek tévedésből nem az adós, hanem valaki más szolgáltat.

Mindezeknek az eseteknek közös tényállási előfeltétele, hogy egy testi dolog tulajdonát valamely kötelem teljesítése

céljából ruházták át, továbbá, hogy e "datio solvendi causa" célját, rendeltetését nem töltötte be, mert nem eredményezte, vagy adott körülmények között nem is eredményezhette az adós liberatioját. E tényállás fennforgása esetén a tulajdonjogot átruházó condictio certae pecuniae vagy condictio certae rei útján követelheti vissza az általa adottat.

4. Indebitum iure praetorio.

1. Az indebitum solutum tényállásának sajátos klasszikuskori esete egy olyan tartozás teljesítése, melynek követelésével szemben az átruházó prétori exceptio perpetuat hozhat fel. Beseler az ilyen szolgáltatás tekintetében azt a tézist állította fel, hogy ezek visszakövetelésének eszköze nem a civiljogi condictio, hanem egy prétori "actio utilis", mely lényegében az előbbi kereset prétori utánképzése^{15/}. Forrásainkban azonban egy ilyen "condictio ficticia"-nak semmi nyomát nem találhatjuk, ezért nincsen okunk annak feltevésére sem, hogy ez az actio különböznék a jure civili tartozatlanul szolgáltatott visszakövetelésére szolgáló condictióktól.

Igaz ugyan, hogy az exceptio perpetuaval megerősíthető tartozás iure civili nem tekinthető indebitumnak. Mivel azonban a condictio jogalapja "datio solvendi causa" esetében az átruházási cél, a liberatio megghiusulása, ez a célmegghiusulás nemcsak akkor forog fenn, ha olyan valaki teljesít, aki "omnimodo non debebat", de akkor is, ha "exceptione tutus" szolgáltat.

Van-e mármost valamilyen perttechnikai akadály az ilyen jellegű szolgáltatások condictio útján vissza követelésének, már ami a klasszikus jogot illeti?

A klasszikus condictio absztrakt fogalmazású formulája - mint láttuk - nem jelöli meg a kereset jogalapját. Azoknak

a tényállásoknak a megállapítását, melyekben a "dare oportere" intenciójú formula alkalmazható, a prétor a jogtudományra bízta.^{16/}. Nyilvánvaló, hogy ha a prétor bizonyos esetekben az adós részére exceptiot engedélyezett, ezt a jogtudomány sem hagyhatta figyelmen kívül. Ha pl. az örökös egy olyan hagyatéki adósságot fizetett ki, melyet a hitelező az örökösnek pactum de non petendo útján elengedett, akkor liberatio nem következett be, hiszen az adós már régebben szabad volt, ha csak "per exceptionem" is. Ezért azt kell mondanunk, hogy a jure praetorio tartozatlanul szolgáltatott visszakövetelésére csakugy condictionak volt helye, mint a jure civili tartozatlanul szolgáltatott vagyontárgy repetitiójára.

2. A iure praetorio indebitum conditio útjání visszakövetelésének lehetőségét számos forráshely kifejezetten elismeri. Abban a tekintetben sem lehet kétségünk, hogy ez az elismerés már a klasszikus kor végére megtörtént. Az idevágó szövegek egyike ugyanis - egy Ulpianus Edictum-kommentárjából vett fragmentum - két egymástól független úton származott reánk: egyfelől egy IV. századbéli posztklasszikus összeállítás, Fragmenta Vaticana közvetítésével, másfelől a Digestákon keresztül. Fragmenta Vat. 266. Ulpianus libro I. ad edictum

de rebus creditis: Indebitum solutum accipimus non solum si omnino non debeatur sed et si per aliquam exceptionem peti non poterat, id est perpetuam exceptionem; quare hoc quoque repeti poterit, si quis perpetua exceptione tutus solverit,

D. 12, 6, 26, 3 Ulp. libro XXVI. ad edictum:

Indebitum autem solutum accipimus non solum si omnino non debeatur sed et si per aliquam exceptionem perpetuam peti non poterat; quare hoc quoque repeti poterit,

misi sciens se tutum exceptione solvit.

A vat. 266-ban az "id est perpetuam exceptionem" nyilván magyarázó glossza egy későbbi szerzőtől, esetleg az összeállítótól, A Digezta-szerkesztők a D. 12, 6, 26, 3-ból elhagyták, miután az előző mondatban a "perpetuam" szót felvették^{17/}.

Jelentősebb eltérés észlelhető a két szöveg utolsó mondatában:

Fragm. Vat.: si quis perpetua exceptione tutus solverit,

Dig.: nisi sciens se tutum exceptione solvit.

Ulpianus ezek szerint eredetileg nem beszélt a teljesítő "scientia"-járól. Amiből persze még egyáltalán nem következik, hogy a "scientia" repetitiot kizáró jellege nem lenne klasszikus eredetű^{18/}, hiszen Gaiusnál /3,91/ is azt olvassuk, hogy a sine tutoris auctoritate fizető pupillus csak akkor élhet condictioval, ha per errorem solvit. Inkább arról lehet talán szó, hogy Ulpianus e szövegben nem tartotta szükségesnek hangoztatni a scientia condictiot kizáró voltát. A fragmentumban vizsgált kérdés ugyanis csupán a körül forog, hogy a condictio indebiti szempontjából nem gátló körülmény, hogy a teljesíteni akart tartozás csupán "iure praetorio" áll fenn. A digeszta-szerkesztők - akik a titulusbeli kérdésről legjobban informáló szövegeket igyekeznek kiválogatni - pótolják Ulpianus e "mulasztását" s a szöveget a fizető szubjektivitása szempontjából, a klasszikus szövegekkel különben teljesen összhangban, kiegészítik.

A civiljogi semmisség és a prétori exceptio utjának megérőttlenítés persze perttechnikailag nem csekély különbséget jelent. Előbbi esetben felperest a prétor el fogja utasítani formula kiadása iránti kérelmével / denegatio actionis/,

utóbbiban viszont kiadja a formulát, de utasítja a bírót, hogy ha az exceptio alapjául szolgáló tényeket bizonyítva látja, hozzon elutasító ítéletet.

A civiljogi semmisség hatása tehát már az *in iure per-* szakaszban megnyilvánul, a prétori jogié ellenben csak a *per apud iudicem* szakaszában.

A *condictio indebiti* felperese szempontjából persze praktikusán nem sokat jelent, hogy a pert azért nyeri meg, mert már a prétor észlelte a tartozás fenn nem állását vagy pedig azért, mert a bíró az őt megillető exceptio fennforgása alapján állapította meg, hogy tartozatlanul fizetett.

Erre gondol Ulpianus is, midőn más helyütt ezeket mondja: "*quasi nulla actio sit, quae exceptione repellitur*" /D. 4, 3, 7, 8/ vagy hogy "*obligatum accipere debemus, si exceptione se tueri non potest*" /D. 40, 12, 20, 3/.

3. Gyakorlatilag /gazdaságilag/ tehát semmi különbséget nem jelent, hogy valaki oly "tartozást" teljesít, mely ipso iure semmis vagy olyat, mely ope exceptionis válik azzá. A tulajdonátruházás célja - a liberatio - egyik esetben sem tud megvalósulni, mivel oly jogi kötelék, mely alól az adós felszabaduljon, egyáltalán nem létezik. Ez a gazdasági egyértékűség jut azután kifejezésre a jogorvoslat eszközének, a conditionak az azonosságában is.

Forrásaink tehát nem járnak el következetlenül amidőn repetitio-nak nevezik a prétori jog szerint tartozatlanul szolgáltatott dolog visszakövetelését.

D. 12, 6, 56 Papinianus: Sufficit ad causam indebiti incertum esse temporaria sit an perpetua exceptionis defensio. Nam si qui, ne conveniatur, donec Titius Consul fiat, paciscatur, quia potest Titio decedente

perpetua fieri exceptio, quae ad tempus est Titio consulatum ineunte, summa ratione dicetur, quod interi solvitur, repeti.

A forráshely az exceptio dilatoria és az exceptio peremptoria eltérő perbeli hatásával foglalkozik. Papinianus szerint condictio indebiti indítható nemcsak akkor, ha felperes exceptio perpetuaval védekezhetett volna alperes esetleges karresetével szemben - ezt jogtudósunk természetesnek veszi -, hanem akkor is, ha egyenlőre /t.i. a szolgáltatás idején/ még bizonytalan, hogy ez az exceptio dilatoria-e vagy peremptoria.

Igy például, ha adós úgy egyezkedett hitelezőjével, hogy addig nem fogja perelni, "míg Titius konzul nem lesz", az adóst megillető exceptio jellegét egyenlőre nem tudjuk meghatározni. Ha Titiumt tényleg konzullá választják, úgy utólag majd az derül ki róla, hogy csupán halasztó hatályu volt. Ha ellenben Titius időközben elhal, akkor bebizonyosodik, hogy az exceptio peremptoria jellegű, hiszen most már bizonyos, hogy Titiumt nem fogják konzullá választani. Ha már most ennek a kérdésnek az eldőlte előtt adós mégis teljesítene, az adottat condictio /indebiti/ útján visszakövetelheti, mivel fennforog az exceptio peremptoriasá választásának /Titius halálának/ lehetősége.

Ezek szerint tehát az idő előtti szolgáltatás tartozatlan szolgáltatásnak minősül iure praetorio indebitum esetében is, s mint ilyen condictioval követelhető vissza.

D. 12, 6, 26, 7 Ulpianus: Adeo autem perpetua exceptio parit conditionem ut Julianus libro decimo scripsit^{19/}: si emptor fundi damnaverit heredem suum, ut venditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans rem tra-

diderit^{20/}, posse eum fundum condicere.

A telek vevője végrendeletileg /legatum per damnationem/ örökösének meghagyja, hogy eladónak engedje el a telek szolgáltatására menő tartozását. Az eladó mit sem tudva a tartozás elengedéséről, a szerződés értelmében mancipálja a telket az örökösnek.

Mivel eladó az örökös actio emptiye ellenében exceptio dolival élhetett volna - ha t.i. tud a végrendeletről -, sőt ő maga perelhette volna örököst actio ex testamentoval a tartozás elengedésére, most mint "per errorem" szolgáltató, a telket condictio indebiti útján követelheti vissza.

D. 12, 6, 32, 1 Iulianus: Fideiussor cum paciscitur ne ab eo pecunia petatur, et per imprudentiam soluerit, condicere stipulatori poterit et ideo reus quidem manet obligatus, ipse autem sua exceptione tutus est...

Hitelező a kezesnek elengedi tartozását, ő azonban jogi kérdésben való járatlansága miatt /per imprudentiam/ - sőt talán a főadós rábeszélése is szerepet játszhatott ebben - fizet.

Iulianus azt mondja, hogy a kezes "exceptione tutus"-ként tartozatlanul fizetett és civiljogi condictioval élhet.

D. 46, 1, 15 pr Iulianus: Si stipulatus esses a me sine causa et fideiussorem dedissem et nollem eum exceptione uti, sed potius solvere ut mecum mandati iudicio ageret, fideiussori etiam invito me exceptio dari debet...

A stipulációs adóst valamilyen okból kifolyólag exceptio illeti meg a hitelezővel szemben. A kezes tud erről és fel akarja hozni ezt a kifogást az őt perlő hitelező keresetével szemben. Főadós ezt megtiltja neki, mivel azt szeret-

né ha a kezes fizetne, majd ezután perelné őt *actio mandati contrariavali*. Iulianus szerint főadós nem tilthatja meg a kezesnek, hogy a főadós *exceptióját* a maga részéről is felhozza.

D. 46, 2, 12 Paulus: Si quis delegaverit debitorem qui doli mali exceptione tueri se posse sciebat... sed si per ignorantiam promiserit creditori, nulla quidem exceptione adversus debitorem uti poterit, quia ille suum recepit, sed is qui delegavit, tenetur conditione.

Valaki oly adósát delegálja egy harmadik irányában, akinek az utalványozóval szemben *exceptio doli*-ja van. Az utalványozott erről mit sem tudva *stipulációs kötelezettséget* vállal az utalványos ellenében.

Felhozhatja-e ezek után az *exceptio doli*-t, ha az utalványos őt perelné? Nem teheti, mondja Paulus, mivel az utalványos "*suum recepit*". *Condictio*val fordulhat azonban az utalványozó ellen, mivel mint *exceptio*val védett adós tartozatlanul szolgáltató, amidőn a hitelező utalványát elfogadta^{21/}. Teljesen egyre megy ugyanis, hogy "*non debitorem quasi debitorem delegavero creditori meo*" vagy "*debitorem qui doli mali exceptione tutus erat*".

A *iure praetorio* nem tartozott dolog kondíkalhatóságából érdekes konzekvenciát vont le a jogtudomány az adósi egyetemlegesség, a correalitás esetére.

D. 46, 3, 34, 11 Iulianus: Si ex duobus reis promittendi alter pepigerit ne ab eo peterentur, quamvis solverit, nihilo minus alter obligatus manebit.

Ha tehát az egyetemleges adóstársak egyikének szolgáltatása *condictio*val visszakövetelhető, annak folytán, hogy ez a hitelezővel kötött *pactum de non petendo* ellenére teljesített, a másik adóstárs ezzel még nem szabadul kötelezettsége alól.

Összefoglalásként tehát levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár a *ius civile* és a *ius praetorium* dualizmusán felépülő klasszikus jog elvileg megkülönbözteti a *iure civili* semmis ügylettől az *exceptio*val /tehát *iure praetorio*/ megerősíthető - civiljogilag azonban érvényes - ügyletet, a *condictio* szempontjából mégis a kettőt azonosan itéli meg. Ez az eljárás kétségtelenül indokolt, hiszen gazdaságilag egyre megy, hogy valaki civiljogilag semmis avagy prétori jogilag fenn nem álló tartozása alóli *liberatio* végett juttat-e a másiknak. E felismerés eredményeként a kondikció klasszikus kori alkalmazhatósága nagy mértékben megnőtt, s ebben kell látnunk annak jelentőségét is, hogy a kondikciós tényállások köre a klasszikus korszakban e vonatkozásban is kibővült.

5. Az "error" kérdése a *condictio* "indebiti"-nél.

A jogalap nélküli gazdagodási tényállások körén belül a tartozatlan fizetésnek egyfajta relatív önállóságot biztosít az a körülmény, hogy a többi gyzdagodási esettel szemben itt bizonyos szerepet játszik a felek szubjektív minősülése, nevezetesen egyfelől a jogalap nélkül gazdagító, másfelől a jogalap nélkül gazdagodó tévedése a tartozás fennállása felől.

Az uralkodó felfogás szerint a római jogban a *condictio indebiti* indíthatásának előfeltétele az "error dantis" és az "error accipientis", vagyis mindkét félnek az a téves feltevése, hogy a *datio*val megszüntetni szándékolt tartozás a valóságban is fennáll^{22/}.

Az elmúlt évtizedekben azonban e *communis opinio*val szemben disszonáns hangok is jelentkeztek. Elsőnek a hiperkritikus Beseler állt elő azzal a meglepő tézissel, hogy azok a forráshelyek, melyek a felek *error*ját a *condictio indebiti* szempontjából relevánsnak mondják, egytől-egyig interpoláltak, követ-

kezésképpen a klasszikus jogban egy indebitum "teljesítése" önmagában elegendő a visszaköveteléshez^{23/}.

Beseler interpoláció gyanúsításai csak igen csekély mértékben találtak helyeslésre. Nem sokkal rá azonban - bár bizonyos fenntartásokkal - Solazzi csatlakozik Beseler nézetéhez, sőt azt a teljes forrásanyag kritikai ellenzése alapján igazolni is igyekszik^{24/}.

Solazzi arra az eredményre jut, hogy a klasszikus kor jogászhai, legalábbis elvben, nem mérlegelték az error kérdését, amidőn a *condictio indebiti* megadása mellett vagy ellen döntöttek.

Indebitumnak szándékos teljesítése tehát éppoly kevéssé zárja ki a *condictio*t, mint az, hogy az *accipiens* tud a tartozás fenn nem állásáról. Csupán a tartozatlanul kifizetett *fideicommissum*okra áll fenn eltérő szabály: ezek visszakövetelése a klasszikus jog szerint is csak akkor lehetséges, ha a *solvens* tévedésben volt^{25/}. Solazzi úgy találja, hogy a poszt-klasszikus kor jogászhai éppen innen indultak ki az *error* követelmény elvként való kimondásához^{26/}.

Ha már most ezek előrebocsátása után magukhoz a forrásokhoz fordulunk, azt találjuk, hogy a *Digesták* 12. könyvének 6. titulusába felvett fragmentumok nyilatkozatainak értelmében egyáltalán nem mutat egységes képet az "error" kérdésében.

Szövegeink egy része ugyanis kifejezetten megmondja, hogy csak az követelheti vissza a tartozatlanul fizetettet, aki "per errorem solvit"^{27/}, vagy legalább is közvetve utal a *solvens* tévedésére^{28/}, addig a D. 12, 6 titulus fragmentumainak többsége ezt a követelményt egyáltalán nem is említi^{29/}.

Az első tekintetre azt gondolhatnánk, hogy talán maguknak a klasszikusoknak a véleménye sem volt egységes ebben a

kérdésben. Ennek a feltevésnek azonban ellene mond az a megfigyelés, hogy ugyanaz a jurista, aki egyik alkalommal említi az errort, másutt - gyakran ugyanazon fragmentumban - hallgat róla.

De járhatatlannak látszik az az ut is, melyet Solazzi javasol az ellentmondás feloldozására: az t.i. hogy az errorról nem beszélő forrásaink a klasszikus jog álláspontját tükrözik, az e követelményt megemlítőket viszont interpoláltak^{30/}. Mert ezt elfogadva, ugyan mivel magyarázzuk, hogy a kodifikátorok csupán fél munkát végeztek, s a feltételezett interpolációkat nem vitték következetesen keresztül valamennyi szövegen?

Véleményünk szerint a D. 12, 6, titulus errorrt említő szövegeinek klasszicitását Solazzi interpolációs gyanúsításai ellenére sincs okunk kétségbe vonni. Solazzi elméletét csak akkor lehetne elfogadni, ha kezünkben lenne egy olyan forrás, amely kimondaná, hogy a tartozatlanul fizetett dolog akkor is visszakövetelhető, ha a solvens tudott tartozása fenn nem állásáról. Ilyen forráshely azonban nem létezik.

Ezzel szemben meglepően nagy azoknak a szövegeknek a száma, melyek szinte stereotip módon hajtogatják, hogy az error dantis a condictio indebiti tényállási eleme^{31/}. Sőt, ha ezektől az egyébként - legalábbis többségükben - interpolációval nem gyanúsítható szövegektől el is tekintünk, még mindig szép számmal akadnak olyan forráshelyek, melyekben a jogtudós a condictio melletti döntést éppen azzal indokolja, hogy a solvens tartozása fennállása felől tévedésben volt.

Lássuk most már ezeket a forrásokat.

D. 12, 6, 37 Iulianus: Servum meum insciens a te mi pecuniamque tibi solvi; eam me a te repetiturum et eo nomine conductionem mihi esse omnimodo puto, sive sci-

sses meum esse sive ignorasses.

A saját rabszolgáját vásárolta meg E-től. A a tartozatlanul fizetett vételárat *condictió*val követelheti vissza. A *repetitio*val szemben az eladó nem védekezik azzal, hogy ő a maga részéről jóhiszemű volt, vagyis hogy nem tudta, hogy a rabszolga a vevőé volt. Más az eset megítélése a *solvens* szempontjából. Ez ugyanis csak akkor követelheti vissza a tartozatlanul fizetett vételárat, ha az árun fennálló tulajdonjogáról nem tudva /*in sciens*/ vette meg a rabszolgát.

Saját dolog megvételével és a fizetett vételár *condictió*jával foglalkozik az alábbi fragmentum is:

D. 18, 1, 16 pr Pomponius: *Suae rei emptio non valet, sive sciens sive ignorans emi; sed si ignorans emi, quod solvero repetere potero, quia nulla obligatio fuit.*

Pomponius döntése tehát teljes mértékben egyezik Iuliuséval. A semmis adásvétel alapján fizetett vételár csak akkor követelhető vissza, ha a fizető vevő nem tudott a szerződés semmisségéről.

Az "error solventis" követelmény klasszicitásának még meggyőzőbb bizonyítékai azok a forráshelyek, melyekben a jogtudós annak ellenére állapítja meg a tartozatlanul fizetett dolog visszakövetelhetőségét, hogy a *solvens* "per errorem" szolgáltatott.

D. 17, 1, 51 Javolenus: *Fideiussor quamvis per errorem ante diem pecuniam solverit, repetere tamen ab eo non potest ac nec mandati quidem actionem, antequam dies solvendi veniat, cum reo habeat.*

A kezes tévedésből a főadós tartozásának lejártá előtt fizetett. A *fideiussor*, illetőleg a megbízott, ugyan nem lett volna köteles szolgáltatni, mégsem mondható, hogy a lejárat

ideje előtti teljesítés tartozatlan fizetés lenne. A fideiussor ui. mint készfizető kezes^{32/} az őt lejárat előtt perlő hitelező keresete ellen csupán halasztó hatályú kifogást /exceptio dilatoria/ hozhatna fel, de nem egy oly exceptio perpetuat, mely civiljogilag fennálló tartozásának teljesítését "indebiti solutio"-nak minősítené.

A fragmentum jelentősége éppen abban áll, hogy tanusítja, a klasszikus kori jogászok milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak tartozatlan fizetésnél az "error"- kérdés vizsgálatának. A tényállásban fizetéssel kapcsolatos tévedésről lévén szó, Javolenus nyomban a visszakövetelés lehetőségét mérlegeli. Mint-hogy azonban a fizető tartozottat teljesít és tévedése csupán tartozása esedékességének az idejére vonatkozik, elejti a conditiont, "jöllehet /quamvis/ tévedésből teljesített". Aki így beszél, az nagyon megszokhatta, hogy a repetitionnak egy "error" a szükségképpeni velejárója!

D. 12,6,64. Tryphoninus: Siquod dominus servo debuit manumisso solvit, quamvis existimans ei aliqua teneri actione tamen repetere non poterit, quia naturale adgnovit debitum.

A gazda tartozik peculiummal rendelkező rabszolgájának. A rabszolgát utóbb felszabadítja, majd abban a hiszemben, hogy tartozásának megfizetésére perrel is kényszeríthető, fizet a libertusnak. Nem fizetett tartozatlanul, mert bár rabszolgájával szembeni tartozása csupán naturalis obligatio, melynek teljesítése perrel nem követelhető, de mégis jogi kötelezettség, melynek teljesítése jogszerűen eszközölhető.

A tartozottan szolgáltatottat tehát a gazda nem követelheti vissza, mondja Tryphonius, "ámbar /quamvis/ tévedés forgott fenn", - melyről ugyebár rögtön a repetitio jut eszünkbe -

mivel a tévedés itt egy irreleváns körülményre, a tartozás perelhetőségére vonatkozott. Tryphoninus felfogása tehát a legteljesebb összhangban áll Javolenus nézetével.

D. 12,6,26,12. Ulpianus: Libertus cum se putaret operas patrono debere, solvit. Condicere eum non posse quamvis putans se obligatum solvit, Julianus libro decimo digestorum scripsit; natura enim operas patrono libertus debet...

A felszabadított olyan "operae"-t szolgáltatott felszabadítójának, mellyel nem tartozott. Feltehetőleg vagy azért, mert iurata promissioval illet nem is ígért /talán mivel gazdája erre nem tartott igényt/ vagy mivel több napszámot teljesített a kikötöttnél. A többlet-operae - mondja Julianus nyomán Ulpianus - nem követelhető vissza, mivel "természetes dolog, hogy a libertus operaet tartozik teljesíteni felszabadítójának"^{33/}.

Julianus tehát - ha hinni lehet a fragmentumnak - úgy látszik, kedvében akart járni a patronusnak és meglehetősen erőltetett indokolással igyeekszik bebizonyítani, hogy a libertus nem tartozatlanul, de tartozottan szolgáltatott. De felfoghatjuk a fragmentumbeli esetet valódi tartozatlan szolgáltatásnak is, ha ti. a "natura" szót "in natura" értelemben vesszük. E szerint Julianus, szem előtt tartva azt a klasszikus elvet, hogy condictioval csupán egy datio útján végbement juttatás követelhető vissza, azt akarta mondani, hogy mivel a libertus az operaet természetben tartozik nyújtani, az természetben lenne visszaszolgáltatandó is. Minthogy azonban ez lehetetlen, a tartozatlanul teljesített munka visszakövetelése is elvileg van kizárva.

Hiába teljesített tehát a libertus tartozatlanul s hiába van tévedésben is tartozása fennállása körül, condictioinak nem lesz helye nyilvánvaló "error"-ja ellenére sem.

Az "error" követelményhez a klasszikus jog mindvégig ragaszkodott. Ezt a jogtudós iratok mellett meggyőzően mutatja a klasszikus kor végi császári jogalkotás is.

D. 4,5,4. Diocl. /a. 293/: Ea, quae per infitiationem in lite crescunt, ab ignorante etiam indebita soluta repeti non posse certissimi iuris est. Sed et si cautio indebitae pecuniae ex eadem causa interponatur, conditioni locum non esse constat.

Olyan jogviszonyból kifolyólag, melyben ha perre kerül sor, a tagadás büntetéseképpen a marasztalás duplumra történik, az alperes tévesen tartozatlant /mondjuk többet/ fizet. Ha utóbb rá is jött tévedésére, a tartozatlanul fizetett összeget nem követelheti vissza, ez vitathatatlan jogtétel /certissimi iuris est/. Nem követelhető vissza az írásbeli kötelezvény /cautio/ sem, melyet tévesen állított ki hasonló körülmények között.

A repetitio itt is különös - ti. perjogi - megfontolásból van kizárva, ezért a tartozatlanul szolgáltató tévedése az ügy megítélése szempontjából irreleváns.

Ugy gondoljuk, ezek az utóbb említett szövegek érvelés-módja alapján nem lehet többé kétséges előttünk a klasszikus jog álláspontja az indebite solvens tévedésének értelmezése tekintetében. Ha Javolenus, Tryphonius, Julianus-Ulpianus, Diocletianus arról beszél, hogy a szóbanforgó tényállásokban valamilyen okból nincsen visszakövetelésnek helye a solvens tévedése ellenére sem /"quamvis per errorem...solverit", "quamvis existimans ei aliqua teneri actione", "cum se putaret...debere", "ab ignorante etiam"/, ugy Solazzival ellentétben azt kell mondanunk, hogy a klasszikus kor jogászai nem csupán mérlegelték a solvens errorját illetőleg scientiaját a repetitio engedélyezése szempontjából, de számukra általános érvényű elv

volt, hogy csak az a tartozatlan szolgáltatás követelhető vissza,
mely "per errorem dantis" ment végbe.

Abban persze igaza lehet Solazzinak, hogy az "error"-ra való hivatkozás az idevágó forrásokban nem mindenkor származik maguktól a klasszikusoktól. Könnyen elhihető, hogy a jusztiniánuszi Digest^{a)}-szerkesztők - akik ugyancsak tudatában voltak az error-követelmény jelentőségének - az eredeti összefüggésekből kiszakított és általuk felhasznált klasszikus szövegekbe a tényállás jobb exponálása kedvéért itt-ott errorra utaló szavakat, megjegyzéseket, glosszákat irtak.^{34/} Ezek a formálisnak mondható interpolációk azonban mit sem változtatnak azon, hogy az elv maga klasszikus.

Nem lévén ekként kirekeszthető az "error" dantis" a *condictio indebiti soluti* tényállásából, véleményünk szerint magát az egész kérdésfeltevést kell módosítanunk. Nem az a probléma ui. hogy figyelembe jön-e a solvens tévedése, hanem inkább az, hogy milyen módon, milyen formában jön figyelembe. Nevezetesen: olyan tényállási elem-e a solvens tévedése, mely a "*datio indebiti solvendi causa*"-ban mindig immanens, s mint ilyen mindenkor bizonyítottnak is veendő, amidőn felperes be tudja bizonyítani, hogy tartozatlanul fizetett, vagy olyan előfeltétel-e csupán, melyet a solvens esetről-esetre külön bizonyítani tartozik.

A probléma jobb megközelítése érdekében forduljunk talán magukhoz a forrásokhoz.

Több fragmentumban ui. az error dantis kérdése oly módon van felvetve, hogy ha valaki annak tudatában juttat egy dolgot
másnak "solvendi causa", hogy leróni szándékolt tartozása a
valóságban fenn sem áll, az nem indithat condictiót a juttatás
visszaszerzése végett.

D. 12,6,50. Pomponius: Quod quis sciens indebitum dedit

hac mente, ut postea repeteret, repetere non potest.

D. 12,6,1,1. Ulp.: Et quidem si quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens se non debere solvit, cessat repetitio.

D. 12,6,26,3. Ulp.: Indebitum autem solutum accipimus ...si per aliquam exceptionem perpetuam peti non poterat: quare hoc quoque peti poterit, nisi sciens se tutum exceptione solvit.

D. 36,4,1. pr. Ulp.: si sciens heres indebitum cavit, repetere non potest.

Szembetűnő, hogy e szövegek nem is annyira a fizető "error"-ját tekintik a condictio "előfeltételének", mint inkább a solvens "scientia"-ját fogják fel oly körülménynek, amely kizárja az egyébként megalapozott keresetet. Azt mondhatnánk e szövegek figyelembevételével, hogy a condictio indebiti solutinak való-
jában nem az "error dantis" az előfeltétele, hanem a "scientia dantis" az akadálya.

A kérdés most már az, hogy ki tartozik bizonyítani a solvens "error"-ját, illetőleg "scientia"-ját? Avégből, hogy erre helyes választ adhassunk, foglalkoznunk kell a condictio indebitinél felmerülő bizonyítási problematika egészével, különös-
képpen a bizonyítási tehernek a felek között történt elosztásával.

Erre nézve a legrészletesebb információkkal az a Paulus quaestióiból a Digesták "de probationibus et praesumptionibus" c. titulusába felvett terjedelmes fragmentum /D. 22,3,25/ szolgál, melyet méltán tartanak a kutatók interpoláltként, de amely ennek ellenére két okból is fontos számunkra: egyfelől, mert megismerhetjük belőle a jusztiniánuszi jog bizonyítás-tanát a condictio indebiti vonatkozásában, másfelől, mert arra is alkalmas, hogy más forrásokkal egybevetve, belőle a klasszikus jog

idevágó nézetei felől is tájékozódást nyerjünk.

Paulus a fragmentum elején felteszi a kérdést: "cum de indebito quaeritur. quis probare debet non fuisse debitum?"

Feltűnő, hogy a kérdés megválaszolatlan marad, ehelyett a jogtudós két további eshetőséggel foglalkozik:

A/ Az accipiens tagadja, hogy pénzt vagy más dolgot átvett volna, de a solvensnek sikerül a fizetés tényét bebizonyítania.

Ilyenkor vélelmezzük, hogy az átadó tartozatlanul fizetett, s az accipiensnek kell bizonyítania a tartozás fenn nem állását.

B/ Az accipiens kezdettől fogva elismeri a pénz átvételét, de tagadja, hogy a szolgáltatás tartozatlanul történt volna.

Ilyenkor vélelem szól állításának igaza mellett, mely vélelemnek megdöntése a solvensre hárul.

Ami az első változatot illeti, arról könnyen megállapítható, hogy nem tükrözi eléggé hiven a klasszikus jog álláspontját. A bizonyítási teher megoszlása kérdésében ui. ennek az volt az alapgondolata - melyet egyébként ugyanaz a Paulus fogalmaz meg - hogy "annak kell bizonyítania aki állít, nem pedig annak aki tagad":

D. 22,3,2. Paulus: ei incubit probatio, qui dicit, non qui negat.

Az elvet az indebiti solutio-ra vonatkoztatva ebből az következnek, ha a felperes azt állítja, hogy tartozatlanul fizetett alperesnek és alperes ezt tagadja, felperes két körülményt tartozik bizonyítani: a/ a fizetés tényét b/ a leróni szándékolt tartozás fenn nem állását.

A D. 22,3,25. pr-ban Paulus mégis azt mondja, hogy az a/ alatti tényt /sikertelenül/ tagadó alperes terhére vélelem szól amellet, hogy a b/ alatti körülmény is fennforog, mely vélelmet azután neki kell ellenbizonyítással megdöntenie. Ez nyilvánvaló

ellentétben áll a D. 22,3,2-ben olvasottakkal. Véleményem szerint az első tényállásba eredetileg arról az esetről volt szó, amidőn az alperes rosszhiszeműen perlekedik, csalárdul tagadja le, hogy felperestől átvett valamit, mely esetben nagyon is érthető, hogy Paulus eltér - ahogyan a mai bíró is eltér - a bizonyítási teher megoszlására vonatkozó általános szabálytól. Az alperes dolusára való utalást ezek szerint Jusztiniánuszék hagyták el a szövegből.

Ezek után kellene következnie a válasznak: a felperes solvens tartozik bizonyítani a juttatás tartozatlan voltát.

/S bár az átadás tényének bizonyítására itt az alperes elismerése folytán szükség nincsen, egy "sine dolo malo" tagadó alperes ellenében ennek bizonyítása is órá nehezedik/. Ehelyett azonban Paulus - legalábbis a szöveg szerint - megszakítván a gondolatmenetet, hirtelen fordulattal arról kezd beszélni, hogy a felperest "annak bizonyítására kell szorítani, hogy az átvevő csalárdsága miatt vagy a saját méltánylást érdemlő tévedése folytán teljesített tartozatlanul és ha ezt nem tudja bizonyítani, nem kapja vissza a dolgot":

"Et ideo eum, qui dicit indebitas solvisse, compelli ad probationes, quid per dolum accipientis vel aliquam iustam ignorantiae causam indebitum ab eo solutum, et nisi hoc osterit, nullam eum repetitionem habere".

A körülmények - úgymond - ez esetben a felperes ellen szólnak, s ezekre Paulus részletesebben is kitér:

"qui enim solvit, nunquam ita resupinus est, ut facile suas pecunias iacet et indebitas effundat, et maxime si ipse qui indebitas dedisse dicit homo diligens est et studiosus pater familias, cuius personam incredibile est in aliquo facile errasse";

vagyis: "az emberek fizetések eszközlésénél nem szoktak annyira

figyelmetlennek lenni, hogy pénzüket csak úgy könnyelműen szét-
szórják és tartozatlanul szétdobálják, főleg ha a fizető gon-
dos ember és előrelátó családfő hírében áll, nehezen hihető ró-
la, hogy valamiben ily könnyen tévedjen."

Könnyen belátható, hogy az, amit Paulus itt az error dan-
tis bizonyításáról mond, bajosan egyeztethető össze azzal, amit
ugyanettől a Paulustól hallottunk az indebitum solutum bizonyi-
tásával kapcsolatban.

A bizonyítás tematikája ui. Paulus szerint a következőké-
pen nézne ki:

a/ felperesre hárul annak bizonyítása, hogy valamit alperesnek
átadott;

b/ felperesnek nem kell bizonyítania hogy tartozatlanul szolgál-
tatott, hanem alperes kötelessége igazolni a tartozás fennállását;

c/ felperes viszont bizonyítani tartozik, hogy az átadást ő az
alperes dolusa folytán vagy egyébként menthető tévedésből
eszközölte.

Nyilvánvaló képtelenség felperestől nem követelni meg
követelése jogalapjának - ti. hogy nem tartozottan juttatott -
a bizonyítását, de ugyanakkor az általa tartozatlanul eszközölt
juttatás visszakövetelését attól tenni függővé, hogy sikerül-e
kimutatnia ellenfele dolusát vagy saját tévedésének menthető
voltát.

Ha tehát fentebb azt láttuk, hogy a b/ alatti témával
kapcsolatban indokolatlanul maradt el az alperes dolusára tör-
ténő utalás, úgy most azt kell ehhez hozzátennünk, hogy a c/
alatti témánál viszont megtévesztő, ezért felesleges az alperes
csalárdságát - sőt amint azt még látni fogjuk, a felperes
tévedését is - emlegetni.

Véleményünk szerint ezért a Paulusnak tulajdonított szöveg
- eltekintve az első tényállásbeli dolus accipientis-re utalás

jogosulatlan kihagyásától - helyesen interpretálja a klasszikus jog felfogását az "indebite solutum" tényállás bizonyításáról, de hamis képet fest erről az error-kérdés tekintetében^{35/}.

Visszatérve ezek után voltaképpen témánkhoz, az "error dantis" problémájához, megállapíthatjuk, hogy a D. 22,3,25 elemzése alapján nyert eredmények tökéletes összhangban állanak azokkal a forrásszövegekkel, melyek az error-kérdés relevanciáját oly módon fejezik ki, hogy tartozatlanul teljesítő sem követelheti vissza azt amit adottm ha "sciens se non debere solvit".

A solvens tévedésének vizsgálata csak egyféleképpen illeszthető bele az "indebitum solutum" bizonyítási tematikájába: ha ti. elvetjük azt a gondolatot, hogy az "error dantis" olyan tényállási "előfeltétele" volt a klasszikuskori - s hozzátehetjük, a jusztiniánuszi - conditionnak, melyet a felperesnek kellett igazolnia. Ellenkezőleg: ha a felperes bebizonyította a tartozatlan fizetés tényét, alperes csak úgy kerülte el az elmarasztalást, ha kimutatta, hogy a felperes tudott tartozása fenn nem állásáról. Más szóval: helyesen felfogva a dolgot, nem az error dantis az előfeltétele a repetitio indebiti solutionak, hanem a scientia dantis az akadálya a marasztalásnak, melyet azonban alperesnek kell bizonyítania^{36/}.

Igy lesz azután érthető az a jelenség, hogy forrásaink némelykor megemlítik az error-t, máskor viszont hallgatnak róla. Ebből nem azt a következtetést kell levonnunk - mint Solazzi tette -, hogy a solvens errorja teljes irreleváns, hanem csupán azt, hogy nem bizonyítandó körülmény, nem tényállásbeli előfeltétel. Ezért kézenfekvő, hogy csak ott kerül megemlítésre, ahol ezt a tényállás teljesebb kifejtése, jobb megértése indokoltá teszi.

Hasonló jelenséggel a római jog más területein is talál-

kozunk. Elegendő lesz, ha ehelyütt csupán az usucapiora utalunk. A hagyományos felfogás - a középkori iskola nyomdokain járva - ma is az usucapio öt "feltételéről" szokott beszélni: res habilis, /bona/ fides, /justus/ titulus, possessio /civilis/, tempus /continuum/. Igazából azonban az usucapionak mindössze két valódi feltétele van. Az elbirtoklást állító ui. csak azt tartozik bizonyítani, hogy a dologhoz valamely törvényes jogcím /justus titulus/ - többnyire szerződés - révén jutott, továbbá hogy a törvényileg megkövetelt időnél régebben lépett a dolog birtokába /civilis possessio/. Mást bizonyítani nem kell, de ellenfele bizonyíthatja, a/ hogy az elbirtoklásra hivatkozó a birtokbalépés idején rosszhiszemű volt, b/ hogy a dolog elbirtoklásra alkalmatlan, c/ hogy bár több mint egy ill. két éve lépett a dolog birtokába, de abból időközben kiesett, melynek folytán elbirtoklása megszakadt /usurpatio/. E három esetben tehát valóban az elbirtoklás akadályaival állunk szemben, melyeket az elbirtokló ellenfele köteles bizonyítani, s ha valamelyik fennforgását sikerül kimutatnia, az elbirtoklásra hivatkozó annak ellenére nem szerez tulajdonjogot, hogy az elbirtoklás /valódi/ feltételeinek fennforgását bebizonyította.

Az elbirtokló "jóhiszeme", a birtokolt dolog elbirtoklásra "alkalmas" /habilis/ volta, a birtoklás "folyamatossága" csupán azt kívánja jelenteni, hogy az elbirtoklásnak nem forog fenn valamilyen akadály: az elbirtokló nem rosszhiszemű, a dolog nem alkalmatlan az elbirtoklásra, a birtoklás folyamatossága nem szakadt meg. Ennyit és nem többet. Mint ahogy a solvens "tévedése", "error"-ja is csak annyit jelent, hogy ő nem "tudva" /sciens/ szolgáltatott. Gondoljuk csak meg, mit érne gyakorlatilag az elbirtoklás, ha az elbirtoklótól a törvényhozó megkívná, mondjuk, a birtoklás folyamatosságának a kimutatását,

hogy ti. ez az elbirtoklási idő minden napján, annak minden órájában a dolog birtokában volt.

A repetitio indebiti soluti gyakorlati jelentősége sem lenne több, ha az igénylőtől annak bizonyítását várnánk el, hogy a datiot ő "per errorem" eszközölte.

6. A jogban való tévedés relevanciája indebitum repetitiojánál.

Az "error" probléma eddigi tárgyalása során csupa olyan szöveggel találkoztunk, melyekben a solvens mindig ténybeli körülményben tévedett. Ezzel kapcsolatban azonban jogosan merül fel bennünk a kérdés, hogy az előző fejezetben mondottak vajjon állanak-e arra az esetre is, amidőn a solvens valamely jogkérdés-ben tévedett?

Abból kell kiindulnunk, hogy a repetitio indebiti soluti végsősoron a solvens tudati állapotától van függővé téve: kell, hogy solvens azt higgye, az átruházásra kötelezve volt, másként kifejezve, kell, hogy az átruházással ne akarjon valamely ingyenes jogcímen juttatni az accipiensnek. Ebből viszont az következne, hogy a tartozatlanul eszközölt szolgáltatás visszakövetelhetősége szempontjából egyremegy, hogy ténybeli tévedés /error facti/ indította-e felperest a juttatásra vagy pedig valamely jogbeli tévedés /error iuris/.

Annak az indoka, hogy e problémával itt most mégis részletesebben foglalkozunk, abban van, hogy az indebite solutum problémáját érintő forrásaink némelyike különböztetni látszik a kétféle error között, ugyanakkor amidőn más források e megkülönböztetést figyelmen kívül hagyni látszanak.

Forrásainknak ezt az ellentmondásos voltát a tudomány már régóta észlelte.

A pandektistáknál uralkodónak az a nézet mondható, mely

csak akkor tartotta visszakövetelhetőnek a tartozatlanul szolgáltatottat, ha a solutiót egy error facti folytán eszközölték, míg a jogban tévedő elől a condictio lehetősége el volt zárva.^{37/} E nézet jogforrási alapja végsősoron a Paulus által kimondott általános elvben jelölhető meg:

D. 22,6,9. pr.: "Regula est: iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere".

Az ellentétes felfogás^{38/}, mely helyénvalónak látta a condictiót jogbeli tévedés esetén is, ugyancsak általános elvre, egy Pomponiusnak tulajdonított s a jogalagnélküli gazdagodás vezérlő gondolatának tekinteni szokott principiumra hivatkozhat:

D. 50,17,206. "Jure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiores".

Az újabb pandektisztika ezért az error facti - error iuris megkülönböztetést elejtette, s inkább menthető és nem menthető tévedés között distingvál: a jogi tévedés szerint sosem menthető, ezért mindig kizárja a condictiót, a ténybeli tévedés ellenben csak abban az esetben, ha nem menthető.^{39/}

A szövegkritikán alapuló modern kutatások ezeket a nézeteket újabban kikezdtek. Vasalli egyik tanulmányában azt igyekezett kimutatni, hogy az error iuris és error facti közötti distinció jusztiniánuszi eredetű, míg a klasszikus római jog a tévedés mindenfajta esetében condictiót adott el tartozatlanul szolgáltatónak.^{40/} Lényegében az ő álláspontját fogadja el Voci is, aki azonban néhány vonatkozásban szükségesnek tartja korrigálni Vassalli eredményeit.^{41/}

De vegyük csak közelebbről szemügyre magukat a forrásokat. Ami itt rögtön szemünkbe tűnik, az a jelenség, hogy az error facti és error iuris között distingváló forrásaink túlnyomórészen a fideicommissumok körében felmerülő repetitiókkal foglal-

koznak. A repetitio viszont itt mindig olyan szolgáltatások visszaszerzésére irányul, melyeket az alperes bírói uton a felperestől nem követelhetett volna, de amelyek szolgáltatásával a felperes mégis egyfajta erkölcsi kötelezettségének tett eleget.

De az irodalmi vélekedésektől forduljunk ismét magukhoz a forrásokhoz. A "condictio indebiti ex causa fideicommissi soluti" ezekben a szövegekben a következő két okból kerülhet alkalmazásra:

- a/ az örökös abban a hiszemben juttatott vagyontárgyakat alperesnek, hogy azok szolgáltatására hitbizományilag kötelezve van;
- b/ az örökös eleget téve az örökhagyó végakaratanak, a kötelesnél többet szolgáltatott a hitbizományosnak, tévedésből nem vonván le a neki járó s a tiszta hagyaték /hagyatéki rész/ egynegyedét kitevő quarta Pegasianat.

Minthogy az irodalomban ma is vitatott kérdés, hogy a tartozatlanul fizetett fideicommissum visszakövetelhető volt-e a klasszikus jogban, és a kutatók egy része az idevágó jogtudósi szövegeket interpoláltnak tartja^{42/}, igyekezvén azokat rekonstruálva a saját álláspont alátámasztására alkalmas formába hozni, indokoltnak látszik, ha olyan szövegen kezdjük el a kérdés behatóbb vizsgálatát, melynek klasszikus volta vitás nem lehet.

Bár e szöveg nem látszik különböztetni az error említett két faja között, mégis segítségünkre lehet abban, hogy a jusztiniánuszi kodifikáción keresztül ránkmaradt források között eligazodjunk.

Gaius 2,283: Item quisque ex fideicommisso plus debito per errorem solverit repetere potest: at id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. Idem scilicet iuris est de eo /legato/, quod non debitum vel ex hac vel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

Az első mondat azt mondja ki, hogy az a többlet /plus debito/, amit a quartán felül az örökös tévedésből hitbizományképpen kiszolgáltattott, visszakövetelhető, míg a legatum esetén a visszakövetelés ki van zárva, akár tévedésből lett a hagyomány kifizetve akár nem.

A második mondat értelme némileg problematikus. De ha a "legato" szót, mint olyat, mely a leíró helytelen buzgósága következtében került a szövegbe, elhagyjuk, értelme nyomban megvilágosodik. A mondat ui. azt akarja mondani, hogy az első mondatbeliekkel azonos lesz a helyzet, ha valamit nem részben, de teljesen tartozatlanul juttattak az előbbi /hitbizományi/ vagy utóbbi /hagyományi/ jogcímen /non debitum vel ex hac vel ex illa causa/. Azaz: ha "fideicommissum non debitum" lett tévedésből kifizetve, ez visszakövetelhető, ha legatum non debitum fizetett így, az marad a legatariusnál.

A gáiuszi szöveg tanúsága szerint tehát az, amit az örökös tévesen szolgáltatott fideicommissum címén a klasszikus jogban, visszakövetelhető.

Hogy ez miért nincsen így a legatum per damnationem esetében, megtudhatjuk a jusstiniánuszi institúciókból:

Inst. 1,3,27,7: ... definiverunt veteres: ex quibus causis infitiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato...

Azaz egy régi szabály állott a repetitio indebiti útjában: azokból a jogviszonyokból kifolyólag, melyekben a tagadó alperes marasztalása duplumra történik, a tartozatlan szolgáltatás akkor sem lesz visszakövetelhető, ha tévesen eszközölték.

A Corpus Jurison keresztül ránkmaradt szövegek körüli különösen az alábbiak hangsúlyozzák, hogy a tartozatlanul kifizetett

fideicommissumot condictio utján akkor lehet visszakövetelni, ha a solvens ténykörülményben tévedett, nem pedig jogkérdésben.

A legfrappánsábban talán Paulus:

D. 22,6,9,5-6. Si quis ius ignorans lege Falcidia usus non sit, nocere ei dicit epistula divi Pii. sed et imperatores Severus et Antoninus in haec verba rescripserunt: Quod ex causa fideicommissi indebitum datum est, si non per errorem solutum est, repeti non potest. quamobrem Gargiliani heredes, qui, cum ex testamento eius pecuniam ad opus aquae ductus rei publicae Cirtensium relictam solverint, non solum cautiones non exegerunt, quae interponi solent, ut quod amplius cepissent municipes quam per legem Falcidiam licuisset redderent, verum etiam stipulati sunt, ne ea summa in alios usus converteretur et scientes prudentesque passi sunt eam pecuniam in opus aquae ductus impendi, frustra postulant reddi sibi a re publica Cirtensium, quasi plus debito dederint, cum sit utrumque iniquum pecuniam, quae ad opus aquae ductus data est, repeti et rem publicam ex corpore patrimonii sui impendere in id opus, quod totum alienae liberalitatis gloriam repraesentet quod si ideo repetitionem eius pecuniae habere credunt, quod imperitia lapsi legis Falcidiaae beneficio usi non sunt, sciant ignorantiam facti, non iuris prodesse nec stultis solere succurri, sed errantibus./6/ Et licet municipium mentio in hac epistula fiat, tamen et in qualibet persona idem observabitur sed nec quod in opere aquae ductus relictum esse pecunia proponitur, in hunc solum casum cessare repetitionem dicendum est, nam initium constitutionis generale est: demonstrat enim, si non per errorem solutum sit fideicommissum, quod indebitum fuit, non posse

repeti: item et illa pars aequae generalis est, ut qui iuris ignorantia legis Falcidiaae beneficio usi non sunt, non possint repetere: ut secundum hoc possit dici etiam, si pecunia, quae per fideicommissum relicta est quaeque soluta est, non ad aliquid faciendum relicta sit, et licet consumpta non sit, sed exstet apud eum cui soluta est, cessare repetitionem.

Paulus a fragmentum elején Pius császár rescriptumát/epistula/ idézi, melyben minden valószínűség szerint elsőként lett kimondva, hogy aki a lex Falcidia kedvezményével, ti. a tiszta hagyaték 1/4-ének a fideicommissumból való levonásával, azért nem élt, mert e jogáról nem volt tudomása, a hitbizományostól már nem követelheti a quarta-nak megfelelő érték visszaszolgáltatását.

Majd idézi a két társ-császár - Septimius Severus és Antoninus Caracalla - egyik rescriptumát, mellyel egy bizonyos Gargilianus nevű polgár egy összeget hagyományozott fideicommissumként Cirte városának avégből, hogy abból egy vízvezeték építsenek. Hogy nagyobb nyomatékot adjanak az örökhagyó akaratának, az örökösök stipulatioval kötelezték magukat a város ellenében a pénz kifizetésére, sőt az örökhagyó akaratának végrehajtásán /ti. hogy valóban vízvezeték építésére fordítottassék az összeg/ a maguk részéről is gondosan örködtek. A várossal szemben nem vonták le a quarta Falcidia /Pegasiana/-t, továbbá nem is stipulálták őket a quarta kiadására, ahogy az a hasonló esetekben szokásos volt.

Utólag most mégis kéri a quartának mint "plus debito"-nak a visszafizetését, s mivel ezt a város megtagadta, a császárhoz fordulnak, aki kérvényükre a következőképpen válaszol: ha bizonyítani tudjátok /sciant...prodesse/, hogy ignorantia facti

folytán mulasztottátok el a quartat levonni, a város köteles ezt nektek visszafizetni, ha ellenben az derülne ki, hogy jogbéli járatlanságtok miatt nem éltetek a lex Falcidia kedvezményével, nem kapjátok vissza a követelt összeget. A nagyobb nyomaték kedvéért az epistulában a császár még hozzáfűzi: "nem az ostobákon szoktunk segíteni, hanem a tévedést elkövetőkön" /non stultis solere succurri sed errantibus/.

A rescriptum tehát világosan kimondja: 1/ hogy a fideicommissum címén tartozatlanul szolgáltatott dolog visszakövetelhető, 2/ a visszakövetelésnek error facti az előfeltétele, 3/ azt az error factit a felperesnek kell bizonyítania.

Ez a rescriptum támpontot nyújt azoknak az okoknak a megértéséhez is, melyek miatt a törvényhozó kizárja az ignorantia iuris folytán kifizetett indebitum ex causa fideicommissi visszakövetelhetőségét. Azok, akik tudatosan /scientes prudentesque/ igyekeznek az örökhagyó akaratát maradéktalanul végrehajtani, saját tényükkal jutnak ellenkezésbe, ha utóbb mégis visszakövetelik azt amit ők maguk juttattak. Eljárásuk tehát a "venire contra factum proprium" tipikus esete.

A rescriptumot magában foglaló fragmentum további részében /D. 22,6,9,6./ Paulus megmagyarázza, hogy a rescriptum nem azért dönt így, mivel az örökösök itt egy közülettel állanak szemben tehát mivel a hitbizományi juttatás közcélból, a közérdekre tekintettel történt. Ellenkezőleg: a császári rendelet elején foglaltak általános érvényűek, uui. megmutatják egyfelől, hogy

"si non per errorem /azaz ténybeli tévedés folytán/ solutum sit fideicommissum, quod indebitum fuit, non posse repeti"

másfelől, hogy

"qui iuris ignorantia legis Falcidiae^{43/} beneficio usi non sunt, non possit repetere".

Az örökösnek a quarta Falcidia által biztosított jogának az érvényesítésére két jogeszköz áll rendelkezésére: a/ a retentio-jog, azaz addig nem köteles kiadni a fideicommissumot, amíg meg nem állapította a hagyaték tiszta értékét és az ennek megfelelő negyedét le nem vonta, b/ a cautio "quanto amplius". Ez abban áll, hogy a hitbizományossal stipulatioval ígérteti meg annak a túljuttatásnak a visszaadását, melyhez ez utóbbi a quarta téves kiszámítása folytán jutott. Ha ezekkel a jogadta lehetőségekkel nem élt, nem hivatkozhatik jogbeli tévedésre, hanem a quartára való jogáról lemondottnak kell tekinteni. Hasonló lesz tehát a helyzete azokéhoz, akiket más jogalapon illet meg retentiójog /pl. a vindicatiobeli elmarasztalt alperes az impensae tekintetében/ de azzal nem élnek. Erről szól az alábbi fragmentum.

D. 36,1,22. Pomponius: Heres cum debuerat quartam retinere, totam hereditatem restituit nec cavit sibi stipulatione proposita, similem esse Aristo ait illis, qui retentiones, quas solas habent, omittunt.

Megmarad azonban a joga, hogy a harmadik személyek által birtokolt hagyatéki dolgokat ezután is birtokbavegye, a hagyatéki adósok tartozásait behajtsa s ezeken retentio-jogát a teljes hagyatékra vonatkoztatva is gyakorolja. Tehát a fideicommissum kifizetése után felmerült hagyatéki aktíváknak akár az egészét is megtarthatja, ezek őt illetik quarta Falcidia-képpen:

sed posse eum rerum hereditariarum possessionem vel repetere vel nancisci et adversus agentem doli mali exceptione uti posse eum et debitoribus denuntiare, ne solveretur. /D. 36,1,22.i-f./^{44/}

Az "ignorantia iuris"-nak a fenti források tanúsága szerint el nem ismerése - s következésképpen a bizonyítható tény-

állások köréből való kizárása - annak a "fides"-nek a természetes folyománya, mely a fideicommissum intézményét kezdettől fogva uralma alatt tartja, melynek egyébként az intézmény elnevezése is beszédes tünete.

Kifejezetten erre az örököszt az örökhagyóhoz fűző fides-re vezetni vissza a le nem vont quarta utólagos visszakövetelhetetlenségét az alábbi két forráshely:

Pauli sent. 4,3,4. qui totam hereditatem restituit, cum quaetam retinere ex Pegasiano debuisset si non retineat repetere eam non potest. Nec enim indebitum solvisse videtur, qui plenam fidem defuncto praestare maluit.

C. 6,50,1. Sev. et Ant. /a.197/: scire debes omnia Falcidia, quo plenioram fidem portionis restituendae exhiberes, non videri plus debito solutum esse.

Az előző forrásokhoz képest ez a két szöveg valami újat tartalmaz. Eddigi szövegeink ti. azon az alapon tagadták meg a le nem vont, tehát tartozatlanul kifizetettnek minősülő quarta repetitioját, hogy az örökös "iuris ignorantia"-ból szolgáltatott, most viszont arról hallunk, hogy aki a quartát is kiszolgáltatta, nem fizetett tartozatlanul, hanem debitumot teljesített.

Oly módon is fel lehet ti. fogni a dolgot, hogy az örökös az örökhagyó végakaratából kötelezve van mindannak a kiadására, aminek kiadását neki az örökhagyó meghagyta: azaz az egész fideicommissum kiadására. Ha tehát az örökös az egész fideicommissumot kiadja, ezzel csupán kötelezettségének tesz eleget, vagyis tartozottan szolgáltat.

Megváltozik a helyzet a SC. Pegasianum meghozatalával. Ez ui. megengedi, hogy az örökös a fideicommissumból annyit levonhasson, hogy neki a tiszta hagyaték egy negyede megmaradjon. Ha tehát az örökös az egész fideicommissumot kiadja, anélkül hogy a quar-

tát levonta volna, a quarta Pegasianat sértő juttatás az ő szempontjából most már indebitum solutum-nak tekintendő. A továbbiak az örökös tudati állapotától függenek: 1/ ha error facti folytán szolgáltatott többet - pl. mert elszámította magát - a többletet visszakapja, feltéve, ha bizonyítani tudja, hogy tévedésből szolgáltatott indebitum fideicommissumot; 2/ ha error facti-t nem tud bizonyítani, az indebitum solutum ex causa fideicommissi visszakövetelésének engedélyezése feltétlenül indokolatlan lenne. A solvens helyzete ilyenkor azonban két, egymással szöges ellentétben álló nézőpontról ítélhető meg:

a/ a quartat sértő juttatását felfoghatjuk továbbra is tartozot-tan történt szolgáltatásnak; ez esetben az örökösnek az örökha-gyó ellenében adott szavát /fides/ mint erkölcsi kötelezettséget magasabbra értékeljük, mint az örökösnek a SC Pegasianum bizto-sította jogát a quartára. Ez annál inkább lehetséges, mivel a quartára való jog meglehetősen csonkán van szankcionálva, ti. csupán retentiojoggal, a már kifizetett quarta repetitiojának pedig bizonyított error facti /dantis/ az előfeltétele;

b/ tekinthetjük azonban indebitum solutum-nak is; így felfogva a dolgot, a SC. Pegasianumot úgy vesszük, hogy ez az örökösnek a quartára alanyi jogot biztosított, s ha az örökös e jogával nem élt, - anélkül hogy ténybeli tévedést tudna bizonyítani - úgy csak két eset lehetséges: aa/ szándékosan juttatott többet mint amennyit kellett volna, bb/ vagy pedig olyan súlyos "imperi-tia iuris"-ból kifolyólag, hogy védelmet nem is érdemel: "nec stultis solere succurri, sed errantibus".

Az utóbbi két forráshely /PS. és Sev.-Ant./ szemmel lát-hatóan az első megoldást favorizálja, melynek még az az előnye is megvan, hogy jobban összhangba hozható a condictio indebiti általános elveivel. A többi vizsgált szövegünk ellenben a máso-

dik megoldást fogadja el, aminek folyománya azután az ignorantia juris különleges, a *condictio indebiti* körében megismert szabálytól eltérő értékelése.

A jogbeli tévedés folytán végbement solutio ex causa fideicommissi indebiti-nek eme különös megítélése hiven tükrözi a "plus debito" solvens jogi helyzetének sajátos voltát: azt ti. hogy a fideicommissummal megterhelt örökösnek a quartára való joga csak tökéletlenül részesül jogi védelemben: általánosságban csupán retentio-joggal van szakkcionálva, hatékonyabb szankciója, a *condictio* pedig az *error facti*, solventis bizonyítottóságától feltételezett.

Természetesen, a tartozatlan fizetés körében nem a fideicommissum volt az egyetlen eset, ahol a visszakövetelhető nem hivatkozhatott saját jogbeli tévedésére.

A teljesség igénye nélkül álljon itt az alábbi két fragmentum:

D. 12,6,13,1. Paulus: Item quod pupillus sine tutoris auctoritate mutuum accepit et locupletior factus es, si pubes factus solvat, non repetit.

Azaz a gyámi hozzájárulás nélkül kölcsönt felvevő gyámolt serdültté vált, tehát a gyámság megszűntet után kifizeti adósságát. Minthogy a kölcsönszerződés semmis, a pupillus tartozatlanul szolgáltatott. Ennek ellenére nem követelheti vissza az indebitum solutumot. Nyilván azért, mivel *error iuris*ből kifolyólag szolgáltatott,^{45/} azt gondolván, hogy serdületlen kori adósságát most megfizetni tartozik. Más lenne persze a helyzet, ha ténybeli tévedés forogna fenn, mondjuk ha többet szolgáltatott volna, mint amennyit serdületlen korában felvett. Erről azonban az adott tényállás mellett nem lehet szó.

D. 12,6,26. pr. Ulpianus: Si non sortem quis, sed usuras

indebitas solvit, repetere non poterit, si sortis debita solvit.

Itt is kölcsönről van szó, éspedig olyanról, melynél a felek stipulatio helyett paktummal kötötték ki a kamatot. A formátlan kamatkikötés természetesen semmis, s ha az adós mégis fizetne, kamatszolgáltatása indebitum solutum lesz. Error facti itt is csak akkor forogna fenn, ha pl. az adós a kikötöttnél több kamatot fizetett volna. Mergd tehát az ignorantia iuris lehetőség: adós jogban tévedett, amidőn úgy gondolja, hogy kamatfizetési kötelezettsége fennáll.

Ezekre az esetekre is áll az, amit a fideicommissumok vonatkozásában egyszer már megállapítottunk: azt ti. hogy solvens bár jogilag tartozatlanul szolgáltatott, de erre a szolgáltatásra valamiképpen - erkölcsileg - mégiscsak kötelezve volt: a gyámság alól szabadult a serdületlen korban felvett és felhasznált kölcsön visszafizetésére, a kölcsönadós a megállapodás szerinti kamatok megfizetésére. Ha tehát ott a fides, úgy itt viszont az erkölcsi kötelezettség támasztja alá az ignorantia iuris el nem ismerését.

Végeredményben tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a klasszikus római jog csupán meghatározott esetekben, különösképpen a tartozatlanul kifizetett fideicommissumoknál, a serdült korban kifizetett serdületlenkori adósságoknál, valamint a formátlanul kikötött kamatoknál alkalmazta azt az elvet, hogy az "ignorantia iuris" folytán eszközölt indebitum solutum nem követelhető vissza. A Corpus Jurisba felvett ama szövegek, melyek konkrét joghelyzetekre vonatkoznak, arra látszanak utalni, hogy lényegében a jusztiniánuszi jog is tartotta magát ehhez az állásponthoz.

Ismeretes azonban a bizánci jogtudomány hajlama az általánosításokra, ezért nem kell csodálkoznunk, ha itt is bizonyos

absztrakciós törekvésekkel találkozunk. Ha a Justinianus korabeli jogtudomány eljutott a "iuris ignorantia cuique nocere" elvéhez, akkor érthető, hogy ezt az elvet igyekeznek a jog egész területén érvényesíteni, s a solutio indebiti körében korábban már tapasztalt érvényesülését is ezzel az általánosságban kimondott elvvel kapcsolatba hozni. E célra a legmegfelelőbb eszköznek egy alkalmas szövegnek az interpolációja látszott, történetesen a "de probationibus et praesumptionibus" c. titulusba felvett

D. 22,3,25. pr. i.f. Paulus: et ideo eum qui dicit indebitas solvisse, compelli ad probationes, quod per dolum accipientis vel aliquam iustam ignorantiae causam indebitum ab eo solutum, et nisi hoc ostenderit, nullam eum repetitionem habere.

Ez a szabály azonban ilyen általánosságban - mint láttuk - a conditio indebiti körében teljességgel alkalmazhatatlan, de ellentétben áll a Corpus Iuris-beli konkrét döntésekkel is. Az "ignorantia iuris nocet" elvének a D. 22,3,25. pr.-on keresztül a repetitio indebiti területére való beszivárgását jelzi, de egyúttal eredetét is elárulja az a magyarázat, melyet az ismeretlen scholiasta fűzött a D. 12,6,11-et görögül visszaadó Bazilika-szöveg "ὁ ἐν ἀγνώσει" szavához:

Bas. 24.6.1.: Τοῦτο νόμον, ἐνθα φάκτον, ἀλλὰ μὴ νόμον ἠγνόησαν. Ὁ γὰρ μὴ κατὰ φάκτον, ἀλλὰ κατὰ νόμου ἤγνωναν κατὰ βελών ἰνδεβίτος οὐ δεπτετεύει.

magyarul: "Ugy vedd, ha ténykörülményt nem ismert, nem pedig jogi körülményt; mert aki nem ténybeli tévedés, hanem jogbeli tévedés folytán szolgáltat tartozatlant, azt vissza nem követelheti".

7. Indebitum per scientiam solvere és a donatio.

Ma szinte általánosan elfogadott nézet, hogy a tudva tartozatlanul szolgáltatót a római jog ajándékozónak tekintette.^{46/} Helytállóságát a források is alátámasztani látszanak. Mindenek előtt a Digesták "de diversis regulis iuris antiqui" titulusába felvett, egyúttal a D. 39.5.29. pr-ban is változatlan szövegezésben olvasható Papinianus-fragmentum:

D. 50,17,82: donari videtur quod nullo iure cogente conceditur, "azaz: ajándékozottnak kell tekinteni mindazt, ami jogi kötelezettség nélkül lett másnak átengedve".

továbbá ugyanezen titulusnak egy Paulustól vett mondása:

D. 50,17,53: cuius per errorem dati repetitio est, eius consulto dati donatio est,

vagyis "amit tévedésből eszközölt szolgáltatás esetében visszakövetelhetünk, azt elajándékoztuk, ha szándékosan adtuk át másnak".

Beseler a méltányossággal ellenkezőnek mondja azt az elgondolást, hogy a tudva eszközölt tartozatlan szolgáltatás vissza nem követelhető, azt pedig, hogy ráadásul még ajándékozásnak is minősüljön, egyenesen a donatio elveibe ütközőnek tartja, mely szerinte bizánci gondolatot propagál^{47/}.

Csakhogy az idézett szövegekben, azok valódiságában nincsen nyomós okunk kételkedni. Ezenfelül Beseler egyik ellenvetése sem tekinthető helytállónak. Az első azért nem, mert aki tudva teljesít indebitumot, az tisztában is van cselekedete jogi következményeivel: nevezetesen azzal, hogy a juttatott dolog az ő vagyonából a másikéba kerül át anélkül, hogy ezért ellenértéket kapna. Ha tehát később mégis visszakövetelné, saját tényével kerülne szembe.

Második állításával szemben pedig az hozható fel, hogy egyetlen kivételtől, a D. 50.17,53-tól eltekintve, forrásaink

nem állítják, hogy az aki tudva szolgáltatott tartozatlanul, az egyuttal ajándékozást is eszközölt, hanem csupán annyit mondanak, hogy az illetőt "úgy kell tekinteni mint ajándékozót".

Igy fejezi ki magát Valens is az alábbi helyen:

D. 38,1,47: Campanus scribit non debere praetorem pati donum munus operas imponi ei qui ex fideicommissi causa manumittatur. Sed si cum sciret posse se id recusare, obligari se passus sit, non indebendam operarum petitionem quia donasse videtur.

Örökös felszabadítja a hagyatéki rabszolgát, miként azt neki az örökhagyó fideicommissumképpen meghagyta. Később azután "donum munus operae"-t követel a libertustól, aki azonban ennek szolgáltatását megtagadja. A jogtudós helyesli eljárását, de azt mondja, ha tartozása fenn nem állása tudatában mégis elvállalná a kért szolgáltatásokat, a manumissor actio operarumot indíthat ellene, mivel "úgy kell tekinteni mint ajándékozót".

"Ajándékozóhoz hasonlóan" mondja továbbá Paulus azt, aki tudva mond le egy őt megillető exceptio perpetua-ról:

D. 46,2,12: Si quis delegaverit debitorem, qui doli mali exceptione tueri se posse sciebat, similis videtur debitor ei qui donat, quoniam remittere exceptionem videtur.

Papinianusnak, Valensnek és Paulusnak ez az óvatos fogalmazása valóban nem látszik egészen indokolatlannak. Mert végbe-mehet az ajándékozás donatio perfecta /készajándék/ vagy donatio imperfecta /ajándékszerződés/ útján, de a donatiohoz mindenképpen szükséges, hogy a felek az ajándékozásban egyetértsenek. Ez az egyetértés készajándék esetében az átruházás gazdasági céljában, a "causa donandi"-ban való egyetértésben nyilvánul meg, kötelmi ajándék esetében pedig folyik abból az általános követelményből, hogy nincsen contractus consensus nélkül. S valóban e consensust

megleljük akár a klasszikus jog ajándékszerződéséről, a stipulatio-ról van szó, akár a juszthinianuszi jog formátlan ajándékpactumáról.

Igaz ugyan, hogy consensus híján is többnyire feltételezhető, hogy az átvevő a dolgot megtartja ajándékképen még akkor is, ha rájött, hogy ellenérték nélkül szerzett, de néha azért előfordulhat, hogy nem hajlandó valakitől ajándékot elfogadni, ezért a donatio érvényét végső sorban mégis csak az ő beleegyezésétől kell függővé tenni.

Már most a szándékosan eszközölt indebiti solutionál is előfordul, hogy az átvevő is tudatában van annak vagy legalábbis sejti, hogy a dolgot tartozatlanul veszi át. Elfogadása ilyenkor utaló magatartás, melyből az elfogadási szándék kimagyarázható. Ha az átvételkor még valamely tartozás törlesztésére gondol, de utóbb rájön a valódi helyzetre, úgy az ő további magatartásán fog múlni, hogy az ügylet ajándékozásnak minősül-e avagy sem.

Ez viszont azt jelentené, hogy a szándékos solutio indebiti sem minősül szükségképpen, minden esetben donationak, s hogy a konkrét esetben ajándékozásnak tekinthetjük-e, azt a körülmények vizsgálata dönti el. A fentebbi két forráspéldányban azért lehetett a donatit megállapítani, mert a felek magatartásából a consensus donationis meglétére következtetni lehetett. A D. 38, 1,47-ben a manumissus önként mondott le a felszabadító actio operarum-ja ellen emelhető kifogásáról, ezért ajándékozott, minthogy egyidejűleg a manumissornál fennforgó consensusra a fragmentum "obligari se passus est" szavai utalnak. Hasonló a helyzet a D. 46,2,12 esetében is. Itt az utalványozott adós szándékosan nem él a hitelező utalványával szemben őt megillető exceptioval. Az utalványozás ezért felfogható ajándékszerződés megkötésére tett ajánlatnak, a delegatus általi önkéntes fizetést pedig ezen

ajánlat elfogadásának.

Mindenesetre nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy ha a klasszikus jogtudomány egy indebitumnak tudva eszközölt ingyenes szolgáltatását vagy a szolgáltatásra tett ígéretet ajándékozásnak tekinti, úgy ez részéről nem más mint egyfajta kísérlet az ilyen juttatás visszakövetelhetetlenségének megindokolására. Kényelmes és további elvi alátámasztást nem is igénylő álláspont a végbement juttatást egyszerűen ajándékozásnak vagy éppen-séggel quasi-donationak tekinteni. De ha az eset a donatio elvei alá nem is vonható, visszakövetelhetetlenségének indoka világos: aki azért juttat tudva indebitumot ingyen, ellenszolgáltatás nélkül, hogy azután visszakövetelje /sciens esse indebitum dedit hac mente ut postea repeteret. D. 12,6,50/, az vagy "stultus", vagy pedig komolytalan játékot akar üzni az igazságszolgáltatással, amit természetesen az államhatalom el nem tűrhet, ezért az ilyentől az állami jogsegélyt megtagadja.

II.

Credendi causa vagy donandi causa véghezvitt ügyletekből
előálló jogalap nélküli gazdagodási tényállások.

A datio-val, azaz tulajdonátruházással végbemenő vagyoni juttatásnak csupán három célja képzelhető el:

a/ a juttató jogilag kötelezve van /többnyire szerződésből kifolyólag a datiora; a juttatást tehát azért viszi végbe, hogy egy kötelezettségének tegyen eleget, mivel annak terhe alól szeretne szabadulni: a datio ilyenkor "solvendi causa" történik;

b/ a juttató jogilag nincsen kötelezve a datiora, de ő ingyenesen "liberalitás"-ból akarja a másik vagyonát a datio révén növelni, anélkül, hogy ellenszolgáltatásra tartana igényt; a datio ez esetben "donandi causa" megy végbe;

c/ a juttató nincsen jogilag kötelezve a datiora, de nem akar ajándékozni sem; azért juttat, mert a másik terhére jogi kötelezettséget akar létrehozni: ellenszolgáltatást vár a másiktól vagy valamely egyéb jogosultságot akar vele szemben megszerezni; az eszközölt datiot ezért a juttató "credendi causa" eszközli.

A három juttatási kauzának megfelelően a datio-ból előálló repetitionnak is három lehetősége van.

a/ ha a "datio solvendi causa"-ról az derülne ki, hogy a leróni szándékolt tartozás a valóságban nem létezik, akkor a juttató tartozatlanul szolgáltatott és az "indebitum solutum"-ot visszakövetelheti: ez a "condictio indebiti soluti" esete;

b/ ha donandi causa vitte véghez a datiot, repetitionnak elvileg nem lehet helye; mégis kivételesen vissza lesz követelhető a "solvendi causa datum", ha bizonyos releváns feltételezések nem következtek be;

c/ a datio credendi causa repetitiójának két esete lehetséges:

1/ az ellenszolgáltatás fejében eszközölt datio célja megengedett /res honesta/, célja azonban nem valósul meg /res sequitur/, az "ob rem honestam" eszközölt juttatás visszakövetelhető;

2/ a juttatás célja jogellenes /inhonesta, turpis/; ilyenkor hiába valósul meg az "ob rem inhonestam" datioval elérni szándékolt cél, a juttatás visszakövetelhető /leszámítva a turpitudodantis esetét/.

Az indebitum solutum repetitiojával az előzőekben foglalkoztunk az "ob rem iniustam vel turpem datum" repetitiojának kérdését pedig külön fogjuk tárgyalni. E fejezetben ezek szerint a b/ és a C.l./ alatti gazdagodási esetek kerülnek közelebbi vizsgálat alá.

Ami ez utóbbiakat illeti, előljáróban nem árt megvizsgálni, hogy a repetitio "ob rem" ill. "ob causam" dati milyen körben jutott a római jogban alkalmazásra, tehát miben állott az ilyen jogalapon nyugvó condictio gyakorlati jelentősége.

A mai jogban - a miénkben csak úgy mint más népekében a szerződéskötési szabadság törvényszabta korlátaiban belül minden szerződés, bármi legyen is a tárgya, szükségképpen maga után vonja a kötelezettséget a felek /ill. a törvény/ által megállapított szolgáltatás teljesítésére. Közömbös, hogy a szerződés valamely törvényileg különlegesen szabályozott szerződési típusnak megfelelő vagy pedig attól eltérő tartalmu kötelezettségvállalást foglal-e magában ^{48/}.

A modern jogfelfogás e "típus-szabadság"-ával szembe szokták állítani a római jog típus-kényszerét, ti. a római jognak azt a többi antik joggal közös sajátosságát, hogy itt csupán szorosan körülírt megállapodástípusok voltak kötlemlenkeztető hatályunak elismerve ^{49/}. E szembeállításnak, bármennyire hatásos is lehetne egyébként, csupán jelentős - és pedig igen jelentő - megszorítással van létjogosultsága. Nem szabad ui. arról megfe-

ledkezni, hogy a tetszésszerinti tartalmu kötelezettségvállalás lehetősége a római jogban is adva volt. Ehhez az kellett csupán, hogy megállapodásukat a felek stipulációs /kérdésre felelő/ formában hozzák létre: egyoldalú kötelem esetében egy, kétoldalúnál két kölcsönös stipulációt alkalmazván 50/.

A stipulációs forma-kényszer alól a szerződést kötni akárok sokáig csupán kivételesen- és pedig nyolc szerződés-típus esetében voltak felmentve, amikor is megállapodásukat tetszés szerinti formában - azaz "formátlanul" - is megkötötték: négy típust reálszerződésként, másik négyet pedig mint konszenzuális szerződést. Ezekhez járultak idővel még azok az egyéb típusú formátlan megállapodások, melyeket mint pacta vestita-t a prétor vagy császári törvényhozás tett perelhetővé s emelt ezzel gyakorlatilag contractus rangjára.

A tipusszabadság - típuskényszer szembeállításnak tehát csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben a modern szerződést a római formátlan szerződéssel állítjuk szembe. Így azután valóban áll a tétel, hogy a római jog egészen Justinianus kompromisszumos megoldásáig, az innominát szerződések kategóriájának megalkotásáig, a formátlan megállapodásoknak elvileg az egészet kötelmet létre nem hozó pactum nudum-nak tekintette, melynek alapján teljesítésre /ill. kártérítésre/ a szolgáltatni vonakodót megperelni nem lehetett, hanem a megállapodást végrehajtónak csak az a lehetősége maradt, hogy az általa az ellenszolgáltatás reményében adottat /"ob rem datum"/ condictioval visszakövetelje 51/.

Ami már most a condictio római jogbeli jelentőségét illeti a szerződéses jogviszonyok körében, ez a mondottak alapján világos: a mai jogban az a fél, aki a maga részéről teljesített, de ellenszolgáltatást nem kapott, kártérítésre perelheti ellenfelét, vagy ha a törvény elállási jogot biztosít számára,

gazdagodási keresetet indíthat az általa nyújtott szolgáltatás visszakövetelésére; a római jogban viszont a contractust egyoldaluan végrehajtót elállási jog, ennek folytán *condictio* csak elvértve illeti meg ^{52/}, a *nudum pactum*ok esetében viszont a római felet ott is csak *condictio* illeti meg, ahol a mai fél kártérítésre perelhet. A *nudum pactum*tól való szabad elállási jog és e megállapodások csonka /csak *condictio* általi/ szankcionáltsága tükörképe azoknak a nehézségeknek, amelyeket le kellett küzdenie a formátlan megállapodások kötelező voltát hirdető haladó gondolatnak.

E gondolatot mindenesetre a *jusztiniánuszi* kodifikáció juttatta általános érvényre azzal, hogy biztosította a formátlan megállapodást önként végrehajtót a tetszés szerint gyakorolható elállási jog és *condictio* mellett, szabad választása szerint, a másik féltől teljesítést, illetőleg ennek elmaradása esetén *actio praescriptis verbis* útján kártérítést is követelhet ^{53/}. Ha e végletesen gyakorolható elállási jogot /*ius poenitendi*/ mai jogfelfogásunk többé nem is fogadhatja el, ennek a szankciónak az új formátlan szerződés, a "*contractus innominatus*" szankciói közé iktatása csak azt tanúsítja, hogy az évszázadokon át begyökeresedett szemlélettől /*nudum pactum non parit obligatio-* nem/ mily nehezen tudott a jogi gondolkodás és a jogi gyakorlat elszakadni.

Ezeknek a forrásokból nyert belátásoknak az előrebocsátása után, melynek célja az volt, hogy a tárgyalás alatt álló sokrétű gazdagodási tényállásokat a római jog rendszerébe könnyebben beilleszthessük, forduljunk most magukhoz a szövegekhez és kíséreljük meg ezek alapján felvázolni a szerzésekkel kapcsolatos jogalap nélküli gazdagodás római jogát és próbáljuk a rendelkezésre álló forrásokból következtetéseket levonni egyfelől

a klasszikus, másfelől a jusztiniánuszi jogra vonatkozólag.

A szóbanforgó kondikciós tényállások zömét a Digesták 12. könyvének "de condictione causa data causa secuta" feliratu 4., "de condictione sine causa" feliratu 7., valamint a Codex Justinianeus 4. könyvének "de condictione ob causam datorum" címet viselő 6. és a "de condictione ex lege et sine causa vel iniusta causa" felirattal ellátott 9. titulusában találjuk.

Tekintettel arra, hogy e titulusfeliratoknak a mai jogászai gondozásban is élő és tovább ható terminológiája jelentős eltéréseket mutat ugyanezen titulusok alatt olvasható szövegek fogalmi apparátusából, hasznosnak s a további vizsgálatokat előmozdítónak látszik, ha mindenekelőtt azokat a fogalmakat vesszük szemügyre, melyek segítségével tettek kísérletet a klasszikus kor jogászái s nyomukban a jusztiniánuszi jogkönyvek szerkesztői arra, hogy a rendkívül változatos tényállásokban valamelyest tájékozódni tudjanak.

I. A Dig. 12,6. valamint a Codex 4,6. titulusainak terminológiája.

1. A titulusfeliratokban található terminológia értékelése.

Nem kétséges, hogy a fentebb felsorolt megjelölések a Corpus Juris szerkesztőitől származnak, miként tőlük való egyáltalán a jusztiniánuszi törvénytől címfeliratainak túlnyomó része is ^{54/}. Azonban az is bizonyos, hogy bizánci eredetük ellenére valamiképpen kapcsolódnak az alattuk álló szövegek terminológiájához, melyek e titulusokban tárgyalt kondikciós tényállások megjelölésére többnyire az "ob rem dare", "ob causam dare" kifejezéseket használják.

1. A klasszikuskori terminológia jobb megközelítése érdekében célszerűnek látszik, ha vizsgálódásainkat a mondott rubrum-ok értelmezésével kezdjük.

A Codex 4,6 címfelirata grammatikailag teljesen érthetőnek tűnik. A kompilátor azt kívánja jelezni, hogy e titulusban oly "adottak" /t.i. más tulajdonába adottak: "datorum"/ kondíciójáról van szó, melyek tulajdonba adása "egy kauzára tekintettel" /ob causam/ történt.

Ezzel szemben nem egészen világos számunkra, hogy a Digeszták 12,4. titulusának az oly sok fejtörést okozó "causa data causa non secuta" rubrumja mit is akar voltaképpen jelenteni.

Egyesek, így Schilling ^{55/}, úgy magyarázzák, hogy a kifejezés második fele ablativus absolutus, mely semmi kapcsolatban nem áll az elől álló conditio szóval, tehát az helyesen így hangzik: causā non secutā; a causa data kifejezésbeli causa pedig ablativus causalis a data-ra vonatkoztatva: "causā" azaz "ob causam" data. Voigt ^{56/} ezek alapján a következő formulával kíséri meg a helyes értelmet visszaadni: "conditio quae nascitur ex causa non secuta in id, quod ob causam datum est.

Dernburg ^{57/} pedig az alábbi szavakkal adja vissza értelmét:

"Weil der Grund nicht nachfolgte dem, was gegen eines Grundes gegeben war" Mind e nézetekkel szemben azonban felhozható, hogy a forrásokban a "causā dare" és az "ob causam dare" kifejezések nem azonos értelemben szerepelnek, következésképpen egymással nem is helyettesíthetők.

Mások úgy gondolják, hogy a szövegben két egymást követő ablativus absolutus-ról van szó ^{58/}. Witte szerint a causa szó az első helyen "szolgáltatást", a másodikon "ellenszolgáltatást" jelent ^{59/}. Baron ezzel szemben úgy vélekedik, hogy mivel a kifejezés nem klasszikus eredetű, hanem a kompilátorok ügyetlen alkotása, ezért "verlohnt es sich nicht der Mühe, die Ungeschichtlichkeit der Compilatoren mit gelehrten Untersuchungen zu rechtfertigen ^{60/}.

Véleményem szerint Baron pesszimizmusa nem indokolt, mert a rejtélyes kifejezés értelmének kulcsa adva van, éspedig a C.4,6 címfeliratában. Ott u.i. miként az a szövegből is látszik, egy "ob causam" adótt /dolog/ kondikciójáról /condictio datorum/ történik említés, s nem lehet kétséges, hogy a condictio itt sem más mint valamely átruházott dolog kondikciója, tehát condictio dati. Ezek szerint tehát a D. 12,4 címfelirata helyesen így hangoznék: "condictio causā dati, causā non secutā": magyarul: "egy kauzából /jogalapból/ kifolyólag átruházott /dolog/nak a kondikciója, miután a kitűzött cél nem valósult meg." A causa szó ezek szerint tehát kettős értelemben használatos a D. 12,4 rubrumjában: előbb "causa efficiens", utóbb "causa finalis" /cél-ok/ jelentésben.^{61/}

2. A "datio ob rem" fogalma.

Ha azt akarjuk megtudni, hogy a klasszikus kor jogászai milyen értelemben használták a "dare ob rem" kifejezést, következőképpen milyen datiókra mondták, hogy azok "ob rem" mentek végbe, mindenekelőtt az e terminusban szereplő "res" szó jelentésével kell tisztába jönnünk.

1. Ha Pflügernek nincs is abban igaza, hogy a "res" mindazt jelentheti, amit a római juristák nem akartak vagy tudtak közelebb-ről megjelölni, annyi bizonyos, hogy jogi szövegeinkben a "res"-nek igen változatos, sokféle jelentésével találkozhatunk.^{62/}

Forrásaink persze leggyakrabban a "dolog", illetőleg "res incorporalis" alakjában a "vagyonalkatrész" /aktiva/ megjelölésére alkalmazzák.^{63/}

Az irodalmi nyelvben néha a "haszon", "előny" jelentésben is élénk bukkan. Így Cicero-nál a következőket olvassuk:

Rosc. Amer. 39. 114: si ex eo negotio tantulum in rem suam verterei... /115/ ...ex eo T. Roscius non paullum nescio quid in

rem suam convertit.

"Cél"-t és pedig többnyire a felek által kitűzött célt jelentő "res" Gaiusnál" amidőn ez "flagitiosae rei societas"-ról beszél /D. 46,1,70,5/, vagy Ulpianusnál, akinél ilyesféle kifejezéseket találunk: "si honestae et licitae rei societas coita sit" /D. 17, 2,57/, "quibus ad nullam aliam rem nisi comburendum possit usi" /D. 32,55,1/, "eum qui in eam rem usus est in quam accepit" /D. 13,6,10.pr./, "ornamenta quae ad aliam rem...parantur" /D. 34,2,25,10/ ^{64/}

Ha a kitűzött cél meg is valósul, jogi íróink ezt így fejezik ki: "res secuta est". Pl. Julianus: "emptio nuda conventionione dissolvitur si res secuta non est" /D. 18,5,5,1/, Paulus: "emptio venditio...contrario consensu resolvitur, antequam fuerit res secuta" /D. 18,5,3,pr./, Ulpianus: "constet in emptione...re nondum secuta posse abiri ab emptione" /D. 2,14,7,6/.

Ennek megfelelően a "datio ob rem" oly tulajdonátruházás, mely egy meghatározott célra történt és amelynek megvalósulásához az átruházónak anyagi vagy más természetű érdeke fűződik. Ahogy Pomponius mondja: "ob rem vero datur ut aliquid sequatur" /D. 12,6,52/.

A "res" tehát nem más mint a végbevitt datio egyezményesen kikötött és az átruházó által elvárt ellenszolgáltatása, mely maga is állhat egy datio-ban vagy valamely "facere"-ben, sőt akár "non facere"-ben is.

Mármint, ha egy dolgot azzal a kifejezett céllal ruháztak másra, hogy a szerző fél is nyújtson a maga részéről ellenszolgáltatást, úgy a "res data" vissza lesz követelhető, amennyiben a várt eredmény nem állott elő. Azt, hogy ez a klasszikus jog felfogása, a következő forráshelyek világosan megmutatják:

D. 12,5,1,1. Paulus: ob rem igitur honestam datum ita repeti potest si res, propter quam datum est, secuta non est.

D. 12,6,65,4. Paulus: quod ob rem datur, ex bono et aequo ^{65/} habet repetitionem: veluti si dem tibi, ut aliquid facias, nec feceris.

3. A "datio ob causam" fogalma.

A "res"-hez hasonlóan a "causa"-nak is több értelme van a jogi műnyelvben: ^{66/}

- a/ Mindenekelőtt jelenti egy magatartás igazoló okát, így Gaiusnál, amikor azt mondja, hogy "ez időszerint nem szabad sem a római polgároknak, sem a római nép uralma alatt álló más embereknek módfelett és ok nélkül /supra modum et sine causa/ kegyetlenkedniök rabszolgaikkal" /Gai Inst. 1,53/. Ebben a jelentésben gyakran járul mellé a "iusta" jelző annak kiemelése végett, hogy a cselekvés oka jogi szempontból, vagyis egy konkrét joghatás beállása szempontjából is elégséges. Ebben az értelemben használja pl. az Edictum az actio de dolo kapcsán: "quae dolo malo facta esse dicentur, si de his rebus alia actio non erit et iusta causa esse videbitur, iudicium dabo" /Ulp. D. 4,3,1,1/.
b/ Jogi műértelemben azonban elsősorban a jogilag releváns tényállást jelöli ^{67/} : így a causae possessionis a birtokszerzéshez vezető tényállást /D. 41,2,3,4/, a causae dominii adquirendi a tulajdonszerzést eredményezőt /D. 41,2,10,5/.

Különös jelentőségre emelkedett a causa ebbeli értelme a traditio és az obligatio vonatkozásában.

A "causa ex qua traditur" az a jogilag jelentős, valóságban is fennforgó tényállás, melynek alapján az átruházó a dolgot a szerzőnek átadta. Így Gaiusnál: "si tibi tradidero sive ex venditionis causa sive ex donatione sive quavis alia ex causa..." /Gai Inst. 2,20/. De gyakran ez a tényállás csupán képzeleti, a valóságban nem létező. Az ilyen "falsa causa traditionis" alapján

is átszáll a tradált dolog tulajdona, miként az kiderül az alábbi szövegből:

D. 12,6,23 pr. Ulpianus: et quasi ex transactione dederit, quae falsa non est, an locus sit repetitioni. Et ait repeti posse: ex falsa enim causa datum est.

A traditiohoz hasonlóan beszélhetünk "causa obligandi"-ról is, így pl. a stipulációval kapcsolatban causa promittendi /stipulandi/-ról. Ez a "causa ex qua promittitur" jelenti azt a tényállást, melynek alapján a kötelezettségvállalás történt. Ennek valóságos fennforgása a stipuláció érvényessége szempontjából persze többnyire közömbös, lévén a stipuláció absztrakt ügylet.

c/ Harmadsorban jelenti a causa az emberi magatartás indítékait,^{68/} tehát a datiók körében azokat a motivumokat, melyek az átruházót a datio-ra ösztönözték, melyek azonban a datiók magatartás jogi megítélése szempontjából irrelevánsak. Ezt Papinianus még csak a legatumokkal kapcsolatban mondja ki: "falsam causam legato non obesse verius est" /D. 35,1,72,6/, Iustinianus azonban már elvi tételként tanítja, hogy "falsa causa non nocet" /Inst, 2,20, 31/.

Ezek szerint a D. 12,4, és a C. 4,6. titulusokban előforduló "ob causam dare" kifejezés^{69/} csak ezt jelentheti: valamely indítékből, valamely motivumból kifolyólag tulajdonjogot átruházni"

Ebben az értelemben persze minden datioról el lehet mondani, hogy "ob causam" ment végbe.

Csak hogy az "ob causam dare" a kondikciók körében a datiók tényállásoknak egy szorosan körülhatárolt, szűkebb csoportját jelenti: nevezetesen az ingyenesen, a "donationis causa" végbe-ment oly juttatásokat, melyek megtételére az ajándékozót a megajándékozottól elvárt, esetleg már korábban meg is kapott szolgáltatások indították.

2. A "res" és a "causa" jelentésére vonatkozó eszmefuttatások előrebocsátása után érthető, ha a klasszikus kor jogászai élesen szembeállítják az "ob rem" végbement datiot az "ob causam" végbementtel.

D. 12,5,1, pr. Paulus: Omne quod datur aut ab rem datur aut ob causam, et ob rem aut turpem aut honestam.

D. 12,6,52. Pomponius: Datus aut ob causam aut ob rem. Ob causam praeteritam, veluti cum ideo do, quod aliquid a te consecutus sum vel quia aliquid a te factum est, ut etiamsi falsa causa sit, repetitio eius pecuniae non sit, ob rem vero datur, ut aliquid sequatur, quo non sequatur, quo non sequente repetitio competit.

Ez utóbbi szöveg szerint tehát a "res" a jövőre vonatkozik, a "causa" a multa /praeterita/. A res a juttatás szerződésileg kikötött célja /ut sequatur/, a szerzőtől elvárt ellenszolgáltatás. A causa ellenben a juttatás indítéka, motivuma: az ui. hogy az átruházó valamit már kapott a szerző féltől, amit most meg akar hálálni, vagy valamit elvár attól, azaz le akarja kötelezni. Ha már most ez az indíték téves /falsa/ is - mert a juttató tévesen hiszi, hogy a szerzővel szemben hálával tartozik ill. az általa lekötöztetettől nem fogja megkapni azt, amit tőle elvár - az általa adottat nem követelheti vissza, mert a motivumban való tévedés irreleváns. Ezzel szemben, ha a kikötött és elért ellenszolgáltatás /res/ nem következne be, a "datum" visszakövetelhető.

3. A "res" és a "causa" szavak értelmezése tekintetében nyert összképet azonban nem csekély mértékben zavarják azok a forrás-szövegek, melyekben a "causa" szó "cél" jelentésben látszik előfordulni.

A Vocabularium Jurisprudentiae Romanae a "causa" címszó

69/
alatt 26 ilyen forráshelyet sorol fel. Ezek egyrészében mindenestre a "cél" jelentés csupán látszólagos. Így különösen nem "cél"-t jelent az ilyesféle kifejezésekben mint "in graviorem causam solvere", "in plures causas solvi", ahol nyilvánvalóan "adósság", tartozás" látszik a megfelelő jelentésnek^{70/}.

Tagadhatatlan azonban, hogy klasszikuskori szövegeink egy részében a "causa" félreérthetetlenül a juttatás célját jelöli. E szövegekkel kapcsolatban a modern kritikai irányzat interpolációkra gyanakszik. Az esetek egy részében nyilván joggal. Vegyük például Ulpianustól az alábbi két szöveget:

D. 39,5,19,6: Denique putabat, si tibi centum spopondero hac condicione si iurasses te nomen meum laturum, non esse donationem, quia ob rem facta est, res secuta est.

D. 39,5,19,5: sed et hae stipulationes, quae ob causam fiunt, non habent donationem.

Ha Paulus a D. 12,5,1. pr-ban az "ob causam" és az "ob rem" datiot egymással élesen szembeállítja, aképpen, hogy a causa mindig "praeterita" a res ellenben "futura", ugy nyilvánvaló, hogy az utóbbi szöveg nem lehet azé az Ulpianusé, aki az első szövegben még tökéletesen Paulus nyelvén beszél.

Nyilván nem lehet minden forráshelyet, melyben "cél" jelentésben a res helyett "causa" áll, teljes bizonyossággal interpoláltnak nyilvánítani.

Ha ui. Szemügyre vesszük a Codex 4,6 és 4,9 titulusaiba felvett konstitúciókat, akkor meglepetéssel tapasztaljuk, hogy ezeknek a szövegében sehol sem találkozunk az "ob rem" kifejezéssel, hanem itt jövőbeli célra tekintettel eszközölt juttatások mindig úgy szerepelnek, mint amelyek "ob causam" mentek végbe.

Igy a Codex "de condictione ob causam datorum" titulusában:
C. 4,6,5. Diocl. et Max. /a.290/:... quidquid ob causam datum est, causa non secuta restitui...;

D. 4,6,6. Diocl. et Max. /a.293/:... causa vero dandi non secuta repetitio competat;

C. 4,6,8. Diocl. et Max. /a.294/:... Dictam legem donationi, si non impossibilem contineat causam, ab eo qui hanc suscepit non impletam conditioni facere locum dietat disciplina;

C. 4,6,9. Diocl. et Max. /a. 294/: si... aliquid dedisti, causa non secuta... condictio competit;

C. 4,6,10. Diocl. et Max. /a. 294/: Pecuniam a te datam, licet causa, pro qua data est... secuta non est... repeti posse...;

C. 4,6,11. Diocl. et Max. /a. 294/: advocacionis causa datam pecuniam... restituendam esse...

A jelenség magyarázatára két megoldás kínálkozik. Az egyik az lenne, hogy a codex összeállítói tökéletesebb munkát végeztek mint a Digezták szerkesztői, amennyiben a felvett konstitúciók szövegében az "ob rem dare"-t minden esetben a bizánci jogtudomány felfogásának megfelelőbb terminológiával helyettesítették. A Digezták összeállítói viszont hagyománytiszteltetből jobban ragaszkodtak a jogtudós szövegek eredeti, számukra már archaikusnak tetsző nyelvezetéhez, s az új - a saját - terminológiát csupán olyankor alkalmazták, amidőn a szövegekhez nyultak, tehát az interpolált részeknél.

A másik magyarázati lehetőség annak feltételezése lenne, hogy a terminológia változás - a "res"-nek a "causa"-vali felváltása - már a jusztiniánuszi kodifikációt megelőzően, legkésőbb Diocletianus korában végbement, sőt hogy a terminológia már a későklasszikus kor jogászáinál is ingadozott. Ez ellen látszik azonban szólni, hogy a Cod. 4,7,2-be felvett két Caracalla rescriptum "turpis causa"-ról beszél ott; ahol a kortárs

Paulus szerint "turpis res"-nek kellene állnia.

Erre figyelemmel, továbbá szem előtt tartva a Digesták és a Codex vitathatatlanul jusztiniánuszi eredetű címfeliratainak a szóhasználatát, az első magyarázat látszik valószínűbbnek, anélkül, persze, hogy a ma rendelkezésünkre álló szövegek alapján az egyes konkrét szövegeknél az interpolációk, azok méretei, minden kétséget kizáró bizonyossággal kimutathatók lennének.

II. A Dig. 12,6. és a Codex 4,5. titulusai alá felvett tényállások főbb típusai.

A két titulusban szereplő tényállások a 12,6. titulusbeli-ekkel összehasonlítva nagy változatosságot mutatnak. Ebből azonban egyáltalán nem következik az, amit Pernice^{71/} gondol, hogy ti. a klasszikus kor jogászai kísérletet sem tettek e tarka kondikciós tényállástömegnek a csoportosítására.

Valójában ilyen törekvésekre utal már a "dare ob rem" és a "dare ob causam" terminusok megteremtése is.

Közelebbi utmutatást kapunk azonban Paulustól az alábbi 'szövegben:

D. 12,6,65: In summa, ut generaliter de repetitione tractemus, sciendum est dari aut ob transactionem, aut ob causam aut propter conditionem aut ob rem aut indebitum; in quibus omnibus quaeritur de repetitione.

Paulus itt a jogalap nélküli gazdagodási keresetek, a repetitíók lehetséges alapjait sorolja fel. Közülük a datio indebiti solutival már találkoztunk. E szerint az alábbi datiókból eredhet oly jogalap nélküli vagyoni juttatás, mely még számításba jöhet: 1/ datio ob transactionem, 2/ datio ob causam, 3/ datio propter conditionem, 4/ datio ob rem.

Ha már most áttekintjük a két titulus kazuisztikáját,

lényegében ugyanerre az eredményre jutunk. Az ezekben talált tényállások beleillenek a Paulus által felállított datiók kategóriák valamelyikébe. A D. 12,4. titulus 1-5. fragmentumai a "do ut facias ill. ne facias" tényállásokat tárgyalják. Hozzájuk sorolhatók a 6-10. fragmentumokban olvasható házasságkötést megelőzően eszközölt hozományrendelések is. Mindezek a "datio ob rem" körébe esnek.

A "datio ob causam" körébe eső gazdagodási tényállások a mortis causa donatio-val kapcsolatosak. Velük foglalkozik különösen a titulus 12. és 15. fragmentuma. A "datio ob transactionem" és a datio propter condicionem" tényállások a kompilátoroknál nem találtak az előbbiekhöz hasonló figyelemre s azokat részben a többi kondikciós titulusból, részben pedig mint "leges fugitivae"-t a Corpus Iuris egyéb helyein kell felkutatnunk.

Ezzel végeredményben adva is lenne azoknak a jogalap nélküli gazdagodási tényállásoknak a klasszikuskori rendszere, melyek egyfelől nem minősülnek indebitum solutumnak, más felől nem tartoznak a "datio ob iniustam vel turpem rem" körébe sem, nevezetesen:

- 1/ a datio ob rem, ezen belül: a/ a "do ut des" és a "do ut facias /ne facias/" tényállások, b/ a datio dotis nomine ante nuptias-nak az előbbiektől némileg eltérő tényállása;
- 2/ a datio ob transactionem;
- 3/ a datio propter condicionem;
- 4/ a "datio ob causam" egyetlen potenciálisan kondikciós esete: a donatio mortis causa.

1. A "datio ob rem".

a/ "Do ut des" és a "do ut facias /ne facias/ tényállásai.

1/ A "dationes ob rem" fő esetei azok a juttatások, melyeket a jusztiniánuszi jog az un. contractus innominati kategóriájában fogott össze, miután lehetővé tette a kikötött ellenszolgáltatás perlését actio praescriptis verbis-szel. Az "ob rem dati" kon-
dikciójának a köre mindamellett nem teljesen azonos a névtelen reálszerzések közé sorolt tényállások körével. Azt lehetne mondani, hogy a kettő köre metszi egymást.

Egyfelől ui. a condictio "ob rem dati" tényállásainak köre tágabb; olyan esetek is ide tartoznak, melyek nem minősülnek innominát kontraktusnak: így a datio dotis nomine ante nuptias.

Másfelől a névtelen reálszerzéseknek sem minden eseténél jöhet szóba a "condictio ob rem dati":

1/ Mindenekelőtt esznek a condictio szempontjából azok a valamely elvárt ellenszolgáltatás reményében eszközölt előzetes juttatások, melyek nem minősülnek dationak. A "facio ut des" és a "facio ut facias" típusu névtelen reálszerzéseknek ui. az előzetesen véghezvitt szolgáltatás, a "facere" jellege olyan, mely nem teszi lehetővé a repetitiot;

2/ Továbbá, a névtelen reálszerzések sorába tartozik néhány oly tényállás is, ahol a felek megállapodásában nem valamely ellenszolgáltatásról van szó, hanem inkább arról, hogy a szolgáltatást elfogadó a meghatározott célból átvett dolgot visszaadja. Ez az eset az inspiciendum dare, experiendum dare, precario dare típusu megállapodásoknál, ahol a megtekintésre, kipróbálásra, vagy precariumképpen átengedett dolgot ugyan actio praescriptio verbis útján lehetett visszakövetelni a jusztiniánuszi jog szerint, de ahol a condictio szóba nem jöhet már csak

azért sem, mert a "dare"^h ezeknél az ügyleteknél csupán birtokátengedést jelent, nem pedig műértelemben vett datiot, civiljog szerinti tulajdonátruházást.

2. Az "ob rem datio" "do ut des" típusa nem más mint a klasszikus jogbeli csere, a permutatio. A Digesták ill. a Codex condikciós titulusaiban erről mindössze egyetlen fragmentum szól, a D. 12,4,16, mindazonáltal a csereszerződésnek mint gazdagodási tényállásnak a klasszikuskori képe a két fragmentumot felölelő D. 19,4 és a valamivel terjedelmesebb D. 4,64 alapján teljes határozottsággal megrajzolható.

Paulus a D. 19,4,1-ben élesen szembeállítja a cserét az adásvétellel. Ez utóbbi ügyletnél a felek már a szerződésnél fogva teljes hatállyal kötelezve vannak /"tenetur"/: vevő a vételár megfizetésére, eladó az áru szolgáltatására. Eladó azonban olyankor is, amidőn az árut csupán birtokba adja, de biztosítani tudja, hogy azt tőle a tulajdonos el ne perelje, szabadul tartozása alól. Cserénél viszont a dolgot a cserélőtárs tulajdonába kell adni, mert "alienam rem dantem nullam contrahere permutationem".

Annak tehát, aki a maga részéről kifogástalanul teljesített /mert tulajdonossá tette cseretársát/, Paulus azt tanácsolja, ne az általa adottat követelje vissza, ha ellenfele vonakodnék az ellenszolgáltatással, hanem inditson in factum actiot az ellenszolgáltatás kimaradása miatti kárának megtérítésére^{72f}. De persze ha akarja, visszakövetelheti az általa szolgáltatott dolgot is:

D. 19,4,1,4: Igitur ex altera parte traditione facta si alter rem nolit tradere, non in hoc agemus ut res tradita nobis reddatur, sed in id quod interest nostra illam rem accepisse, de qua convenit: sed ut res contra nobis reddatur, condictioni locus est quasi re non secuta.

A "re non secuta" kifejezés tanusítja, hogy itt interpolációmentes, klasszikus szöveggel állunk szemben. Mint ilyen, arról tudósít bennünket, hogy a klasszikus kor derekán a csere céljából adott dolgot "ob rem datum"ként fogták fel, továbbá hogy a véghezvitt tulajdonátruházás céljának /res/ a másik féltől való tulajdonszerzést tekintették, mely ha nem valósul meg, *condictio inditására* nyílik lehetőség.

Hogy ez nemcsak a klasszikus kor derekára áll, hanem változatlan elvként érvényesült egészen a klasszikus kor végéig, meggyőzően mutatják a Diocletianus korából való alábbi *rescriptumok*:

C. 4,64,5. Diocl. et Max. /s.d./: Quoniam adseris patrem tuum ei contra quem preces fundis ea condicione dedisse fundum, ut invicem domum certam acciperet, aditus praeses provinciae placitis eum parere vel, si causam, propter quam fundus datus est, sequi non perspexerit, *condictionis ratione datum restituere, sicut postulas, iubebit.*

Elteltekintve attól a szépséghibától, hogy a *rescriptum* "propter causam datio"-nak mondja azt, amit a klasszikus kor jogtudósa még ismeretlen nevű hivatalnok-jogásza ugyanúgy szemléli ahogyan Paulus s az azonos szemlélet eredménye az azonos döntés is.

C. 4,64,7. Diocl. et Max. /a.294/:...cum frumenti certam *modiationem*...te dedisse, ut tibi *repraesentent olei designatum pondus adseveres*,...quantum dedisti, *causa non secuta condicere pro desiderio tuo potes.*

A *rescriptum*nak abban áll a jelentősége, hogy generikus dolgok cseréjéről mondja ki azt, amit Paulus általánosságban mondott ki, az előző *konstitutio* pedig certa res tekintetében állapított meg. Generikus dolog tulajdonátruházásának, következésképpen *repetitiojának* is előfeltétele, hogy a *genus* mennyiségileg

meghatározott legyen, A fragmentum ezt a követelményt a buza tekintetében a "certa modiatio"-val, az olaj vonatkozásában pedig a "designatum pondus"-szal juttatja kifejezésre.

2. Az "ob rem dationes" közé sorolt "do ut facias" tényállások rendkívül változatosak. A szerző féltől elvált "facere", mint a véghezvitt datio célja, bárminő magatartás - tevés vagy akár nemtevés, mulasztás is - lehet, leszámítva természetesen a datiot. A lényeges csupán, hogy a datio célja ne valósuljon meg, mert a cél elérése egyszer s mindenkorra kizárja a repetitio lehetőségét.

Ami pedig magát a juttatási célt illeti, természetesen nem elegendő, ha csak az átruházó tudja, hogy milyen célból végzi az átruházást. Szükséges, hogy e célt az átvevő is felismerje és azzal egyet értsen. Lehetséges, hogy a felek a juttatás célját külön pactumban rögzítik le, de a célrögzítésnek nem feltétlenül kell kifejezetten történnie. Lehetséges ui. hogy a feleknek a datio céljában való egyetértése utaló magatartásukban, tehát hallgatólagosan jut kifejezésre.

A datio célja körüli egyetértés követelményét persze nem kell úgy felfogni, mintha a condictio ebből a megállapodásból fakadna, tehát mintha a repetitio azon alapulna, hogy a felek szerződéssel kikötötték a cél el nemérése esetére a visszaadást^{73/}. A felek közti kifejezett vagy hallgatólagos megállapodás tartalma csupán az, hogy az átadó egy meghatározott célra juttat és hogy az átvevő ugyanerre a célra veszi át a juttatást. Abban, hogy a cél meg nem valósulása esetén a kapott visszaadandó, nem kell sem kifejezetten, sem hallgatólagosan egyetérteniök. A repetitio jogalapja nem a felek erre nézve kötött szerződése, hanem a törvénynek az a parancsa, hogy ami "ob rem datur, re non sequente repetitur"^{74/}.

A repetitiós igény megnyílásának az ideje sem feltétlen

tárgya a felek megállapodásának. Az "ob rem datum" visszaadásának esedékessége szempontjából három eset lehetséges: a/ ha a cél megvalósulása kezdettől fogva lehetetlen, az "ob rem datum" nyomban visszakövetelhető, b/ ha utóbb vált a célvalósulás lehetetlenné, a lehetetlenülés időpontjában válik a repetitio is esedékessé, c/ ha a datió cél megvalósítható, akkor egy átmeneti állapot, egy függő jogi helyzet áll elő, melynek a tartamát végsősoron a teljesítés idejére vonatkozó szabályok határozzák meg.

3. Forrásainkban a "do ut facias" típusú kondikciós tényállásoknak az alábbi esetével találkozunk: "ut filius emancipetur vel servus manumitteretur" /D. 12,4,1.pr./^{75/}, "ne Stichum manumittas" /D. 12,4,3,1. és D. 12,4,3,3./ "ne ad iudicem iretur" /D. 12,4,3.pr./, "ut expromissorem daret" /D. 12,4,4./, "ut Capuam eas" /D. 12,4,5.pr./, "monumentum...facere" /D. 12,4,11./, "ut mihi Stichum dares" /D. 12,4,16/, "ut creditoribus...satisfaceret" /C. 4,6,2.pr/, "quod tibi patrociniū adversarius repromitteret" /C. 4,6,4/, "hogya megbízásodból ügyedet egy katona ellássa" /C. 4,6,5/, "ob manumittendam filiam" /C. 4,6,6./, "ut filiae manumittantur" /C. 4,6,9./, "advocationis causa" /C. 4,6,11./.

4. Ezeknek a szövegeknek egy része olyan esetekkel foglalkozik, melyekben a datio céljának az elérése kezdettől fogva lehetetlen, anélkül, hogy a felek ennek tudatában lennének.

D. 12,4,3,5. Ulp.: Si liber homo qui bona fide serviebat, mihi pecuniam dederit, ut eum manumittam, et fecero; postea liber probatus an mihi condicere possit, quaeritur. Et Julianus libro XI digestorum scribit competere manumisso repetitionem. Neratius etiam libro membranarum refert Paridem pantomimum a Domitia Neronis filia decem, quae ei pro libertate dederat, repetisse per iudicem nec

fuisse quaesitum, an Domitia sciens liberum accepisset.

Julianus és Neratius azonos eseteket tárgyalnak. Rabszolgasorban lévő szabad ember, aki szabad voltának nincsen tudatában, gazdájától megvásárolja szabadságát: szorgos munkájával gazdájának összeggyűjti a kívánt összeget, aki azután megállapodásszerűen fel is szabadítja. Ha később kiderülne a való helyzet, a bona fide serviens, condictio útján visszakövetelheti az "ob rem datum"-ot, mivel a juttatás célja, ti. "ut manumittetur, nem következett be. Nem következett be, hiszen bekövetkezése kezdetől fogva lehetetlen: szabad embert nem lehet felszabadítani. A véghezvitt manumissio" csak látszatra felszabadítás, valójában semmis ügylet.

A pantomim színész esetében az úrnő ugyan tisztában van azzal, hogy Paris szabad ember, mégis elfogadja /vagy éppen ő kéri/ a "pretium libertatis"-t. Eljárása rosszhiszemű, ezért ellenében az actio doli is szóba jöhetne. A bíró mégsem vizsgálja Domitia "scientia"-ját, mert a condictio ob rem dati enélkül is megáll, az actio doli pedig csupán kisegítő kereset, mely akkor alkalmazandó, ha semminő más jogeszköz nem maradt.

C. 4,6,5. Diocl. et Max. /a.290/: Si militem ad negotium sit, ac propter hoc pecuniam ei numerasti, quidquid ob causam datum est, causa non secuta restitui tibi comperens iudes curae haberit.

Ulpianustól tudjuk, hogy a katona sem procurator sem cognitor nem lehet^{76/}. Ha tehát valaki mégis ilyen személyt állított ügyei vitelére és feladatai ellátásához pénzt is adott neki, az "ob rem" datum visszakövetelhető, mivel a katonának törvény tiltja az ügyvitel elvállalását. A datio szándékolt célja - a megbízó ügyeinek törvényes ellátása - nem tud megvalósulni, mert a cél elérése jogilag lehetetlen.

5. A datió cél megvalósulása utólag is lehetetlenné válhat, és pedig főleg a gazdagodó ténykedésének következményeképpen. Ezzel a függő helyzet megszűnik, a bizonytalanság bizonyossággá válik, megnyílik a *condictio* lehetősége.

Erre vonatkozik az alábbi Ulpianus-fragmentum:

D. 23,3,9.pr: Si ego Seiae res dederó, ut ipsa suo nomine in dotem det, efficietur eius, licet non in dotem sint datae; sed *condictione* tenebitur.

Az eset nem a "*datio dotis nomine ante nuptias*" tényállása, ahogy első pillantásra gondolnánk. A visszakövetelő ui. nem "*dotis causa*" adta a dolgot Seianak. Ezt nem is tehette, mert a hozományrendelés csak a férj, de sohasem a feleség részére történhetik. A visszakövetelő "*ob rem*" datiót eszközölt: avégből ruházta át a dolgot, hogy azt majd Seia rendelje "*suo nomine*", saját nevében, hozományul. Az átruházáskor e cél megvalósulásának a lehetősége még nem kizárt, ha ti. Seia a megállapodásnak megfelelően csőlekszik. Ő azonban lehetetlenné tette a cél elérését azzal, hogy a dolgot más célra fordította. Ettől kezdve jogalap nélküli gazdagodóként felel az átruházó irányában.

D. 12,4,3,7. Ulpianus. Sed si servus, qui testamento heredi iussus erat decem dare et liber esse, *codicillis* pure libertatem accepit et id ignorans dederit heredi decem, an repetere possit? Et refert patrem suum Celsum existimasse repetere eum non posse. Sed ipse Celsus naturali aequitate motus putat repeti posse. Quae sententia verius est, quanquam constet, ut et ipse ait, eum qui dedit ea spe, quod se ab eo qui acceperit remunerari existimaret vel amitiorem sibi esse eum futurum, repetere non posse opinione falsa deceptum.

Végrendeletében a gazda meghagyja, hogy rabszolgája fizes-

sen 10-et az örökösnek és ennek fejében legyen szabad. Utóbb azonban meggondolja magát és egy fiókvégrendeletben úgy intézkedik, hogy rabszolgája e feltétel nélkül /pure/ nyerje el a szabadságát. A rabszolga azonban nem tud a codicillusról, így a végrendelet értelmében kifizeti a mondott összeget.

A fizetett pénz visszakövetelhetősége tekintetében a két Celsus véleménye megoszlik.

Az idősebb Celsus nem tartja a pénzt visszakövetelhetőnek. Indokolása meglehetősen erőltetett, szemmel láthatólag a patronusnak akar kedvezni libertusa ellenében. A pénzfizetést ajándékozásnak, és pedig szemmel láthatólag donatio remuneratoria-nak tekinti. Az adott ajándékot nem lehet visszakövetelni azon az alapon hogy nem volt mit meghálálni, vagy hogy számítása ellenére nem sikerült a megajándékozott barátságát megnyernie. A gazda örökösének fizető rabszolga sem panaszkodhatik, ha utóbb - a codicillus felbontásakor - az derülne ki, hogy nincs mit meghálálnia.

A probléma azonban az, hogy a libertus nem "liberalitas"-ból, hanem gazdája iussus-ára fizetett az örökösnek. Ezért az ifjabb Celsus az esetet az "ob rem datio" körébe vonja és a szóban forgó összeg megfizetését jogalap nélküli, tehát visszakövetelhető juttatásnak fogja fel. Ezért a datio pecuniae célja, a szabadság elnyerése, nem tud megvalósulni, hiszen a codicillusban a rabszolga feltétlenül /pure/ megkapta a szabadságot. "Re non secuta", visszakövetelheti, amit adott.

A "res" - a rabszolga felszabadítása az örökös által - már a *datio*-t megelőzőleg lehetetlenült s erre figyelemmel a véghez vitt juttatást úgy is fel lehetne fogni, hogy itt a célvalósulás kezdettől fogva lehetetlen. Mégis, a "res" lehetetlenülése az örökhagyó eredeti elgondolását követőleg, később következett be, erre figyelemmel a fragmentum a D. 23,3,9. pr-beli tényállás-

sal mutat közelebbi rokonságot.

6. Az ob rem dationás legtöbb eseténél azonban mindig fennforog egy hosszabb-rövidebb időtartam, melyen belül még bizonytalan, hogy a juttatás kitűzött célja megvalósul-e vagy elmarad. Természetesen a függés ideje alatt *condictio* sem indítható. Éppen ezért a felek gyakran terminust tűznek ki a "res"-ként szereplő "facere" véghezvitelére:

D. 12,1,19. Julianus: et cum pecunia daretur, ut aliquid fieret, quamdiu in pendentibus esset, an id futurum esset, cessabit obligatio; cum vero certum esse coepisset futurum id non esse, obligabitur qui accepisset; veluti si Titio decem dederem, ut Stichum intra Kalendas manumitteret, ante Kalendas nullam actionem habebam, post Kalendas ita deum agere poterem, si manumissus non fuerit.

Julianus is megerősíti tehát, hogy a gazdagodási igény csak abban a pillanatban keletkezik, amikor végérvényesen eldőlt, hogy a *datio* célja nem valósult meg^{77/}.

Érdekesen alakul a helyzet, ha a juttatás célja valaminek a nem-tevésében, valamilyen cselekvéstől való tartózkodásban áll.

D. 12,4,3.pr. Ulpianus: Dedi tibi pecuniam ne ad iudicem iretur; quasi decidi. An possim condicere, si mihi non caveatur ad iudicem non iri? Et est verum multum interesse, utrum ob hoc solum dedi, ne eatur, an ut et mihi repromittatur non iri; ob hoc, ut et repromittatur, condici poterit, si non repromittatur; si ut ne eatur, *condictio* cessat quamdiu non itur.

A szövegben nem igazi egyezségről van szó, hanem csupán valami hozzá hasonló ügyletről. "Quasi decidi" - mondja Ulpianus, de nem *transactio*. Talán éppen azért nem, mert az egyességeknek valamilyen törvényi akadályuk van, amit a felek ki akar-

nak kerülni^{78/}. Tényállásunkban tehát a fél pénzt adott a másiknak, hogy az őt be ne perelje. Ha mégis meg tenné, ebben persze nem akadályozhatja meg, hiszen nem hivatkozhatik érvényes transactionra. Ilyenkor csak az a jogorvoslat marad, hogy mivel a juttató "ob rem" adott, ezért "re non secuta", azaz ha az átvevő mégis bírósághoz fordulna, conditioval követelheti vissza az ob rem datumot.

De ha nem is fordul nyomban a bírósághoz, a juttató esetleg mégis kényelmetlenül érzi magát. Attól tart, hogy az átvevő egyszer mégis meggondolja magát és bepereli. Ilyenkor csekély vigasz lesz számára, hogy az általa adottat "re non secuta" visszakövetelheti. Hatékonyabb biztosítékot keres tehát: megegyezik az átvevővel, hogy ez stipulációval fogja kötelezni magát a perindítástól való tartózkodásra.

Ha az előbbi esetben a függő helyzet elviselhetetlenül hosszú ideig áll fenn^{79/}, úgy itt hamar dűlőre lehet vinni a dolgot. Ha az átvevő promittál, törvényes garancia lesz a juttató kezében arra, hogy nem fogják megperelni. Ha ez mégis megtörténnék, eme stipuláció alapján fordulhat a szerződésszegő ellen. Ezért ilyenkor magának a stipulációnak megkötését kell a gazdagodótól elvárt ellenszolgáltatásnak, "res"-nek tekinteni, így itt a conditio "ob rem dati"-nak csupán arra az esetre lesz gyakorlati jelentősége, ha stipulációs kötelezettségvállalás a formátlan ígéretre ellenére sem valósulna meg.

Ulpianus másik példát is hoz a nem-tevésben megnyilvánuló "res"-re.

D. 12,4,3,1: Idem erit et si tibi dedero, ne Stichum manumittas. Nam secundum distinctionem supra scriptam aut admittenda erit repetitio aut inhibenda.

A datio ellenszolgáltatása itt is kétféle lehet: vagy a Stichus felszabadításától való tartózkodás vagy ha ebben megállapodtak, a stipulatio megkötése. A függő helyzet tartama, s ezzel a gazdagodási igény keletkezése vagy megszűnése végsősorban ez esetben is attól függ, hogy a felek melyik "res"-ben állapodtak meg: Stichus pusztá fel nem szabadításában, vagy pedig a "non facere" stipulációs felvállalásában.

7. Szövegeink egy része olyan tényállásokkal foglalkozik melyekben a datio kitűzött célja az adósnak fel nem róható okból, véletlen baleset folytán hiusul meg.^{80/}

A bennük tárgyalt tényállások többé-kevésbé érintik a gazdagodónak az elvesztett gazdagodásért való felelősségét is, ezért velük bőven majd a IV. részben, a gazdagodási kötelelem tartalmának kifejtése kapcsán foglalkozunk.

Közülük itt most csupán egy szöveg igényel közelebbi vizsgálatot, a Celsus-tól vett alábbi fragmentum:

D. 12,4,16: Dedi tibi pecuniam, ut mihi Stichum dares: utrum id contractus genus pro portione emptionis et venditionis est an nulla hic alia obligatio est quam ob rem dati re non secuta? In quod proclivior sum; et ideo, si mortuus est Stichus, repetere possum quod ideo tibi dedi, ut mihi Stichum dares. Finge alienum esse Stichum, sed te tamen eum tradidisse; repetere a te pecuniam potero, quia hominem accipientis non feceris. Et rursus, si tuus est Stichus et pro evictione eius promittere non vis, non liberaberis, quo minus a te pecuniam repetere possim.

A pénzt ad B-nek, hogy ez utóbbi viszont neki Stichust adja át. Stichus azonban még az átadás előtt meghal. Visszakövetelhető-e az adott összeg?

A pénz ellenében pénz szolgáltatására kötelező megállapo-

dás - azt gondolná az ember - nem lehet más mint adásvétel. Ebből viszont következnek, hogy Stichus elhalálozásának - az áru vis maior okozta pusztulásának - a veszélyét a pénz átadója, a vevő viseli, vagyis a fizetett összeg nem lenne visszakövetelhető.

Celsus azonban afelé a gondolat felé hajlik, hogy itt nem adásvételről, hanem "ob rem datio"-ról van szó.

A felek ui. az áru tekintetében nem a szokványos "rem habere pssidere licere" formulában állapodtak meg, hanem kifejezetten kikötötték, hogy a rabszolgát tulajdonba kell adni: "ut mihi Stichum dares"^{81/}. Ha tehát Stichus meghal, a "res", melyre tekintettel a datio pecuniae végbement, meghiusult, így az ob rem datum - re non secuta - visszakövetelhető.

Ugyanez lesz a helyzet akkor is, ha a rabszolga tulajdonba adása más okból maradt el. Celsus a fragmentum második felében két idevágó eshetőséggel is foglalkozott. A szöveg e része azonban bizonyos fokú interpoláción ment keresztül, melynek következményeképpen Celsus okfejtése az egyik tényállás esetében indokolatlanná, a másik esetében viszont egyenesen értelmetlené vált. Ez sok vitára, s tegyük hozzá, sok félreértésre is adott alkalmat a forráshely mai magyarázóinál^{82/}.

Pedig Celsus gondolatmenete világos. Első esetként tételezzük fel, - mondja - hogy Stichus egy harmadik személyé, de te mégis tradálsz. Mivel a rabszolgát nem tudtad tulajdonba adni, a kapott pénz visszaadandó. Ha a szöveg hiteles lenne, egyszerre két okból is: először mert az átruházó nem volt tulajdonos, másodszor mert Stichust mancipatio helyett csupán tradálta. Valószínűtlen, hogy a tulajdonszerzés e két akadályát Celsus kombinálta volna, hiszen az utóbbi lehetőséggel a következőkben még foglalkozik. Celsus itt minden bizonnyal az

aquisitio a non domino esetét tárgyalta, a kompilátor azonban a többé már nem aktuális "mancipasse"-t törölte, s helyébe "tradidisse"-t írt.

Második eshetőségként - s ez logikus - ennek ellenkezőjére gondol: Stichus saját rabszolga ugyan, a gazda azonban mégsem ruházta át Stichust tulajdonát, mivel a mancipatio elmaradt, s a rabszolga csupán tradálva lett.

Az előző tényállásban véghezvitt interpoláció következtében azonban a Celsusi szöveg ezt a lehetőséget már magában foglalja, ezért a mancipatio helyébe a kompilátor itt még egyszer nem írhat traditio-t, hanem hogy a szöveg e részét megmentse, kitalálja azt a variációt, hogy Stichus gazdája nem akarja a szavatosságot felvállalni elperlés esetére. Aminek persze semmi értelme, hiszen permutational, éppen mert a cserélő tulajdonátruházásra van kötelezve, a jogszavatosságra nem is kerülhet sor. Mindezek alapján szinte bizonyosnak vehető, hogy Celsusnál a "pro evictione eius promittere non vis" helyén eredetileg "mancipio eum dare non vis" állott.

Igy felfogva viszont a dolgot, a forráshelyben hallottak tökéletes összhangban állanak az "ob rem datio" elveivel: ha a datio célja - itt az ellenszolgáltatás tulajdonba vétele - nem valósul meg, az e célra tulajdonba adott dolog condictio útján visszakövetelhető.

b./ Datio ante nuptias dotis causa.

1. A hozományi juttatás két alapvető módja a dotis datio és a dotis promissio.

Az első esetben készhozományról van szó. Rendelésmódja testi dolog datioja - a klasszikus jogban mancipatio, in iure cessio, traditio - melynek jogcímül a feleknek az a konszen-

zusa szolgál, hogy a juttatott dolog tulajdonjoga a házasságra tekintettel /dotis causa/ megy át a férj tulajdonába, továbbá valamely követelés cessioja, illetőleg tartozás elengedése^{83/} házasság okából.

A második esetben a hozományrendelés kötelezettségvállalással történik. A klasszikus jogban ennek rendszerinti formája a stipuláció /promissio dotis régi értelemben/ és az egyoldalú szóbeli nyilatkozat /dotis dictio/. Ez utóbbi módon azonban csak a nő, a nő apja, apai ági felmenője v. utasítására adósa rendelhet hozományt. II. Theodosius és III. Valentinianus i.u. 428. évi rendelete értelmében a hozományígéret - melyet a rendelet pollicitatio dotisnak nevez - érvényes e formák mellőzése esetén is /C.Th. 3,13,4./

A jusztiniánuszi törvénykönyvek a kötelmi hozományrendelés megjelölésére a dotis promissio elnevezést használják, mely most már a formátlan hozományi paktumot is jelenti /C.5.11.6./

Ha a hozományi juttatás - válás vagy a nő halála következtében - célja megszűnik, akkor tulajdonképpen a jogalap nélküli gazdagodásnak azzal az esetével állunk szemben, melyet ma "oka fogyott szolgáltatás"-nak szoktunk nevezni. A római jog azonban az ily módon előállott helyzetet mégsem jogalap nélküli gazdagodásként fogja fel, hanem a végleges vagyoni elrendezésre a nőnek /il. azoknak akik a hozomány kiadását helyette követelhetik/ az actio /incerta/ ex stipulatu vagy a iudicia bonae fidei elveihez igazodó actio rei uxoriae nevű kereseteket rendeli^{84/}. Az elsőt akkor, ha a férj stipulációval ígérte a hozomány kiadását, az utóbbit minden más esetben.

2. A jogalap nélküli gazdagodás szabályainak körébe eshetik ellenben a hozományi juttatás, ha rendelése ante nuptias, a házasságkötés előtt történt.

Ha a hozomány dotis promissio útján lett rendelve, ezt a jogászok úgy értelmezték, hogy a felek hallgatólagosan egyetértenek abban, hogy a constitutio dotis csak azzal a feltétellel érvényes, "si nuptiae sequantur". Ez kétségtelen az Ulpianustól származó alábbi fragmentumból

D. 23,3,21. Stipulationem, quae propter causam dotis fiat, constat habere in se condicionem hanc "si nuptiae fuerint secutae", et ita deum ex ea agi posse /quamvis non sit expresa condicio/, si nuptiae /fuerit secutae/^{85/} constat: quare si nuntius remittatur, defecisse condicio stipulationis videtur.

De a datio dotis ante nuptias esetei közül sem mindegyik tartozik ide. A tartozáselengedés útján u.i. hozományrendelés a házasságkötést megelőzően nem eszközölhető. Ennek módja ti. a formális acceptilatio lenne, mely azonban mint feltételt nem tűrő ügylet semis, ha azt ante nuptias foganatosították, "matrimonii causa", azaz a későbbi házasságkötés felfüggesztő feltétele mellett. Ezt már Scaevola kimondta, akinek álláspontját Ulpianus helyeslően idézi: "Scaevola ait matrimonii causa acceptilationem interpositam non secutis nuptiis nullam esse, ideo suo loco manere obligationem" /D.23,3,43,pr./^{86/}.

Ezzel összhangban Javolenus egy hasonló esetben azt mondja, hogy a megtörtént acceptilatio ellenére a nő condictio útján követelheti vissza pénzét a férfitől, mivel közömbös, hogy a pénz jogalap nélküli fizetés vagy tartozáselengedés útján került-e hozzá: "quia nihil interest, utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa an per acceptilationem pervenit" /D.12,4,10/.

Ellenben, ha egy pénzösszeg vagy egy telek hozományi cimen való átruházása történik "ante nuptias", úgy a juttatás

már a datio ob rem tényállásai közé tartozik^{87/}.

Ezt Paulus kifejezetten megmondja:

D. 22,1,38,1....si fundus ob rem datus sit veluti dotis causa, et renuntiata adfinitas, fundus quoque restituendi sunt.

Mi itt a "res", az ellenszolgáltatás, melyre tekintettel a datio történik? A "renuntiata adfinitas" visszájára fordításából nyilvánvaló, hogy ez nem más, mint a nő feleségül vétele, a nővel való házasságkötés.

3. A restitúció szempontjából az a döntő kérdés, hogy mikor száll át a sponsusra a hozományul adott dolog tulajdona?

E kérdéssel több Digezta-beli fragmentum foglalkozik.

Szerintük a tulajdonátszállás időpontja végeredményben attól függ, hogy mi volt a hozományrendelő szándéka: azonnali tulajdonátruházást akart-e vagy csak a házasságkötés időpontjában végbemenőt?

Ulpianusnál ezt olvassuk a D. 23,3,7,3-ban:

Si res in dote/m/^{88/} dentur...fiunt autem res mariti, si constante matrimonio in dotem dentur. Quid ergo, si ante matrimonium? Si quidem sic dedit mulier, ut statim eius fiant, efficiuntur. Enimvero, si hac condicione dedit, ut tunc efficiantur, cum nupserit, sine dubio decens tunc eius fieri, cum nuptiae fuerit secutae.

Majd ugyancsak őnála a D. 23,3,9 pr-ban:

Si ego Seiae res dedero, ut ipsa suo nomine in dotem det, efficiuntur eius, licet non in dotem sint datae; sed conditione tenebitur. Quod si pro ea res ego dem, si quidem ante nuptias, interest qua condicione dedi, utrum ut statim fiant accipientes an secutis nuptiis. Si statim, nuntio misso condicam; sin vero non statim, potero vindicare, quia meae res sunt.

A szövegek szerint tehát a jegyesség alatti dotis datio mindig feltételesen /condicione/ történik és pedig felfüggesztő feltétellel, ha a hozományrendelő szándéka az volt, hogy a tulajdonjog csak a házasság megkötésével szálljon át, felbontó feltétellel, ha szándéka azonnali tulajdonátruházásra irányult, amikor is a jegyesség felbontásával a sponsustól a hozományi javak condictional követelhetők.

A szövegek klasszikus volta felől kétségünket mindenek előtt a felek szándékának hangsúlyozása kelti fel, ami egyik sajátos tendenciája a Justinianus korabeli jogtudománynak. A hozományrendelő azonban nem jogász, tőle a tulajdonátszállás tekintetében ily kikötést minden esetben megkivánni doktriner álláspont lenne. Ha szándékát közelebbről akarnók vizsgálni, úgyis csak az derülne ki, hogy ő a kiszemelt vagyontárgyakat a házaspár feleknek "hozományképpen" akarta nyújtani. Jogászi meggondolások, mint pl. a hozományul szánt s már előre beadott dolog tulajdonátszállásának időpontja, meg sem fordultak fejében.

Egy másik szempontra Czychlarz hívja fel figyelmünket.

Arra t.i., hogy "a datio fő fajainál, nevezetesen a mancipációnál és az in iure cessionál, melyek pedig dotis causa is végbe mehettek, feltételtűzés egyenesen lehetetlen volt; ezért ha ezeket a házasságot megelőzően akarták véghezvinni, úgy ez ügyek csak a feltételmentes datio ob causam alakját ölthették fel"^{89/}.

Erre tekintettel kézenfekvő a következtetés: a posztklasszikus korban eltűnik a mancipáció és az in iure cessio, elhárulván így a klasszikus jog akadályai, a Digesták szerkesztői a datio dotis ante nuptias felfüggesztő vagy felbontó feltétel alatt kötött ügyletként képezhették ki, attól függően, hogy a juttató "animusa" mire irányult.

Mindezek alapján el kell fogadnunk azok álláspontját,

akik e fragmentumokat grammatikai ismérvek alapján tartották interpoláltaknak^{90/}.

A szóbanforgó szövegeken véghezvitt interpolációk tendenciája mutatkozik meg abban az Ulpianustól vett fragmentumban, ahol jogtudósunk a kérdésben próbál állást foglalni, hogy vajjon a hozományul kapott - és harmadik személy tulajdonát képező - dolgok elbirtoklása hozományi jogcimen /pro dote/ csak a házasság megkötése után lehetséges-e vagy már ezt megelőzően, tehát a sponsus által is?

A szöveg a következő:

D. 41,9,1,2: Est quaestio vulgata, an sponsus possit /hoc est qui nondum maritus est/ rem pro dote usucapere. Et Julianus inquit, si sponsa sponso ea mente tradiderit res, ut non ante eius fieri vellet, quam nuptiae secutae sint, usu quoque capio cessabit; si tamen non evidenter id actum fuerit, credendum esse id agi Julianus ait, ut statim res eius fiant et, si alienae sint, usucapi possint; quae sententia mihi probabilis videtur. Ante nuptias autem non pro dote usucapit sed pro suo.

A forráshely tehát szintén a hozományrendelő szándékát hangsúlyozza ki /ea mente... ut/ akárcsak a D. 23,3-ból vett két fragmentum. Mégis, itt azokkal szemben valami novum figyelhető meg. Julianusz szájából ui. azt halljuk, hogy ha a menyasszony rendel hozományt vőlegényének, és ha a hozományi dolgok harmadik személy tulajdonát képezték^{91/} úgy a sponsus a házasságkötés előtt kétféle jogcimen birtokolhat el: pro suo: ha azzal a kifejezett kikötéssel /ea mente/ kapta a dolgokat, hogy azok csak a házasság megkötésével menjenek át a férfi tulajdonába /eddig az időpontig tehát a nő tulajdonjogát fenn akarja tartani/; pro dote: ha ilyen kikötés nem történt.

Számunkra azonban legfontosabb Julianusnak az elbirtoklás kérdése kapcsán tett, s Ulpianus által is helyeselt kijelentése, hogy kikötés hiján az ante nuptias hozományba adott dolgok nyomban a sponsus tulajdonába mennek át: statim res fiunt.

Tehát a D. 23,3,7,3-hoz hasonlóan ez utóbbi forráshely szerint is a felek szándéka határozza meg a tulajdon átszállás időpontját, de csak abban az értelemben, hogy ha akarják kiköthetik a tulajdonjognak a házasságkötés időpontjáig való fenntartását.

Ezzel összhangban vannak azok a szövegek, melyek szerint - anélkül, hogy valamiféle pactumról történnék említés - a házasságkötés előtt hozományba adott dolgokat a nő condictio útján követelheti vissza a volt vőlegénytől:

D. 12,4,7,1: Julianus: Fundus dotis nomine traditus, si nuptiae insecutae non fuerit, condictione repeti potest^{92/}.

D. 42,5,17,1. Ulpianus: si sponsa dedit dotem et nuptiis renuntiatum est... ipsa dotem condicit.

Condictioval azonban az perelhető, aki már tulajdonosa a kiadandó dolgoknak. Ebből a contrario következik, hogy a klasszikus jogban a "datio ante nuptias dotis nomine", a tulajdonjog fenntartására irányuló külön kikötés hiján - melyre egyébként is csak a formátlan traditional volt lehetőség - nyomban kviritár tulajdonossá teszi a szerzőt.

4. A házasságkötés előtt hozományképpen átruházott dolgok azonban annak ellenére, hogy a vőlegény tulajdonába kerültek, egyelőre még nem válnak dos-szá. Ezek az ő vagyonába kerültek ugyan, mert a feleknek a hozományi célban való megegyezése önmagában elegendő jogcime a tulajdonátruházásnak, de hogy benne maradhatnak-e - ha nem is mindig véglegesen, de legalábbis dos-ként - avagy jogalap nélküli gazdagodásként kiadandók lesznek-e, az attól függ, hogy a datio célja, a házasság létrejötte vagy sem.

Ez persze a datio időpontjában még bizonytalan. A szerzés függő jogi helyzetet teremt, melynek során még bizonytalan, hogy a juttatás dos-ba fog-e átfordulni vagy pedig jogalap nélküli gazdagodásba. Ebből viszont az következik, hogy mindaddig, amíg el nem dől, s hogy a datio célja végérvényesen meghiúsult illetőleg megvalósult, a juttatás sem dos-nak sem jogalap nélküli gazdagodásnak egyenlőre nem tekinthető.

Ha a függő jogi helyzet úgy ér véget, hogy a juttatás célja megvalósul, vagyis a házasság létrejön, a szóbanforgó vagyontárgyak nem csupán "dotis causa" juttatottak lesznek, de pleno iure dos-szá is válnak, mint Marcellus mondja a szabadnak tartott serva helyett adott hozományról, mely éppúgy visszakövetelhető, mintha szabad nő helyett adták volna és "nec nuptiae secutae essent". Ha azonban az időközben manumittált rabnő házasságot köt, úgy az adott dolog végül is "dos erit" /D. 23,3,59,2/. Papinianus pedig egy másik helyen a stuprum céljából adott pénzzel kapcsolatban írja, hogy: "pecunia quae daretur in dotem converti nequiret, mivel nem "matrimonii gratia", hanem "stupri gratia" lett adva /D. 12,7,5. pr/. Az elv tehát világos: a házasságkötést megelőzőleg hozományul rendelt dolog a házasság megkötésével /re secuta/ "dos erit, in dotem convertitur".

Azonban ha bizonyossá válik, hogy a cél nem fog megvalósulni, azaz ha a jegyesség felbomlik, a "dotis nomine" adott dologra condictionak van helye^{93/}.

A felek magatartásának szubjektív vonásai a visszakövetelés szempontjából nem jönnek figyelembe.

Ezért megindítható a condictio, ha a sponsa szándékosan hiúsítja meg a házasságkötést, például azzal, hogy felbontja a jegyességet: "condicere eas debet misso nuntio" /Ulpianus D. 23,3,7,5/. Sőt akkor is, - toldja meg Paulus - ha a jegyes-

ség felbontása a nőnek felróható: a gyümölcsök, persze az állag is, "omnimodo restituendi sunt", mégha "per mulierem stetit, quo minus nuptiae contrahantur" /D. 22,1,38,1./.

5. Előfordulhat azonban, hogy nem utólag, egy a juttatást követő időpontban fog eldőlni a datio céljának megvalósulása vagy meg-
hiusulása. Éspedig azért nem, mert a cél megvalósulása már kezdettől fogva lehetetlen, anélkül, hogy a felek ennek tudatában lennének. A juttatás ilyenkor nem tud hozományba átfordulni /in dotem reverti/ s mivel kezdettől fogva nélkülözi a jogalapot, a visszakövetelésére menő condictio azon nyomban megindítható lesz, mihelyt a juttató a célvalósulás /azaz a házasságkötés/ lehetetlenségéről tudomást szerez.

Forrásainkban ennek két esetéről történik említés: egyfelől, amidőn a házasságkötésnek a connubium hiánya áll útjában, másfelől, ha a polgárok közti házasságkötésnek valamely abszolút v. relativ akadály van.

A hiányzó connubium gátolja a házasság-okából való juttatás céljának megvalósulását a fentebb már érintett D. 23,3,59,2-ben, ahol valaki egy szabadnak tartott rabnő helyett adott "in dotem" bizonyos összeget. Nyilvánvaló, hogy e pénz nem válhatik dos-szá, sőt mivel a datios cél meg nem valósulása kezdettől fogva bizonyos, a juttató a condictiot megindíthatja, mihelyt a gátló körülményről értesül. Más lesz az eset persze, ha a rabnőt időközben manumittálják. Mint liberta most már házasságot köthet a szóbanforgó férfivel, ezért a juttatónak várnia kell a condictioval a házasság meghiusulásáig.

Házasságképeség hiánya miatt nem érheti el a "dotis causa" datio célját, ha a házasságfelek egyike vagy pláne mindegyike serdületlen.

Ha a férj kapott is "dotis nomine" valamely vagyontárgyat, abból nem lesz dos. Ezt olvassuk Neratiusnál, aki Servium idézi a D. 12,4,8-ban:

Si inter eas personas, quarum altera nondum iustum aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse.

Az adott tehát itt sem actio rei uxoriae, hanem condictio útján követelhető vissza.

Hasonlóképpen Papinianusnál:

D. 12,7,5, pr. Avunculo nuptura pecuniam in dotem dedit neque nupsit; an eadem repetere possit, quaesitum est.

D. 12,7,5,1: Noverca privigno, nurus socero pecuniam dotis nomine dedit neque nupsit. Cessare condictio prima facile videtur, quoniam iure gentium incestum committitur; atquin vel magis in ea specie nulla causa dotis dandae fuit, condictio igitur competit.

A szövegekben olyan személyek közti "ante nuptias" hozományrendelésekről van szó, akik közt közeli vérrokonság okából relativ házassági akadály forog fenn.

Az 5. pr-ban unokahug /nuptura/ anyai ági nagybátyjának /avunculus/ ad hozományba pénzt a vele kötendő házasságra tekintettel.

Az 5. l-ben hasonlóképpen a mostohaanya /noverca/ mostoha-fiának /privignus/ illetőleg a meny /nurus/ apósának /socer/ rendel pénzt hozományul.

Házasság egyik esetben sem jöhet létre, a juttatások tehát itt is ante nuptias történtek. Ha a felek mégis házasságot kötnek, vérfertőzést /incestus/ követnének el, mely a ius gentium elveibe ütközik.

Visszakövetelhető-e mármost az adott pénz? - kérdezi

Papinianus. Hivatkozik egy korábbi saját oly értelmű állásfoglalásra^{94/}, hogy kétoldalú turpitude esetén a felek "in delicto pari" vannak, közülük tehát erősebb jogu a birtokos. Itt is úgy látszik, első nézésre /prima facie/ hogy a jog megtagadja a segítséget az erkölcstelen célra juttatótól. Mégis Papinianus helyesebbnek látja, ha ebben az esetben arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a causa nem turpis volt, hanem semmis /nullam fuisse/. Így azután, ha a juttatás hozománnyá nem is válhatik /in dotem converti nequiret/, -mert "nulla causa dotis dandae fuit" - a *condictio* utjáni visszakövetelésnek nem lesz akadálya.

Papinianus abban próbálja a döntés indokát megadni, hogy a pénz végül is "non stupri sed matrimonii gratia" lett adva. Persze ez az indokolás sántít, s ezzel jogtudósunk is tisztában van. Hiszen nyilvánvaló, hogy mondott személyek szándéka stuprumnak minősülő nemi kapcsolat felvételére irányult, így a kétoldalú turpitude esete tagadhatatlanul fennforog. Csakhogy méltánytalan lett volna ez okból a férfinél hagyni a "hozományba" adott pénzt, az ellentétes döntést pedig valamivel alá kellett támasztani.

Házassági akadály miatt nem valósulhat meg a juttatás célja abban a - 215. évi - Caracalla reskriptumban tárgyalt esetben sem, amidőn a folyamodó Callisthenis egy összeget kapott "dotis nomine", a házasságot azonban valamely törvényi házassági akadály miatt /*impediente quocumque modo iuris auctoritate*/ nem lehetett megkötni.

A császár reskriptumában azt válaszolja, hogy a nő nullam de dote actionem habet et propterea pecuniam, quam eo nomine accepisti iure condictiones restituere debes." /D. 4,6,1./

A pénz tehát nem vált hozománnyá, ezért a folyamodót nem lehet "de dote", azaz actio rei uxoriae útján perelni, mert az a pénzt az alaptalan gazdagodás szabályai szerint tartozik kiadni.

2. Datio ob transactionem.

1. A klasszikus kor jogtudománya, miként Paulusnál a D. 12,6,65 pr-ban láttuk, a datio ob transactionem-et a datio ob rem-től nagyon határozottan elkülöníti. Ez a megkülönböztetés megalapozott és tökéletes összhangban áll azokkal a forráshelyekkel, melyek a transactiot önálló tulajdonszerzési címnek tekintik.

Ulpianus egyik szövegéből kitűnőleg a transactio a justae causae traditionisnak egyik speciális, nevesített esete.

D. 12,6,23 pr: si quis suspicetur transactionem factum...
et quasi ex transactione dederit, quae facta non est...

/Pomponius/ ait repeti posse: ex falsa enim causa datum est.

Továbbá, Pomponius szerint a transactio az usucapionak is önálló sajátos jogcíme /iustus titulus usucapiendi/. Amidőn a kizárólagos örökös a hagyaték egy hányadát vélt örököstársának tévedésből kiadja, ez utóbbi a megszerzett hagyatéki dolgokat nem tudja elbirtokolni, mert azok Pomponius korában már "pro herede" nem birtokolhatók el és az álörökös egyéb titulusra sem tud hivatkozni. Más persze a helyzet, ha a felek között egység jött létre:

D. 41,3,29: ita tamen hoc verum est, si non ex transactione id factum est.

Ebben az esetben ui. a hagyatéki dolgok "ex transactione" lesznek elbirtokolhatók.

2. A klasszikus jogban a transactio formátlan pactum, melyben a felek arra nézve egyeznek meg, hogy kölcsönös engedéssel egy köztük folyó pernek vagy egy jog fennállására vonatkozó bizonytalaságnak véget vetnek^{95/}.

A transactio tehát mindkét fél részéről joglemondással jár. A hitelező lemond arról, hogy őt az adós ellenében valamilyen jogalapon megillető igényét érvényesítse. Ebben az értelemben

a transactio nem más mint a "pactum de non petendo" egyik esete^{96/}. Az ok pedig, mely a hitelezőt arra ösztönzi, hogy az eredetileg követeltnél kevesebbel is megelégedjék, abban keresendő, hogy a követelt teljes összeg megítélése többé-kevésbé mindig bizonytalan. Ezért a hitelező számára is előnyös, ha az összegszerűen magasabb, de bizonytalan igénye helyébe talán egy kisebb összeget, de biztosan kézhez kap, vagy később fog ugyan kézhez kapni, de ennek megfizetését az adós stipulatioval igéri és ígéretének teljesítését kezesekkel is biztosítja.

Az adós viszont a maga részéről a perbeni védekezéséről mond le, arról a jogos igényéről, hogy tartozása fennállását és összegszerűségét a bizonyítás kimenetelétől függően a bíróság marasztaló ítélettel állapítsa meg. Lemond továbbá a felperes ellenében őt megillető ellenkövetelésekről. Teszi ezt pedig abban a meggyőződésben, hogy jobban jár, ha egy kisebb összeget nyomban lefizet, vagy ha ennek megfizetését új jogalapon, stipulatioval igéri, mintha bevárja a pernek rá nézve esetleg hátránysabb kimenetelét.

3. Az adós tehát, aki "ex causa transactionis" datio-t vagy promissio-t visz végbe, juttatását egy célra tekintettel eszközli. Ez a cél nem más mint adós felszabadulása az eredetileg fennálló kötelezettség alól. A régi adósság megfizetésének a kötelezettsége helyébe az újonnan végbevitt datio /ill. a promissio/ lép.

Ha már most a hitelező a megtörtént egyesség ellenére perelné őt a régi jogalapból kifolyólag, úgy adós exceptio pacti-t hozhat fel a kereset ellenében.

D. 46,3,96,2. Papinianus: Soror cui legatum ab herede fratre debatur, post motam legati quaestionem transegit, ut nomine debitoris contenta legatum non poteret. Placuit...,

si legatum contra placitum peteret, exceptionem pacti non inutiliter opponi.

A nővérnek hagyomány jár örökössé nevezett fivérétől.

Mivel azonban a fivérnek is van valamilyen követelése nőtestvére ellenében, a hagyomány kiadása végett indult per során a testvérek oly értelmű egyességet kötnek, hogy egyiküknek se legyen a másikon követelni valója. A nővér úgy érzi, hogy testvére megrövidítette. Pert indít tehát a hagyomány kiadására. Elutasítják keresetével, mivel testvére joggal hozhatja fel ellenében az exceptio pacti^{97/}.

Azt gondolhatnók, hogy adósnak a kötött egység ellenére történt megperlése esetén a datio célja megghiusult. Amiből viszont következne az "ob transactionem datum" visszakövetelhetősége, már csak arra figyelemmel is, hogy a formátlan pactum "non parit obligationem". Diocletianus egyik reskriptuma azonban világosan megmondja, hogy az egyesség okából azolgáltatót dolog visszakövetelésére condictio nem indítható.

C. 2,4,17. /a.297/:... exceptio tibi, non etiam eorum, quae dedisti repetitio competit.

E szerint a római jog az egyesség ellenére történt megperlés esetén sem tekintette a véghez vitt datiot jogalap nélküli, rendeltetés ellenes juttatásnak, s ezzel összhangban a juttatás célját megghiusultnak. A megperelt adós eredményesen hozhatja fel az exceptio pacti-t, ezért a juttatás olyannak tekintendő, mint amely társadalmi-gazdasági rendeltetését betöltötte.

4. Nézzük meg ezek után, mikor kell az "ob transactionem" eszközölt datiot jogalap nélküli juttatásnak, elfogadását jogalap nélküli gazdagodásnak tekinteni?

A választ erre a kérdésre Ulpianusnál találjuk meg az alábbi forráshelyen:

D. 12,6,23,3: Si quis post transactionem nihilominus condemnatus fuerit, dolo quidem id fit, sed tamen sententia valet. Potuit autem quis... volenti litem contestari opponere doli exceptionem... Ideo condemnatus repetere potest, quod ex causa transactionis dedit.

A szövegben arról az esetről van szó, amidőn adóst a véghezvitt transactio ellenére megperelték s mivel ő nem élt exceptio pactival, el is marasztalták. A "datio ob transactionem" ez esetben nem érte el célját, az egyesség okából eszközölt juttatás nem váltotta fel az eredetileg tartozott szolgáltatást. Az elmarasztaltatás idejétől kezdődőleg az "ob transactionem datum" jogalap nélkül van a hitelező vagyonában, ezért rendeltetés-ellenes vagyoneltolódás kiküszöbölésének egyetlen eszköze maradt, a repetitio.

5. A "datio ob transactionem" ezek alapján élesen elhatárolható a többi jogalap nélküli gazdagodási tényállástól.

A "solutio indebiti" tényállásától az a körülmény határolja el, hogy a transactioból mint formátlan pactum-ból nem keletkezik perelhető kötelem. Az egyesség alapján az adós által eszközölt juttatás ezért nem minősíthető "solvendi causa" dationak. Sőt mivel adós tudja, hogy a datiora jure civili nincsen kötelezve, az általa adottat vissza sem követelhetné, hiszen ilyenkor azonos lenne tudati állapota azéval, aki "sciens indebitum solvit".

Igy érthető, ha forrásaink a két gazdagodási tényállást egymástól élesen elhatárolják, a datiot véghezvivő szubjektumát tekintve pedig egyenesen szembe állítják.

C. 1,18,6. Diocl. et Const. /a294/: Si non transactionis causa, sed indebitum errore facti olei materiam vos Archantico stipulanti dare spondisse rector animadvertit provinciae, reddito quod debetis residui liberationem con-

Dicentes audiet.

Valaki nagyobb mennyiségű olajat ígért a másiknak mint amennyit köteles lett volna. Mivel ténykérdésben - a mennyiségben - tévedett, a többlet tekintetében *condictio*t indíthat a kötelezettség megszüntetése végett. Ha a *stipulatio* egyességből kifolyólag történt volna^{98/}, *condiction*nak nem lenne helye, mivel az egyesség lényegéhez tartozik, hogy a fél esetleg többet ad vagy többre kötelezi magát, mint amennyire a /bizonytalan/ eredeti jogviszony alapján kötelezve lenne.

C. 4,5,2. Severus et Ant. /a.213/: Si citra ullam transactionem pecuniam indebitam alieno creditor promittere delegata es, adversus eam quae te delegavit condictio nem habere potes.

A tényállás hasonló az előbbihez, eltekintve attól, hogy a promissor a kötelezettségvállalásra utalványozva lett. A megoldás is azonos: az utalványozottnak tartozatlan fizetés esetében *condictio*ja van, nem illeti meg ellenben a *repetitio*, ha egyességből kifolyólag fizetett.

De el kell határozni a "*datio ob transactionem*" tényállását az "*ob rem dationes*" eseteitől is. Mert egyességnél a *datio* ugyan meghatározott célra történik, de nem egy a hitelezőtől elvárt ellenszolgáltatásra tekintettel. Az adós itt azért juttat, mert a mostani *datio* /vagy *promissio*/ révén szabadulni akar abból a bizonytalanságból, hogy őt a régi tartozása alapján megperelhetik. Ha a hitelezőnek a perléstől való tartózkodása - a "*non petere*" - ellenszolgáltatásként szerepelne, mint ahogy ezt a D. 12,4,3. pr-nál nem valódi egyesség esetében láttuk, akkor az adós által adott dolog már az egyesség-ellenes cselekmény, azaz a perlés időpontjában visszakövetelhető lenne, "*re non secuta*".

Itt azonban nem ez az eset: az adós a hűtlen hitelező

keresete ellen exceptioval védve van, az általa eszközölt juttatás jogalap nélkülivé csak akkor válik, ha adós a transactio ellenére mégis elmarasztaltatnék. Ez esetben lesz csupán az "ob transactionem datum" condictio útján visszakövetelhető.

Ugyanez a helyzet olyankor is, amidőn a transactio valamilyen okból kifolyólag kezdettől fogva semmis, illetőleg utólag semmissé válik^{99/}. A fentebb mondottak értelmében a datio ilyenkor is hatályos, azonban célját - az adósnak a bizonytalan helyzetből való kijutását - a semmisség idejétől kezdődőleg nem tudja többé elérni. Az adós ilyenkor továbbra is tarthat attól, hogy a hitelező a régi actioval ellene fel fog lépni.

3. Datio propter condicionem.

1. D. 12,6,65 pr. önálló jogalap nélküli gazdagodási esetnek tekinti a "datio propter condicionem" tényállását, egybehangzóan a klasszikus jognak azzal a felfogásával, hogy a "propter condicionem" eszközölt datio a tulajdonátruházásnak s egyuttal az elbirtoklásnak is egyik önálló jogcíme.

A datiot olyankor, amidőn nem a juttató, hanem egy harmadik személy által kitűzött feltétel teljesítése végett eszközlik, *condicionis implendae causa datio* néven szoktuk emlegetni^{100/}. Kizárólag halálesetre szóló juttatásoknál fordul elő, olyankor amikor a végrendelkező örökösének vagy a hagyományosnak azzal a feltétellel juttat, hogy ezek a hagyatékból vagy sajátjukból egy harmadik személy javára további juttatást eszközöljenek. E juttatásnak a harmadik általi megszerzését nevezik a források *"mortis causa capio"*-nak^{101/}.

A dationak e sajátos esetét Paulus méltán különbözteti meg /a D. 12,6,65 pr-ban/ az *"ob rem datio"*-tól. A feltétel teljesítése végetti datio ui. nem avégből történik, hogy az elfogadó

a maga részéről valamilyen ellenszolgáltatást végezzen, hanem azért, mert a juttató - az elfogadó akaratától függetlenül és anélkül, hogy ez bármit is tenne - a datioval kedvezményezett javára, egy jogot akar létrehozni, eleget tévén ezzel a végintézkedő akaratának. Sőt azt lehetne mondani, hogy inkább maga a "datio condicionis implendae causa" tekinthető ellenszolgáltatásnak, ti. a végintézkedő feltételes, mortis causa, juttatása "ellenszolgáltatásának"^{102/}. A tényállásnak csupán az a sajátossága, hogy az ellenszolgáltatás nem az örökhagyó javára történik - akinek a vagyona a halál következtében megszűnik s megszűnik egyáltalán jogalanyisága is - hanem egy harmadik személy, a kedvezményezett részére.

2. A "datio propter condicionem" adott esetben kondikciós tényállássá is válhat. Forrásainkban erre több példát találunk.

D. 12,4,1. Ulp. Si parendi condicioni causa tibi dedero decem, mox repudiavero hereditatem vel legatum, possum condicere.

D. 12,4,2. Hermog. Sed et si falsum testamentum sine scelere eius qui dedit inofficiosum pronuntietur, veluti causa non secuta decem repetentur.

Eltekintve a "veluti causa non secuta" résztől, mely nyilvánvalóan jusztiniánuszi eredetű magyarázó glossza^{103/} - melynek célja megindokolni a fragmentum felvételét a D. 12,4 titulusba - a szöveg klasszikuskori nézeteket közöl.

A "propter condicionem" kifejezett összeg condictio útján visszakövetelhető, ha a végrendelet alapján lebonyolódó univerzális vagy szinguláris jogutódlás meghiúsulna. Ez előfordulhat abból az okból, hogy maga a végrendelet kezdettől fogva semmis, pl. mert meghamisították. De lehet, hogy a végrendelet utóbb dől meg annak folytán, hogy a mellőzött kötelesrésze jogosult que-

rela inofficiosi testamentivel sikeresen megtámadja.

A végrendelet megdőlte nélkül is megíusulhat a mortis causa successio, ha ti. a kinevezett örökös vagy a hagyományos visszautesítja az örökséget illetőleg hagyományt.

D. 12,6,67 pr. Scaevola: Stichus testamento eius, quem dominum suum arbitrabatur, libertate accepta, si decem annis ex die mortis annuos decem heredibus praestitisset, per octo annos praefinitam quantitatem ut iussus erat dedit, postmodum se ingenuum comperit nec reliquorum annorum dedit et pronuntiatus est ingenuus: quaesitum est, an pecuniam quam heredibus dedit, ut indebitam datam repetere et qua actione repetere possit. Respondit... posse repeti.

A tényállás nem az indebiti solutio esete, már csak azért sem, mert Stichus nem "error facti" folytán szolgáltatott tartozatlanul. Az "ut indebitam datam repetere et qua actione possit" szövegrész itt is iusztiniánuszi glossza, melynek itt is az a rendeltetése, hogy a datio propter condicionem esetét a "de conditione indebiti" titulus alá lehessen felvenni^{104/}.

Stichus "liber homo bona fide serviens". Hatalombirtokosa végrendeletében azzal a feltétellel szabadítja fel, hogy az örökösnek tíz éven keresztül egy meghatározott összeget fog fizetni. Stichus nyolc éven át rendszeren fizetett, ahogyan azt a felszabadító meghagyta, de most kiderül, hogy ő jog szerint szabad ember volt. Ezért megtagadja a további fizetést, s egyúttal követeli a jogalap nélkül kifizetett összegek visszaadását is. Scaevola úgy dönt, hogy a pénzt vissza kell kapnia. Ha a szöveg nem is beszél róla, világos, hogy miért. Stichus nem kapott szabadságot a hatalombirtokostól és ha mégis eleget tett az elhunyt végakaratának, esete azéhoz hasonlít, aki hamis végrendelet meghagyásának tett eleget.

D. 12,4,3,6. Ulpianus. Si quis quasi statuliber mihi decem

dederit, cum iussus non esset, condicere eum decem Celsus scribit.

A rabszolga azt hiszi, hogy "propter condicionem" kapta meg a szabadságot. Statulibernek véli magát és az örökösnek megfizeti azt az összeget, melynek fizetésére, úgy gondolja, végrendelkező gazdája őt utasította. Utóbb kiderül, hogy feltétel nélkül lett manumittálva és most feleslegesen kiadott pénzét követeli. Celsus szerint ez visszajár neki. Nyilván azért, mert a condicio, melyre tekintettel a datio pecuniae végbement, valójában nem létezett.

D. 12,6,34. Julianus. Is cui hereditas tota per fideicommissum relicta est et praeterea fundus, si decem dedisset heredi, et heres suspectam hereditatem dixerit et eam ex Trebelliano restituerit, causam dandae pecuniae non habet, et ideo quod eo nomine quasi implendae condicionis gratia dederit, conditione repetet.

Valaki egy összeget fizet az örökösnek, mivel fideicommissum formájában az örökhagyó e feltétel mellett az egész hagyatékot neki hagyományozta, utóbb pedig még külön az egyik telket. A prétor azonban az örököst utasítja a hagyaték elfoglalására, aki ezt követőleg a hagyatékot a SC. trebellianum értelmében kiadja. Mivel a hitbizományos "propter condicionem" végzett datiot, az eszközölt juttatás visszakövetelhető, ha maga a hitbizomány bizonyul semmisnek.

Mind^ezekben a szövegekben az a közös vonás fedezhető fel, hogy ha a felfüggesztő feltétel melletti halál esetre szóló juttatás valamilyen okból meghiusul, a "condicionis implendae causa datum" - mely tehát téves feltevés eredményeként eszközöltetett - conditio útján visszakövetelhető.

4. A datio ob causam és a donatio mortis causa.

1. Pomponiusnál a D. 12,6,52-ben láttuk, hogy a klasszikus kor jogtudománya a "datio ob rem"-et szembeállította a "datio ob causam"-mal. A res-szel ellentétben, mely egy jövőbeli ellenszolgáltatás, a causa mindig a multa vonatkozik - mondja Pomponius. Az "ob causam datio" lényegét megvilágítandó a következő magyarázatot adja: "ideo do, quod aliquid a te consecutus sum vel quia aliquid a te factum est", azaz "azért adok, mert tőled a multaiban valamit kaptam vagy mert valamit tettél értem", más szóval: meg akarom hálálni szolgálatodat. Az "ob causam datio" tehát nem más mint egy fajta ajándékozás, olyan ti. melynek a motivuma a megajándékozottól elvárt vagy általa a multaiban tanúsított szolgálat, szivesség. Ezért azután nem csoda, hogy az "ob causam datum" nem követelhető vissza még akkor sem, ha az ajándékozó téves feltevésből indult ki: "etiamsi falsa causa sit".

Az ajándékozás motivumai jogi szempontból irrelevánsak:

D. 12,6,65,2. Paulus. Id quoque quod ob causam datur, puta quod negotia mea adiuta ab eo putavi, licet non sit factum, quia donare volui, quamvis mihi persuaserim, repeti non posse.

A megajándékozottól azt várom, hogy majd segíteni fog egy ügyem elintézésében. Bár csalatkoztam számításomban, az "ob causam" adottra nem illet meg condictio, mivel donatio-ról van szó.

Ajándékozás esetében a feltételezett multaiban, illetőleg az elvárt jövőbeli szivességet nem lehet oly ellenszolgáltatásnak, "res"-nek tekinteni, melynek kimaradása megnyitná a condictio lehetőségét.

2. Mindazonáltal a donatio bizonyos esetei adott körülmények között gazdagodási tényállásokká is válhatnak.

Igy mindenekelőtt a mortis causa donatio, melyet bár Paulus a kondikciós tényállások között külön nem sorol fel, de nem kétséges, hogy a "datio ob causam" megemlítésével erre céloz. A klasszikus jogban ez is önálló tulajdonszerzési cím^{105/}. Az ajándéktárgy tulajdona az átadással nyomban átszáll a megajándékozottra, de az ajándékozás csupán az ajándékozó halálával perfectuálódik:

D. 39,6,32. Ulpianus: Non videtur perfecta donatio mortis causa facta, antequam mors insequatur.

Halál esetre szóló ajándékozásnál az ügyleti tényállás nemcsak az ajándékszerződés megkötésével, de még az ajándéktárgy átadásával sem válik teljessé. Teljessé válásához még az szükséges, hogy egyfelől az ajándékozó a megajándékozottat túlélje, másfelől, hogy az ajándékozó halála bekövetkezzék.

E tényállás komplex volta jelzi, hogyan állhat elő a mortis causa donatióból jogalap nélküli gazdagodási tényállás.

D. 22,1,38,3. Paulus: Idemque est /ti. fundus indebitus repetitur/, si mortis causa fundus sit donatus et revalorit qui donavit atque ita condictio nascatur.

A halál esetre szólóan ajándékozott dolog ezek szerint akkor minősül át jogalap nélküli gazdagodássá, ha az ajándékozó betegségéből felgyógyul. Ettől az időponttól kezdve nyílik meg a visszakövetelés lehetősége is^{106/}.

A konstrukciót világosan mutatja az alábbi Julianus-fragmentum

D. 12,1,19 pr: Non omnis numeratio eum qui accepit obligat, sed quotiens id ipsum agitur, ut confestim obligaretur. Nam et is qui mortis causa pecuniam donat, numerat pecuniam, sed non aliter obligabit accipientem, quam si exstitisset casus, in quem obligatio collata fuisset,

veluti si donator convaluisset aut is qui accipiebat prior decessisset.

Julianus egy általános elv leszögezésével kezdi fejtegetéseit. Ha valaki másnak pénzt ad, a numeratio tényéből csak az esetben keletkezik kötelem a visszafizetésre, ha a fizető akaratára erre irányult. Halál esetre szóló ajándékozásnál is végbemegy a numeratio, a megajándékozott azonban csak attól kezdve lesz kötelezve a visszaadásra, amikor bekövetkezik az az eset, melyre szólóan a visszaadás kötelezettségét megállapították. Ez az eset a donator felgyógyulása, Eddig az időpontig azonban egy függő jogi helyzettel állunk szemben, melynek két jellemzője van: egyfelől a juttató ügylet, az ajándékozás, még nem perfektuálódott, másfelől viszont az ajándékképpen adott pénz sem követelhető vissza jogalap nélküli gazdagodás címén.

Tanulságos az alábbi szöveg is:

D. 39,6,35,3. Paulus: Ergo qui mortis causa donat, qua parte se cogitat, negotium gerit, scilicet ut, cum convaluerit, reddatur sibi. Nec dubitaverunt Cassiani, quin conditione repeti possit quasi re non secuta...

A forráshely azt mondja, hogy a halálesetre ajándékozó annyiban, amennyiben a saját halálára van tekintettel, ügyletet köt. Mintegy pactummal köti ki a visszaadást arra az esetre, ha felgyógyulna.

Ezzel némileg ellentétben áll az a Sabinianusoknak tulajdonított nézet, hogy a halálesetre szólóan elajándékozott dolog a donator felgyógyulása esetében azon az alapon követelhető vissza, hogy a juttatás célja - az ellenszolgáltatás - meghiúsult /re non secuta/.

Csak hogy éppen ez az, ami felkelti gyanunkat a gondolat klasszicitását illetőleg. Pflüger igyekszik ugyan az esetet meg-

magyarázni, mondván, hogy itt a megajándékozott hálája az "ellenszolgáztatás", a "res", melyre tekintettel a juttatás történik^{107/}. Csakhogy a hála legfeljebb motivuma, nem pedig célja a juttatásnak, arról nem is beszélve, hogy amidőn a megajándékozott, a megvalósult ajándékozás miatti háláját kimutathatná, az ajándékozó már nem is lesz életben.

De nem tekinthető "ob rem datio"-nak a halál esetre szóló ajándékozás azért sem, mivel az accipiens itt nem kell hogy valamit tegyen vagy tenni engedjen, hanem csupán az a dolga, hogy az ajándékozó halálát kivárja. Ez pedig "res"-nek, "ellenszolgáztatás"-nak aligha tekinthető.

De ugyanakkor nem is egyszerű "causa donationis" a juttatás jogalapja. A datioval magával ui. közönséges /élők közti/ ajándékozás még nem jön létre /még kevésbé persze mortis causa donatio!/. Az ajándékozó halálát ui. nem tekinthetjük egy az ajándékozótól elvárt eredmény bekövetkezésének. A datio kauzája, jogalapja, ezért inkább egy a jövőben, az ajándékozó halálával befejeződő ajándékozás. Vagy ahogyan Erxleben mondja, a juttatás célja itt az, hogy egy meghatározott, önmagában még bizonytalan eredmény beálljon, nevezetesen hogy az az ajándékozás, melynek a véghezvitelét juttatásával az ajándékozó szándékolta, jogi szempontból befejezéshez jusson^{108/}.

A vagyoni juttatás tényállása ezért a "datio propter mortis causa donationem" szavakkal írható egészen pontosan körül. Ez a tényállás két elemből van megkonstruálva: először egy feltétlen tulajdonszerzésből, másodszor egy felfüggesztő feltétel melletti ajándék-szerződésből.

Ugy tűnik, mortis causa donatio esetén szokásban volt, hogy felgyógyulása esetére az ajándékozó a visszaadás kötelezettségét pactummal kötötte ki.

Ilyen pactumra látszott utalni már a fentebb tárgyalt

D. 39,6,35,3 és ezzel találkozunk a következő, mortis causa juttatásokkal foglalkozó Ulpianus-fragmentumban, ahol a következőt olvassuk:

D. 29,6,8,1: Denique et sic posse donari /Julianus/ ait, ut, si convaluerit, recipiatur.

E paktummal maga a juttató akarja biztosítani az ajándék visszaadását arra az esetre, ha az ajándékozás nem perfektuálódna. Ez persze nem jelenti azt, hogy a visszaadás kötelezettsége ezen a pactumon alapulna. Jelentősége csupán az, hogy általa a felek az ügyleti célt kiemelik, egyértelművé teszik. A visszakövetelés joga ettől független, ez pactum nélkül is megilleti az ajándékozót.

3. Gazdagodási tényállássá válhat adott esetben a donatio sub modo is. A modus-ról tudnunk kell, hogy a klasszikus jog ezt a kifejezést még nem használja a mai műértelemben. Náluk a modus "meghagyás" mellett még "feltételt" /condicio/ is jelenthet^{109/}. Csak Justinianus kezdi technikus jelentésben az ajándékozó által előírt olyan cselekmények megjelölésére, alkalmazni, melyek nem tekinthetők a kapott érték ellenszolgáltatásának, hanem inkább az ingyenes juttatás csökkentésének^{110/}.

A klasszikus jog felfogása szerint az ajándék akkor követelhető vissza, ha az ajándékozó által elvárt cselekmény nem lett véghezvive. Igaz, hogy az ajándékozó merő "liberalitas"-ból, "animo donandi" juttat és juttatásával az elfogadót mindenképpen gazdagítani akarja. Ezért a visszakövetelés prima facie kizártnak látszik. Mégis, ha a megajándékozott nem tenné meg azt, amit töle az ajándékozó elvár, a conditionnak helye lesz, függetlenül attól, hogy megajándékozott vétkes volt-e vagy sem az elvárt cselekmény elmaradásában.

Julianus érdekes példát hoz fel erre a D. 39,5,2,7-ben.

Valaki pénzt ad másnak, hogy ebből a saját maga számára Stichust megvegye. Stichus azonban még a vétel előtt meghal. Kérdés, visszakövetelhető-e az adott pénz?

Julianus azt mondja, "facti magis quam iuris quaestio est". Mert ha azért adtak pénzt, mert a megajándékozott kifejezte abbeli szándékát, hogyyszeretné Stichust megvenni, és a másik ehhez a szükséges összeget rendelkezésére bocsátotta, úgy az ügyletben a "liberalitas", az ajándék-elem dominál, a pénz nem követelhető vissza. De ha az ajándékozó kifejezetten kikötötte, hogy a pénzt csak Stichus megvásárlására lehet fordítani s az ügyletből ki is derül, hogy egyébként nem ajándékozott volna, /in hoc dedi ut Stichum emeret, aliter non daturus/, Stichus halála esetén a pénzt vissza kell adni. Az első esetben tehát meghagyással, a másodikban ügyleti feltétellel állunk szemben.

Repetitio persze nem kerülhet szóba olyankor, amidőn az ajándékozó csupán várakozásaiban csalódott, vagy pláne ha a megajándékozottnak a feltételről és az ajándékozás céljáról nem volt tudomása /C. 2,4,25, o. l. C. 4,5,7./.

Visszakövetelhető ellenben az ajándék a megajándékozott hálátlansága miatt.

Philippus rescriptuma értelmében a megajándékozottól, mégha az ajándéktárgynak pleno iure tulajdonosává vált is, "si ingratus sit, omnis donatio mutata patronorum voluntate revocanda sit" /C. 8,55/56/. 1,pr./. Azt lehetne mondani, hogy ajándékozásnál az ügylet hallgatólagos céljának tekintik a megajándékozott lekötöztetését. A megajándékozott hálátlansága esetén e cél megghiúsul, ami megteremtí a "donationis causa datum" repetitiojának lehetőségét.

Áttekintve az e fejezetben tárgyalt jogalap nélküli gazdagodási tényállásokat, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ezek végsősoron két alapesetre redukálhatók: 1/ a visszaterhes áruviszonyt kifejező megállapodásokból, 2/ az ingyenes szerződésekből előálló gazdagodási esetekre.

Az áruviszonyt kifejező megállapodásokból keletkező gazdagodási igények esetében arról van szó, hogy bizonyos megállapodások a római jogban tökéletlenül vannak szankcionálva. A klasszikus jogban belőlük még az egyezményt végrehajtónak sem támad igénye a kikötött ellenszolgáltatásra, hanem csupán az általa szolgáltatottat követelheti vissza, amennyiben a szolgáltatás jellege a visszakövetelést egyáltalán lehetővé teszi. A juszthinianusi jogban ugyan a teljesítő jogot nyer az ellenteljesítmény követelésére, illetőleg ennek elmaradása esetén a kártérítésre /*actio praescriptis verbis utján*/ de megmarad az "*ob rem datum*" visszakövetelésének a lehetősége is. Ide tartoznak a "*dationes ob rem*" változatos tényállásai, valamint a "*datio ob transactionem*"

Az ingyenes juttatásokból eredő gazdagodási tényállások a hozományrendeléssel valamint az ajándékozással kapcsolatosak. A juttatási cél ezeknél általában kizárja a *condictio*t. Bizonyos esetekben azonban ezek az ügyletek a törvény rendelkezéséből vagy a felek kikötése folytán több fázisban perfektuálódnak. Ha a számításba vett körülmény nem áll be, az előzetesen eszközölt ingyenes juttatás jogalap nélküli gazdagodásnak minősül. Ez az eset a házasságkötést megelőző hozományrendelésnél, valamint a "*datio /donandi causa/ propter condicionem*"-nél, illetőleg a halál esetre szóló ajándékozásnál.

III.

Dationes ob turpem rem /causam/ és a dationes ex
iniusta causa.

I. Dationes ob turpem rem /causam/.

1. Turpis res - turpis causa.

1. A Digesták 12,5 "de condictione ob turpem vel iniustam causam" és a Codex 4.7. "de condictione ob turpem causam" titulusi alatt találjuk azokat a jogtudósi döntéseket, illetőleg császári reskriptumokat, melyekben "ob rem turpem", "ob causam turpem" véghezvitt tulajdonátruházások szerepelnek.

A szövegek figyelmes áttekintése során itt is az a jelen-ség ötlük szemünkbe, hogy míg a titulusok feliratai és a Codex-beli szövegek "turpis causa", addig a Digesta-beli fragmentumok a "turpis res" kifejezéseket használják.

Mindez szükségessé teszi, hogy tárgyalásunkat terminoló-giai kérdések vizsgálatával kezdjük.

Ehhez jó kiindulópontot nyújt a D. 12,5. titulus élére állított, előbbi Paulus-fragmentum.

D. 12,5,1: Omne quod datur aut ob rem datur aut ob cau-sam, et ob rem aut turpem aut honestam; turpem autem, aut ut dantis sit turpitudine non accipientis, aut ut acci-pientis dumtaxat, non etiam dantis, aut utriusque.

A szöveget fentebb már megismertük a "res" és a "causa" fogalmak elhatárolása kapcsán. Most csak azt kell kiemelni, hogy Paulus "dare ob turpem rem"-ről beszél, nem pedig "dare ob turpem causam"-ról, továbbá, hogy a "res turpis" a szöveg-ben szembe van állítva a "res honesta"-val.

2. Ami már most a "turpis" és a belőle képzett "turpitudine"

jelentését illeti, ezek olyan magatartásokat jelölnek, melyek beleütköznek a római társadalom elfogadott erkölcsi elveibe s melyek mint ilyenek kiváltják e társadalom erkölcsi rosszallását^{111/}.

A római társadalom erkölcsi nézeteit és a római "regimen morum" kérdéseit a köztársasági korra vonatkozólag Eberhard Schmähling^{112/}, a principátus kora tekintetében pedig Max Kaser^{113/} vizsgálták behatóan.

Kutatásai eredményeként Kaser oda konkludál, hogy a turpitude fogalma alá a rómaiak felfogásában lényegében a tényállásoknak egy hármass csoportja tartozott: 1/ mindenekelőtt azok az esetek, ahol a kifogásolható módon cselekvő /vagy mulasztó/ bírói elmarasztaltatása infámiát vont maga után, 2/ másodsorban azok a tényállások, melyek a "boni mores" védelmében hozott kora-principátuskori törvényhozás rendelkezései alá estek, 3/ végül azok a magatartások, melyeket a principátuskori jurisprudentia a családi élet erkölcsi integritásának védelme érdekében a jogellenességen túlmenően erkölcsi normákba ütközőknek is tekintett^{114/}.

Már ebből a csoportosításból is sejthető, hogy a "turpitude" tényállásai rendkívül változatosak. Közös vonás bennük csupán az, hogy az a magatartás, amelyik "turpis"-nak minősül, az egyszersmind valamilyen jogszabályba, az esetek többségében büntető jogszabályba is ütközik. A turpitude tehát a büntető jogi vagy polgári jogi szankcióhoz járuló többlet, e szankciók megtoldása rosszalló erkölcsi értékitélettel, mely ismét különféle jogi /elsősorban polgári jogi/ és politikai hátrányokat von az elkövető terhére maga után.

Mi most itt a turpitudonak csupán azokat az eseteit fogjuk megvizsgálni, melyek valamiképpen kapcsolódnak a jogalap

nélküli gazdagodás tényállásaihoz. Azaz csupán olyan turpisságnak minősített magatartásokkal kell foglalkoznunk, melyeket datio útján végbemenő indokolatlan, jogalap nélküli vagyonmozgások kísérik.

A turpitudonak minősülő magatartásoknak emez erősen leszűkített körében mindig arról van szó, hogy egy datio, egy tulajdonátruházás olyan magatartásra mint ellenszolgáltatásra tekintettel történik, mely ellenszolgáltatás kikötése valaki szempontjából a "mos maiorum"-ba, a "boni mores"-be is ütközik, a cselekmény jogellenességéről nem is beszélve. Attól függően, hogy a felek melyikének a szempontjából minősül az ellenszolgáltatás "turpis res"-nek, három esetet különböztetünk meg:

a/ turpitudō accipientis: amidőn a datio célja oly módon van a felek által megállapítva, hogy a juttatás elfogadásával az accipiens vét a jó erkölcsök ellen,

b/ turpitudō dantis: amidőn maga a juttatási cél is erköcs-telen, mivel a juttató az elfogadót egy tiltott cselekmény elkövetésére akarja a datioval ösztönözni,

c/ turpitudō dantis et accipientis: amidőn a juttatás célja az, hogy vele a juttató az elfogadót egy büntetés alá eső cselekmény elkövetésére ösztönözze.

3. Amint fentebb láttuk, egynémely forráshely a "datio ob turpem causam" kifejezést használja. Ez a beszéd mód szokatlan és nem felel meg a világos klasszikus terminológiának. Az előző fejezetben Pomponiustól a D. 12,6,52-ben megtudtuk, hogy a datio vagy ob causam vagy ob rem történik s hogy a causa multbeli, a res pedig jövőbeli. Paulus a D. 12,5,1-ben Pomponiust ismétli meg mondván: omne quod datur, aut ob rem datur aut ob causam", majd az ob rem dationál félreérthetetlenül különböztet "res honesta" és "res turpis" között. Ezért igazat kell adni Beseler-

nek, hogy a "datio ob turpem causam" kifejezés nem lehet klasszikus^{115/}. A titulus-feliratok valamint a Codex-szövegek terminológiája itt is arra utal, hogy a "causa" szónak jövőbeli ellenszolgáltatás megjelölésére való alkalmazása már a jusztinianuszi kor gondolatvilága.

A "turpis causa" interpolált voltát meggyőzően mutatja a Paulusnál olvasható alábbi mondat:

D. 12,5,1,2: quod si turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest.

Nem beszélve arról, hogy a "turpis causa accipientis fuerit" nyelvtanilag pongyola, jogi értelmét tekintve pedig homályos, egyenesen elképzelhetetlen, hogy az a Paulus, aki ugyanezen fragmentum elején a "causa" és a "res" között oly élesen distingvált, néhány sorral alább erről megfeledkezve szinonim kifejezésként kezdje használni a causa-t és a res-t. Mondottakból világos, hogy Paulusnál eredetileg ez állhatott: quod si ob rem turpem datum sit, etiamsi res secuta sit, repeti potest.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy "turpis causa"-ról csak akkor lehetne beszélni, ha a datio nem egy jövőbeli tiltott cselekmény megtevése vagy meg nem tévése végett menne végbe, hanem egy ilyen múltbeli, már megtörtént cselekmény díjazásaként vagy jutalmaként.

Ezek után vegyük sorra a "datio ob turpem rem" körébe tartozó egyes tényállásokat.

2. Turpitude accipientis.

1. Ide az "ob rem datio"-nak oly tényállásai tartoznak, melyekben a kikötött ellenszolgáltatás, melyre tekintettel a juttatás történt, csupán az elfogadó szempontjából turpis, de nem egyúttal a juttató szempontjából. Azt mondhatnánk, nem a juttatott

dolog adása, hanem inkább annak elfogadása - vagy pláne kikötése - ütközik a jó erkölcsökbe.

A turpitude accipientis valamennyi esetének közös vonása, hogy a gazdagodó abból a célból kap és fogad el vagyoni előnyt, hogy ne kövessen el valamely bűncselekményt vagy a juttatónak nála lévő dolgát ne tartsa /tovább/ jogellenesen vissza. A "res" tehát itt valaminek a nem tevésében, valamitől való tartózkodásban /non facere/ áll. A non facere valamely bűncselekmény vagy más jogellenes cselekmény el nem követése. Mint ilyen dicséretes dolog lenne, ha a gazdagodót a törvénynek megfelelő magatartásra, még pontosabban a dolózus szándéktól való elállásra, nem a juttatás ösztönözné. Míg ui. a tisztességes polgárok egyszerűen a törvénytiszteletből tanusítanak jogszerű magatartást, az "ob rem turpem" gazdagodó csupán az általa ellenszolgáltatásként kikötött anyagi előny fejében hajlandó a törvényeknek engedelmeskedni.

Ezért azután érthető, ha a jog nem hagyja meg nála az erkölcstelenül szerzett vagyoni előnyt, holott ő a megállapodásnak eleget tett, nem követte el a bűncselekményt, kiadta a jogellenesen visszatartott dolgot: quod si ob rem turpem datum sit, etiamsi res secuta sit repeti potest - mondta Paulus fentebb a D. 12,5,1,2-ben, majd a D. 12,5,9-ben: quamvis enim propter rem datum sit et causa secuta sit, tamen turpiter datum est^{116/}.
2. Elsősorban olyankor "accipientis dumtaxat /sit turpitude/, non etiam dantis", amidőn egy bűncselekmény megakadályozása volt a datio célja.

D. 12,5,2 pr. Ulpianus: Utpote dedi tibi, ne sacrilegium facias, ne furtum, ne hominem occidas. In qua specie Julianus scribit, si dedero, ne hominem occidas, condici posse.

D. 12,5,4,2. Ulpianus: Quotiens autem solius accipientis

turpitudine versatur, Celsus ait repeti posse; veluti si tibi dedero, ne mihi iniuriam facias.

A szövegekben szereplő "sacrilegium" és "hominem occidere" "crimen publicum" számba mennek. A sacrilegium nem más mint a res divini iuris-on elkövetett lopás: "sacrum rerum furtum", mondja Isidorus /Etym. 5,26,12/ ^{117/}. Az "aedes sacra spoliare" /Paul. D. 17,1,22,6./ az istenek haragját zudítja a városra, ezért a rómaiak főbenjáró bűncselekménynek tekintették.

Ilyen a "hominem occidere" is. A szándékos emberölés bűncselekményének legkorábbi megjelenése a parricidium, kezdetben feltehetőleg az apagyilkosság /patri-cidium/, mely alá vonták később más közeli rokonok, végül bármely polgár, illetőleg szabad ember vétkes megölését is: parricida non utique hominem indemnatum /Festus ep. p. 221/ ^{118/}. A kora császárkor jogi nyelvén jelenik meg a homicidium az emberölés megjelölésére /Gai 3,194/. Adott esetben a testi sértés /hominem vulnerare D. 17,1,22,6./ is homicidium számba mehet, mint a gyilkosság kísérlete.

A sacrilegium és az emberölés főbenjáró /kapitális/ bűncselekmények: sacrilegi capitale puniuntur /D. 48,13,11.pr./ ^{119/}. Hogy ez mit jelent, arról az alábbi szövegek tájékoztatnak bennünket:

D. 2,11,4.pr. Ulp.: rei capitalis damnatum sic accipere debemus, ex qua causa damnato vel mors vel etiam civitatis amissio vel servitus contingit.

D. 48,1,2. Paul.: Capitalia /crimina/ sunt, ex quibus poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximitur caput de civitate.

Ezek szerint azok az ügyek minősülnek res capitales-nak, melyekben büntetésként halál, száműzetés, rabszolgaságba vetés van kilátásba helyezve.

3. A másik két bűncselekmény, melyekről való lemondásért ellenszolgáltatást elfogadni turpitudónak minősül, megádelictum. Mindkettőnek sajátja, hogy elkövetésük a jogellenességen túlmenően a jó erkölcsökbe is ütközik: contra bonos mores est... ut Titio furtum vel iniuriam facias /Gai 3,157/^{120/}. E cselekményekben történt elmarasztaltatás, sőt a sértéttel kötött egyesség is infamiát eredményez, ami azt mutatja, hogy delictum privatumkénti kezelésük ellenére kiemelkedően társadalomellenes cselekménynek számítottak. El nem követésükért, vagyoni előnyt elfogadni ezért már önmagában turpis cselekmény és mint a gazdagodás meg nem engedett módja condictio-val van szankcionálva.
4. De harmadik személynek egy elkövetett furtummal kapcsolatos magatartása is minősülhet adott esetben turpitudónak. Erről szól az alábbi Ulpianus-szöveg:

D. 12,5,4,4: Si tibi indicium dedero, ut fugitivum meum indices vel furem rerum mearum, non poterit repeti quod datum est; nec enim turpiter accepisti. Quod si a fugitivo acceperis me eum indicares, condicere tibi hoc quasi furi possim; sed si ipse fur indicium a me accepit vel furis vel fugitivi socius, puto conditionem locum habere.

A fragmentum első és harmadik tényállásában a feljelentő jutalmazásáról van szó. Illetőleg pontosabban arról az esetről, amidőn valaki csak jutalom /indicium/^{121/} ellenében hajlandó a tolvajt feladni vagy a szökött rabszolga tartózkodási helyét elárulni. A nyomravezető által az indicatio-ért előre kért és kapott /ut...indices/ érték nem minősül jogalap nélkülinek. Nincs ui. feljelentési kötelezettség és a puszta "non indicare" egy tudott bűncselekménnyel kapcsolatban még nincsen "contra bonos mores", mert nem nyilvánul meg benne bűnpártolás. De ha a tolvajt valaki rejtegetné /celare/, az már bűnpártolásmínőség-

ben tolvajként felelne, mondja Ulpianus a D. 47,2,43,1-ben:

Qui furem novit, sive indicet eum sive non indicet,
fur non est, cum multum intersit, firem quis celet an
non indicet; qui novit, furti non tenetur, qui celat,
hoc ipso tenetur.

Ugyanez a helyzet a fugitivus servus vonatkozásában is.

Aki nem hajlandó elárulni a szökött rabszolga általa ismert
rejtekhelyét, ezzel még nem válik bűntársá. A szökött rabszol-
gák feljelentésére ui. díjat is szoktak kitűzni, s lehet, hogy
az illető csak erre vár: "solent etiam mercedem huius rei acci-
pere et sic indicare" - mondja Ulpianus a D. 19,5,15-ben^{122/}.

Más persze a helyzet, ha maga a tolvaj, ennek vagy a
servus fugitivusnak a bűntársa kapott volna "indicium"-ot.
A tolvaj vonatkozásában legtöbbször nyilván arról az esetről
van szó, amidőn ez jutalom ellenében elárulja a zsákmány rejtek-
helyét. Ezek valamennyien büntetettek és ha már az önmagában
turpis-nak minősülő tettüket még azzal az újabb turpitudineval is
tetézik, hogy magukat, illetőleg társukat nem megbánásból, de
haszonlesésből adják ki, a kapott előnytől elesnek: puto con-
ditionem locum habere.

Velük esik egy tekintet alá a fragmentum második tényállá-
sabeli ama eset is, amidőn valaki a szökevénytől azért fogad
el vagy követel valamit, hogy az illetőt fel ne jelentse.
Azzal, hogy a rabszolga ura engedélye nélkül valamit - akár egy
gazdája házából magával hozott akár utóbb munkájával szerzett
dolgot - másnak átad, ezzel furtumot követ el. Ezt a másiknak
is tudnia kell. Ha mégis elfogadja, ez nem egyszerűen a turpi-
tudo accipientis esete, melyből szabadulhat a kapott érték vissza-
szolgáltatásával, hanem a szökevény bűntársaként, tolvaj módjára
felel^{123/}.

5. A *turpitude accipientis*-nek egyik sajátos esetével állunk szemben olyankor, amidőn maga a tolvaj kér és kap vagyoni értéket a meglopottól avégből, hogy a lopott dologt ennek ellenében kiadja.

Diocletianusnak két *rescriptuma* is foglalkozik ezzel az esettel:

C. 4,7,6 /a. 294/: *Ob restituenda quae subtraxerat accipientem pecuniam, cum eius tantum interveniat turpitude, condictione conventum hanc restituere debere convenit.*

C. 4,7,7. /a. 294/. *Eum, qui ob restituenda quae abgerat pecora pecuniam accepit, tam hanc quam quae per hoc commissum tenuit restituere debere convenit...*

A tolvaj mindkét esetben váltságdíjat követel a lopott dolgokért. Az első konstitúcióbeli tolvaj a megállapodásnak megfelelően visszaadta a *res furtivae*-t. Ennek ellenére tartozik az "*ob rem turpem*" kapott váltságdíjat is visszafizetni. A második konstitúció tolvaja, aki a károsult juhait hajtotta el, úgy látszik, a kapott váltságdíj ellenére – talán mert a károsult nem tudta az egész követelt összeget megfizetni – visszatartotta a juhok egy részét; a császár ui. a hozzá folyamodó kárvalottinak azt válaszolja, hogy az ellenfél köteles mind a felvett pénzt, mind pedig azokat a juhokat, melyeket jogellenes tetteből kifolyólag magánál tart /*tam hanc/ sc. pecuniam /quam quae per hoc commissum tenuit/*, köteles visszaadni. Ez utóbbiakat természetesen "*ex causa furtiva*".

6. *Ob rem datio* előfordulhat olyan személyek között is akik egymással szerződésből vagy valamely szerződésszerű tényből kifolyólag kötelmi viszonyban állanak. Olyankor tudniillik, amidőn a másik dolgot a jogviszonyból kifolyólag birtokló fél csak úgy hajlandó partnerének kiadni, ha ez fizet egy összeget.

Az "ob rem datum" jogi megítélése attól függ, milyen kontraktussal állunk szemben.

D. 12,5,2,1. Ulp.: Item si tibi dedero, ut rem mihi reddas depositam apud te vel ut instrumentum mihi redderes /condici posse/.^{124/}.

D. 12,5,9.pr. Paul.: Si vestimenta utenda tibi commoda vero, deinde pretium, ut reciperem, dedissem, condictio me recte acturum responsum est: quamvis enim propter rem datum sit et causa secuta sit, tamen turpiter datum est. /1/ Si rem locatam tibi vel venditam a te vel mandatam ut redderes pecuniam acceperis, habebo tecum ex locato vel vendito vel mandati actionem; quod si, ut id, quod ex testamento vel ex stipulatu debebas, redderes mihi, pecuniam tibi dederim, condictio dumtaxat pecuniae eo nomine erit. Idque et Pomponius scribit.

E szerint ha a bérlő a bérleményt, vevő az átadott árut, megbízott a rábízott dolgot csak pénz ellenében hajlandó kiadni, a mintegy "ob rem" fizetett összeg visszafizetésére condictio nem indítható, egy szerződéses kötelezettség nem teljesítése ui. önmagában még nem mondható erkölcstelennek. Az ok nyilvánvaló. A bérlet, az adásvétel és a megbízás bonae fidei kötelmet keletkeztet, ahol a felek egész magatartása - tevéseik csakugy mint nem tevéseik - egymásra tekintettel, egységként ítélendő meg. Ha az egyik fél úgy érzi, hogy nem kapta meg azt, ami neki jár, vagy többet szolgáltatott a illeténél, a megfelelő actioval perelheti társát az ő interesse-jeinek megtérítésére. A bíró dolga azután, hogy megállapítsa, a feleknek egymástól mi jár a szerződés és a "bona fides" alapján^{125/}. Az állítólagos többlet ezért a látszat ellenére nem "ob rem datum", nem azért lett esz-
közölve, hogy a másikat kötelezett pozícióba hozza /ut aliquid

faciat/, hanem egy már fennálló jogviszonyból - ex locato, ex vendito, ex mandato - kifolyólag lett eszközölve, visszakövetelésére e jogviszonyok keresetei szolgálnak.

Nem így a kötelmi hagyománynál és a stipulationál. Ha a kötelmi hagyományos az örökösnek, a stipulator a promissornak avégett fizet egy összeget, hogy megkapja azt, ami neki a jelek szerint ex testamento vagy ex stipulatu amúgy is jár, úgy két stipulációs eset lehetséges: ha a hagyományrendelés vagy a stipulációs kötelezettségvállalás valamilyen okból semmis, akkor a semmis legatum illetőleg stipulatio tárgyának pénz ellenében történő szolgáltatása nem kondictió eset; ha viszont az örökös ill. a promissor kötelezettsége fennállott, de ő csak külön pénzbeli ellenérték fejében hajlandó ennek eleget tenni, akkor valódi "ob rem datio"-val állunk szemben, melynek ekként az elfogadása minősül turpis cselekedetnek.

Az ügy világos, csupán az lehet még némileg problematikus, hogyan értelmezzük a szöveg végén mondottakat: "condictio dumtaxat pecuniae datae eo nomine erit". Semmiképpen sem úgy, hogy condictionak csak "pecunia data" esetében lenne helye. A szöveg előzményeire figyelemmel inkább arra kell gondolnunk, hogy Paulus arra a különbségre akart utalni, mely a váltságdíjként adott érték visszakövetelése tekintetében egyfelől az actio locati /venditi, mandati/ másfelől a condictio között áll fenn. Itt a visszakövetelő csupán csak azt a pénzösszeget igényelheti, amit fizetett, míg az előbbiek esetleg kamatokat is^{126/}.

Ami a letétbe és a commodatumba adott dologért fizetett váltságdíjat illeti, a szövegek szerint ennek visszakövetelésére mindkét esetben condictio áll a juttató rendelkezésére. Ez azért érdekes, minthogy mind a letét, mind pedig a haszonkölcsön bonae fidei szerződés, ez a körülmény pedig az actio depositi directa,

illetőleg *actio commodati directa* mellett szólna.

A különös jelenség magyarázata véleményünk szerint abban keresendő, hogy mindkét kontraktus-típus feltehetőleg a "*mancipatio cum amico fiduciae causa*" ügyletéből alakult ki. A jóbaráttal kötött fiduciárius megállapodásokat sokáig nem is tekintették jogi ügyleteknek, ezek csupán a "*fides Romana*"-ból, az "adott római szó"-ból, az ennek megtartásába vetett hitből meritették erejüket^{127/}.

A letét vonatkozásában tudjuk, hogy már a XII táblás törvény /8,9/ egy duplumra menő *poenalis actio*t adott, hiszen cselekménye kimerítette a *furtum iamérvéit*^{128/}. A prétori edictum után ez ősi civiljogi *poenalis* kereset helyébe egy *actio in factum depositi*-t is hirdetett /Gai. 4,47, D. 16,3,1,1./: a középkorban "*depositum miserabile*"-nek nevezett esetben duplumra, egyébként a letett dolog értékének egyszerezésére. Ez a "*reddere*" formulájú kereset, ha mérsékelte is, de híven megőrizte a letéteményesi felelősség deliktuális eredetének nyomait^{129/}. A letéti megállapodás csak viszonzalag későn, a principátus kezdetén alakult át teljesen kontraktussá, amidőn az Edictum egy kártérítésre menő *in ius concepta actio*t is proponált a letevőnek az *in factum actio* mellé^{130/}.

A letét abban a vonatkozásban is hű maradt deliktuális eredetéhez, hogy az *actio depositi*-ben való elmarasztaltatás infámiát vont maga után^{131/}.

Ezek után könnyen belátjuk, Ulpianus miért a *condictio*t javasolja a letevőnek fizetett váltságdíj visszakövetelésére. A dolgot visszatartó letéteményes felelőssége még Ulpianus korában is - az *actio in factum depositi* vonatkozásában - alapjában a tolvaj /sikkasztó/ felelőssége, ha tehát pénzt fogadott el azért, "*ut reddat rem depositum*", ez gyakorlatilag annyit jelent,

hogy a pénzt azért kapta, "ne furtum faciat".

Ugyanezt mondja Paulus is a commodatumról, ha a commodatarius a használatba kapott ruhákat nem adná vissza. A köztársasági kor elején még a haszonkölcsönbe adónak is csak az actio furti állott rendelkezésére, ha az utendum datumot nem adták volna vissza. A köztársasági kor végén azután ő is megkapja a dolog értékére menő in factum actiot^{132/}, majd a klasszikus kor elején a kártérítésre menő actio in ius commodati-t^{133/}. Bár egyik esetben történt elmarasztaltatás sem eredményez infámiát és a commodatum nem viseli magán annyira a deliktuális eredet nyomait, mint a depositum, mégis valószínűnek tűnik, hogy a klasszikus jogban a keztő megítélése azonos volt. Erre látszik utalni az a tény is, hogy az Edictum Perpetuumban az actio commodati nem a "De bonae fidei iudiciis", hanem a "De rebus creditis" titulusbán szerepelt /Lenel EP. 252/ ^{134/}.

Ha ezek után össze akarjuk foglalni a turpitude dantis tényállásainak elemzése kapcsán nyert belátásainkat, a következőket mondhatjuk: az "ob rem datum" elfogadása akkor tekintendő a "boni mores"-be ütközőnek, turpissnak, ha ennek ellenében az accipiens egy kapitális büntetés alá eső "crimen publicum"-tól, infámiát maga után vonó delictum privatumtól állott el, vagy ha egy oly dolgot, melynek kiadására őt infamáló actio poenalis-szal, infamáló vagy ezzel rokon rei persecutoria actioval lehetne megperelni, csak valamilyen anyagi előny fejében hajlandó kiadni. Mivel a "turpitude" csak a gazdagodó oldalán forog fenn, az "ob rem turpem datum" condictio útján visszakövetelhető.

2. Turpitude dantis duntaxat

A datio ob rem turpem ismert tényállásai közül mindössze egyetlen sorolható ide, az Ulpianus által tárgyalt alábbi eset:

D. 12,5,4,3: Sed quod meretrici datur, repeti non potest,

ut Labeo et Marcellus scribunt, sed nova ratione, non ea, quod utriusque turpitude versatur, sed solius datis; illam enim turpiter facere, quod sit meretri, non turpiter accipere, cum sit meretrix.

A fragmentum azt mondja, hogy a kéjnének /meretrix/ házasságon kívüli nemi kapcsolat /stuprum/ létesítése végett adott érték nem követelhető vissza. Ebben a jogtudósok szemmel láthatólag egyetértenek. Az indokolás tekintetében azonban a szövegből kitűnőleg a felfogás megváltozott. Régebben - így már Labeo és Marcellus is - azt tartották, hogy mindkét fél magatartása turpisságnak minősül, és az efféle szolgálatok elnyerése céljából adott dolog - "re non secuta" - csupán azért nem követelhető vissza, mivel "in pari causa possessoris melior condicio habetur" - ahogyan a C. 4,7,2 mondja.

Idővel azonban a felfogás megváltozott. A későbbi kor jogtudósai, köztük Ulpianus is, az ob rem datum-ot csak a juttató szempontjából tekintik kifogás alá esőnek: "illam enim turpiter facere quod sit meretrix", a kéjné részéről történt elfogadás ellenben nem minősül a "jó erkölcsökbe" ütközőnek: "non turpiter accipere, cum sit meretrix".

E furcsának tűnő indokolás a római viszonyokban leli magyarázatát. A meretrix-ek foglalkozása ui. Rómában bár "quaestus inhonesta"-nak számított, de mégis megtűrt volt^{135/}. Az aedili-
sektől kapott működési engedély bizonyos védeltséget biztosított számukra, de ennek fejében un. meretriciumot kellett fizetniök^{136/}.

3. Turpitude utriusque.

A "dationes ob turpem rem" tényállásaiban olyankor, amikor turpitude dantis megléte megállapítható, a turpitude többnyire a másik fél személyében is fennforog. Ilyenkor beszélünk

kétoldali turpitude-ról.

Turpitude utriusque esetében a juttató nem követelheti vissza azt, amit adott:

D. 12,5,3. Paulus...ubi autem et dantis et accipientis turpitude versatur, non posse repeti dicimus.

E rendelkezés jogpolitikai indokaival az alábbiakban még foglalkozunk. Most azonban lássuk a kétoldali turpitude tényál-lásait.

1. Mindenekelőtt a vesztegetés legkülönbözőbb esetei tartoznak ide, különösen a bíró megvesztegetése.

D. 12,5,3. Paulus: et dantis et accipientis turpitude ver-satur... veluti si pecunia detur, ut male iudicetur.

D. 12,5,2,2. Ulpianus: Sed si dedi, ut secundum me in bona causa iudex pronuntiaret, est quidem relatum conditioni locum esse; sed quoque crimen contrahit /iudicem enim cor-rumpere videtur/ et non ita pridem imperator noster constituit litem eum perdere.

A passzív vesztegetés már a XII táblás törvény /9.3/ sze-riat kapitális büntetés alá esik. Dure autem scriptum esse in istis legibus quid existimari potest? Nisi durum esse legem /IX.3, putas, quae iudicem arbitrumve iure datum, qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur - olvassuk Gelliusnál^{137/}.

A későbbi törvényhozás is pönalizálta ezt a közéleti tisz-taságot különösen veszélyeztető bűncselekményt. Sulla i.e. 81-ből való törvénye, a "Lex Cornelia de falsis" - melynek rendel-kezései egészen Justinianus koráig mértékadók maradtak és a kodi-fikációba is bekerültek - "crimen falsi"-nak minősítette nem-csak a passzív, de az aktív veszteséget is és mindkettőt "aquae et ignis interdictio"-val^{138/} sújtotta.

Pauli Sent. 5.25.2. qui... iudicemve, ut sententiam ferat vel non ferat, corrumpere corrumpendumve curaverit, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

A bíró-vesztegetésnek a büntetőjogi szankción túlmenőleg az a magánjogi következménye, hogy mindkét fél turpitude-ba esik, ezért a vesztegetési pénz nem követelhető vissza.

Ez a hátrány mindenek előtt akkor sujtotta a felet, ha avégből adta a vesztegetési pénzt, hogy a bíró hamis ítéletet hozzon a javára /ut male iudicetur/.

Mi a helyzet azonban olyankor, amidőn a félnek igaza van, de attól félve, hogy perét mégis elveszti, pénzt ad a bírónak, hogy "jóindulatát" megnyerje?

Ugy látszik, ennek az esetnek a megítélése tekintetében a jogtudósok nem voltak egy véleményen. Volt régebben olyan nézet /relatum est/, hogy ilyenkor csupán a pénznek a bíró részéről történt elfogadása minősül turpitude-nek, de nem egyszersmind az aggályoskodó fél részéről történt adása is^{139/}.

Azonban az ilyesfajta juttatások is súlyos veszélyeket rejtenek magukban az igazságszolgáltatás tisztaságát illetően. Ulpianus hivatkozik Caracalla /imperator noster/ egyik rescriptumára, melyben a felet pervesztesnek minősítette.

Ulpianus találóan adja meg e döntés indokát: iudicem enim corrumpere videtur. Valóban, a bírónak adott ajándék még akkor is ha jóhiszemű fél igazságos ügyben adta, megrontja a bírót, aláássa a jogszolgáltatás igazságosságába vetett hitet: "qui diffidentia iustae sententiae in pecuniae corruptelam spei negotii reposuerit"^{140/}.

2. A közéleti tisztaság védelmével kapcsolatos az alábbi forráshely is.

C. 4,7,3. Diocl. és Max. /a.290/: Quod evitandi tirocinii causa dedisse te apud competentem iudicem ei de quo quereris indubia probationis luce constiterit instantia eius recipies; qui memor censurae publicae post restitutionem pecuniae etiam concussionis crimen inultum esse non patietur.

A szóbanforgó Dizo nevezetű katona olyan pénzt követel vissza, melyet "tirocinii evitandi causa" adott, egy közhivatalnoknak. Tirocinium itt ujonckodást, egyáltalán katonáskodást jelent^{141/}, tiro-nak pedig az ujoncot hívják katonai kiképzésének ideje alatt^{142/}. A katonai szolgálatra való behívás alóli kibúvás súlyos büntetés alá esett^{143/}. Ebben az esetben - úgy látszik - Dizo nem volt hibás, mert a reskriptum második felében állókból következtetve a sorozó tisztviselő /a dilectatores egyike^{144/}/ zsarolt ki tőle pénzt, élt vissza hatalmával, amivel a crimen concussionis^{145/} büntetettét követte el. Nem csak emiatt fog bűnhődni "memor censurae publicae", de tartozik a kapott pénzt is visszaadni.

Egészen nyilvánvaló, hogy a reskriptumban oly "ob turpem rem datio"-val állunk szemben, ahol csak az accipiens magatartásában van kivetnivaló.

Abból viszont, hogy a konstitúció ezt a körülményt olyan nyomatékosan hangoztatja /indubia probationis luce constiterit/, arra következtethetünk, hogy ha a "tirocinii evitandi causa" juttató magatartása is turpis, visszakövetelésének nem lehet helye.

3. A turpitude utriusque-nek a vesztegetés mellett legtipikusabb esetei a nemi erkölcs köréből valók.

D. 12,5,4. Ulpianus. Idem si ob stuprum datum sit, vel si quis in adulterio deprehensus redemerit se; cessat

enim repetitio, idque Sabinus et Pagasus responderunt.

Stuprum nem más mint egy házasságban nem élő nővel való nemi érintkezés, az adulterium pedig egy házasságban élő nőnek férjén kívül más férfivel való nemi kapcsolata^{146/}. Mindkettő a lex Julia de adulteriis coercendis /i.e.18/ hatálya alá esik. E szerint a stuprumban vagy adulteriumban vétkes feleket különböző helyekre száműzik /relegatio/, ezenfelül különböző vagyoni büntetés alá is esnek: stuprum esetében a felek vagyonának felét, adulterium esetében pedig a nő vagyonának és hozományának harmadát, társa vagyonának pedig a felét kobozzák el a kincstár javára^{147/}. Alacsonyabb ranguaknál később a vagyonelkobzás helyébe a testi fenytetés lép, nyilván a szegénysorsuaknál a vagyonelkobzásnak nem volt visszatartó hatása.

Igy azután érthető, ha szövegünkben a férj által nejével házasságtörésen kapott férfi pénzzel "váltja meg magát" /redemerit se/. Ha utóbb visszakövetelné a "váltságdíjat a férjtől - mert mondjuk ez mégis feljelentené - elutasítják keresetével, mivel a turpitude az ő személyében is fennforgott.

Hasonló a helyzet, ha a juttatás "ob stuprum" történt. A nemi kapcsolat létesítése végett adottat - re secuta vagy re non secuta - nem lehet visszakövetelni. Itt kétoldali turpitude okából, a meretrix esetében pedig - mint láttuk - azon az alapon, hogy az ő szempontjából ennek elfogadása megtört, megengedett dolog.

D. 4,7,5. Diocl. et Max. /a.294/. Promercalem te habuisse uxorem proponis; unde intelligis et confessionem lenocinii preces tuas continere et cautae quantitatis ob turpem causam exactioni locum non esse. Quamvis enim utriusque turpitude versatur ac soluta quantitate cessat repetitio, tamen ex huiusmodi stipulatione contra bonos mores inter-

posita denegandas esse actiones iuris auctoritate demonstratur.

A férjnek egy másik férfi egy bizonyos összeget ígér stipulatio útján, hogy feleségét bocsássa áruba "ut uxorem pateretur adulterari" - miként Ulpianus fejezi ki magát a D. 48,5,30, 4-ben. Az ígért összeget nem kapja meg, melyet ezért perrel akar behajtani. Elutasítják keresetével, mivel a kötelezettségvállalás oly "res"-re tekintettel történt, mely mind a stipulator, mind a promissor személyében kifogás alá esik. A kötelezettségvállalásban megnyilvánuló turpitude - mondhatnánk - tovább hat, kihat az erkölcstelen célra vállalt kötelezettség teljesítésére is. A reskriptum ezért új gondolatot juttat kifejezésre: nemcsak attól tagadja meg a jogsegélyt, aki erkölcstelen célból adottat akar viSSzakövetelni, de attól is, aki ily célból ígéretet akar behajtani.

4. Kétoldali a turpitude olyankor is, amidőn a vagyoni előny bűnpártolás végett lett adva:

D. 12,5,4,1. Ulp. Item si dederit fur, ne proderetur, quoniam utriusque turpitude versatur, cessat repetitio.

A tolvaj azért fizetett valakinek, hogy ne jelentse fel. Akár feljelentette, akár nem, az "ob rem turpem datum" nem követelhető vissza, mindkét fél magatartásának turpis volta /bűnpártolás/ miatt.

5. Ezek után még az a kérdés szorul magyarázatra, miért nem követelhető vissza az "ob rem datum" kétoldali turpitude esetében?

A választ néhány forráshely abban adja meg, hogy egyenlő joguak közül az győz, aki birtokol.

D. 12,5,8. Paul. porro autem si et dantis et accipientis turpis causa sit, possessorem potius esse et ideo repetitionem cessare.

D. 12,7 5. pr. cum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur, cessare conditionem et in delicto pari potiore esse possessorem.

C. 4,7,2. Ant. Caracalla /a.215/. Cum te propter turpem causam contra disciplinam temporum meorum domum adversariae dedisse profitearis, frustra eam restitui tibi desideras, cum in pari causa possessoris melior condicio habetur^{148/}.

Az "in pari causa melior condicio est possessoris" elvének igazi érvényesülési területe a dologi jog^{149/}. Azok közül az elbirtokló helyzetben lévők közül, akik különböző nemtulajdonosoktól szereztek, győz az, aki a dolgot ténylegesen birtokolja /D. 6,2,9,4./ Hasonlóképpen, ha ugyanazon auktor egyszerre többnek zálogosítja el a dolgot, annak lesz ius distrahendije a zálogtárgy felett, aki a zálogtárgyat birtokolja /D. 20.1.10/.

Az elvnek a gazdagodási jogra való alkalmazása nem éppen mondható találónak. Míg ui. a dologi kereseteknél az igény egy meghatározott dolog kiadására irányul, addig itt a felperes többnyire nem meghatározott dolog-egyedet igényel a gazdagodótól, hanem egy elvesztett érték visszatérítését^{150/}. A leggyakrabban előforduló gazdagodási keresetnek a *condictio certae pecuniae*-nek nem meghatározott pénzdarabok visszaadása a tárgya, hanem meghatározott összegű pénz kiadása.

Az elv indoka egészen másutt keresendő. Abból ui. hogy a római jog kétoldali turpitudo esetén a repetitiot a juttatótól megtagadja, még egyáltalán nem következik, mintha a másik turpis személy helyzetét "melior causa"-nak tekintené. A dolgot így felfogva, ugyan mivel magyaráznánk, hogy aki azért kapott pénzt, "ut male iudicetur", az a gazdagodást megtarthatja, aki viszont azért, "ne iniuriam faciat" - s ezt meg is tette - köteles lesz

a kapottat visszaadni.

Valójában itt arról van szó, hogy ha olyasvalaki akarja igénybe venni az állami jogsegélyt, aki a vagyoneltolódás körül maga is erkölcsi kifogás alá esik, tőle ezt a jogsegélyt magtagadják; nem az ugyancsak kifogás alá eső gazdagodó jutalmazásakép, hanem az ő büntetésekép. Az állam közönyösen nézi a felek vagyona között beállott értékeltolódást. A gondolat tehát ugyanaz mint amelyet az "indebitum sciens solvere" esetében felismertünk: a juttató mindkét esetben saját tényével kerül ellenkezésbe, amidőn az általa adottat visszaköveteli.

Ha ezek után visszapiállantunk az "ob rem turpem dationes" eléggé változatos tényállásaira, úgy ítéletünket róluk röviden a következőkben sommázhathatnánk: az esetek egyik részében a juttató azért gazdagít, mert egy jogellenes cselekményt akar megakadályozni: szándékát a jog méltányolja, megengedi a gazdagodás visszakövetelését /turpitude accipientis/; az esetek másik csoportjában viszont a juttató egy jogellenes cselekményt akar a gazdagítással előmozdítani; céljait a jog nem respektálja, megtagadja tőle a segítséget igénye érvényesítéséhez /turpitude dantis dumtaxat, turpitude utriusque/.

II. Datio ex iniusta causa.

A jogalap nélküli gazdagodásoknak ebbe a típusába olyan tényállások tartoznak, melyekben a vagyoneltolódás kifejezett jogszabályi tilalomba ütközik. Ezeknél a jogszabály közvetlenül irányul a vagyoneltolódás ellen.

A "dationes ex iniusta causa" e sajátossága akkor dombozik ki, ha az "indebitum solutum" tényállásával vetjük őket össze.

Ez utóbbi akkor forog fenn, ha a juttatás törvényi előfeltételei hiányoznak, így elsősorban maga a leróni szándékolt

tartozás. A törvény azonban közvetlenül nem irányul a vagyoneletolódás ellen. Ezért ha a solvens tartozása fenn nem állásáról tudva fizet, nem indíthat *condictio*t az *indebitum solutum* visszakövetelésére.

Ezzel szemben itt a vagyoneletolódás ellen közvetlen jogi tilalom irányul. Ebből viszont az következik, hogy a juttató akkor is visszakövetelheti azt amit adott, ha a juttatás idején tisztában volt azzal, hogy a juttatásra kötelezve nincsen. 1. Mindenekelőtt a "*condictio ex causa furtiva*" tartozik ide. Ennek a *condictio* típusnak rendellenes voltáról a II. fejezetben volt már szó. Részletesebb tárgyalásától ezért eltekintünk, minthogy a D. 13,1-ben felvett fragmentumok anyaga idegen testként ékelődik be a jogalap nélküli gazdagodás rendszerébe; az "*ex causa furtiva*" gazdagodó felelősségének kérdésével pedig a IV. részben foglalkozunk.

Fordítsuk ehelyett figyelmünket azokra az egyéb gazdagodási esetekre, melyek szintén jogellenes kauzán alapulnak, ezért ebbe a *condictio*s típusba tartoznak:

D. 12,5,7. Pomp. Ex ea stipulatione, quae per vim extorta esset, si exacta esset pecunia, repetitionem esse constat.

Kényszer hatására vállalt stipulációs adósság teljesítése esetében fizetett összeg visszakövetelhető. Az esetet nem lehet az "*ob rem turpem*" datiók közé sorolni, mivel a datio nem egy "*res*"-re tekintettel, nem egy a stipulatortól elvárt ellenszolgáltatás reményében ment végbe. De nem tartozik az *indebitum solutio* körébe sem, mert a promissor nem tartozatlanul szolgáltatott. Ezért helyesebb a *condictio*t a gazdagodás jogellenes módjára /*vis ac metus.*/ alapítani, mint kauzára^{151/}.

D. 25,2,25, Marcianus. Rerum quidem amotarum iudicium sic habet locum, si divortii consilio res amotae fuerit

et secutum divortium fuerit. Sed et si in matrimonio uxor marito res subtraxerit, licet cessat rerum amotarum actio, tamen ipsas res maritus condicere potest; nam iure gentium condici puto posse res ab his, qui non ex iusta causa possident.

Házastársak egymással szemben furtumot nem követhetnek el. Az eltulajdonított javak visszakövetelésére válás esetén egy külön kereset, az actio rerum amotarum állott a meglopott házastárs rendelkezésére. A házasság fennállása alatt ez nem volt indítható, hanem ehelyett a melopott házastárs az eltulajdonító ellen condictiot indíthat, mely tehát "iniusta causa"-n, a házastárs általi "res subtrahere"-n alapul^{152/}.

2. Az "ex iniusta causa" történt gazdagodásnak gyakran előforduló esete a donatio inter virum et uxorem, mely a leges Juliae de maritandis ordinibus értelmében tilos^{153/}.

D. 24,1,6. Gaius:...quod ex non concessa donatione retinetur, id aut sine causa ex iniusta causa retineri intelligitur; ex quibus causis condictio nasci solet.

Az ajándéktárgyat a házastárs condictio útján követelheti vissza. A keresetet nem lehet sem tartozatlan fizetésre, sem ob rem datiora alapítani. Igazi alapja egy meg nem engedett gazdagítási mód, a tilos ajándékozás^{154/}.

D. 24,1,7,7. Ulp. Si uxor rem emit et maritus pretium pro ea numeravit, interdum est torum a muliere repetendum.

A feleség által vett dolog árát a férj fizeti ki. Ebben a fizetésben egy ajándékozás valósul meg, mely így az említett tilalom alá esik.

3. Jogellenes causán nyugszik az alimentatio tekintetében kötött egyesség is.

D. 12,6,23,2. Ulp. Item si ob transactionem alimentorum testamento relictorum sit, apparet repeti quod datum est,

quia transactio senatus consulto infirmatur.

Örökhagyó végrendeletileg úgy intézkedett, hogy az örökös valaki részére tartást /alimentatio/ biztosítson. A felek utóbb erről egyességet kötnek. Mivel az oratio divi Marci^{155/} értelmében az e tárgyban kötött egyességhez a prétor közreműködése szükséges, az egyesség érvénytelen és az egyességből kifolyólag szolgáltatott érték *condictio* útján követelhető vissza. A repetitiót nem az említett oratio biztosítja, mert ebben csak az van kimondva, hogy az *alimentatio* tárgyában egyességet kötni tilos. Ezért a repetitionnak az a jogalapja, hogy a juttatás egy "iniusta causa"-ból kifolyólag történt^{160/}.

4. Ide számíthatjuk végül még az alábbi speciális eseteket.

D. 44,5,1,10. Ulp. Quod si patronus libertum suum delegaverit creditori, an adversus creditorem, cui delegatus promisit libertatis causa onerandae, exceptione ista uti possit, videamus. Et Cassius existimasse Urseium refert creditorem quidem minime esse submovendum exceptione, quia suum recepit; verumtamen libertum patrono posse condicere, si non transigendae controversiae gratia id fecit.

A patronus arra utasítja libertusát, hogy ez vállalja át egyik tartozását. A delegatio végbemegy s Ulpianus azt kérdi, hogy vajjon a delegatorius keresetével szemben védekezhetik-e exceptioval? Nem - mondják a jogtudósok - de *condictio*val fordulhat patronusa ellen, mivel "libertatis onerande causa" történt az utalványozás, azaz a libertus terheinek súlyobodásával járt, ami jogellenes. Ebből kifolyólag a *condictio* itt is "ex iniusta causa" fakad.

D. 33,2,27. Scaevola: Uxori maritus per fideicommissum usum fructum et alia et dotem praelegavit; heredes usum fructum ei concesserunt; post biennium illicitum matri-

monium fuisse pronuntiatum est; quaesitum est, an id, quod praeterito tempore possedit, ab ea repeti possit. Respondit id, quod fructus nomine percepisset, repeti posse.

Végrendeletében a férj haszonélvezetet és egyéb dolgokat hagyott nejére hitbizományilag, s kiadni rendelte a nő hozományát is. Két év után kiderült, hogy a házasság érvénytelen volt^{157/}. A kérdés az, követelhetik-e az örökösök a két év alatt beszedett hasznok kiadását? Scaevola szerint igen, holott a hasznok szedése nem az érvénytelen házasságon, hanem az érvényes fideicommissumon alapult. Ezért itt a nő javára való juttatások különleges megszorításával állunk szemben. Ha Pernice vélekedése helytálló, akkor nem lehetetlen, hogy ennek a hátránynak a beiktatásával is hozzá akartak járulni a tartományi tisztviselők és ottani nők házasságkötésének megakadályozásához.

Erre figyelemmel azt mondhatjuk, hogy a fideicommissum utjáni juttatás "contra legem" történt s ezért "ex iniusta causa" van a nőnél.

D. 40,7,3,6. Ulp. Si plus quam iussus erat dederit statuliber, puta decem iussus dare viginti dedit, sive numeravit sive in sacculo dedit, pervenit ad libertatem et superfluum potest repetere.

Örökhagyó azzal a feltétellel szabadítja fel rabszolgáját, hogy ez fizessen 10-et az örökösnek. A rabszolga azonban 20-at fizet. Természetesen elnyeri a szabadságot, sőt a feleslegesen adottat is visszakövetelheti.

Abból, hogy a "plus debito solutum" visszakövetelhetősége itt el van ismerve, következik, hogy a juristák ezt az esetet nem a tartozatlan fizetés nézőpontjából szemlélték. Inkább az a szociálpolitikai szempont lebegett szemeik előtt, hogy ne engedjék a statulibert - aki szorongatott helyzetben van -

kihasználni a kapzsi örökös által.

A superfluum juttatása - pontosabban elfogadása - e tilalomba ütközik, ezért mint "ex causa iniusta datum", illetőleg "acceptum", condictioval visszakövetelhető.

IV.

A kondikciós kötelem jogalapjára vonatkozó római nézetek.

A jogalap nélküli gazdagodási kötelmet keletkeztető tényeknek az áttekintése után önkéntelenül felmerül bennünk a kérdés, hogy vajjon van-e egy magasabb szempont, egy általánosabb elv, melyre ezek a rendkívül változatos, a vagyonjognak úgyszólván az egész területén előforduló tényállások visszavezethetők?

A probléma már a középkortól kezdve foglalkoztatja a jogtudományt. A pandektisták egy része a juttató ügylet hiányzó vagy hiányos jogalapjában, mások a gazdagodás visszatartásának jogalap nélküliségében, ismét mások a felek közt a gazdagodás visszatérése tárgyában hallgatólagosan kötött szerződésben vagy egyszerűen a méltányosságban keresi a gazdagodási igény végső igazolását. Ha módszerében nem is, de kiindulópontjait tekintve ehhez a diszkusszióhoz csatlakozik a mai történeti romanisztika is, amidőn a kérdést most már a klasszikus jogra transzponálva felveti^{158/}.

A jogalap nélküli gazdagodás római intézményének bemutatása alkalmából nem szükséges e szerteágazó vita részleteibe közelebbről belebocsátkoznunk.

E helyett elegendő lesz, ha a kérdést akként formulázzuk meg, hogy mit tartottak maguk a római juristák a gazdagodási keresetek közös jogalapjáról?

Ha a kondikciók forrásanyagának az egészét tekintjük át ebből a szempontból, azt látjuk, hogy az ókori Róma jogtudósainál sem hiányzott arra az erőfeszítés, hogy a konkrét esetben praktikus okokból engedélyezett *condictio*t mélyebben is megindokolják, és azt egy magasabb elvre visszavezessék.

A *condictio* jogalapjáról nyilvánított véleményük azonban

távolról sem egységes. Sőt a források behatóbb vizsgálata során inkább arra jövünk rá, hogy e nézetek a kondikciók jogalapjáról kialakult pandektajogi elméletek mindegyike számára támpontot adnak.

1. Egyik-másik szövegünk szemmel láthatólag valamiféle jogellenességre igyekszik visszavezetni a konkrét esetben engedélyezett kondikciót.

Igy amidőn Gaius az "ex non concessa donatione" adott dolog restituálására condictiot ad, döntését azzal indokolja, hogy az ajándék "aut sine causa aut ex iniusta causa retineri videtur" /D. 24,1,6/. Hasonlóképpen érvel Paulus és Marcianus a "res amotae" vonatkozásában, akik szerint ezek abból az okból restituálandók, "quia ex iniusta causa apud eam essent" /D. 25,2,6,5/, illetőleg mert őket "non ex iusta causa possident" /D. 25,2,25/. A bérlő a bérlet lejártá után szedett gyümölcsöket szintén "ex iniusta causa" birtokolja egyik szövegünk szerint /D. 12,1,4,1/.

Elvi általánosságban látszik a visszakövetelés indokát a jogellenességben megtalálni Ulpianus az alábbi két forráshelyen:

D. 12,7,1,3: Constat id demum posse condici alicui, quod vel non ex iusta causa ad eum pervenit vel redit ad non iustam causam.

D. 12,5,6: Perpetuo Sabinus probavit veterum opinionem existimantium id, quod ex iniusta causa apud aliquem sit, posse condici; in qua sententia etiam Celsus est.

Az utóbbi szöveg szerint tehát a köztársaságvégi jogászok /veteres/ a jogalap nélküli gazdagodást egyszerűen azon az alapon tartják visszatérítendőnek, hogy az "ex iniusta causa apud aliquem est". Sabinus, majd az ő nyomában Celsus, ezt a néze-

tet általános érvényű elvként helyeselte /perpetuo probavit/. Ugy tűnik, Sabinus az "iniusta causa"-ban gondolta megtalálni azt a közös jogalapot, mely összefoglalja mind a nevesített gazdagodási típusokat /solutio indebiti, datio ob rem stb/, mind pedig azokat, melyeknek speciális elnevezés nem volt adható.

Sabinus nézete, Celsust leszámítva, nem talált követőkre. A klasszikus kor jogászai veszik fel újból az elejtett fonalat és csinálnak egy speciális kondikciós típust azokból a gazdagodásokból, melyek nem rendellenesen lebonyolódó áruviszonyok kapcsán, hanem törvényi tilalomba ütköző cselekmények eredményeként állottak elő. Eljárásuk kétségtelenül helyes volt, mivel e kétféle gazdagodás bajosan hozható közös nevezőre.

2. Ha Sabinus deliktumra, úgy mások éppen ellenkezőleg, valamilyen kontraktusra igyekeznek visszavezetni a gazdagodási kondikciókat. Ebben az irányban az első lépéseket negotium-elméletével Julianus, quasi-mutuum elméletével pedig Gaius látszik megtenni. Julianus, mint láttuk, beépítés esetében azon az alapon utasította el a beépített anyag visszaadására menő *condictio*-t, hogy "nullum negotium inter nos contraheretur" /D. 12,6,33/, továbbá a halálesetre szólóan ajándékozott pénz visszatérítési kötelezettségét is arra alapítja, hogy beállott az az eset, "in quem obligatio collata fuisset" /D. 12,1,19 pr/. Gaius pedig a tartozatlan fizetésről mondja, hogy az, aki "non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur... ac si mutuum accepisset" /Gai 3,90/.

Annak az elgondolásnak a kialakulásához azonban, hogy a gazdagodás kiadásának a kötelezettsége egy a felek között erre nézve kötött paktumon alapulna, kétségtelenül a klasszikus jogbeli "pacta dotalia" adták az indítékot. A D. 12,4,9 pr-ban találoztunk egy ilyen paktummal. Itt a hozományrendelő úgy

egyezkedett a vőlegénnyel, hogy ha a házasság létrejön, a juttatás hozományként fog szolgálni, ha nem, visszaadandó: "contraxi cum sponso...ut si nuptiae secutae essent, mulieri dos acquiretur, si non essent secutae, mihi redderetur". Utóbbinak kikötése persze felesleges. A házasság előtt rendelt dos a házasság elmaradása esetén e paktum nélkül is visszajár a törvény rendelkezéséből. Ha a fél a visszaadást mégis kiköti, ennek csupán az a jelentősége, hogy a juttatás hozományi jellegét világossá, félreérthetetlenné tegye.

A házasság előtti hozományrendelés esetében ez nem mondható oktan fontoskodásnak, figyelemmel e sajátos juttatási módból előállható bizonytalanságra. Teljességgel céltalan azonban, ha a jurista ilyen paktumot költ ott is, ahol ennek nincs keresnivalója:

D. 12,6,2, pr. Ulpianus: Si quis sic solverit, ut - si apparuisset esse indebitum vel Falcidia emergerit - reddatur, repetitio locum habebit; negotium enim contractum est inter eos.

Azt kikötni egy "solvendi causa datio"-nál, hogy a kapott érték visszaadandó, amennyiben a tartozás mégsem állna fenn, felesleges, hisz a juttatás célja itt egyértelmű, s a mondott eshetőségre a törvény szava is világos. Ehhez hozzátehetjük, a felek erre az esetre - legalábbis a fizetés idején - többnyire nem is szoktak gondolni. A gondolat eredetének megállapításához támpontot ad a "vel Falcidia emergerit" szövegrész. A klasszikus jogban a hagyományosnak egyedül retentio-joga van a quartára való igénye biztosítására. A le nem vont quarta repetitioját csupán a jusztiniánuszi jog biztosítja számára. A szöveg tehát - mely mostani alakjában a quarta visszakövetelhetőségét állítja, interpolált. Az új jogi rendezésnek megfelelő átalakítás szolgáltatott

alkalmat a negotium-tan becsempészésére.

Mindenesetre ez az elmélet sem talált Jusztiniánuszéknál általános elismerésre. Nehéz is lett volna valamennyi klasszikus szöveget e gondolat jegyében átalkítani. A keletrómai jogtudomány inkább a Gaius-nál az indebitum solutum-mal kapcsolatban felvetődött quasi-mutuum gondolatot karolta fel, amennyiben jogalap nélküli gazdagodást nem csupán a tartozatlan fizetés vonatkozásában, de valamennyi esetére kiterjedő hatállyal a "quasi-contractus"-ok közé sorolta^{159/}.

3. Több forráshely arra alapítja a gazdagodás visszakövetelésére adott condíciót, hogy a juttatás "sine causa" történt. Az elvesztett ruhadarabokért kártérítést fizető fullo azért indíthat condíciót a kártérítésül fizetett összegre, mivel ez a ruhadarabok megkerülte esetén "quasi sine causa datum videtur /D. 12, 7, 2. Ulp./. A házasságkötést megelőzően hozományképpen elengedett adósság kondíciója - ha a házasságot nem kötnék meg - azon alapul, hogy "pecunia ad eum sine causa...pervenerit" /D. 12, 4, 10. Jav./. Hasonló az indokolás Africanusnál a D. 19, 1, 30 pr-ban, ahol a gazdáját meglopó rabszolga által átruházott pénz visszakövetelhető a jóhiszemű átvevőtől is, mivel "quasi res mea ad te sine causa pervenerit". Ugyanőtle a D. 12, 7, 4-ben pedig azt olvassuk, hogy "nihil refert, utrumve ab initio sine causa quid datum sit, an causa propter quam datum sit secuta non sit".

Persze e négy eset egyikére sem áll az, hogy a juttatás "sine causa" ment volna végbe.

A juttatás, a datio ui. soha sem történhet "sine causa". Dationál azonban a kauza követelményt kielégíti, ha a felek egyetértének abban az ügyletben, melyen az átadás alapul, még ha maga az ügylet a valóságban nem is létezik. Ezért a jogcímbe való egyetértés már önmagában kauzája a datio-nak /causa dandi/^{160/}.

A juttatások többségénél természetesen a kauzaként szereplő ügylet érvényes, amikor is az ami "datum est", nem követelhető vissza.

Itteni - kivétel nélkül interpolált^{161/} - szövegeink ezek szerint átruházó kauzaként elismert érvényes ügyletre, pontosabban ennek hiányára gondolnak, amidőn arról szólnak, hogy valami "sine causa" jutott a gazdagodó vagyonába. Erdemben igazuk is van, s a félreérthetőség elkerülhető lenne, ha az interpolátorok tartották volna magukat a klasszikus kori jogászok világos terminológiájához: a causa vera és a causa putativa /dandi/ éles megkülönböztetéséhez.

E distinkció megtételének elmulasztása tévesztette meg Pflübert is, amidőn azt mondja, hogy a bizánci jogtudományban a causa condicendi nem más mint az az ok, mely a felperest a tulajdonátruházásra indította, vagyis maga a causa dandi^{162/}. Helyesen azt kellett volna mondania, hogy a "causa vera dandi" hiánya a kondikció jogalapja.

4. Szövegeink túlnyomó része azonban - feltéve persze, hogy egyáltalán ad indokolást, - arra alapítja a gazdagodás kiadására menő igényt, hogy ezt a gazdagodó "jogalap nélkül" tartja magánál, "sine causa retinet".

Igy Julianusnál a vételi szerződés utólagos megszüntetése esetében a szerződéskötéskor foglalként adott gyűrű "condici poterit, quia iam sine causa apud venditorem est" /D. 19,1,11,6/. Ugyancsak nála olvassuk, hogy ha a vagyonát collatio-ra bocsátó emancipatus magát meggondolja és mégsem kér bonorum possessiot, az örököstársnak átadott pénzt condictio útján igényelheti, "omissa enim bonorum possessione incipit pecunia sine causa esse apud heredem" /D. 37,6,3,5/. Ide is tartozik az előbb már látott Gaius-szöveg, mely szerint a gazdagodás kiadásának indoka az,

hogy "id aut sine causa aut ex iniusta causa retineri intellegitur" /D.24,1,6/. Papiniánusnál pedig szinte általános elvként van kimondva: "quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit" /D. 12,6,66/.

Ugy véljük, Papinianus alapjában véve helyesen jelöli meg azt a közös sajátosságot, mely a gazdagodás kiadására menő kondikciók mindegyik esetében megtekinthető. A gazdagodási igénynél ui. mindenkor arról van szó, hogy valamely érték nem maradhat meg véglegesen a gazdagodó vagyonában, még ha a jog segítségével - jogügylet, tulajdonátruházás révén - jutott is ehhez.

Ezek szerint a repetitiot a "sine causa retinere"-vel indokló forrásaink "causa retinendi"-n egy érvénytelen juttató ügyletet, érvénytelen "causa dandi"-t értenek.

Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy a kondikciók közös jogalapjának a "causa retinendi"-ben való megjelölése erősen formalista jellegű, a tartalmi jegyekről vajmi keveset árul el. Szükségszerűen van ez így, figyelemmel a konkrét repetíciós igények tényállások előfeltételeinek rendkívüli változatosságára. Erre figyelemmel egyik-másik kutató arra a következtetésre jut, hogy legjobb, ha a kondikciók jogalapjára vonatkozó forrás utalásokat teljesen figyelmen kívül hagyjuk és csupán arra szorítkozunk, hogy a gazdagodás visszatérítési igények eseteiben hozott praktikus döntések konkrét előfeltételeit vonjuk vizsgálódásaink körébe^{163/}.

E felfogásnak annyiban kétségtelenül igaza van, hogy a kutatásnak a kondikciók konkrét alkalmazási eseteiből kell kiindulnia, ha a "condictione sine causa" intézményét rekonstruálni akarja. A konkrét döntésekben mutatkozik meg ui., hogy a szóbanforgó elvnek mi a tételesjogi tartalma. Másfelől azonban a kazuisztikában sem szabad elvesznünk^{164/}, hanem keresnünk kell

azokat az általánosabb elveket, melyeket a jogászok az eseti döntésekből vontak le, s amelyek egyszersmind vissza is hatottak a későbbi döntésekre.

Többen észlelték már azt a jelenséget, hogy a klasszikus kor jogászaik viszonylag mily ritkán indokolják meg döntéseiket. Ez érthető is, hiszen az ő feladatuk merőben gyakorlati: responsaikkal segíteni a feleket, a bírót, a magisztrátust, egy szóval az igazságszolgáltatást. Mindazonáltal azt tapasztaljuk, hogy náluk sem hiányzott teljesen az arra való törekvés, hogy eseti döntéseiket magasabb elvekre is visszavezessék^{165/}. Ez a magasabb rendező elv kezdetben a jogellenesség gondolata volt, melyet idővel a kontraktuális nézőpont szorít háttérbe, mely egyuttal kifejezi azt a folyamatot is, hogy a kondíciók alkalmazási területe egyre inkább az árukapcsolatokban beállott rendellenességek felszámolása.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy a gazdagodási igények közös jogalapjának a klasszikus kor végi uralkodó felfogás a "iusta causa retinendi" hiányát tekinti.^{166/}

5. Számos forrásszöveg azonban - úgy tűnik - nem elégszik meg ezzel a gyakorlati jogászra jellemző józan, de egyuttal kissé pozitivistá izü indokolással, hanem a gazdagodási igény indokaként lényegében jogetikai jellegü posztulátumot hoz elő, amidön a repetitiót az aequitas-ra, a ius naturale-ra, vagy éppen a ius gentium-ra vezeti vissza.

Rf. Levy Balen
D. 23,3,50. Afr. ...illud ex bona fide est et negotio contracto convenit, ut fundus...condicatur.

94. D. 12,6,15 pr. Paul. (Indebiti condictio soluti naturalis est) et ideo etiam quod rei solutae accessit, venit in conditionem.

D. 12,6,64. Tryph. ...ita debiti vel non debiti ratio in

Pomponijus, lib. Sily. l. 1.

condictione naturaliter intellegenda est.

D. 12,6,14. Pomp. ... et locupletior factus est; nam hoc natura aequum est, neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem.

D. 50,17,206. Pomp. Jure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiozem. *Pap. W. 167.*

D. 12,6,47. Celsus. ...sin autem fideiussor suo nomine solverit quod non debebat, ipsum...repetere posse, quoniam indebitam iure gentium pecuniam solvit. *Pf. 168.*

D. 25,2,25. Marc. ...ipsas res maritus condicere potest; nam iure gentium condici puto... *Pap. W. 167.*

D. 12,4,3,7. Ulp. sed ipse Celsus naturali aequitate motus putat repeti posse. *Pap. W. 167.*

Ezek és az ezekhez hasonló szövegek alapján Pernice arra a következtetésre jut, hogy a római juristák a repetitio jogát a "condictiones" valamennyi esetében az objektív bona fidesből és az általános méltányosságból vezették le.^{167/} Dawson hasonlóképpen úgy látja, hogy a klasszikus jogbeli kondikciós igény főleg a jogalap nélküli gazdagodás gondolatán és az ezzel összefüggő erkölcsi eszméken /moral ideas/ alapul^{168/}.

Kétségtelen tény azonban, hogy a szóbanforgó szövegek túlnyomó része interpolált, ezekből tehát a klasszikus kor jogi nézeteire következtetés nem vonható^{169/}. Legnyomósabb érvként fel fogásuk ellenében az hozható fel, hogy a condictiones stricti iuris jellege az aequitas-szal, civiljogi eredete pedig a ius gentiummal nem egyeztethető össze. Tételüknek továbbá az is ellene szól, hogy a források többségében az érvelés súlypontja nem ezeken az elveken, hanem egyéb mozzanatokon nyugszik.

Az aequitas-ra és a többi elvre történt utalás az esetek túlnyomó többségében jusztiniánuszi eredetű. A klasszikus jog

formuláris kötöttségének megszűntével, a különböző eredetű jogrétegek közti határok elenyészésével ők már akadálytalanul folyamodhatnak az elvi indokolás e kényelmes lehetőségeihez. Mondhatnánk, számukra kapóra jönnek, hogy segítségükkel az összefüggéseikből kiszakított, megsemmisített klasszikus szövegeket érthetővé tegyék.

Mindamellett nem valószínűtlen, hogy itt-ott maguk a klasszikus kori jogászok is hivatkoznak a méltányosságra. Elsősorban talán a Pomponius-fragmentum magva látszik klasszikus eredetűnek, tekintve hogy a benne foglalt elv két csatornán keresztül került a kodifikációba, lévén a D. 50,17,206 az Edictum-tömegből, a D. 12,6,14 pedig a Sabinus-tömegből való^{170/}. Nem szabad ui. megfeledkeznünk arról, hogy az arisztoteleszi jogfilozófia "kiegyenlítő igazságosság"-fogalmával /Eth. Nicom. V.2./ - melynek az "aequitas" a római megfelelője - a sztoikus filozófia közvetítésével a római juristák már viszonylag korán megismerkedtek és ennek az ismerete már Cicero kora óta része a jogi pályára készülő fiatalember filozófiai felkészültségének^{171/}.

Ezért teljesen érthető, ha konkrét döntéseiben a gyakorlati jogász alkalomadtán a bölcséleti elvekre is hivatkozik. A méltányosságra történő utalás azonban A.Simonius találó kifejezésével élve nem több afféle "color aequitatis"-nál^{172/}. Az ilyen hivatkozások náluk inkább csak arra szolgálnak, hogy döntésük, melyben célszerűségi okokból gazdagodási igényt adnak, meggyőzőbb legyen, hogy a jogi döntést egy mindenki által acceptált - bár senki által sem megértett - frázissal elfogadhatóbbá tegyék, felmentve magukat a részletes és többnyire bonyolult indokolás kötelezettsége alól^{173/}.

A jusztiniánuszi jogban ilyen hivatkozásokra kétségtelenül még több lehetőség nyílt. Az esetek egy részében az aequitasra, stb. hivatkozásról teljes bizonyossággal kimutatható, hogy in-

terpoláltak, másokról pedig ezt legalább is gyanítani lehet.

Az előbb mondottak figyelembe vételével mindenesetre megállapítható, hogy az aequitas a klasszikus kori jogászok gondolatvilágában nem lehetett a kondíciós igények végső igazoló alapja.

IV. rész.

A jogalap nélküli gazdagodásból létrejött kötelem tartalma és a gazdagodó felelőssége.

1. A mult század pandektajogtudományában uralkodóvá lett az a felfogás, hogy a tartozatlan fizetés esetében - függetlenül attól, hogy tárgya species-e avagy *genius*, ideértve a pénzt is - a *condictio* mindig csupán annak a kiadására megy, ami a tartozatlanul kapott dologból a perindításkor még megmaradt.

Ennek a nézetnek a gyökerei még az előző századok jogtudományára nyulnak vissza.

Igy már Voet/ius/ annak a véleményének adott kifejezést, hogy túlzottan kemény dolog volna, ha azt, aki a jóhiszeműen átvett tartozatlan pénzt saját veszélyére kölcsönbe kiadta, arra köteleznénk, hogy a kapott kamatot is kiadja a felperesnek. Ez utóbbi ui. a közbeeső időben nem viselte a tőke elvesztésének kockázatát. Méltányos tehát, hogy alperes, akire a közbeeső időben a "*periculum fortis*" esik, kockázata jutalmaként a beszedett kamatokat is megtarthassa^{1/}.

Duarenus-nál pedig azt olvassuk, hogy a *condictio indebiti* csupán annyiban megalapozott, amennyiben az alperes a kapott *indebitum*-mal még gazdagodottnak, ha úgy tetszik gazdagabbnak tekinthető. "*Sed hic notandum est - írja - quod est observatione dignum, eum, a quo condicitur indebitum eatenus damnari, quatenus sit factus locupletior. Nam si appareat, eum nihilo magis locupletiozem factum esse ex eo quod solutum est, non condicitur ei solutum, licet indebitum solutum sit per errorem*"^{2/}.

A pandektajogtudomány szellemi előfutára Hugo Donellus is. Donellus úgy vélekedik, hogy az, aki helyettesíthető dolgot kapott tartozatlanul, éppúgy viseli a veszélyt, mint a kölcsönadós. Azonban

ha az indebitum átvevője "quasi ex mutui datione" van is kötelezve, egy vonatkozásban mégis igen lényeges különbség mutatkozik meg az obligatio ex mutuo és az obligatio ex solutione indebiti között. Ezt a különbséget Donellus abban látja meg, hogy utóbbi csak annyiban jön létre, amennyiben az átvevő az indebitum révén gazdagabbá vált. Ezzel szemben kölcsön esetében a kontraktus mindenkor a teljes kölcsönösszetre létesül és erre marad is fenn, mégha adós a kölcsönből nem is huzott hasznot^{3/}.

E három szellemi előfutár nyomában a mult század elején Christian Friedrich Glück, a Corpus Iuris monumentalis kommentárjának megalapítója, adta az indítékot a pandektajogtudomány gazdagodási felelősség elméletének kialakulásához, művének 1811-ben megjelent 13 kötetében. Itt ui. a kamatkérdés kapcsán, bár csak futólag érintve a problémát, ezt írja: "Die condictio indebiti geht auf Wiedererstattung desjenigen, was der Beklagte indebite empfangen hat, so weit er dadurch bereichert ist"^{4/}.

A század első felében ez a felfogás ugyszólván megdönthetetlen dogmává vált. Mindazonáltal nem maradtak el az uralkodó nézet ellenfelei sem. Így mindenekelőtt Erxleben^{5/}, majd Witte^{6/} tagadták, hogy a condictio "természetéből" következne, hogy ez a kereset elvileg csupán a meglévő gazdagodásra mehet.

A pandektajogtudomány egész korszakán végighúzó vita kereteit ez a két egymással szöges ellentétben álló nézet határozza meg. Hamarosan jelentkeznek azonban a közvetítési kísérletek is, mindenek előtt Brinz, Mandry és Pfersche részéről.

Brinz például azt a nézetet vallja, hogy a gazdagodási kereset csupán tartozatlan pénzfizetéseknél irányul nyomban "tantundem"-re, míg a "res fungibiles" esetében elsősorban a kapott egyedekre, s csak ezek elfogyasztása esetén a genus megfelelő mennyiségére^{7/}.

Brinzzel ellentétben Mandry a gazdagodási kötelem szempontjából teljesen azonosnak veszi a pénzt a res fungibilis-sel és arra az álláspontra helyezkedik, hogy a repetitio tárgya consumptio esetében a tartozatlan dolog elfogyasztáskori értéke, mivel a consumptioval a dolog kiadására menő igény pénzköveteléssé /Wertanspruch/ alakul át, mely most már mindennemű változással szemben érzéketlen. A kondikciós kötelembeli adós szempontjából tehát a lehetetlenülés s ezzel a kötelem alóli szabaddulás eshetősége csupán addig áll fenn, míg a tartozatlan dolog nála "in natura" van meg^{8/}.

Egyébként figyelemre méltó jelenség, hogy Mandry a vele szembenálló uralkodó nézetet, melynek a kissé körülményes, bár találó "Lehre von der fortdauernden Bereicherung als der Grundlage und dem Massstabe der durch die Conditionen zu verfolgenden Restitutionsverbindlichkeit" megjelölést adja, már mint "althergebrachtes Dogma"-t említi^{9/}.

Végül Pfersche^{10/} alapján osztja ugyan az uralkodó felfogást, s ennek megfelelően a gazdagodás kiadására irányuló igény kereteit szerinte is a keresetindításkor még mutatkozó gazdagodás mértéke határozza meg, mégis megkülönbözteti a gazdagodás felmérésének egy enyhébb és egy szigorubb módját s így végeredményben közeledik Brinz és Mandry nézetéhez.

E disszonáns hangok ellenére a pandektajogtudomány gazdagodási elmélete maradt az uralkodó s főleg Windscheid nagy tekintélynek örvendő Pandektái hatása alatt - bár a kodifikációs előmunkálatok során az ellentétes felfogásnak is akadtak szószólói^{11/} - ezt a felfogást tette magáévá az 1900. január 1-én életbelépett Bürgerliches Gesetzbuch is:

318.§. /3/. Die Verpflichtung zur Herausgabe oder zum Ersatze des Wertes ist ausgeschlossen, soweit der Empfänger

nicht mehr bereichert ist".

2. A római jog kutatásában a múlt század utolsó harmadában uralomra jutott új történeti irányzat a szemlélet megváltozását eredményezte a kondikciók jogával való foglalkozásban is.

A modern romanistika ugyanis azt tekinti fő feladatának, hogy a "condictiones sine causa" juszthinianuszi forrásaiból kiindulva az itt különösen mélyrehatóan gyanított interpolációkat felderítse és ennek alapján a kondikciók általa értékesebbnek tartott klasszikus jogát rekonstruálja^{12/}.

Meg kell állapítanunk, hogy az interpoláció kutatása ezen a területen is új, gyakran meglepő eredményeket hozott, melyek értékét alapvetően nem rontja le, ha az új irányzat sem volt ment bizonyos túlzásoktól.

Ezek az eredmények elsősorban Alfred Pernice nevéhez fűződnek, aki korszakalkotó munkájában^{13/} nemcsak az előző történeti igényű vizsgálódások eredményeit foglalta össze, hanem lerakta a további kutatások alapjait is. Pernice hívta fel a figyelmet arra, hogy ha a klasszikus korbeli gazdagodási kötelmekről helyes képet akarunk nyerni, úgy a kérdés perjogi vonatkozásait kell előtérbe állítanunk, hiszen a klasszikus jog legszembeesőbb jellegzetessége az anyagi jog intézményeinek igen erőteljes processzuális meghatározottsága^{14/}.

Az újabb kutatók Pernice tanácsát megfogadva abból indulnak ki, hogy mivel a *condictio* klasszikus performulája nem adott arra lehetőséget, hogy a pertárgy a *litis contestatio* idejében még meglévő gazdagodásban legyen megállapítható, továbbá mivel a "*plutis petitio*" ismert klasszikuskori szabálya *certum* tárgyú kereseteknél nem tette lehetővé, hogy a felperes maga korlátozza keresetét arra a gazdagodásra, mely a juttatásból nála a *litis contestatio* idején még megmaradt, arra a következtetésre jutnak, hogy a klasszikus jogban a *litis contestatio* idején még meglévő

gazdagodással való felelősség teljesen ismeretlen is volt.

Másfelől viszont a jusztiniánuszi jog vonatkozásában abból, hogy itt ezek a kötöttségek elesnek és így a gazdagodó felelőségének a meglévő gazdagodásra való korlátozása immáron lehetőségessé vált, továbbá mivel számos forrásszövegben a gazdagodónak vitathatatlanul ilyen korlátozott felelősségéről van szó, azt a következtetést vonják le, hogy a jusztiniánuszi jog a gazdagodó felelősségét annak minden esetében a meglévő gazdagodásra korlátozta.

Ebben meggyőződésük kialakulásában szerepet játszott az a körülmény is, hogy a szövegek egy része magát a jogalap nélküli gazdagodási igényt - miként az előzőkben láttuk - az "aequitas"-ra, az "aequum et bonum"-ra, a "naturalis ratio"-ra vezeti vissza. Mivel pedig a pandekta-jogtudomány a gazdagodói felelőségnek a meglévő gazdagodásra való korlátozását éppen a "hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiores" paradigmából vezette le, kézenfekvőnek látszott a feltevés, hogy a jusztiniánuszi jog általános elvi álláspontja az volt, hogy a gazdagodó csupán a meglévő gazdagodásért felel.

Vagyis a gazdagodói felelősség római tanának kutatói a pandektisztikától átveszik azt a téves koncepciót, hogy a conditionak az aequitasra alapításából következnek egyszersmind a gazdagodói felelősségnek a meglévő gazdagodásra korlátozása is. S minthogy az aequitas-nak a kondikciók területére való bevitelét a bizánci jogtudomány művének tekintik, ebből az a nagyon elfogadhatónak tűnő elgondolás adódik, hogy a klasszikus és a jusztiniánuszi jog a gazdagodói felelősség kérdésében homlokegyenest ellenkező álláspontot foglal el: hogy ti. amíg a klasszikus jog elvileg nem ismeri a gazdagodói felelősség korlátozását, addig

a jusztiniánuszi jog elvként csak ezt ismeri.

A kérdés konkrét vizsgálata során látni fogjuk, hogy ez az elvi ellentétbe állítás egyáltalán nem jogosult.

I.

A stricti iuris kötelem általában.

1. A birói iudicium korlátai és ezek kihatása a kötelem tartalmára.

Mint már az I. részben láttuk, a prétor két formula-min-tát hirdetett meg a "si certum petetur" esetére; az egyiket a "certa pecunia", a másikat egyéb "certa res" tárgyú igények ér-vényesítésére.

E formulák szövegéből kitűnőleg a prétori utasításnak megfelelően a bíró mindenekelőtt azt köteles vizsgálni, hogy a ius civile szerint alperes tartozik-e egy fix pénzösszeget vagy valamely más dolgot felperes tulajdonába adni /dare oportere/. Ha a vizsgálat eredményeképpen az derülne ki, hogy ilyen tarto-zás nem áll fenn /si non paret...dare oportere/, akkor a bíró elutasító ítéletet hoz.

Mire történik azonban a marasztalás, ha a bíró megállapít-ja a tartozás fennforgását?

A fix pénzösszeg /certa pecunia/ követelése esetén a bíró egyszerűen az intentioban megjelölt összegre fog marasztalni /Gai 4.49-50/. Az esetben viszont, ha a követelés tárgya nem pénz, hanem más dolog - pl. Stichus rabszolga - akkor a bírónak a per-tárgyat pénzben kell felbecsülnie és alperest erre a birói becsértékre kell marasztalnia /D. 13,3,3 Ulp./, mivel a formulá-ris perben a condemnatio mindig pénzre szól. Ez a becsérték /litis aestimatio/ nem más mint a verum rei pretium, azaz a dolog piaci ára. Erre a követelményre figyelemmel a prétor a condictio certae rei formulájába a "quanti ea res est"toldatot vette fel. Ezzel lesz a bíró feljogosítva a becslés foganosítására^{15/}.

A *condictio* tehát minden esetben "*strictum iudicium*"-hoz vezet, melynek alapvető sajátosságát Cicero emeli ki a *Rosciana*-ban:

Cicero pro Rosc. 4.10: Pecunia tibi debebatur certa, quae nunc petitia per indicem: hic tui si amplius HS nummo petisti, quam tibi debitam est, causam perdidisti: propterea quod aliud est iudicium, aliud arbitrium. Iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae. Ad iudicium hoc modo venimus, ut totam litem aut obtineamus aut amittamus: ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil neque tantum, quantum postulavimus, consequamur.

Cicero tehát a *iudicium* alapvető ismérveként azt emeli ki, hogy felperes vagy az egész követelését megnyeri vagy az egészet elveszti. A *condictio certae rei* vonatkozásában ez azt jelenti, hogy az *aestimatio* való felhatalmazottság sem teszi lehetővé, hogy a *iudex* a felperes követelését felemelje vagy leszállítsa. Igaz ugyan, hogy Cicero csak a *condictio certae pecuniae*t tartja szem előtt, melyről Gaius is kifejezetten állítja, hogy *condemnatio*ja certa /Gai 4,49-50/, azonban a *iudicium* és *arbitrium* szembeállítására már általános értelemben történik, úgyhogy a mondottak a *condictio certae rei*-re is állanak.

Ezt alátámasztja a Senecatól vett alábbi szöveg is: de beneficiis III.7.5: melior videtur condicio causae bonae, si ad *iudicem* quam si ad *arbitrum* mittitur, quia illum formula includit et certos, quos non excedat, terminos ponit, huius libera et nullis adstricta vinculis religio et detrahare aliquid potest et adicere...

Az *arbitrum*ról tehát Seneca azt mondja, hogy itt a bírósági felperesi igényt felemelheti és le is szállíthatja, szemben a *iudicium*mal. Ebből következik, hogy erre *iudicium* esetén nincs feljogosítva, itt tehát csupán az *intentio*ban megnevezett

pertárgyra vagy annak pénzértékére marasztalhat.

A iudex ítélkező hatalmát a strictum iudiciumban ezek szerint szűk korlátok közé szorítja a *condictio ediktumbeli* formulája: a bíró feladata csupán annak megállapítása, hogy a követelés fennáll-e vagy sem, illetőleg nem pénz tárgyú követelésnél a pertárgy pénzértékének meghatározása.

A *condemnatio*ban csak egy esetben szerepelhet az *intentio*-belinél magasabb érték, ha t.i. a *litis contestatio* után beállott értéknövekedés *causae rei*-ként jön figyelembe^{16/}.

2. A kötelemszegés kérdése stricti iuris kötelmeknél.

1. A kötelemszegés következményeit illetően alapvetően a szerint kell különböztetnünk, hogy a *stricti iuris* kötelmennek fajlagos dolog-e a tárgya avagy egy *certa species*.

Ha a *stricti iuris* kötelembeli adós fajlagos dologgal /*certa pecunia v. certum genus*/ tartozik, a kötelemszegés kérdése fel sem vetődhet. Mind a határozott összegű pénz, mind pedig az egyéb fajlagos dolog szolgáltatása objektíve mindig lehetséges, ezért az ilyen tárgyú kötelezettség teljesítése nem tud lehetetlenülni: "*genus perire non censetur*". Másfelől viszont teljesítési késedelem esetén az a kár sem vehető figyelembe, mely a hitelezőt a késedelemből kifolyólag érte^{17/}.

2. Azoknál a szigorú jog szerinti kötelmeknél ellenben, melyeknek a tárgya egy *in specie* meghatározott dolog /*certa res*/ tulajdonjogának átruházása /*dare*/ vagy visszaruházása /*reddere*/, a formula szerkezeti adottságaiból annak kellene következnie, hogy az adós a dolog bármilyen pusztulása esetén szabadul kötelezettsége alól, hiszen az *intentio* "*dari oportere*" kitétele feltételezi, hogy a pertárgy a *litis contestatio* idején még létezik.

A "veteres" azonban olyankor, amidőn "*per debitorem stete-*

rit quominus daret"^{18/}, azaz amidőn az adós maga/faciendo/ tette lehetetlenné a szolgáltatást^{19/}, azt a fikciót alkalmazták, hogy az esetet úgy kell venni, mintha a dolog a litis contestatio idején még létezne, illetőleg az adósnál megvolna:

D. 45,1,82,1-2. Ulp. Si post moram promissoris homo decesserit, tenetur nihilo minus, proinde ac si homo viveret. /2/ Et hic moram cidetur fecisse, qui litigare maluit quam restituere /Vö. még Pauli Sent. 5.7.4/

A klasszikus kor végi jogtudósok ilyenkor arról beszélnek, hogy az "obligatio perpetuatur", "megöröködik"^{20/}, ami annyit akar jelenteni, hogy az adós "dare oportere" kötelezettsége a dolog pusztulása, a szolgáltatás más okbóli lehetetlenülése ellenére fennmarad.

A "perpetuatio obligationis" gondolatának a felmerülése sem jelenti azonban, hogy most már a stricti iuris kötelem megszegésének minden esete szankcionálva lett. A perpetuatio ugyanis a kötelemszegésnek mindössze két esetére alkalmazható: a/ ha a szolgáltatás teljesítése az adós facere-je következtében objektive vált lehetetlenné, b/ ha a lehetetlenülés a késedelem ideje alatt következett be, mégha ez az adósnak nem is róható fel.

A perpetuatio következménye az adós elmarasztalása a dolog értékében /verum rei pretium/, kártérítés azonban nem jöhet szóba. Másfelől viszont az adós akkor sem kerülheti el a marasztalást, ha időben történt teljesítés esetén a dolog a hitelezőnél is elpusztult volna. Így Ulpianus olyankor, amidőn a hagyományozott ház a kiadással késlekedő örökösnél földcsuszamlás folytán összedől, a ház értékében marasztalja el az örököst, "mivel a hagyományos, ha időben kapja meg, el is adhatta volna" D. 30, 47,5./

3. Hibás teljesítés esetén Labeo a hitelezőt - pl. ha a promissor a tartozott ingatlant szolgálommal terheli meg, a rajta lévő épületeket lebontja, vagy a fákat kivágja - még *actio de dolo* indítására utasítja /D. 4,3,7,3. Ulp./. Julianus viszont ugyanezre az esetre szólóan már megadja a megfelelő *dare-keresetet*, pl. ha az örökös a hagyományozott rabszolgát megnyomorítva adja ki /D. 30,84,4, és D. 46,3,33,1./.

Labeo és Julianus felfogása között elvi különbség van. Előbbi szerint ui. a hibás teljesítést eszközölő adós szabadul, utóbbi szerint viszont benne marad a kötelemben.

4. A *stricti iuris* kötelem tartalma és az adós felelőssége a perszakban további változáson ment át a *litis contestatio* következtében. D.

D. 30,91,7. Julianus: Cum homo ex testamento petitus est, causa eius temporis, quo lis contestabatur, repraesentari debet actori et, sicut partus ancillarum, sicut fructus fundorum interim percepti in hoc iudicium deducuntur, ita quod servo legatorum vel hereditatis nomine interim obvenit praestandum est petitori.

A legatarius a neki hagyományozott rabszolga kiadását követeli az örököstől. Nemcsak ezt kell kiadnia - mondja Julianus - hanem a rabszolgának a *litis contestatio*t követően beállott értéknövekedéseit is /*causae rei*/: rabnőnél ennek gyermekét, teleknél a beszedett terményeket, rabszolgánál az erre szállt örökséget vagy hagyományt, melyek "*in hoc iudicium deducuntur*".

D. 12,1,31. pr. Paulus: Cum fundus vel homo per condictionem petitus esset, puto hoc nos iure uti, ut post iudicium acceptum causa omnis restituenda sit id est omne, quod habiturus esset actor, si *litis contestandae* tempore solutus fuisset.

Paulus szövege Julianusénál is fontosabb számunkra, mert kifejezetten a *condictio*-ra vonatkoztatva és elvi értelel mondja ki, hogy a *litis contestatio* után /azaz *post iudicium acceptum*/ szedett valamennyi gyümölcs kiadandó és hogy a bírónak a hitelezőt abba a helyzetbe kell hoznia, melyben lenne akkor, ha a teljesítés a *litis contestatio* idején végbement volna.

II.

A gazdagodó felelőssége egy "certum" átvételével végbement gazdagodás esetén.

1. A "certa pecunia"-t és a "certum genus"-t átvevő felelőssége.

1. Forrásainkban a gazdagodási kötelemnek legtöbbször egy meghatározott összegű pénz /certa pecunia/ az eredeti tárgya. Az esetek egy részében forrásaink ezt kifejezetten megmondják, máskor viszont a szövegek összefüggései utalnak pénzre. Könnyen belátható, miért van ez így. A viszonylag fejlett /egyszerű/ árutermelést folytató társadalomban - mint amilyen az ie. III. sz.-tól kezdődőleg a római is - a pénzfizetések tömegessé válnak és figyelemmel a rendeltetésellenesen juttatott pénz vindikálhatatlanságára, a fizetett érték visszakövetelésére a legcél-szerűbbnek a condictio certae pecuniae mutatkozik. Valóban már a solutio indebiti tényállásainál többnyire pénzfizetésekről volt szó, a többinél pedig a dolog természete olyan, hogy a juttatott érték pénz /datio ob rem, datio ob transactionem, donatio mortis causa, datio ob rem turpem stb./.

Fix összeggel történt jogalap nélküli gazdagodás esetén az átvettél azonos összegű pénz a repetitio tárgya. Ezt nemcsak a condictio certae pecuniae formulája bizonyítja, hanem az alábbi szövegek is::

D. 12,6,19,4. Pomp.: Si duo rei, quo decem debebant, viginti pariter solverint Celsus ait singulos quina repetituros, quia, cum decem deberent, viginti solvissent, et quod amplius ambo solverint ambo repetere possint.

Az adóstársak, akik együtt tartoznak fele-fele részben 10-el, a hitelezőnek egyenkint 10-et fizetnek. Celsus szerint fejenként 5-öt követelhetnek vissza, mivel összegükben a tar-

tozott 10 helyett 20-at fizettek.

D. 12,6,34. Jul. ...si decem dedisset heredi...quod eo nomine dederit, conditione repetet.

D. 12,6,23,4. Ulp. Si qua lex ab initio dupli vel quadrupli statuit actionem, dicendum est solutum ex falsa eius causa repeti posse.

D. 12,4,1,1. Ulp. - D. 12,4,2. Hermog.: si tibi dedero decem... et si falsum testamentum... vel inofficiosum pronuntietur... decem repetentur.

D. 12,4,3,7. Ulp.: sed si servus...iussus erat decem dare et liber esse... Celsus... putat repeti posse

D. 12,6,37. Ulp.: Servum meum insciens a te emi pecuniam - que tibi solvi: eam me a te repetiturum et eo nomine conditione mihi esse omnimodo puto, sive scisses meum esse sive ignorasses.

Mindezek a szövegek - melyek számát még tovább lehetne szaporítani^{22/} - kétséget nem tűrő bizonyossággal mondják, hogy a pénzzel gazdagodó kondikciós adós pontosan azt az összeget tartozik visszatéríteni, amit átvett^{23/}. Nincs nyoma annak, hogy a gazdagodó az átvett összegnél többet tartoznék visszaszolgáltatni s annak sem, hogy az elveszett gazdagodás visszatérítése alól mentesülne. A jogalap nélkül szerzett pénz után ugyan nem kell kamatot fizetnie, de az sem mentesíti a teljes átvett összeg megtérítése alól, ha a pénzt ellenérték nélkül vagy csekélyebb ellenérték fejében kiadta. A D. 12,6,37-ből kitűnőleg az sem jön figyelembe a pénzadós restituciós kötelezettsége szempontjából, hogy ő a gazdagodás átvételekor jóhiszemű volt.

Éppen ezért, ha a kondikciós kötelmet stricti iuris kötelelemnek nevezzük általában, akkor a fix összeggel gazdagodó

esetében joggal lehetne beszélni "strictissimi iuris obligatio"-ról.

Tárgyalt szövegeink valamennyien a jusztiniánuszi kodifikációból vannak véve. Amit tehát belőlük levontunk, az a jusztiniánuszi jog álláspontja. Minthogy azonban a *condictio certae pecuniae* formulájából ugyanez az eredmény következik, megállapíthatjuk, hogy a fix összeggel való gazdagodás megítélése tekintetében a klasszikus és a jusztiniánuszi jog nézete tökéletesen megegyezik.

2. A meghatározott mennyiségű fajlagos dologgal /certum genus, certa quantitas/ jogalap nélkül gazdagodó egyfajta középhelyet foglal el egyfelől a certa pecunia-val, másfelől a certa species-szel gazdagodó között. Az előbbivel az a sajátossága közös, hogy a restitúciós kötelezettség egyik esetben sem tud lehetetlenülni, az utóbbihoz pedig az köti, hogy olyankor, amidőn a gazdagodás visszatérítése "in natura" nem lehetséges, a gazdagodás pénzbeli egyenértékét a bírónak becsléssel kell megállapítania.

A klasszikus jog nézetét a certum genus-szal gazdagodó kötelezettségének a tartalmáról és a gazdagodásért való felelősségéről a Gaius institucióból vett, már többször idézett 3.91 alatti szöveg közvetíti számunkra, mely az *indebiti solutio*t a *mutuum*-mal állítja párhuzamba. Ugy tűnik, ez a párhuzamba állítás nem annyira a kötelemlétesítő tényekre, mint inkább a belőlük előállott kötelmekre vonatkozik. Gaius ui. az előzőekben /3.90/ a kölcsön tárgyáról értekezvén azt mondja, hogy a bort, olajat, gabonát, ezüstöt, aranyat abból a célból adjuk, hogy azok az átvevő tulajdonába kerüljenek, aki nem magukat az átvett anyagokat adja vissza, hanem "*aliae eiusdem generis*".

Ha tehát *mutuum*nál a felperes az átvettél azonos mennyi-

ségü anyagot követel vissza, úgy ez a mellett látszik szólni, hogy tartozatlan fizetésnél, sőt a jogalap nélküli gazdagodás minden esetében ezek a visszakövetelés tárgyai, nem pedig pénzbeli egyenértékük, így a formula intentio-jában is ezeknek kell szerepelniök.

A jusztiniánuszi kodifikációból egyetlen szöveg szól a témáról:

D. 12,6,65,6. Paulus. In frumentó indebito soluto et bonitas est et, si consumpsit frumentum, pretium repetet.

A szöveg kétségtelenül megcsonkított. Kérdés, hogy mostani alakját figyelembe véve összhangban áll-e Gaius véleményével, avagy talán egy új - jusztiniánuszi- gondolatot akar kifejezésre juttatni?

Lübtow úgy látja, az interpolátor összetéveszti a fajlagos kötelmet a fajlagos dolgok szolgáltatásával, mely utóbbi esetben a visszatérítés specifikus lenne. Szerinte Paulus itt ez utóbbiról beszél, s eredetileg azt fejtegette, hogy milyen különbséget jelent, ha az átvevő a búzát jóhiszeműen fogyasztotta el vagy ha rosszhiszeműen. Előbbi esetben ui. a buza értékét tartoznák megfizetni, utóbbiban pedig a tartozatlanul fizető kárát^{24/}.

Lübtow szöveg-rekonstrukciós kísérlete erőltetett, magyarázata pedig elfogadhatatlan. A D. 19,5,25-ben Marcianus ui. azt mondja, hogy a ius gentium alapján szabad úgy egyezkednünk, hogy "aliud dando...aliud reddatur". Ha pedig valamit /ti. generikus dolgot/ fizettünk tartozatlanul, "aut ipsum repeti potest, aut tantundem ex eodem genere". Ezek szerint szerződéseknél a felek egyezkedésétől függ, hogy specifikus vagy generikus visszaadást kötnek-e ki^{25/}, jogalap nélküli gazdagodásnál ellenben a restitució mindig vagylagosan eszközölhető "in natura"

vagy "in genere".

A szövegünkbeli tényállás tehát teljesen világos. A kondikciós adós a tartozatlanul kapott búzát elfogyasztotta /megörölte, elvetette, fölvetette/, így nem tudja a kapott speciéseket visszaszolgáltatni. Más búzát /tantundem/ kell adnia, de a vevő ezzel elégedetlen. A mennyiség megvolna, de minőséggel baj van: a kapott buza gyengébb minőségű az adottnál. A kondikciós adós nyilván arra hivatkozik a hitelezővel szemben, hogy ő kötelezettségének eleget tett, ugyanabból a genusból ugyanannyit szolgáltatott vissza. Paulus a hitelezőnek ad igazat, mondván, "in frumento et bonitas est", azaz a búzának is megvan a maga minősége, ti. hogy különböző minősége. Ha adós nem tud ugyanolyan minőséget szolgáltatni /mert mondjuk az ezévi termés gyenge volt/, a kapott jó buza piaci árát /verum pretium/ tartozik megfizetni^{26/}.

Paulus szövege tehát teljesen összhangban van a klasszikus-kori forrásokkal, amiből viszont következik, hogy a generikus dologgal jogalap nélkül gazdagodó restitució kötelezettségének tartalma a klasszikus és a juszthinianuszi jogban tökéletesen azonos.

2. A "certa species" átvételével gazdagodó felelőssége.

1. Az in specie meghatározott dologgal tartozó kondikciós adós kötelezettségének megítélése szempontjából az "aut tantundem" természetesen nem jöhet szóba. Ő magát az átvett dolgot /ipsam rem/ tartozik "in natura" visszaszolgáltatni.

Felperes ennek megfelelően azt a dolgot jelöli meg követelése tárgyaként, mely "ad eum pervenit" s ez van megjelölve a formula intenciójában is. A dolog értékének felbecsülése a bíró dolga s már a plus petitio veszélye miatt is kizárt, hogy a

felperes a dolog helyett közvetlenül az általa megjelölt becsértéket követelje^{27/}.

A fajlagos dologgal való jogalap nélküli gazdagodással ellentétben itt előfordulhat, hogy a gazdagodó az átvett dolgot nem tudja természetben visszaadni, mivel az időközben elpusztult, egyéb ok következtében megszűnt dolognak lenni, vagy mert a gazdagodó joghatályosan elidegenítette, egy szóval, mivel a gazdagodást elvesztette.

A gazdagodásért való felelősség problémájának a felvetése ezek szerint csupán a specifikus dologgal való gazdagodás esetében aktuális és tulajdonképpen a kérdés körüli vita is erre az esetre koncentrálódik, mégha a vita résztvevői az általános szabály felállítása körüli igyekezetükben nem is voltak mindig figyelemmel az előző pontban tárgyalt gazdagodási tényállások sajátosságaira.

Miként szó volt róla, manapság általánosnak mondható az a nézet, hogy a jusztiniánuszi jog mindegyik gazdagodó felelősségét a litis contestatio idején még meglévő gazdagodásra korlátozta volna, míg a klasszikus jogban mindegyik gazdagodó az elvesztett gazdagodásért is felelne, feltéve persze hogy "rajta múlt" a gazdagodás elvesztése.

A gazdagodás felróható elvesztésének eseteiként különösen a következők jönnek figyelembe: a gazdagodó a jogalap nélkül szerzett dolgot elpusztítja, megfongálja, a rabszolgát felszabadítja, elajándékozza vagy eladja. A gazdagodással való mindeme tényleges és jogi rendelkezések végső soron két alapesetre redukálhatók: a/ amidőn a gazdagodást elvesztő nem kap ellenszolgáltatást, b/ amidőn az elvesztett gazdagodás helyébe egy másik vagyoni érték lép. Mindkét esetnek további két variációja képzelhető el attól függően, hogy a gazdagodó jóhiszemű volt-e avagy

rosszhiszemű.

2. Az alábbi szövegek olyan tényállásokkal foglalkoznak, melyekben az elvesztett gazdagodás helyébe nem lép ellenérték.

Ami a gazdagodás véletlen okozta pusztulását illeti, ez általában a gazdagodónak a restitució kötelezettség alóli szabadulását eredményezi^{28/}. Ha azonban a gazdagodó a kiadás körül már késedelemben volt, felel a véletlen balesetért is. Minthogy a tolvajt a restitució kötelezettség szempontjából kezdettől fogva késedelemben lévőnek tekintik^{29/}, de ide tartoznak az alábbi fragmentumok:

D. 12,1,8 pr. Ulp. In re furtiva condictio ipsorum corporum competit: sed utrum tamdiu, quamdiu exstent, an vero et si desierint esse in rebus humanis? Et si quidem optulit fur, sine dubio nulla est condictio: si non optulit, durat condictio aestimationis eius; corpus enim ipsum praestari non potest.

A tolvaj nem szerez tulajdonjogot a lopott dologon, ezért tőle maga a res furtiva /ipsum corpus/ követelhető. Ha "dolo desiit possidere", úgy a felperes eskü alatti becslése alapján lesz elmarasztalva, ha pedig a lopott dolgok véletlen baleset folytán "desiderint esse in rebus humanis", a bíró által megállapított becsértéket /aestimatio/ tartozik megfizetni. A marasztalást azonban elkerüli, ha a dolgot természetesen kiadja /optulit, ti. rem/.

D. 13,1,20. Tryph. Licet fur paratus fuerit excipere conditionem et per me steterit, dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem perempta est, tamen durare conductionem veteres voluerunt, quia videtur, qui primo invito domino rem contrectaverit, semper in restituenda ea, quam nec debuit auferre, moram facere.

A tolvaj kész volt a maga részéről perbe bocsátkozni, így a felperesen múlt, hogy a per nem indult meg akkor, amidőn a dolog még létezett. Mégsem mentheti magát a felperes késlekedésével, hanem továbbra is kötelezve marad a "gazdagodás" kiadására /*durare conditionem*/ annak ellenére, hogy a dolog véletlen folytán pusztult el. Tryphoninus hivatkozik a "veteres" nézetére, hogy a tolvaj a lopástól kezdődőleg késedelemben van a visszaadás tekintetében.

A gazdagodási kötelem tartalmára vonatkozó általános elvtől eltérően alakul az "ex causa furtiva" gazdagodó kötelezettségének tartalma is. Így Paulus arról az esetről, amidőn egy ellopott /elrabolt/ rabszolgát követelnek vissza *condictio* útján, azt mondja, hogy az igény mindannak megtérítésére irányul, "*quod intersit agentis*". Ebből arra lehetne következtetni, hogy a *condictio ex causa furtiva* kártérítésre megy^{30/}. A tényállás közelebbi vizsgálata esetén azonban rájövünk, hogy a felperes "interesse"-je itt csupán a kondikció tárgyában beállott értékcsökkenést jelenti:

"*veluti si heres sit institutus et periculum subeat dominus hereditatis perdendae: quod et Julianus scribit.*

Item si mortuum hominem condicat, consecuturum ait pretium hereditatis" /D. 13,1,3/.

Az ellopott rabszolgát egy harmadik személy örökösevé nevezte. Ha az örökhagyó a rabszolga ellopása után hal el, úgy gazdája elesik a hagyatéktól, hiszen a rabszolga nem tudja az ő iussum-a alapján a hagyatékot elfogadni. A rabszolga kiadására irányuló perben az elszalasztott hagyatékot is fel kell tehát értékelni, holott ezt a tolvaj meg sem szerezte, így az a tolvajtól közvetlenül nem is lenne követelhető.

Hogy mégis belekerül az aestimatio, ez onnan van, mert

a hagyaték növelte a rabszolga értékét. A hagyaték értéke akkor is felszámítható, ha a rabszolga a tolvajnál meghal, kivéven persze azt az esetet, amidőn a rabszolga az örökhagyó előtt halálozott el.

A két szöveg alapján tehát megállapíthatjuk, hogy ha a gazdagodás véletlen baleset következtében semmisülne meg, a visszatérítési késedelemben lévő gazdagodónál, utóbbi a dolog értékét tartozik megtéríteni^{31/}.

Mi a helyzet azonban olyankor, amidőn a certa res egy késedelemben nem lévő gazdagodónál pusztul el?

D. 12,4,15 Pomp. Cum servus tuus in suspiciem furti Attio venisset, dedisti eum in quaestionem sub ea causa, ut si repertum in eo non esset, redderetur tibi: is eum tradidit praefecto vigilum quasi in facinore deprehensum: praefectus vigilum eum summo supplicio adfecit. Ages cum Attio dare eum tibi oportere, quia et ante mortem dare tibi eum oportuerit.

A lopással gyanúsított rabszolgát ura a szokásos vizsgálat lefolytatása céljából átadja /datio ob rem! Attiusnak azzal, hogy ha ártatlannak bizonyulna, neki rendben visszaadassék. Attius azonban - úgy állítva be a dolgot, mintha lopáson tettenérték volna, - a szolgát átadja a praefectus vigilumnak, aki az ily esetben kijáró büntetéssel, halállal jujtja.

A gazda Attiustól a rabszolga kiadását követeli /dare oportere/, minthogy Attius már a rabszolga halála előtt is ezzel tartozott. Mivel a rabszolga visszaadása a kondikciós adós felróható cselekménye következtében többé nem lehetséges, Attius a szolga becsértékét tartozik megfizetni.

További támpontot adnak a kérdés megválaszolásához az alábbi szövegek is, ahol a probléma a stipulációs adós vonatko-

zásaiban merül fel.

D. 45,1,91. pr. Paulus: Si servum stipulatus fuero et nulla mora intercedente decesserit; si quidem occidat eum promissor, expeditum est.

Pauli Sent. 5.7.4: Cum facto promissoris res in stipulatum deducta intercidit, perinde agi ex stipulatu potest ac si ea res exstaret; ideoque promissor aestimatione eius punitur; maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio.

Mindkét fragmentumban arról van szó, hogy a promissor megöli azt a rabszolgát, melynek szolgáltatására kötelezte magát. Továbbra is perelhető, "ac si ea res exstaret", s tartozik a rabszolga értékét /aestimatio/ megtéríteni.

A párhuzam azért jó, mert a stipulációs adós tud arról, hogy a rabszolgát köteles kiadni, helyzete ezért azonos a D. 12,4,15-beli Attiuséval, akinek szintén számolnia kellett a restitució kötelezettséggel.

Nincsen ellenben olyan szövegünk, mely határozottan megmondaná, felel-e a jóhiszemű gazdagodó olyankor, amidőn a dolgot ő maga pusztította el, tehát amidőn a gazdagodás elvesztése saját tényének a következménye.

A kérdés forrásainkban tulajdonképpen fel van vetve, de választ nem kapunk rá. Paulus a stipulációs adós felelősségének elemzése kapcsán felveti a kérdést:

D. 45,1,91,2. De illo quaeritur, an et is, qui nesciens se debere occiderit /ti. servum/, teneatur; quod Julianus putat in eo, qui cum nesciret a se petitum codicillis ut restitueret, manumisit^{32/}.

A "nesciens se debere" inkább a jogalap nélküli gazdagodás esetén praktikus mint a stipulációnál, ahol kevésbé képzelhető,

hogy adósnak tartozása fennállásáról nincsen tudomása. Sajnos, az eset éppúgy megválaszolhatatlan marad, mint a Julianus által felvetett másik probléma is, ti. hogy ha az örökös nem tudván a fiókvégrendeletben foglalt hitbizományi meghagyásról, a rabszolgát felszabadítja, ahelyett hogy a fideicommissariusnak kiadná.

E probléma megoldásához is közelebb segít azonban bennünket az a két Paulus-fragmentum, mely a jogalap nélkül visszatar-
tott rabszolga felszabadításával foglalkozik.

D. 12,6,65,8. Si servum indebitum dedi, eumque manumisis-
ti, si sciens hoc fecisti teneberis ad pretium eius, si
nesciens, non teneberis.

Tartozatlanul kapott rabszolgáját a gazda felszabadítja. Felelőssége a gazdagodás elvesztéséért aszerint alakul, hogy a felszabadítást "tudva" eszközölte-e avagy sem.

Mit jelent itt a "sciens", illetőleg "nesciens"?

Nyilván nem az indebitum átvételére vonatkozik. Ha ui. a manumissor a tartozás fenn nem állásáról tudva vette volna át a rabszolgát, akkor nem lehetne szó indebitumról, hisz ez esetben furtumot követett volna el. S mivel nem szerez a rabszolgán tulajdonjogot, a felszabadítás érvénytelen, ezért a "felszabadítottat" gazdája - bárhol is legyen - magának vindikálhatja.

Ezért csak arról lehet szó, hogy a rabszolgát "solvendi causa" jóhiszeműen átvevő - s ezzel rajta tulajdonjogot szerző - utóbb rájön, hogy indebitumot vett át, amivel persze rosszhiszeművé /mala fides superveniens/ vált. Az egyszer megszerzett tulajdonjogot azonban nem veszíti el, s a rabszolgát joghatályosan fel is szabadíthatja. De ez esetben "rajta múlik", hogy az indebitum visszaadása lehetetlenült, ezért a rabszolga értékét /pretium eius/ megfizetni tartozik. Minthogy itt eladás szóba sem jöhet, nyilvánvaló, hogy a "pretium" nem konkrét vételárat,

hanem a "piaci árat", értéket akar jelenteni.

Ha ellenben a gazdagodó utóbb sem jön rá gazdagodása jogalap nélküli voltára és a rabszolgát jóhiszeműen "nesciens" szabadítja fel, úgy nem felel a restitució lehetetlenné válásáért, hanem szabadul a gazdagodás visszatérítésének a kötelezettsége alól^{33/}.

Hasonló esetről olvasunk az alábbi szövegben is:

D. 39,6,39: Si is cui mortis causa servus donatus est, eum manumisit, tenetur condictione in pretium servi, quoniam scit posse sibi condici, si convaluerit donator.

A gazdagodó halálesetre szóló ajándékozás révén jutott a rabszolgához. Mint az előzőkben láttuk, mortis causa donationál az ajándéktárgy tulajdonjoga nyomban az átadással átszáll a megajándékozottra, az ajándékozás maga azonban csupán a donator halálával perfekuálódik. Ha utóbbi felgyógyulna, jogosult lesz az ajándéktárgyat visszakövetelni, mely ez esetben jogalap nélküli gazdagodásként van a megajándékozottnál.

Paulus ennek megfelelően condictiót ad a donatornak anélkül, hogy a D. 12,6,65,8-beli megkülönböztetést megtenné. Ellenét lenne a két szöveg között? Szó sincs róla, a szövegek közti összhang teljes. Csupán arról van szó, hogy a gazdagodó itt már a juttatás átvételekor tudja, hogy a donator felgyógyulása esetén a rabszolgát vissza kell adnia. S mivel a restitució lehetőségével számolnia kell, rosszhiszeműen jár el, ha a rabszolgát még a donator életében felszabadítja. Tehát "rajta múlik", ha a restitució lehetetlenül, amiért is tartozik a rabszolga értékét megtéríteni.

Már most, a két utóbbi szöveg alapján válaszolhatunk a nyitva maradt fentebbi kérdésre is, hogy ti. felel-e a jóhiszemű gazdagodó olyankor, amidőn a gazdagodást ő maga semmisítette

meg, pl. a rabszolgát megölte?

A D. 12,6,65,8 második tényállásáról olvasottak alapján válaszuk nem lehet kétséges: mivel a jogalap nélkül birtokolt rabszolga felszabadítása és megölése a restitució kötelezettség szempontjából egyre megy, - a gazdagodó mindkét esetben saját tényével teszi lehetetlenné a restitúciót - ha a jóhiszemű gazdagodó nem felel a felszabadításért, azt kell mondanunk, nem felel a megölésért sem. A jóhiszemű gazdagodó tehát akkor is szabadul a restitució kötelezettség alól, ha a gazdagodás elvesztését saját tényével ő maga idézte elő.

Nyilván ez a helyzet olyankor is, amidőn a restitució amiatt vált lehetetlenné, mert a jóhiszemű gazdagodó a gazdagodásról joghatályosan rendelkezett, anélkül hogy ezért ellenértéket kapott volna, pl. ha elajándékozta. Erről az esetről azonban forrásaink hallgatnak. Talán azért, mivel úgy gondolják, hogy az ellenérték fejében történt elidegenítés esetére adott válaszukban - melyről mindjárt szó lesz - a felelet implicite már benne foglaltatik.

A gazdagodásnak ellenérték nélküli elvesztése esetére nézve tehát a jusztiniánuszi jog álláspontja világos.

A kérdés az, hogy e szövegek hitelesek-e és az amit mondanak, mennyiben tér el a klasszikus jog álláspontjától?

Erre azt kell válaszolnunk, hogy a kérdésről a klasszikus és a jusztiniánuszi jog nézete azonos. A klasszikus jogban ui. a gazdagodásért való felelősség lényegében attól függ, hogy a gazdagodón múlt-e, hogy a gazdagodást nem tudja visszatéríteni: "per eum stat quominus redderetur". A "per eum stare"-t azonban nem szabad mechanikusan értelmeznünk, nem szabad úgy felfognunk, hogy amidőn adós tevással /in faciendo/ hiusítja meg a szolgáltatást, akkor mindig rajta is múlik a lehetetlenülés. Pernice

utal arra, hogy a "per eum stare" tulajdonképpen semmit sem árul el a perpetuatio obligationis megkívánt tényleges előfeltételeiről^{34/}.

Jóhiszemű gazdagodás esetében sem lehet azt mondani, hogy a dolog természetes vagy jogi "elenyészést" egyedül a gazdagodó cselekménye idézte volna elő. Ebben ui. közrejátszik a másik fél is akinek a közreműködése - a juttató ügylet - nélkül a gazdagodó egyáltalán nem is kerülhetett volna abba a helyzetbe, hogy a gazdagodást elveszítse. A gazdagodás elvesztésében ilyenkor inkább a körülmények játszanak döntő szerepet, amiért is a gazdagodónak szemrehányás nem tehető. Ezzel szemben az olyan gazdagodónál, akinek a restitúcióval számolnia kellett, fennforog a felróhatóság, ha a restitúció lehetetlenülését saját tényével idézte elő. Ha pedig a restitúcióval késedelembe van, a gazdagodás véletlen baleset okozta pusztulásáért is felel.

Helyesen értelmezve ez a klasszikus jog felfogása, mely tehát teljesen összhangban áll a juszthinianuszi jog álláspontjával.

3. Nehezen megválaszolható és erősen vitatott kérdés, hogy miképpen alakul a gazdagodó felelőssége, ha a gazdagodás tárgyát ellenérték fejében idegenítette el?

Sanfilippo úgy véli, hogy ilyenkor a gazdagodó "dare oportere" kötelezettsége továbbra is minden esetben fennmarad, ellenében a *condictio* változatlanul a dologra, illetőleg ennek pénzbeli egyenértékére /*quanti ea res est*/ megy^{35/}. Feltételezését azonban forrásokkal nem támasztja alá, de nem is teheti, mivel olyan források, melyek ezt bizonyítanák, nem léteznek.

Ulrich von Lübtow szintén azt mondja, hogy a gazdagodást visszterhesen elidegenítő ellenében az eredeti *condictio* marad, csak hogy ez a *condictio* kártérítésre megy olyankor, amidőn a

gazdagodó tudatában volt restitúciós kötelezettségének, ellenkező esetben pedig a dolog pénzbeli egyenértéke, mely azonban a kapott ellenérték fölé nem emelkedhetik^{36/}.

Lübtow nézete sem fogadható el. Olyan forrás ugyanis nincsen, amelyik azt mondaná, hogy *condictio* útján kártérítés lenne követelhető, s olyan sem, amelyik a jóhiszemű elidegenítőt az ellenszolgáltatás által maximált dologérték megfizetésére kötelezné.

A problémával a juszthinianuszi kodifikációban direkte mindössze három fragmentum foglalkozik: a D. 39, 6, 19, a D. 39, 6, 37, 1 és a D. 12, 6, 26, 12.

Az első két szöveg Julianustól való, s mindkettő a halálra szóló ajándékozással kapcsolatos.

D. 39, 6, 19. ...at si pater familias, cum mortis causa donationem accepisset, in adoptionem se dederit, res ipsa a donatore repetitur. Nec huic similis est is, qui rem, quam mortis causa acceperat, alii porro dederit; nam donator huic non rem, sed pretium eius condiceret.

D. 39, 6, 37, 1. Julianus ait: si quis servum mortis causa sibi donatum vendiderit et hoc vivo donatore fecerit, pretii conditionem donator habebit, si convaluisse et hoc donator elegerit. Alioquin et ipsum servum restituere compellitur.

A halálesetre szólóan megajándékozottak mindkét szöveg szerint még az ajándékozó életében - tehát még mielőtt a donatio perfektuálódott volna - elidegenítették az ajándéktárgyat. Eljárásuk kétségtelenül rosszhiszemű volt, hiszen tudniuk kellett, hogy a donator felgyógyulása esetén kötelesek lesznek az ajándékot jogalap nélküli gazdagodás címén visszaszolgáltatni.

Ha a dolgot a "veteres" szemszögéből nézzük, úgy kétség-

telennek látszik, hogy a visszaszolgáltatás lehetetlenné válása - mert erről van szó - a gazdagodóknak /megajándékozottaknak/ felróható okból következett be. Ezért a restitúciós kötelem "megöröködik", azaz a lehetetlenülés ellenére továbbra is tartoznak az ajándékképpen kapottat "adni" /"dare oportere"/, s ha ezt nem tudják, el fogják őket marasztalni az ajándéktárgy /a gazdagodás/ értékében /*quanti ea res est*/.

Ez a köztársaságvégi jogászok véleménye s mint láttuk, ez maradt alapjában a klasszikus jog felfogása is.

De mit mondanak maguk a szövegek?

A 37,1 a mondott esetre lényegében ugyanezt állítja: et ipsum servum restituere compellitur, azaz továbbra is tartozik a rabszolgát adni /*restituere*/, s mivel ez lehetetlenné vált, köteles ennek értékét megtéríteni.

E mellett azonban a szöveg újat is tartalmaz. Azt mondja ui. hogy az ajándékozó választása szerint "*pretii condictionem... habebit*". Mit akar jelenteni a "*condictio pretii*"? Figyelemmel arra, hogy a megajándékozott az ajándéktárgyat eladta, nyilván arról van szó, hogy az ajándékozó a kapott vételárnak megfelelő összeg megfizetését is követelheti. Ezt persze csak akkor teszi, ha a vételárat megfelelőnek tartja és nem akarja magát kitenni a bírói *aestimatio* bizonytalanságának.

A 19. fragmentumot olvasva első látásra úgy tűnik, mintha Julianus meglepedkezett volna arról, amit a 37,1-ben mondott. Itt ugyanis az ajándékozó "*non rem sed pretium eius condiceret*". Vagyis míg az előbbi szövegben a pretium a res mellett, itt e helyett áll.

Az ellentét azonban csupán látszólagos, s a talányos szavak értelmét rögtön felfogjuk, ha az egész fragmentumot elolvassuk. Julianus ui. az előzőkben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi lesz a mortis causa donatio sorsa akkor, amidőn a mega-

jándékozott örökbefogadtatja magát valakivel. Az ajándékozás természetesen nyomban hatályát veszti és a donator rei vindictio útján magát a dolgot követelheti vissza /res ipsa a donatore repetitur/. Nem így akkor, ha a megajándékozott a dolgot időközben másra ruházta át. Ez utóbbitól a dolog "in natura" nem követelhető vissza, hiszen tulajdonostól szerzett. Csak egyetlen lehetőség van: a megajándékozottat a dolog pénzbeli egyenértékére / quanti ea res est / megperelni. A pretium tehát itt a verum rei pretium, azaz a dolog piaci ára, másként értéke, melyet a conditio certae rei formulája a "quanti ea res est", a D. 39,6,37,1 pedig az "et ipsum servum restituere compellitur" szavakkal ad vissza. Tényleges eladási árról /pretium ex negotio/ itt nem lehet szó, mert az elidegenítés nyilván valami más jogcímen történhetett^{37/}.

A két fragmentum tehát nem mond ellent egymásnak, hanem egyszerűen csak arról van szó, hogy a donatio mortis causa problémáját más-más oldalról vizsgálják. Számunkra a D. 39,6,37,1-ben olvasottak mondanak valójában újat, mert megismertetnek bennünket a gazdagodó ellen fakultative indítható "condictio pretii"-vel.

Mindkét fragmentumban olyan gazdagodó idegenítette el visszterhesen a gazdagodást, akinek a visszatérítés kötelezettségével számolnia kellett. Az alábbi szövegben viszont olyan gazdagodóról olvashatunk, aki ugyanezt jóhiszeműen vitte véghez.

Hogyan állunk az ő felelősségével?

D. 12,6,26,12. Ulp. ...et interdum licet aliud prestemus, inquit /sc. Celsus/, aliud condicimus; ut puta fundum indebitum dedi et fructus condico; vel hominem indebitum, et hunc sine fraude modico distraxisti, nempe hoc solum refundere debes, quod ex pretio habes?

Celsus a szövegben azt a kérdést vizsgálja, hogy a kondíciós igény tárgya milyen változásokon mehet keresztül. Hivatkozik arra az esetre, amidőn a tartozatlanul szolgáltatott telek mellett a gyümölcsöket is igényeljük, holott ez utóbbiakat voltaképpen nem is szolgáltatottuk. Ehhez kapcsolódva felhossa azt az esetet is, amidőn a tartozatlanul szolgáltatott és jóhiszemű accipiens által elidegenített rabszolga helyett csupán azt követeljük, "quod ex pretio habes".

Ez utóbbi szavak értelmezése sok vitára adott alkalmat.

A pandektisták úgy fordították, hogy "ami a vételárból megmaradt", s eme értelmezés alapján jutottak arra a következtetésre, hogy a /juszthinianuszi/ római jog a gazdagodó felelősségét minden esetben a perindításkor még meglévő gazdagodásra korlátozta.

A pandektisták értelmezését a modern romanisták többsége is átvette s mivel ezt a klasszikus *condictio*-formulával - helyesen - összeférhetetlennek tartották, arra következtettek, hogy a szöveg interpolált, s az általuk feltételezett tartalma csupán a juszthinianuszi jog nézetét fejezi ki, de nem a klasszikus jogét^{38/}.

Véleményünk szerint a szövegben szó sincs arról, amit neki tulajdonítanak. Sem Celsus, sem Ulpianus - és tegyük hozzá, sem Juszthinianusz - nem mondja azt, hogy a gazdagodó az elidegenített gazdagodásért csupán a kapott vételár még megmaradt részével felelne^{39/}, mert ők jól tudják, nincs olyan jogalap nélkül gazdagodó, aki bevallaná, hogy a kapott vételárból a perindításkor még megvan valamelyes, tudván, hogy ez esetben a maradékot köteles lesz kiadni.

Bár a *pretium* egyaránt jelenthet értéket /*verum rei pretium*/ és vételárat /*pretium ex negotio*/, nem kétséges, hogy itt ez utóbbival állunk szemben, figyelemmel a "*modico distraxisti*" /azaz: "a rabszolgát szerény, mérsékelt áron, vagyis érték alatt

adta el"/ szavakra. A "quod ex pretio habes" szövegrész tehát a következőképpen értendő: "amit vételárképpen bírsz", "amihez a vételből kifolyólag jutottál"^{40/}. Magyarán: a felperesnek meg kell elégednie azzal a vételárral, amit a jóhiszemű elidegenítő kapott, és nem követelheti a rabszolga értékének a megtérítését.

A szövegben nincs tehát szó a gazdagodó felelősségének a megmaradt gazdagodásra való korlátozásáról, hanem csupán arról, hogy itt is "aliud prestemus, aliud condicimus": rabszolgát szolgáltatunk, vételarat igénylünk.

Ennyit a szöveg jusztiniánuszi jogbeli értelméről. Kérdés, mennyiben felel ez meg a klasszikus jog felfogásának?

Ha a "veteres" tanításával vetjük össze, azt kell mondanunk, hogy azzal homlokegyenest ellenkezik. Ők ui. jóhiszemű gazdagodó esetében a visszatérítés lehetetlenülése miatt nem alkalmazták a "perpetuatio obligationis" sémáját, minthogy ilyenkor "non per eum stat quominus redderet". A jóhiszemű gazdagodó tehát ilyenkor szabadul "reddere" kötelezettsége alól, a kapott ellenértéket viszont megtarthatja.

A "veteres" e következetes, de előttük a jogalap nélkül juttató szempontjából igazságtalannak tűnő nézetét Celsus és Julianus korrigálják. Condictiot adnak egyfelől a gazdagodóhoz jutott - nem pedig nála megmaradt - ellenértékre, másfelől a petitum terjedelmét korlátozzák is, amennyiben a felperesnek meg kell elégednie az ellenfél által kapott tényleges vételárral - bármilyen alacsony legyen is az, és nem követelheti a dolog valódi értékének, piaci árának a megtérítését.

Ujításuk - mely tehát a gazdagodó addigi felelősségének kiterjesztését, nem pedig mérséklését jelenti - feltétlenül helyeslendő, mert összhangban van a gazdagodásért való felelős-

ség klasszikuskori rendszerével: kitölti azt az ürt, mely egyfelől a gazdagodástól ellenérték nélkül eleső /ezért a felelősség alól szabaduló/ jóhiszemű gazdagodó, másfelől pedig a gazdagodást elvesztő rosszhiszemű /ezért a dolog becsértékét megfizetni tartozó/ gazdagodó felelősségi mércéje között eladdig tapasztalható volt.

A következő lépést az jelentette, amidőn az elvet a rosszhiszemű gazdagodó ellenében is alkalmazták, azzal ti., hogy az ő ellenében is lehetővé tették - fakultative - a *condictio pretii*-t olyankor, amidőn ez a felperes érdekét vagy kényelmét a dologérték követelésénél jobban szolgálta: nevezetesen ha a gazdagodó értéken felül adta el a dolgot, vagy ha nagyjából a dolog értékének megfelelő áron^{41/}.

Ezek után, ha össze akarjuk foglalni az egyedileg meghatározott dologgal gazdagodó felelősségéről mondottakat, a következőket állapíthatjuk meg:

A klasszikus jogban a certa res-szel gazdagodó felelősségének mércéjét alapvetően a veteres által megfogalmazott "*perpetuatio obligationis*". a felelősség előfeltételeit pedig a "*per eum stare quominus daret /redderet/*" elvei determinálják. Ennek megfelelően az a gazdagodó, akinek a gazdagodás visszatérítésével számolnia kellett, a dolog bírő által megbecsült értékét /*quanti ea res est*/ tartozik megfizetni, ha a gazdagodást elvesztette, akár kapott ellenértéket, akár nem.

Az a gazdagodó ellenben, akinek a visszatérítés kötelezettségével nem kellett számolnia, szabadul restitúciós kötelezettsége alól, ha a gazdagodást ellenérték fejében vagy anélkül elvesztette.

Celsus és Julianus azonban a gazdagodó ellenfelének lehetővé tette előbb azt, hogy a jóhiszemű gazdagodótól is követel-

hesse a ténylegesen kapott vételárat, majd utóbb, hogy a rossz-hiszemű gazdagodóval szemben is ezt igényelje a dolog bírói becsértéke helyett.

Ez pedig azt jelenti, hogy a certa res-szel gazdagodó felelősségének megítélése szempontjából a klasszikus és a jusztiniánuszi jog között - ha a Celsus-Julianus-féle megoldást is figyelembe vesszük - nincsen érdemi különbség. Legfeljebb az lehet vitás - de ez a vita források hiányában eldönthetetlen - hogy a vételár követelésére a klasszikus jog *condictio* adott-e avagy csupán *in factum actio*.

III.

A gazdagodási felelősségnek a meglévő gazdagodásra korlátozása a klasszikus és a juszthinianuszi jogban.

A jogalap nélküli gazdagodás problémájával foglalkozó juszthinianuszi szövegek egy szám szerint is tekintélyes részénél oly jelenséget figyelhetünk meg, mely ellene látszik mondani mindannak, amit eddig a kondikció tárgyával kapcsolatban tapasztaltunk. Ezek a források ugyanis azt mondják, hogy a gazdagodó csupán azt tartozik kiadni, ami a gazdagodásból nála a perindítás idejére még megmaradt.

A gazdagodásért való felelősségnek ezt a sajátos fajtaját forrásaink úgyszólván mindig a "quanto locupletior factus est" kifejezéssel illeti, s ennek alapján az irodalom röviden locupletior-felelősségnek nevezi, hogy megkülönböztesse attól a római jogban normálisnak tekintett gazdagodói felelősségtől, melyre némely forrásunk az "in id quod pervenit" körülírással utal s melyet ezért mi pervenit-felelősségnek szoktunk mondani^{42/}.

Feltűnő, hogy a szóbanforgó szövegek a jogalap nélküli gazdagodásnak kizárólag két esetével foglalkoznak: 1/ a házastársak közötti tilos ajándékozásból, 2/ a gyámolt által gyámi hozzájárulás nélkül kötött ügyletekből előállott, kellő jogalapot nélkülöző vagyoneltolódásokkal, illetőleg az ezek visszakövetelésére szolgáló keresetekkel.

Az irodalomban vitás, hogy az amit e szövegek mondanak, hiven tükrözi-e a klasszikus jognak a kérdésben vallott felfogását, avagy csupán a juszthinianuszi jogászok nézetét közvetítik-e, melyet ez utóbbiak a klasszikus szövegeken következetesen végigvitt interpolációk segítségével juttattak kifejezésre.

Albertario a sine tutoris auctoritate ügyködő gyámolt^{43/},
Aru pedig a megajándékozott házastárs locupletior-felelősségét^{44/}
tartja jusztiniánuszi eredetűnek. Siber Albertario nézetéhez
csatlakozik, sőt lényegében ugyanezt mondja a megajándékozott
házastárs felelősségéről is, annyit azonban mégis megenged, hogy
a "locupletiorum esse" fogalom eredete a klasszikus jogba nyúlik
vissza^{45/}.

Siber szerint ui. a locupletior-felelősség kategóriáját
a klasszikus kor jogászai valóban a házastársak közti ajándé-
kozás problémakörében fejlesztették ki, de nem a megajándékozott
házastárs elleni keresetnél, hanem a feleség hozománykiadási
követelésével szemben gyakorolható retentio propter res dona-
tas kapcsán^{46/}.

Siber szerint a klasszikus jogban a házasfelek válás esetén
az egymásnak ajándékozott dolgaikat rei vindicatio útján köve-
telhetik vissza, ha pedig ez többé nem lehetséges, condictiot
indíthatnak az ajándéktárgy teljes értékére. A férj condictióját
azonban a prétor denegálja, ha őt a feleség hozománykiadási kö-
vetelésével szemben retentio ex dote propter res donatas illette
meg. A retentio-jog gyakorlásánál azonban csak az az érték ve-
hető figyelembe, amely az ajándékozásból kifolyólag a feleség-
nél még mutatkozik. És éppen azért, hogy a nő attól az előnytől
el ne essék, melyet számára a férj retentio-jogának a korlátozása
jelentett, utasítja el a prétor a férj kondícióját.

A jusztiniánuszi jogászok voltak azután azok, akik a
retentio-jog egyidejű kiiktatásával mindkét házastársnak a meg-
lévő gazdagodásra adtak condictiot. Ezt Siber szerint annál
könnyebben megtehették, mivel ők jóhiszemű gyzdogodó esetében
a felelősséget elvi általánosságban, s nem csupán a házastársak
vonatkozásában, korlátozták a meglévő gazdagodásra.

Sibernek az a tétele azonban, hogy mindenütt, ahol a jusztiniánuszi kodifikációban egy locupletior-felelősséggel járó *condictio*val találkozunk, a klasszikus jogban csupán *retentio propter res donatas* állott volna, a forrásokkal nem bizonyítható^{47/}.

Nem fogadható el Sibernek a locupletior-felelősség bevezetésének okairól vallott felfogása sem. Azt mondja ui. hogy a nő felelősségét a kapott ajándékokért azért mérsékeltek volna, mert ily módon akarták megakadályozni, hogy a férj az adott ajándékok miatti retentiókkal kimerítse az elvált nő megélhetését biztosítani hivatott, s neki kiadandó hozományt^{48/}.

Ha valójában ez lett volna a felelősség mérséklésének az oka, akkor ez csak olyankor lenne helyénvaló, amidőn a válás nem a feleség hibájából következett be. Hiszen a vétkes nővel szemben más okból is érvényesíthetők retenciók /*propter liberum, propter mores*/, ami nem arra utal, hogy ez utóbbi hozományának kimerítését a klasszikuskori jogászok meg akarták volna akadályozni. Márpedig a feleségnek a kapott ajándékért való felelőssége akkor is mérsékelt, ha csak a feleség vétkes a válásban^{49/}.

Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a locupletior-felelősség bevezetésének okait és egyuttal eredetét is másutt kell keresnünk.

A klasszikuskori jogállapotot szem előtt tartva a két locupletior-felelősséggel járó eset között kétségtelen kapcsolatot teremt az a körülmény, hogy a pupillusoz hasonlóan a feleség is gyámság alatt áll. Ezért nem alaptalan Niederländernek az a feltételezése, hogy a locupletior-felelősség gyökereit itt kell keresnünk.^{50/}

Gaiusnál erről a következőket találjuk:

Gai. 3,107: Pupillus omne negotium recte gerit ut tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibetur,

veluti si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest; 108: Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt.

Azaz Gaiusnál - vagyis a klasszikus kor derekán - a gyámi auktoritás nélkül ügyködő pupillus és nő helyzete azonos. Az önállóan kötött ügyletből kifolyólag ugyan mindketten jogosítva lesznek, kötelezettségek azonban nem terhelik őket.

Ennek az igazságtalannak tűnő és a forgalom szempontjait kevés figyelemre méltató rendelkezésnek az indoka családjogi természetű megfontolásokban rejlik. A serdületlen személy pusztán értelmi fejletlenségénél, a nő pedig neveltetésénél, a családban betöltött szerepénél fogva járatlan a gazdasági életben és a jogi ténykedésekben. Tapasztalatlanságuk folytán veszélyeztethetik a családi vagyont, éppen ezért kapnak a vagyon kezelésére gyámot.

A családi kötelékek fellazulásával azonban előbb a nő, majd a serdületlen is tényleges személyi függetlenségre tesz szert, s módja lesz a gyám hozzájárulása nélkül kötelezettségeket felvállalni, s másoktól juttatásokat elfogadni. Őket a vállalt kötelezettségek teljesítésére nem lehet perelni, de az is méltánytalan lenne, ha az önállóan kötött ügyletekből hasznot húznának. Ezért kötelesek visszaadni az átvett juttatást, annak elvesztéséért azonban nem felelnek: csak annyit tartoznak visszatéríteni, amennyi a perindítás idején a gazdagodásból náluk még megvan, "quanto locupletior facti sunt". Ez a locupletior-felelősség tehát két egymással ütköző szükséglet - a családi vagyon védelme és a forgalom biztonsága - viszonylag méltányos összeegyeztetése.

1. A gazdagodó felelőssége a házastársak közti ajándékozás körében.

1. A D.24,1 titulusban fellelhető gazdagodási esetek zömében a feleség javára eszközölt ajándékozásokról van szó. Ezek további három csoportra oszthatók: a/ az "ajándékpénz" tulajdonképpen a közös háztartást vagy a nő tartását szolgálja, b/ a feleség saját vagyona gyarapításához férjétől kap pénzt, c/ a feleséget éppen a kapott ajándék ösztönzi valamilyen költekezésre. a/ Az alábbi szövegekben a férj az ajándékpénzt a közös háztartás céljaira vagy a feleség tartására adta:

D. 24,1,31,10 Pomp. Quae vir cibaria uxoris familiae iumentisve praestiterit, quae in usu communi erant, non condicentur; quod si familiam domesticam uxoris aut venaliciam pavit, contra puto observari debere.

A szövegben Pomponius azzal az esettel foglalkozik, amiképpen a feleség rabszolgáit és igásállatait a férj élelmezi illetéleg takarmányozza. Ha ezek közös használatban vannak, a fenntartásukra eszközölt költekezés nem számít ajándékozásnak és nincsen helye conditionnak sem, minthogy ebben az esetben a feleség nem gazdagodott. A családfenntartás ugyanis a férj kötelessége, s a feleség voltaképpen túlmegy saját kötelességein, amiképpen rabszolgái és igásállatai használatát férjének átengedi. Nem lévén gazdagodás, nincs mit visszakövetelni.

Fordított a helyzet, ha a férj által élelmezett rabszolgák a feleség kizárólagos használatára voltak fenntartva avagy az utóbbi eladásra szánja őket. A férj költekezése folytán a nő kiadásokat takarított meg, melyeket most értékben tartozik férjének megtéríteni.

D. 24,1,31,9. Pomp. Non videtur locupletior facta esse mulier, si aut in opsonio aut in unguentis aut in ciba-

riis familiae donatam sibi pecuniam impenderit.

A feleség arra kapott pénzt férjétől, hogy azon szépítőszereket /unguenta= kenőcs/, ingyencségeket /opsonium/, illetőleg a család számára élelmiszereket /cibaria/ vásároljon. Az ajándékba kapott pénz nem követelhető vissza - mondja Pomponius - minthogy ezzel a feleség nem gazdagodott.

D. 24,1,7,1. Ulp. Si maritus pecuniam uxori in unguenta dederit eaque eam pecuniam creditori suo solverit, mox ea de sua pecunia unguenta emerit, non videri locupletiozem factam Marcellus libro septimo digestorum scribit. Idemque est si lancem ob eandem causam si dederit eaque lancem retinuerit, de sua autem pecunia unguenta emerit, vindicationem cessare, quia non est locupletior, quae tantundem in re mortua impendit.

A feleség azzal a pénzzel, melyet férjétől szépítőszerekre kapott, hitelezőjét fizeti ki, majd a kenőcsöt saját pénzéből veszi meg. Ámbar a pénzt rendeltetésellenesen használta fel, ez a lényegen nem változtat, a kapott pénz nem követelhető vissza. Ugyanez a helyzet, ha a férj egy tálat adott feleségének, hogy utóbbi azt eladva a vételárból vegye meg a kenőcsöket. A feleség azonban sajnálja a tálat eladni és a szereket saját pénzéből vásárolja meg.

A két fragmentumban tárgyalt esetekben az a közös vonás, hogy a feleségnek adott pénz válás esetén sem lesz visszakövetelhető. Miért nem? Aru szerint azért, mivel itt ajándékozásról nincsen szó, vagyis a fenti esetek nem is tartoznak a donatio inter virum et uxorem körébe.^{51/} Niederländer viszont úgy látja, hogy Aru összetéveszti a gazdagodás elvesztését az ajándékozással, és szerinte az ajándék visszakövetelése azért van kizárva, mivel az ajándékozás eredményeképpen a nő vagyonában nem je-

lontkezik maradandó értéknövekedés^{52/}.

Aru felfogása látszik közelebb jární az igazsághoz. Annál a pénznél, melyet a nő abból a célból kapott, hogy belőle a család részére élelmiszert vásároljon, ajándékozás nyilvánvalóan szóba sem jöhet, hiszen annak a család ellátása, nem pedig a nő vagyonának növelése volt az igazi rendeltetése. Lényegében ez a helyzet azonban a többi esetben is. Mert ámbár sem az ingyencsék, sem a szépítésszerek nem nélkülözhetetlenek, ezek megszerzésének lehetővé tétele a férj részéről inkább tartásnak minősül, mint ajándékozásnak, ez pedig a férj kötelessége.

Ezen a véleményen vannak tulajdonképpen maguk a jogtudósok is, amidőn az adott pénz vissza nem követelhetőségét azzal indokolják, hogy a feleség "non videtur locupletior facta esse". Nem gazdagodott, mert amit kapott, az nem ajándék, hanem tartás.

b/ A feleség az általa tervezett kiadást a férjétől ajándékba kapott pénzzel eszközli.

D. 24,1,50 pr. Javolenus. Si cum mulier viginti servum emisset, in eam emptionem vir quinque venditori dedit, divortio facto omnimodo vir eam summam exigit neque ad rem pertinet, an is servus deterior sit; nam et si mortuus esset, quinque exactio ei competeret.

Az "exigeret" és az "exactio" persze interpolált. Javolenus eredetileg retentio propter res donatas-ról beszélt^{53/}.

A feleség rabszolgát vett 20-ért, a vételárból 5-öt azonban a férj fizet meg. Válás alkalmából a nő actio rei uxoriae-ja ellenében a férj az általa adott teljes összeg tekintetében gyakorolni akarja retenció-jogát, a feleség azonban arra hivatkozik, hogy a rabszolga értéke azóta csekélyebb lett, ezért szerinte a férjétől kapott teljes összeg levonása jogtalan. Javolenus szerint a férj az egész összeget követelheti volt házastár-

sától, mégha a rabszolga valóban értéktelenebb lett is, hiszen az sem változtatna a feleség visszaadási kötelezettségén, ha a rabszolga elpusztult volna. A szöveg további - nem idézett - részében Javolenus még arról is beszél, hogy az ajándékpénz visszakövetelése szempontjából lényegtelen, hogy a férj a pénzt közvetlenül felesége hitelezőjének adta-e vagy pedig feleségének, azzal, hogy ez abból adósságát kifizethesse.

Szinte szószerint ugyanezt olvashatjuk Ulpianusnál:

D. 24,1,7,7. Si uxor rem emit et maritus pretium pro ea numeravit, interdum dicendum est totum a muliere repetendum, quasi locupletior ex ea in solidum facta sit; ut puta si emit quidem rem mulier et debebat pecuniam, maritus autem a venditore eam liberavit; quid enim interest, creditori solvat an venditori?

Itt is a feleség kötött saját nevében vételi szerződést, de a teljes vételárat a férj fizette ki. A feleség a teljes összeggel gazdagodott, mivel ennek az összegnek a saját vagyonából való kifizetését takarította meg, azt tehát in solidum köteles visszaadni.

A lényeg tehát az, hogy a férjétől kapott pénzt a nő saját kötelezettsége kiegyenlítésére fordítsa. Ha ez az eset, úgy a nő a teljes összeget "in solidum" tartozik visszafizetni, mint-hogy ezzel a pénzzel gazdagodott, nem pedig azzal a dologgal, melyet a pénzből magának vásárolt.

c/ Más a helyzet, ha a feleség a pénzt nem előre meghatározott célra kapta férjétől, hanem egyszerűen ajándékképpen. Ez az eset abban különbözik az előbbitől, hogy itt a kapott ajándék ösztönzi a feleséget kiadásokra, olyanokra, melyeket különben - saját pénzéből - nem eszközölt volna.

D. 24,1,28,3. Paul. Si ex decem donatis sibi mulier servum

emerit et is quinque sit, quinque petenda esse apud Plautium placuit, quemadmodum, si mortuus est, nihil peteretur; si vero quindecim dignus sit, non plus quam decem potest peti, quoniam eatenus donator pauperior factus esset.

A feleség csak azt követőleg határozta el magát a rabszolga megvételére, hogy férjétől ajándékot kapott. Az ajándék motíválta tehát a költsékezésre. Plautius - aki az i.u. I. sz.-ban élt - a megajándékozott nő felelősségét a perinditáskor még meglévő gazdagodásra korlátozta. Ha a rabszolga meghal, semmit sem tartozik visszaadni, ha pedig értéke csökken, csupán azt az értéket köteles megtéríteni, amit ténylegesen ér. A nő ezzel az értékkel tekinthető gazdagodottnak.

Paulus az ellenkező esetre is gondol, ha ti. az ajándék-pénzen vásárolt dolog értéke időközben megnövekedett. Plautius álláspontját következetesen végig gondolva most azt várnánk, hogy a nőnek ezt az értéknövekedést is ki kell adnia, hiszen ennyivel lett gazdagabb az ajándékozásból kigolyólag. Paulus szerint azonban az időközi értéknövekedés nem jön figyelembe s ha a 10-ért vett rabszolga később 15-öt is ér, a nő csak a kapott 10-et köteles visszaadni. Mert ámbár ő 15-el gazdagodott, férje azonban csupán 10-el "szegényedett": "quoniam eatenus pauperior factus esset".

Ebben a szövegben kétségtelenül valódi gazdagodói felelősségről van szó. A gazdagodó nem azt, vagy annak értékét tartozik megtéríteni, "quod ad eum pervenit", hanem azt az értéket, ami ebből a visszakövetelés idején a gazdagodónál még mutatkozik.

E sajátos, forrásainkban mindezideig elő nem forduló felelősségi alakzatról további információkat nyerünk az i.u. I-II. század fordulóján tevékenykedő Javolenustól:

D. 24,1,50,1. Quod si mulier non emeret servum, sed ut

emeret, a viro pecuniam accepit, tum vel mortuo vel deteriore facto servo damnum ad virum pertinebit; quia quod aliter emptura non fuit, nisi pecuniam a viro accepisset, hoc consumptum ei perit qui donavit, si modo in rerum natura esse desiit; nec videtur mulier locupletior esse, quae neque a creditore suo liberata est neque id possidet quod ex pecunia viri emerat.

Javolenus elvi éllel mutat rá a nő locupletior-felelősségének az okára: a nő nem azért kapott pénzt férjétől, hogy azzal a megvett rabszolga árát kifizesse, hanem kifejezetten abból a célból kapta az ajándékot, hogy azon valamit vásároljon: "sed ut emerat, a viro pecuniam accepit". Ha nem jut váratlanul egy összeghez, a maga pénzéből nem vett volna rabszolgát" "aliter emptura non fuit, nisi pecuniam a viro accepisset". Minthogy a nőt így végeredményben a férj ajándéka ösztönözte költekezésre, az ajándékpénzen vett dolog rosszabbodásának vagy éppen pusztulásának a veszélyét is a férj kell hogy viselje: "ei perit qui donat", "damnum ad virum pertinebit"^{54/}.

Az alábbi Ulpianus-fragmentum arról az esetről szól, amikorra a feleség költekezése részben saját elhatározására, részben pedig férje kilátásba helyezett ajándékára vezethető vissza.

D. 24,1,7,4: Eleganter tractabitur, si mulier quindecim praedia emerit et maritus non totum pretium numeraverit, sed duas partes pretii, hoc est decem, uxor de suo quinque, deinde haec praedia valeant nunc decem, maritus quantum consequatur. Et magis est, ut consequi debeat duas partes decem, ut quod periit ex pretio, utrique perierit et marito et uxori.

A feleség 15-ért vásárolt telket, s a vételár 2/3-át a férj fizeti ki, 1/3-át pedig sajátjából a feleség. A telek

utóbb veszített értékéből s most mindössze 10-et ér. A házasfelek elválnak s a férj visszaköveteli a feleségnek adott ajándékot. Kérdés, mennyi jár neki?

A feleséget nyilván itt is a férj ajándékígérete indította arra, hogy egy 15-öt érő telket megvegyen akkor, amidőn saját pénzéből a vételárnak mindössze $\frac{1}{3}$ -ára futotta. Az esetet Ulpianus ez okból vonja a locupletior-felelősség körébe. Csakhogy a vétel elhatározására nem egyedül az motiválta, hogy férje ajándékot helyezett kilátásba, hanem a saját meglévő tőkéje is. Ezért méltányos, hogy az elértéktelenedés kockázatát mindketten viseljék, éspedig abban az arányban, amilyenben közrejátszottak a vételi ügylet létrejöttében. Az 5 egységnyi veszteség $\frac{2}{3}$ -a e szerint a férj, $\frac{1}{3}$ -a pedig a feleség számláját terheli.

Az eddigi c/ alatti szövegekben a férj pénzt ajándékozott nejének, az ajándékban beállott értékcsökkenés kockázatát mégis a férj viselte, minthogy az ő juttatása ösztönözte a nőt költekezésre. A kockázatnak a férjre való áthárítása persze csak úgy lehetséges, hogy a jogtudósok a visszakövetelés tárgyának nem az ajándékba adott összeget, hanem az ennek helyébe lépő ellenértéket /egy certa speciest/, a surrogatum-ot tekintik.

Ezen az úton Pomponius még tovább lépett, amidőn többszöri surrogatio figyelembevételét is lehetőnek tartja.

D. 24,1,29 pr: Si mulier ex pecunia donata emptum servum vendidisset et alium emisset, posteriorem periculo mulieris esse Fulcinus scripsit; quod non est verum, licet non ex re mariti emptus sit.

A feleség az ajándékba kapott pénzen rabszolgát vesz, majd azt eladja és helyette egy másikat vásárol, mely azonban később elhalálozik. Válaskor a férj az ajándékba adott pénzt követeli.

Fulcinius, a principátus korának elején élt jogász, még úgy vélekedik, hogy a nő az utóbbi rabszolgát már saját, nem pedig férje vagyonából szerezte /non ex re cariti emptus sit/. Pomponius viszont figyelembe veszi a második surrogatio-t is, s bár Fulcinius érvelését lényegében ő is elfogadja /licet/, elődjének ebből levont következtetését mégis tévesnek minősíti /quod non est verum/. Szerinte a második rabszolga pusztulásának a kockázata is a férjet terheli.

Jogtudósunk tehát olyankor, amidőn a feleséget a férjtől kapott ajándék indította arra, hogy kiadásokat eszközöljön, minden esetben csak a meglévő gazdagodásért tartja felelősnek, függetlenül attól, hogy az ajándékpénzen vett dolog maga vagy pedig csupán annak surrogatuma van-e meg nála.

A feleség javára eszközölt ajándékozás esetében tehát mind a pervenit - mid pedig a locupletior-felelősség előfordulhat. Ha a feleség a maga külön vagyonának kezelése körében ügködik és eközben a különböző gazdasági megfontolások alapján kezdeményezett műveleteiben kap a férjétől pénzt ajándékba, válás esetén a kapott összeget in solidum tartozik jogalap nélküli gazdagodásként visszatéríteni, éppúgy mintha hitelt vett volna igénybe.

Ha viszont az ajándékba kapott pénz elköltése nem kizárólag gazdasági számítások alapján történt, hanem éppen egy váratlan pénzösszeg kézhezvétele lett a költekezés motivuma, a juristák a feleséget nem a szóbanforgó pénzösszeggel, hanem az érte kapott dologgal tekintették gazdagodottnak s ezért a surrogatum-ért tették csupán felelőssé. Felelősségének felső határa pedig az ajándékozásból származó az az érték, mely a perindításkor az ő vagyonában még mutatkozik.

A locupletior-felelősség a pervenit-felelősség mérséklésének tűnik. Valójában azonban, éppen megfordítva, a nő felelőssé-

gének a megszigorítását jelenti a korábbi állapotához képest. Abból kell ugyanis kiindulni, hogy a principátus korában az ön-jogu serdült nő elvileg még gyámság alatt áll. Gaiusnál a 3,108-ból kitűnőleg még ez az alapeset s a lex Papia Poppea is csak a ius trium liberorum-mal rendelkező nőnek ad lehetőséget a gyámság alóli szabadulásra. Az ilyen nők száma azonban nem lehetett valami nagy, figyelemmel az alacsony népszaporulatra ebben az időben. A klasszikus korban a feleség tehát gyámi auktoritás mellett köti ügyleteit, s ezekből kifolyólag rendes felelősséggel tartozik. Ha ezek lebonyolításához férjétől kér és kap pénzt, úgy az hitel igénybevételének számít, melyet válás esetén teljes összegben /in solidum/ kell visszafizetnie. Ha viszont a férj juttatása nem a feleség konkrét ügyletével kapcsolatban, hanem merő liberalitas-ból történt, a nő ezt elfogadhatta gyámi hozzájárulás nélkül is, anélkül, hogy kezdetben köteles lett volna visszaadni. Itt a gyámi hozzájárulás sem jöhet szóba, hiszen a házastársak közti ajándékozás régtől fogva tiltott volt, ezért érvénytelen lenne az a gyámi hozzájárulás is, melyet a gyám a nő ajándékvisszatérítési kötelezettségvállalásához adhatott volna. Az az ajándék, melyet a nő szükségképpen gyámi auktoritás nélkül vesz át, ezért eredetileg válás esetén is visszakövetelhetetlen. Valószínűleg csak a klasszikus kor első századának jogászai /Plautius, Javolenus/ terhelik meg a nőt egy a rendesnél mérsékeltebb, u.n. locupletior-felelősséggel. Itt abból indulnak ki, hogy miként a nő a sine tutoris auctoritate kötött ügyletből nem károsodhatik, úgy hasznát sem húzhat belőle.

2. Olyankor, amidőn a feleség ajándékozta meg férjét, a mondottak alapján azt várhatnánk, hogy válás esetére ez utóbbi az átvett teljes értékért /in solidum/ tartozik felelősséggel, minthogy a férj mellett nem szólnak azok a szempontok, melyek

a feleség gazdagodói felelősségének mérséklését indokolták.

Ehelyett a megajándékozott férj felelősségével foglalkozó szövegünk - mindössze hét van ilyen - a házastársak között nem tesznek különbséget és a férjet is csak annyiban teszik felelőssé a kapott ajándékért, amennyiben abból gazdagodott^{55/}.

Ezek a szövegek, miként ezt a kritika kimutatta, kivétel nélkül interpoláltak^{56/}.

Az interpolátorok tendenciájáról Diocletianus alábbi rendelkezésének a szövege árulkodik.

C. 5,16,21 /a. 294/ Si proprius habitis contractibus quam acceperas mutuum pecuniam pro marito donationis causa erogasti, cum nec ad dignitatem profuerit nec locupletior sit factus, intelligis nullam tibi contra eum competere actionem.

A rescriptum a kérelmező nőt azzal utasítja el ajándék visszatérítése iránti kérelmével, hogy az sem nem "méltóság elnyerése végett" lett adva, sem a férj nem lett gazdagabb belőle.

A klasszikus jogban a férjnek "apiscendae dignitatis gratia" adott ajándék nem esik tilalom alá, azt a feleség vissza sem követelheti^{57/}. Az eredeti rescriptum ebből az okból utasította el a feleség kérelmét. Triboníanusék - a férj locupletior-felelősségének hívei - a keresetelutasítást a szokványos "nec locupletior sit factus" formulával igyekeznek érthetővé tenni. Az ily módon előállott kettős indokolás, hogy ti. "mivel sem nem méltóság elnyerése végett adta, sem a férj általa nem gazdagodott", egymás mellett meg nem állhat. Ha ugyanis méltóság elnyerése végett adta a nő az ajándékot, akkor az éppen nem visszakövetelhető, hiszen az ilyen donatio nem tiltott. Ha pedig azon az alapon lesz a nő repetitioja elutasítva, mivel a férjnél az ajándékozásból kifolyólag gazdagodás már nem mutatkozik, akkor ez

kizárja, hogy a donatio "dignitas" elnyerése végett történt volna.

A házastárs által megajándékozott férj felelősségének a mérséklése ezek szerint a jusztiniánuszi jog ujitása.

E mellett egy elvi megfontolás is szól. A klasszikus jogban — mint láttuk — csak a feleség korlátozott gazdagodói felelőssége magyarázható meg. Azzal ti. hogy a nő az ajándékozást sine tutoris auctoritate vitte végbe. A tutela mulierum intézményének a végleges kihalásával a gyámság alatt álló nő korlátozott felelősségének jogi indoka elesik, de megmarad továbbra is maga a korlátozott felelősség, melyet most már a tutela mulierum alatt nem álló feleségre is alkalmaznak, végül pedig Jusztiniánuszék a férjre is kiterjesztenek.

A házastársak közti ajándékozás körében ezek szerint a locupletior-felelősség értelme az idők folyamán megváltozott. Eredetileg a gyámság alatt álló feleség felelősségének a szigorodását jelentette, mivel bevezetése után a nő olyan esetben is felelt, ahol korábban nem: a sine tutoris auctoritate kötött ügyleteknél. A gyámság alól szabadult nő és a férj esetében ellenben a korábbi állapothoz képest a felelősség enyhülését eredményezte, mivel ez utóbbiak korábban in solidum feleltek a gazdagodásért.

A locupletior felelősségnek a tutela mulierum-ot követő fennmaradását, sőt a házastársak közti ajándékozások tekintetében általánossá tételét talán az magyarázza, hogy a jusztiniánuszi jog ezáltal akarta a donatio inter virum et uxorem tilalmának következményeit enyhíteni.

2. A sine tutoris auctoritate ügyleteket kötő pupillus gazdagodói felelőssége.

A házastársak közti ajándékozás mellett jusztiniánuszi szövegeinkben a locupletior-felelősség másik kiemelkedő esete a gyámi hozzájárulás nélkül ügyletet kötő gyámoltnak a kapott szolgáltatással való gazdagodása.

Kezdetben a jogi szabályozás itt is azonos volt, azzal, ami a sine tutoris auctoritate ügyködő nőre vonatkozott. A gyámolt nem volt köteles visszatéríteni azt a vagyoni előnyt, ami a gyámi auctoritas nélkül kötött ügyletből kifolyólag kezéhez jutott. Hasonlóképpen, ha hitelezőjétől - a gyámi hozzájárulással kötött ügyletből kifolyólag - neki járó szolgáltatást gyámja hozzájárulása nélkül vette át, ez nem ment teljesítés számba, így a hitelező tartozása alól nem szabadult, az általa fizetettet viszont a pupillustól nem követelhetette vissza^{58/}.

Ezen a fogalom érdekeit figyelmen kívül hagyó jogi rendezésen, melynek a célja az ügyleti forgalomban járatlan pupillus védelme, az első változást talán az az exceptio doli jelentette, melyet a pupillus kezéhez fizető hitelező kapott arra az esetre, ha a gyám másodszori teljesítésre is perelte volna, feltéve, hogy az első teljesítésből kifolyólag a gyámolt még gazdagodottnak tekinthető.

Figyelmen kívül hagyva a jusztiniánuszi szövegeket, erről az exceptioról Gaius institúciói is tanuskodnak.

Gai. 2,84... sed tamen, si ex ea pecunia locupletior factus sit et adhuc petat, per exceptionem doli mali summo veri potest.

A pupillus keresete ellen emelhető exceptiotól már csak egy lépés választ el attól, hogy a gyám nélkül kötött ügyletből kifolyólag a pupillusnál lévő gazdagodás is visszakövetelhető

legyen.

Ez a lépés egy olyan korban következett be, amidőn a gyámság alatt álló nő locupletior-felelőssége már elismerésre jutott. Ahhoz ui. hogy a gyámolt egyáltalán ügynködni tudjon, elengedhetetlen a gyámoltnak a gyámtól való bizonyos fokú ténybeli függetlenedése. Így mindenekelőtt az, hogy nem éljen többé gyámja házában, ez utóbbi irányítása, neveltetése alatt.

Ha figyelembe vesszük a tutela impuberumnak a Cicero kortárs Servius adta definícióját: "tutela est ... vis ac potestas in capite libero" /D. 26,1,1. pr/, - mely tehát még a gyámi intézmény hatalmi oldalát emeli ki - akkor kétségtelenül megállapítható, hogy ebben az időben a tutela alatt álló nők gyámtóli függésének fellazulása már nagyon előrehaladott stádiumban volt^{59/}.

Ezzel összhangban van az a tény is, hogy míg a feleség locupletior felelősségével már a principátus első századából való szövegekben találkozunk, addig a pupillus felelősségét tárgyaló források - egy Pomponiustól vett fragmentumot leszámítva - a principátus korának végén működött jogászoktól származnak. A pupillus és a nő felelősségének esetei között tartalmi különbségek is észlelhetők. Míg a nő locupletior felelősségéről szövegeinkben kizárólag a donatioval kapcsolatban esik szó addig a pupillus esetében az ügyletek szélesebb skálájával találkozunk. Ennek magyarázata abban van, hogy a női gyámság a jusztiniánuszi jogban már nem szerepel s nyomai csak a megajándékozott nő felelősségében maradnak meg, a nő sine tutoris auctoritate kötött ügyleteivel foglalkozó szövegek ezért logikusan kimaradnak a jusztiniánuszi törvénykönyvekből. A tutela impuberum ezzel szemben a jusztiniánuszi jogban is élő intézmény, A pupillus itt is minden kötelezettségvállalásához gyámi hozzájárulásra szorul, ezért a vonatkozó szövegeket Tribonianusék a törvénytűbe is felvették.

A viszonyos kötelem klasszikus esetével, a nyilván leggyakrabban előforduló adásvétellel kapcsolatban két szöveg is foglalkozik a pupillus felelősségével.

D. 26,8,5,1. Ulp. Pupillus vendendo sine tutoris auctoritate non obligetur; sed nec in emendo, nisi quantum locupletior factus est.

D. 19,1,13,29. Ulp. Si quis a pupillo sine tutoris auctoritate emerit, ex uno latere constat contractus; nam qui emit, obligatus est pupillo, pupillum sibi non obligat.

A gyámi hozzájárulás nélkül kötött adásvétel jogi megítélése attól függ, hogy a pupillus abban vevőként szerepel-e avagy eladóként.

Ha a pupillus eladott, akkor a szerződés "negotium claudicans". Mert ő mint eladó nem tartozik az árut szolgáltatni, a vevő viszont kötelezve lesz a vételár megfizetésére: "qui emit, obligatus est pupillo, pupillum sibi non obligat".

De a pupillus nemcsak kötelezve nincsen az árut szolgáltatni, de azt vissza is követelheti, ha önként szolgáltatva volna. A gyámi hozzájárulás nélkül kötött ügyletből ugyanis a pupillus terhére még naturalis obligatio sem keletkezik, ahogyan azt Neratius a stipulatioval kapcsolatban mondja:

D. 12,6,41: Quod pupillus sine tutoris auctoritate stipulanti promiserit solverit, repetitio est, quia nec natura debet.

Másrészt a felvett vételárat a gyámolt nem tartozik visszafizetni, a vételárral való gazdagodásért tehát nem felel^{59/}.

Ez a szigorú rendelkezés arra van hivatva, hogy megakadályozza a családi vagyon gyámi hozzájárulás nélküli elidegenítését:

"pupillus sine tutoris auctoritate nihil alienare potest",

olvassuk Gaiusnál a D. 26,8,9 pr-ban. A felvett vételárért

való felelősség kizárása jól szolgálja ezt a célt, mert mindenkit elriaszt attól, hogy a pupillustól gyámi hozzájárulás nélkül bármit is megvegyen.

Más a helyzet olyankor, amidőn a pupillus valamit vesz, anélkül azonban, hogy gyámja hozzájárulását kikérte volna. A D. 19,1,13,19. erről az esetről azt mondja, hogy a vevő pupillus sem lesz kötelezve a szerződésből "nisi in quantum locupletior factus est".

Hogyan kell értenünk ezt a megszorítást? Vételnél a családi vagyon nem forog veszélyben, amennyiben a gyámolt csupán oly mértékben lesz kötelezve mint eladó, amilyen mértékben gazdagodott, vagyis amennyiben nem kell több vételárat fizetnie az átvett dologért, mint amennyit az a valóságban ér. Ha viszont számára előnyös áron vásárolt - mert a vételár a dolog piaci áránál alacsonyabb - az eladó nem panaszkodhatik, mivel "pupillis...meliorum condicionem facere concessum est" /Gai. 2,83/.

A vételhez hasonlóan a pupillus locupletior-felelősséggel tartozik tartozatlan fizetés átvételénél is. Ez kitűnik a D. 46, 3,66-ből, ahol Pomponius a következő esetet tárgyalja: A pupillus gyámja megkérdezése nélkül utasítja adósát, hogy a neki járó összeget fizesse egy harmadiknak, az ő hitelezőjének. Ennek megtörténtével ő ugyan szabadul tartozása alól, adósa viszont vele szemben iure civili továbbra is kötelezve marad, de exceptio illeti másodszori perlés esetére.

Ha tartozása a valóságban nem állott fenn, a delegációs utasítást azonban mégis elfogadta, a delegatus helyzete súlyosabb lesz. Tartozatlan fizetés miatt nem indíthat condictiot a pupillus ellen, hiszen ez gyámi hozzájárulás nélkül restitucióra sincsen kötelezve. Nem fordulhat a delegatarius ellen sem, hiszen ez hivatkozhatik a pupillus utalványára, melyet a delega-

tus elfogadott. Condictioinak tehát nincsen helye, de utilis actio indítható a pupillus ellen annak kiadására, amivel a delegatio folytán gazdagodott: "pupillus in quantum locupletior factus est, utpote debito liberatus, utili actione tenebitur".

Gazdagodása pontosan az az összeg, mellyel ő hitelezőjének tartozott s mely tartozása alól most felszabadult. Igaz, hogy ez nem kimondottan locupletior-felelősség, mivel azt az összeget tartozik megtéríteni, "quod ad eum pervenit". De ha arra az esetre gondolunk, amidőn a pupillus nagyobb összeg kifizetésére utasította vélt adósát, mint amennyivel hitelezőjének ő valójában tartozott, itt már igazi locupletior-felelősséggel állunk szemben, hiszen a pupillus ez esetben is csak akkora összeg megfizetésére lesz köteles, amekkora adósság alól szabadult, mert ennyivel "locupletior factus est, utpote debito liberatus".

Arra vonatkozólag, hogy a pupillus locupletior-felelőssége a vétel és a tartozatlan fizetés mellett egyéb esetekben is fennállott volna, forrásaink nem szolgálnak felvilágosítással.

Mínthogy mind a megajándékozott feleség, mind pedig az ügyletek bizonyos körében a pupillus locupletior felelőssége a klasszikus jogban kétségtelenül fennállott, felmerül a kérdés, milyen formulával történt a "gazdagodás" visszakövetelése?

Ha azt az álláspontot foglaljuk el, hogy a perindításkor még meglévő gazdagodás kiadására menő igények érvényesítésére condictio szolgált, úgy ez nem lehetett a condictio certae rei, mivel ebben az esetben a felperes nem tudja pontosan megjelölni keresete tárgyát. A még meglévő gazdagodás ugyanis nem "certum", hanem "incertum". "Egy incerti condictio" azonban a klasszikus jogban elképzelhetetlen, annyira ellentmondana a condictio anyagi jogi és eljárásjogi adottságainak^{61/}. Az a formula incer-

ta mely az Edictum Perpetuumban a "si cum eo agatur qui incertum promiserit" titulusban volt található^{62/} s melynek szövegét Gaiusnál /4,136-137/ olvashatjuk, csupán a stipulatioval felvállalt incertum követelésére szolgált, jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésére azonban nem volt alkalmazható^{63/}.

Giffard éppen ezért arra gondol. hogy a condictio formulája ilyen esetben egy taxatio-t tartalmazott volna^{64/}. Forrásaikban ennek azonban nincsen nyoma^{65/}, egyébként pedig az aestimatio kérdése ezzel sem lett megoldva, mivel azt az értéket, ami a gazdagodásból a perindítás idején még megvan, a formula intentiojában a felperes képtelen megjelölni.

Niederländer szerint a visszakövetelés eszköze egy prétori kereset volt, mely minthogy a condictio mintájára /ad exemplum/ a prétor nem alakított ki actio fictitia-t, csak actio in factum lehetett^{66/}.

A kérdés megfelelő források híján ma már nem válaszolható meg. Annyit tudunk csupán megállapítani, hogy a locupletior-felelősséget már a klasszikus jog is ismerte, azonban csupán a jogalap nélküli gazdagodást előidéző tényállások egy szorosan körülhatárolt területén.

3. A bonorum possessor locupletior-felelőssége.

A bonorum possessornak a hagyatékért való felelőssége a mai kutatók között eléggé vitatott kérdés.

A jusztiniánuszi szövegeket a legtöbbször úgy értelmezik,^a hogy azok szerint a hagyaték jóhiszemű birtokosa az örökösrel szemben csupán a hereditatis petitio megindításakor nála még meglévő gazdagodásért felel^{67/}.

A Dig. 5,3 "de hereditatis petitione" titulusban foglalt szövegek a jóhiszemű bonorum possessor locupletior felelősségét

egy i.u. 129-ben, Hadrianus uralkodása idején, az ifjabb Celsus konzulsága alatt hozott szenátusi határozatra, a senatus consultum Juventianum-ra vezetik vissza.

A mai kutatók egy része hitelt ad ezeknek az utalásoknak^{68/}. Szerintük tehát a jóhiszemű hagyatéki birtokos jogi helyzete szempontjából a Hadrianus utáni klasszikus jog és a jusztiniánuszi jog között nincsen eltérés. Míg a Hadrianus előtti jogban a jó- és a rosszhiszemű bonorum possessortól egyaránt mindenkor maguk a hagyatéki dolgok voltak követelhetők, illetőleg elidegenítés esetén a vételár, addig az oratio Hadriani óta a jóhiszemű hagyatéki birtokos - de ez azután minden esetben - csupán a meglévő gazdagodásért felel.

Mások abból, hogy az oratio Hadriani ráánkmaradt szövegében vindicatio caducorumról van szó, arra következtetnek, hogy ennek rendelkezései eredetileg egyedül a kincstárra szállt hagyatékok esetében kerültek alkalmazásra, s csak Jusztiniánuszék terjesztették ki a hatályát interpolációk segítségével a magán hereditatis petitiora, ily módon ez utóbbit "juventianizálták"^{69/}.

Ez utóbbi kérdésnek elsősorban a hereditatis petitio története szempontjából van jelentősége. Bennünket itt csupán az érdekel, hogy a jóhiszemű bonorum possessor felelőssége igazi locupletior-felelősség-e, illetőleg, hogy ennek a gazdadói felelősségnek közelebbről mi a tartalma.

Ha az idevágó szövegeket közelebbről vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy ezekben a következő három tényállás valamelyikével találkozunk: a/ a bonorum possessor a hagyatéki dolgot eladta, b/ a hagyatéki követelést behajtotta, c/ a hagyatékba tartozó dolgot elhasználta.

a/ A hagyatéki dolog bonorum possessor általi eladásának követ-

kezményeivel foglalkozó forrásaink közül az alábbi, eredetileg Julianustól származó, fragmentum a SC Juventianum előtti szabályozást látszik visszaadni.

D. 5,3,20,2. Ulp. Simili modo et si fundum hereditarium distraxerit, si quidem sine causa, et ipsum fundus et fructus in hereditatis petitione venire; quod si aeris exsolvendi gratia hereditarii id fecit, non amplius venire quam pretium.

A szöveg szerint a felelősség mértéke szempontjából Julianus nem tett különbséget a jóhiszemű és a rosszhiszemű birtokos között. Lényeges csupán az, hogy a bonorum possessor célszerűen /necessarium hereditati/ járt-e el - ahogyan az adott helyzetben mindenkinek el kell járnia - avagy célszerűtlenül /sine causa, non necessarium hereditati/.

Előbbi esetben csupán a hagyatéki dologért kapott vételárat kell kiadnia: non amplius venire /in hereditatis petitionem/ quam pretium. Például, ha a telket hagyatéki adósság kifizetése végett adta el.

Utóbbi esetben viszont a hereditatis petitio továbbra is gyümölcseivel egyetemben magának a hagyatéki dolognak a kiadására megy, mintha azt a bonorum possessor el sem idegenítette volna. S minthogy a dolgot természetben nem tudja kiadni, ennek és gyümölcseinek értékében fogják elmarasztalni^{70/}.

Enyhített-e a SC. Juventianum a hagyatéki dolgot jóhiszeműen elidegenítő bonorum possessor felelősségét? Különösen megáll-e az a nézet, hogy ez most már csak a még el nem költött vételárat tartozik az örökösnek kiadni?

Azt kell válaszolnunk, hogy részben enyhítette, részben szigorította.

A D. 5,3,6 b-ben Ulpianustól a következőket olvassuk:

Item placere, a quibus hereditas petita fuisset, si adversus eos indicatum esset, pretia, quae ad rerum ex hereditate venditarum pervenissent, etsi eae ante petitam hereditatem deperissent deminutaeve fuissent, restituere debere... /12/ Haec adversus bonae fidei possessores, nam ita senatus locutus est: "eos qui se heredes existimassent".

Vagyis a szenatus vagy határozott, hogy ha a jóhiszemű birtokos elmarasztalására kerül sor, az elidegenített hagyatéki vagyontárgyakért kapott teljes összeget kell kiadni olyankor is, amidőn a bonorum possessor a kapott vételártól vagy annak egy részétől a pert megelőzően elesett.

Ez a korábbi szabályozáshoz képest enyhítést jelent, amennyiben célszerűtlen eladás esetén sem a piaci árat /értéket/, hanem csak a ténylegesen elért - és a piaci árnál esetleg alacsonyabb - vételárat kell kiadni. Másfelől azonban a felelősség szigorodását is eredményezte, hiszen az eladott dolog pusztulása esetén ezt az árat a jóhiszemű birtokos is tartozik megfizetni, holott ő korábban ilyenkor szabadult a felelősség alól.

Ezzel szemben az elidegenített hagyatéki dolgok fejében kapott vételárért való locupletior-felelősséggel találkozunk a következő két szövegben:

D. 5,3,23 pr. Ulp. Utrum autem omne pretium restituere debebit bonae fidei possessor an vero ita demum si factus sit locupletior, videndum; finge pretium acceptum vel perdidisse vel consumpsisse vel donasse, et verbum quidem pervenisse ambiguum est solumne hoc contineret, quod prima ratione fuerit, an vero et id quod durat. Et puto sequentem clausulam senatus consulti, etsi haec sit ambigua, ut ita demum competat, si factus sit locupletior.

A "finge-donasse" a "factus sit locupletior" kifejezés jusztiniánuszi magyarázó glosszája^{71/}. Interpolált kell hogy legyen az "ambiguum est - in f." szövegrész is, mivel szöges ellentétben áll azzal, amit Ulpianus a D. 5,3,20,2-ben, különösen pedig a D. 5,3,6 b-ben mondott. Interpolációról árulkodik már az is, hogy a szöveg a "pervenissse" szó jelentését a "factus sit locupletior"-ral magyarázza, ami persze Ulpianusznál nem fordulhat elő.

D. 5,3,25,1. Ulp. Item si rem distraxit et ex pretio aliam rem comparavit, veniet pretium hereditatis, non res quem in patrimonium suum convertit. Sed si res minoris valet quam comparata est, hactenus locupletior factus videbitur, quatenus res valet; quemadmodum si consumpsisset, in totum locupletior factus non videbitur.

Az első mondat vitathatatlanul klasszikus. Azt mondja ui., hogy az örökös a /jóhiszemű/ bonorum possessortól olyankor is csupán a kapott vételárat követelheti, amidőn ez a vételáron egy másik dolgot vásárolt magának, mert ez a dolog már a bonorum possessor patrimoniumába tartozik, így az örökös igényén teljesen kívül esik.

A második mondat ennek ellenére azt a kérdést veti fel, hogy miben áll a birtokos gazdagodása olyankor, amidőn a vett dolog kevesebbet ér mint az eladott? Szerinte a possessor csak a megvett - kisebb értékű dologgal - gazdagodott, csupán ezt tartozik tehát az örökösnek kiadni.

A harmadik mondat még inkább ellentétben áll az első mondatban állókkal; hogy ti. ha a birtokos a kapott vételárat elkölti, "in totum" nem gazdagodott. Ellenkezőleg: ha a pénzt el is költötte, azzal "gazdagodott", így teljes összegben kell azt az örökösnek megfizetnie.

A két utóbbi szöveg említett részei ellentétben állanak a klasszikuskori elvekkel. Tartalmukat figyelembe véve azonban egyúttal támpontot nyújtanak számunkra a jusztiniánuszi jog nézeteinek felismeréséhez is. E szerint a jusztiniánuszi jog mérsékelni igyekezett a hagyatéki dolog eladásából gazdagodó felelősségét olyankor, amidőn ez a kapott vételárat elvesztette, elköltötte vagy elajándékozta, illetőleg amidőn azért kisebb értékű dolgot vett.

A helyzet fonák volta jobban kitűnik, ha meggondoljuk, hogy a jóhiszemű gazdagodó felelőssége itt végeredményben két fokon is enyhítve lett: először a SC. Juventianum a dologérték helyett csupán a tényleg kapott eladási árra korlátozza a bonorum possessor felelősségét, most pedig ez az enyhített gazdagodói felelősség tovább mérséklődik arra az értékre, ami ebből a bonorum possessor "ökonómia-ellenes" műveletei eredményeképpen megmaradt.

A megoldás elvtelen volta szembeszökőbb lesz, ha a hagyatéki dolgot eladó felelősségével a hagyatéki követelések behajtójának a felelősségét állítjuk párhuzamba.

b/ Ezzel a problémával a következő forráshely foglalkozik:

D. 5,3,31,5. Ulp. Quod autem possessorii solutum est an restituere debeat, videamus; et si bonae fidei possessor fuit sive non, debere restituere placet, et quidem si restituerit, ut Cassius scribit et Julianus libro sexto, liberari ipso iure debitores.

A behajtott hagyatéki követeléseket mind a jóhiszemű, mind pedig a rosszhiszemű bonorum possessor teljes összegben tartozik az örökösnek kiadni. Amennyiben ez megtörtént, a hagyatéki adós szabadul tartozása alól, holott nem az örökösnek mint hitelezőnek fizetett, mondja Cassius és Julianus.

Ebből következik, hogy a bonorum possessor akkor sem

szabadul restituciós kötelezettsége alól, ha a kapott pénzt elvesztette vagy elköltötte. Megerősítést nyer tehát az a belátás, melyre a certa pecunia-val tartozó adós felelősségével kapcsolatban jutottunk.

A pénztartozás sajátos természete diktálta Ulpianusnak a megoldást a 31.5-ben. Nem lehet vitás, hogy Ulpianus válasza ugyanez lehetett a 23 pr-ban feltett kérdésre is. A hagyatéki dolgot eladó birtokos felelősségének másodszori enyhítése nem a SC. Juventianum gondolata, hanem Jusztiniánuszé.

c/ Mindazonáltal a bonorum possessor locupletior-felelőssége ismeretes a SC Juventianumban, csak hogy egy meglehetősen szűk körben. Akkor ti., ha a birtokos a hagyatéki javakat közvetlenül használta fel.

Az ide vágó eseteket Ulpianus sorolja fel:

D. 5,3,25,11. Consuluit senatus bonae fidei possessoribus, ne in totum damno adficientur, sed in id dumtaxat teneantur, in quo locupletiores facti sunt, quemcumque igitur sumptum fecerit ex hereditate, si quid dilapidaverunt perdidērunt, dum re sua se abuti putant, non praestabunt. Nec si donaverint, locupletiores facti videbuntur, quamvis ad remunerabuntur, quamvis ad remunerandum sibi aliquem naturaliter obligaverunt, plane si *arridwga* acceperunt; veluti genus quoddam hoc esset permutationis.

Ulpianus megmondja, hogy a szenatust milyen megfontolás vezérelte, amidőn a jóhiszemű bonorum possessor felelősségét a még meglévő gazdagodásra korlátozta. Nem akarta, hogy kárt szenvedjen az, aki a hagyatéki dolgot a magáénak tudva - tehát jóhiszeműen - használja fel: "ne in totum damno adficientur... quaecumque igitur sumptum fecerint ex hereditate... dum re sua se abuti putant".

A "sumptum facere ex hereditate" körébe itt olyan tényállások tartoznak, melyekben a birtokos nem kap ellenszolgáltatást: így amíg a hagyatéki dolgot sajátjaként eltékozte /dilapidare/, elvesztette /perdidere/, elajándékozta. Ami ez utóbbit illeti, itt elképzelhető, hogy a birtokos is kap - vagy inkább kapott - valamit a megajándékozottól. A birtokos azonban donatio remuneratoria esetén sincs jogilag kötelezve juttatásra, azzal nem kötelezettségét rója le - mely esetben persze "gazdagodnék" a donatioval - hanem ingyen, "liberalitas"-ból juttat. Hasonló az eset az "antidota" esetében, melyre szintén csak naturaliter van kötelezve.

Ulpianus azt mondja, hogy valami efféléről van szó /genus quoddam hoc esset/ a cserénél is. Fejlett pénzforgalom mellett ugyanis a permutatio az árucserének már atipikus, majd hogy nem "gazdaságtalan" módja. Ha a kapott cseretárgy kisebb értékű is a hagyatékból adottnál, a birtokos csupán ezt tartozik kiadni, mert ezzel gazdagodott.

A hagyatéki dolgot "közvetlenül" felhasználó felelősségének mérséklése azon a gondolaton alapszik, hogy ő olyan vagyonból kezdett költekezni, amit a magáénak tudott. Azt gondolta, most már olyat is megengedhet magának, amit saját eddigi vagyonából nem engedhetett meg: si quis re sua latius usus sit contemplatione delatae sibi hereditatis /D. 5,3,25,12./. Cselekvéseiben ezért nem mindig a gazdasági számítások vezérelték, ezért azután elidegenítéseiből egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben gazdagodott. Helyzetét a jognak méltányolnia kell, de ez a méltányolás nem mehet el addig, hogy az örökös érdekei teljesen figyelmen kívül maradjanak. Ami gazdagodáshoz mégis hozzájut, vagy ami a hagyatékból nála megmaradt, az az örökösnek kiadandó.

Ezek szerint a felelősségméréséklés oka a SC. Juventianum esetében is ugyanabban jelölendő meg mint a locupletior-felelősség egyéb eseteiben: a gazdagodó és a szegényedő fél érdekeinek a lehető legméltányosabb összeegyeztetésében.

Ez a klasszikus jog alapgondolata és lényegében ehhez tartotta magát a jusztiniánuszi jog is. Jusztiniánuszek azonban a bonorum possessor felelősségének kétszeri mérséklésével túllőttek a célon: azzal hogy a bonorum possessor érdekeit fokozottabban vették figyelembe, mint azt a klasszikus jog tette, egyuttal az örökösre nehezedeó kockázatot is - indokolatlanul - fokozták.

Összefoglalás és következtetések.

Ha ezek után át akarjuk tekinteni azokat a fejlődési folyamatokat, melyek a kondikciók római jogának több mint hét évszázados történetében mutatkoznak, a következő sajátosságokat, a fejlődésnek az alábbi tendenciáit figyelhetjük meg:

1. A jogalap nélküli gazdagodási igények érvényesítésének perjogi eszközeit a preklasszikus jogtudomány azokban az Edictumba felvett civiljogi formulákban találta meg, melyeket a prétor a lex Siliával és Calpurniával létrehozott "per conditionem" legis actio ritualéjából alakított ki. A condictio certae pecuniae és a condictio certae rei absztraktul megfogalmazott formulái alkalmasaknak bizonyultak arra, hogy velük ne csak a stricti iuris kötelmet keletkeztető szerződésekből eredő, de társadalmilag nem indokolt vagyoni juttatások is visszakövetelhetők legyenek.

A condictióknak erre az új funkcióra való alkalmazását az áruforgalom szükségletei indokolták. Az ie. II. század közepe táján Róma megszerzi a hegemoniát a Földközi-tenger térségében s hódításainak eredményeképpen mind^a belső mind pedig a külső piac kitágult, területileg és intenzitásban egyaránt. A forgalom érdekei azt diktálják, hogy annak a tulajdonszerzése, aki akár a piacon, akár azon kívül jut áruhoz vagy egyéb értékhez, lehetőleg meg legyen könnyítve, elsősorban annak érdekében, hogy tőle a további szerzők feltétlenül tulajdonjogot nyerhessenek, így ne legyenek kitéve annak, hogy partnerük jogelődje vagy más valaki velük szemben tulajdoni igényt támaszt.

A preklasszikus jog ezt a célt két eszközzel igyekszik elérni:

a/ A nem-tulajdonostól való vagy formahibás szerzés esetére

fenntartja és továbbfejleszti az ősi jogból örökölt usucapio intézményét. Ezzel eléri, hogy az elidegenítésre jogosulatlan-tól jóhiszeműen szerző - figyelemmel arra, hogy elődje, sőt elődjei birtoklását a magáéhoz hozzászámíthatja /accessio possessionis/ - viszonylag rövid idő alatt tulajdonjogot nyerjen a kapott dologon.

b/ A tulajdonostól történt - akár jóhiszemű akár rosszhiszemű - szerzés hatékonyságát pedig azzal fokozza, hogy a tulajdonátszállást jelentős mértékben függetleníti az alapul /jogcímül/ szolgáló ügylet érvényességétől, amennyiben joghatályosnak ismeri el az érvénytelen jogcímen történt átruházást is, az esetben, ha a felek az átruházás jogi célja tekintetében egyetértettek. Az átruházási jogcím elvonttá /absztrakttá/ tétele nemcsak a tartozatlanul eszközölt juttatások tulajdonba szerzését - s ennek folytán a vele való joghatályos rendelkezést - tette lehetővé, de minden olyan juttatását is, melyet valamely még meg nem valósult célra tekintettel eszközöltek, sőt a megvalósult, de jogellenes vagy erkölcstelen célra eszközölt juttatások feletti tulajdonszerzést is.

A tulajdonszerzés megkönnyítése és a szerzett dologgal való joghatályos rendelkezés előmozdítása az átruházó szempontjából a tulajdonjog elvesztésének a megkönnyítésével egyértelmű. Az átruházott dolog mindenkori birtokosa elleni rei vindicatio elvesztéséért őt a jog a szerző fél mint gazdagodó ellen a dolog értékének megtérítésére menő kötelmi igény-nel kárpótolta.

Ekképpen a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítésére irányuló kondikciós keresetekben azokat az eszközöket kell látnunk, melyekben egyfelől a tulajdonjogát rendeltetésellenesen elvesztő átruházó, másfelől pedig az érvénytelen jog-

cimen szerző fél érdekkonfliktusa a rabszolga tartó rendnek a forgalom megkönnyítéséhez fűződő érdekei talaján kiegyenlített. Ennyiben a "bona fides" és az "interesse" tana mellett a római forgalmi jognak legsikerültebb alkotásai.

2. A klasszikus jogban a gazdagodás visszatérítésére menő igény lényegében mindvégig megmaradt tulajdonjog visszabocsátása - illetőleg ennek elmaradása esetén a dolog értéke /pretium/ - iránti igénynek, un. tulajdon-kondikciónak. Alapjában azért, mivel a jogalap nélküli gazdagodás legfontosabb, egyszerűbb forgalmi viszonyok mellett nyilván egyedüli, esete a tulajdonátruházás /datio, illetőleg numeratio/ útján végmenő vagyoneltolódás.

A *condictio "dare oportere"* formulái csupán ilyen gazdagodás visszakövetelésére alkalmasak. Ezért később, amidőn a más módon /pl. szolgálat., haszonélvezet alapítással, munkavégzéssel/ történt alaptalan gazdagodások visszakövetelhetősége is napirendre került, a klasszikus kor jogászai ezeket a szolgáltatásokat *dationak* minősítik, hogy őket ily módon a *condictio*-ra alkalmassá tegyék.

A jogalap nélkül birtokolt dolog visszabocsátása, jogalap nélkül vállalt kötelezettség alóli szabadulás azonban a klasszikus jogban *condictio* útján nem igényelhető. Lehetséges, hogy erre a célra *in factum actio*k állottak rendelkezésre, éppúgy mint a megajándékozott feleség vagy a *sine tutoris auctoritate* ügyködő pupillus gazdagodásának visszakövetelésére.

A kondikciós tényállások körét illetőleg a klasszikus és a jusstiniánuszi jog között ezért nem is annyira abban van különbség, mintha a jusstiniánuszi jog a klasszikushoz képest új gazdagodási tényállásokat kreált volna, mint inkább

abban, hogy a klasszikus korban in factum actioval szankcionált tényállásokat Jusztiniánuszék a kondikciók jogának körébe vonják.Nálunk ugyanis a klasszikus jog formulához kötöttsége nem jelent akadályt.

3. Jusztiniánuszi szövegeinkben a kondikciós tényállások tipizáltak jelentkeznek. Ez kétségtelenül a bizánci jogtudomány műve. Ebből azonban egyáltalán nem szabad arra a többek által megtett következtetésre jutnunk, hogy a klasszikusok meg sem kísérelték a döntéseikben foglalt konkrét kondikciós tényállásokat tipizálni. A szövegekben található "indebitum solutum", "datio ob rem", "datio ex causa", "datio ob turpem rem" stb. kategóriák ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. A klasszikus és a jusztiniánuszi jog között az igazi különbség abban van, hogy míg az előbbi a teljesség igénye nélkül igyekszik a konkrét tényállásokat közös jegyeik alapján csoportosítani, addig az utóbbi ebben kimerítő teljességre törekszik, amennyiben valamennyi gazdagodási esetet igyekszik besorolni azokba a kondikciós típusokba, melyek a későbbiekben oly nagy és máig ható befolyást gyakoroltak a jogi gondolkodásra, legyen szó akár a törvényhozásról, akár a judikatúráról vagy éppen a jogtudományról.

Ide kapcsolódik a gazdagodási tényállások közös formulára való visszavezetésének a kérdése.

A legtöbb mai törvénykönyvben találkozunk ilyennel:

BGB. 812.§.1: Wer durch die Leistung eines anderen oder in sonstiger Weise auf dessen Kosten etwas ohne rechtlichen Grund erlangt, ist ihm zur Herausgabe verpflichtet.

Schweiz. OR. 62.§.1: Wer in ungerechtfertigter Weise aus dem Vermögen eines Anderen bereichert worden ist, hat die Bereicherung zurückzuerstatten.

Codice Civile 2041.§.1: Chi senza una giusta causa,

si e arricchito a danno di un'altra persona e tenuto, nei limiti dell'arricchimento, a indennizzare quest'ultima della correlativa diminuzione patrimoniale.

Restatement of the Law of Restitution /USA/ 1.§: A person who has been unjustly enriched at the expense of another is required to make restitution to the other.

Ptk 361.§.1: Aki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt visszatéríteni.

Ezek a törvények Pomponius mondásának mai megfelelői: "Jure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniura fieri locupletiores" /D.50.17.206/, s vele együtt nem mások, mint az arisztoteleszi kiegyenlítő igazságosság, a "iustitia commutativa" késői lecsapódásai. Szerepük a konkrét törvényi rendelkezések mellett semmivel sem több mint amit Pomponius maximájáé a konkrét jogtudósi döntésekhez viszonyítva. Az a mondat, hogy "senki sem gazdagodhatik a másik rovására jogalap nélkül", csupán más szavakkal írja körül a iustitia commutativa általános principiumát.

Korunk törvényhozási technikájának e kedvelt generálklausulái vajmi csekély támpontot nyújtanak a jogalkalmazónak, aki éppúgy mint a római jurista, éppen azt keresi, hogy mikor, milyen tényállási előfeltételek fennforgása esetén "jogalap nélküli" a gazdagodás. A formulát tehát konkrét jogszabályi rendelkezésekkel kell kitölteni, melyek mellől tulajdonképpen minden hátrányos következmény nélkül el is hagyható. A mai törvényjogban éppúgy a jogalap nélküli gazdagodás konkrét törvényi tényállása a primér, mint a római jogban a jurista konkrét döntése.

4. A klasszikus és a juszthinianuszi jog között a kondikciós kötelelem tartalma és a gazdagodó felelőssége szempontjából

sincsen elvi különbség.

Nem áll az, hogy a kompilátorok a gazdagodó felelősségét elvi általánosságban a perindításkor még melévő gazdagodásra korlátozták. Ellenkezőleg, az általános szabály náluk is az, akárcsak a klasszikus kori jogászoknál, hogy a gazdagodó a teljes átvett értéket tartozik visszatéríteni. Ahol szövegeinkben locupletior-felelősséggel találkozunk, az már megvolt a klasszikus jogban is, legfeljebb a jusztiniánuszi jog e felelősségi mérce alkalmazási körét némileg tágította, miként azt a megajándékozott férj esetében láttuk.

A Corpus Jurisbeli locupletior-felelősség tehát nem a kondikiós felelősség klasszikuskori mércéjének enyhítése, hanem ellenkezőleg, a klasszikus kor eleji gazdagodói felelősségi rendszer hézagainak a kitöltése: az olyan gazdagodó felelőssé tétele, aki korábban a gazdagodást egyáltalán nem tartozott visszatéríteni. Tévedés tehát ezekből a szövegekből egy általánosságban érvényesülő locupletior-felelősségre következtetni.

A gazdagodás nagyságát a rómaiak más módszerrel mérték mint ma szoktuk. A mai jogfelfogás a gazdagodást alapvetően gazdasági fogalomnak tartja, mértékét tehát úgy számítja ki, hogy a gazdagodó perindításkori vagyonát összeméri a gazdagodás előttivel és a gazdagodót a mutatózó szaldó megtérítésére kötelezi. A római jog ellenben locupletior-felelősség esetén sem a gazdagodó vagyonán tájékozódik, hanem magán a visszakövetelés tárgyát képező konkrét vagyontárgyon, ennek értékén vagy szurrogátumán.

A ma általánosnak mondható nézetet, hogy a gazdagodási igény "természetéhez" tartozik a gazdagodó mérsékelt felelőssége, továbbá hogy a gazdagodás végsősoron gazdasági fogalom, forrásaink nem támasztják alá. Ennek elméleti alapjait ezért másutt, a római jog középkori történetében és az ujkori magánjogtudományban kell keresnünk

JEGYZETEK

I. rész.

1. Giffard, A.-E.: Précis de droit romain. Tome I.
Paris, 1933, 6.l.
- 1a. Arangio-Ruiz, V.: Les actions. Napoli, 1935. 23.l.
2. Arangio-Ruiz, V., id. mű 25.l.
3. A condicere jelentésére ld. Georges, H.: Ausführliches
Lateinisch - Deutsches Handwörterbuch. 8.Aufl. Hannover-
Leipzig, 1913. s.v. "condico"; továbbá Heumann-Seckel:
Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts. 9. Aufl.
Jena 1926. 88. és köv.l.s.v. "condicere".
4. Sex^tus Pompeius Festus: De verborum significatu p.64,
66.Ld. C.G. Bruns, Fontes iuris Romani antiqui. 7. ed.
II. vol. Tubingae 1909. 5.l.
5. Wenger, L.: Institutes of the Roman Law of Civil
Procedure. New York, 1940. 11. és köv.l.
6. Arangio-Ruiz, V., id. mű 11. és köv.l.
7. Lévy-Bruhl, H.: Recherches sur les actions de la loi.
Paris 1960. 263-274.l.
8. A legis actio sacramento szekularizálódásának idejét
nem tudjuk még megkülönböztető pontossággal sem megmon-
dani. Mindenesetre még a 12 táblás törvényt megelőző
korra kell tennünk, hiszen a szakramentumos pernél fej-
lettebb és minden szakrális jelleget nélkülöző iudicis
postulatiót e törvény már ismeri. A problémára ld.
Luzzatto, G.I.: Von der Selbsthilfe zum römischen Prozess.
Z.S.S.Rom. Abt. 73. Bd. 1956. 29. és köv.l. és az ott
idézett tekintélyes számú irodalmat.

9. Valószínű, hogy a későbbiek során a iudicis postulatio köre nem merül ki ezekkel, de az is bizonyos, hogy a legis actio nem jelent blanketta-formulát. A "nominata causa" kérdéséhez ld. Levy, E.: Neue Bruchstücke aus den Institutionen des Gaius. Z.S.S. Rom.Abt. 54.Bd. 1934. 308.1.: Collinet, P.: Les nouveaux fragments des Institutes de Gaius R.H.D. 13. vol. 1934. 103. és köv.1.
10. Levy, E., id. mű 302.1.
11. Ezért kimaradnak a formulárából az "aio" és a "nego" szavak is. Ld. Frezza, P.: Riv. di Fil. Class. 12.vol. /1934/. 46.1.
12. A görög jog analóg viszonyaira ld. Partsch, J.: Griechisches Bürgschaftsrecht Teil I. Das Recht des altgriechischen Gemeindestaats. Leipzig, 1909. 22.1.
13. A lex Pinaria rendelte 30 napos határidő egyenkedésre szolgált. Lévy-Bruhl, H., id. mű 202. és köv.1.
14. Luzzatto feltételezi, hogy a két legis actió eljárás közti átmenetet egy condictio cum poena képviselte /id. mű 149. és köv.1./. Luzzatto feltevése mellett látszik szólni, hogy még a formuláris eljárásban is ismeretes a condictio mellett a restipulatio tertiae partis, s nincs kizárva, hogy ez a kondikciós eljárásbeli perbirság maradványa. Gaius mindenesetre már expressis verbis kimondja, hogy condictio esetén a felperes "sine poena" perel /Gai inst.IV.8./.
15. U. Robbe ennél jóval szűkebben vonja meg a condictio alkalmazási körét. Szerinte ugyanis a condictio formulájában olvasható "certum" szó a creditumra vonatkozik, nem pedig a pecunia-ra illetve res-re. Más szavakkal: felperes csak olyankor használhatta a kondikciós formulát,

amidőn nemcsak a követelés tárgya, de megalapozottsága is "certum". /La legis actio per condictionem. Studi Urbinati 13. vol. 1939. 17.1./ Ez persze félreértése a Gaius IV. 20-ban olvasható szövegnek, mert a "certum" kifejezés vitathatatlanul mindig a "quantum"-ra, nem pedig az "an"-ra vonatkozik.

16. Pernice, A.: Labeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit: III. Bd. 1. Halle 1892. 233.1.
17. Pernice, A., Labeo. III. 1. uo.
18. Huschke, P.E.: Das alte römische Jahr. Breslau, 1869. 329. és köv.1.; Voigt, M.: Das ius naturale, aequum et bonum und ius gentium. II. Bd. Leipzig, 1858. 28.G.; Coli, U.: Sul parallelismo del diritto pubblico e del diritto privato nel periodo arcaico di Roma. Studia et Documenta. 4. vol. 1938. 83. és köv.1.
19. Betti, E.: L'antitesi storica tra iudicare /pronuntiatio/ e damnare /condemnatio/ nello svolgimento del processo civile romano. /Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche. 56.vol. 1913. 82.1. 1.j./
20. De Francisci, P.: Synallagma. Storia e dottrina dei cosiddetti contratti innominati. II.vol. Pavia, 1916. 363.1. 1.j.
21. Wenger, L.: Reciperatio. PWRE 1A.Bd. 405. és köv. hasáb.
22. Karlowa, O.: Römische Rechtsgeschichte. I.Bd. Leipzig 1885. 292.1.
23. Samter, E.: Fetiales. PWRE. 6,2.Bd. 1909. 2263. és köv. hasáb.
24. Karlowa, O., id. mű 282.1.
25. Gai inst. 4, 15 és 4, 176-18.
26. Kaser, M.: Das altrömisches Ius. Göttingen 1949. 21.1.
27. Danz, H.A.: Der sakrale Rechtsschutz im römischen Rechts-

verkehr. Jena 1857. 192. és köv.l.

28. Pólay, E.: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom. Budapest 1964. 100. és köv.l.
29. Pólay, E.: id. mű 11. és köv. l.
30. Az ellenséges földre történő lándzsadobás is megfelel a legis actio per manus iniectionem-nek.
31. Beseler, G. von: "Das Völkerrecht ist ein primitives Privatrecht ohne Gerichtszwang" /Bindung und Lösung. Z.S.S. Rom. Abt. 49. Bd. 1929. 408.1./.
32. A klasszikuskori jogászok hiányos történeti érzékére lásd Schulz, F.: Prinzipien des römischen Rechts. München 1934. 69.1.; Schulz, F.: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar 1961. 158.1.
33. Arangio-Ruiz, V., id. mű 28.1.
34. Arangio-Ruiz, V., id. mű 29.1.
35. Wenger, L.: Institutes of the Roman Law of Civil Procedure. New York, 1940. 193. és köv.l.
36. A szövegben említett "concepta verba" kifejezés az etimológiáját tekintve a cum és a capere szavak összetétele. Ez arra utal, hogy ellentétben a legis actiókbeli certa verba-val, a formula szövegében a felek megállapodtak. Wlassak erre alapította a legutóbbi időkig uralkodó elméletét a római per szerződéses jellegéről. Mégis azt kell tartanunk, hogy a keresetformulákat a prétor állithatta össze, figyelembe véve természetesen a jogtudósok szorgalmazásait is, nem pedig az ilyen kérdésekben járatlan felek.
37. Wlassak, M.: Die römischen Prozessgesetze. Bd. Leipzig 1888. 103-139.1.
38. Girard, P.F.: Manuel élémentaire de droit romain. 8.cd.

Paris, 1929. 1057.1.

39. Levy-Bruhl, H.: id. mű 331.1.
40. Kaser, M.: Die lex Aebutia /Studi Albertario I.vol. Milano, 1953. 31.1./.
41. Eisclé, F.: Abhandlungen zum römischen Civilprozess. Freiburg 1889. 67. és köv.1.
42. Kaser, M.: id. mű 34.1.
43. Bruns, FIRA I. Nr. 18. 102.1.
44. Ez eddig ui. csak a büntető eljárás megjelölésére szolgált. Id. Wlassak, M.: id. mű I. köt. 34. és köv.1.
45. Id. Mitteis, L.: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians. I.Bd. Leipzig 1908. 46.1. 16.j.
46. Lenel, O.: Das Edictum Perpetuum. 3. Aufl. Leipzig 1927. 95.§.
47. EP. 96.§.
48. Az Inst. 4, 86-ban annak a kérdésnek kapcsán, hogy milyen módosításokra van szükség a szövegben, ha "L.Titius pro P. Mevio agat", azaz abban az esetben, amidőn a hitelező perlési megbízott /procurator/ útján perel.
49. Vö. Cicero pro P. Roscio 4, 10: Pecunia tibi debebatur certa, que nunc petitur per iudicem.
50. Igy Arangio-Ruiz, V.: Istituzioni di diritto romano 2, ed. Napoli 1927. 112.1. és 300.1.; Perozzi, S.: Istituzioni di diritto romano. 2.ed. II.vol. Roma 1928. 98. és köv.1.; Bonfante, P.: Istituzioni di diritto romano. 10.ed. Torino 1957. 451. és köv.1.; Biondi, B.: Istituzioni di diritto romano, Milano 1939. 455.1.; Jórs, P.-Kunkel, W.: Römisches Recht. 3. Aufl. Berlin, 1935. 218. és köv.1.; Koschembahr-Lyskowski, J. von: Die Condictio als Bereicherungsklage. Weimar, 1937. 39. és köv.1.; Buckland, W.W.: A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian. Cambridge, 1932.

463., 682. és köv.1.; Cug,E.: Manuel des institutions juridiques des romains. Paris, 1917. 418. és 434.1.; Huvelin,P.: Cours élémentaire de droit romain II. Paris, 1929. 57. és köv., 47. és köv.1.; Monier,R.: Manuel élémentaire de droit romain. II. Paris 1936. 121. és 135.1.; Girard,P.F.: Manuel.8. ed. Paris 1929. 523. és 546.1.; Jobbé-Duval,E.: Études sur l'histoire de la procédure civile chez les romains. Paris 1896. 73. és köv.1.

51. Heimbach,C.E.: Die Lehre von dem Creditum. Leipzig, 1849.

52. Heimbach,C.E.: id. mü 45. és köv.1.

53. Karlowa,O.: Römische Rechtsgeschichte II. Bd. Leipzig, 1901. 594. és köv. 1.

54. Pernice,A.: Labeo. III, 1. Leipzig 1892. 211. és köv.1.

55. Stinzing,W.: Beiträge zur römischen Rechtsgeschichte, I.: Zur Geschichte der condictio und der actio certae creditae pecuniae. Jena, 1901. 4. és köv., 40. és köv., 60. és köv.1.

56. Robbe, U.: L'autonomia dell'actio certae pecuniae e la sua distinzione dalla condictio. Studia et Documenta 7. vol. 1941. 35-111.1.

57. Robbe,U.: id. mü 39.1.

58. Robbe,U.: id. mü 44.1.

59. Robbe,U., id. mü 49.1.

60. Koschembahr-Lyskowski,J. von: Die Condictio als Bereicherungsklage. II. Bd. Weimar 1907. 40.1.; Donatuti,G.: Le "causae" delle "conditiones". Studi Parmensi 1950, 37.1.

61. D'Ors,A.: Observaciones sobre el "Edictum de rebus creditis" Studia et Documenta Historiae et Juris. 19.vol. 1953. 134-201.1.

62. D'Ors,A., id. mü 164.1.

63. D'Ors,A., id. mü 166.1.

64. Id. Lenel, O., EP 3. ed. 239.1.
65. D.13,3,27,1 és 3 /Ulp./; D. 13,3,9,4 /Gaius/; D. 12,1,28.2 és 6 /Paulus/.
66. Stephanus Schol. 1. ad Ulp. D. 13,3,1.pr. /=Bas. 24. 8.7. ed. Heimbach III. 43./.
67. Lenel, O.: EP. 190-191.1.
68. Ulp. D. 12,6,26,13; D. 12,2,34 pr; D. 13,3,3,; Julianus D. 12,6,32. pr. és 3; Cö. továbbá Ulp. D.13,1,7,2; D. 45,1,75,8; C. 4.5.10 /Celsus, Julianus, Marcellus, Papinianus, Ulpianus/.
69. Id. Paulus D. 19,5,5,2.
70. Hasonlóan Pernice, Labeo II. 2.2. Aufl. 102. 1.e.j., Girard, Droit romain, 4.ed. 491.1.
71. Monier, R.- Cardascia, G. - Imbert, J.: Histoire des Institutions et des faits sociaux. Paris 1955. 371. és köv.1.
72. Kaser, M.: Römisches Privatrecht. I.Bd. München 1955. 196. és köv.1.
73. Coing, H.: Zur Geschichte des Privatrechtssystems. Frankfurt, 1962. 32. és köv.1.
74. Kaser, M., id. mű 198.1.
75. Kaser, M.: Römisches Privatrecht, II. Bd. München 19. 42.1.
76. A formula részeinek jelölésére többnyire az eredeti latin neveket veszik át, gyakran azonban görög megfelelővel helyettesítik a régi római terminusokat, pl. intentio = $\text{\textit{\text{wtevtiovos}}}$; condemnatio = $\text{\textit{\text{kata} \text{Sikm}}}$; adiudicatio = $\text{\textit{\text{proskugawis}}}$. Vö. Teophili Paraphr. inst. 4.6.13; Bas. 12.1.43 /Heimbach I. 747.p./
77. Gradenwitz, O.: Interpolationen in den Pandekten Berlin 1887. 146. és köv.1.
78. Erbe, W.: Fiduzia. Weimar 1940. 147. és köv.1.
79. Szövegét ld. Zachariä von Lingenthal, E.: De actionibus.

Ein Überbleibsel antijustinianischer Jurisprudenz.

Z.S.S. Rom. Abt. 14. Bd. 1893. 90-92.1.

80. A kölcsönnél ugyan Justinianus meghagyta az absztrakt *condictio /certae pecuniae/-t* - nem tudván talán szabadulni a klasszikus szövegek hatása alól - de már a tipusképzés itt is követeli jussát: a kortárs Theophilus "condictio ex mutuo"-t csinál belőle.

II. rész.

1. Pflüger, H.H.: Ciceros Rede pro Q. Roscio compedo, rechtlich beleuchtet und verwertet. Leipzig 1904. 4., 100., 151. lap. Itt kifejezett nézeteit kritikusaival szemben megvédelmezi és újra összefoglalja a "Condictio und kein Ende, Eine Antikritik und auch eine Selbstkritik" c. tanulmányában /Festgabe der Bonner Jurist. Fakultät für Krüger. Berlin 1911. 1-96.l./.
2. Mayr, R.von: Die Condictio des römischen Privatrechts. Leipzig 1900. 73.l.
- 2a. A kölcsönügyletnek ui. ez az exakt elnevezése /ld. Gaius 3,90/. A kölcsön megjelölésére szokásosan használt "mutuum" szó a "mutui datio" rövidítése. Ez utóbbi használata a kölcsönszerződés megjelölésére azért is kívánatosabb, mivel a "mutuum" a kölcsönszerződés mellett a kölcsönkötelmet is jelenti, ami adott esetben félreértésre vezethet. A kérdésben ld. még P.E.Viard: La "mutui datio" 1.part. Paris 1939. 12.l.
3. Schulz, Fr.: History of Roman Legal Science. Oxford 1946. 100.l
4. Pflüger, H.H.: Ciceros Rede, 15.l.
5. A kérdés irodalmát ld. W.Kunkel: Römisches Privatrecht 3. Aufl. Berlin, 1949. 155.§. 250.l. 8.jegyz. és ehhez kiegészítéseket a 414. lapon. Továbbá: A.E.Giffard, Observations sur l'enrichissement injuste incertain /R.I.D.A. vol.IV. 1950. 499. és köv.l./; G.Donatuti, Le causae delle condictiones /Studi Parmensi 1950, 83. és köv.l./; F.Schulz, Classical Roman Law. Oxford 1951. 1049.; U.V.Lübtow, Beiträge zur Lehre von der Condictio nach römischem und geltendem Recht. Berlin 1952, 51. és köv.l.; F.Schwarz,

Die Grundlage der Condictio. Münster-Köln 1952. 1. és köv.1.; W.Flume, Der Wegfall der Bereicherung /Festschrift Niedermeyer, Berlin 1953. 103-176.1./; M.Talamanca, Archivio Giuridico Vol.145. 1953. 178.1.; A.Simonius, Zur Frage einer einheitlichen "causa condictiois" Festschrift H.Lewald, Basel 1953. 161., 163.1./; Chr.van Owen, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 22.vol. 1954. 302. és köv.1.

6. Kalb, W.: Wochenschrift für classische Philologie. Band 22. 905.1.
7. Kübler, B.: Berliner Philologische Wochenschrift. Band 25. 665.1.
8. Schulz, Fr.: Prinzipien des römischen Rechts. Berlin 1934. 45. és köv.1.
9. Schulz, Fr.: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar 1961. 233. és köv.1.
10. Pl. D.12,1,11-14; D.12,1,16; D.12,1,18; D.24,1,5,18; D.46,1,56,2.
11. Hasonló értelemben foglal állást F.Schwarz, id.mű 2.1.; U.v.Lübtow, id.mű 85.1.; H.G.Fuchs, Justa causa traditionis in der romanistischen Wissenschaft. Basel 1952. 238.1.; H.E.Kaden, Z.S.S. Rom. Abt. Band 71. 1954. 570. és köv.1.
12. A "tradiderit" helyett eredetileg nyilván "mancipaverit" állott Javolenusnál. A szöveg interpolált voltára ld. az Index Interpolationumban felsorolt irodalmat.
13. Itt ui. Attiuson mulik, hogy nem tudja a rabszolgát visszaadni, aminek folytán az obligatio "perpetuatur", azaz a kondikciós adós továbbra is tartozik "dare hominem" illetőleg - ha ez elpusztult - értékét megfizetni.
14. A forráshelyet többen interpoláltnak tartják /ld. Ind.

Interpol./. Legujabban Kreller is, aki szerint az eredeti szövegben "dedisti eum in quaestionem sub ea causa"

helyett "dedisti eum illi mancipio fiduciae causa ea lege" állott, vagyis hogy Pomponiusnál eredetileg fiducia szerződésről lett volna szó. /H.Kreller, Formula fiduciae und Pfandedikt. Z.S.S. Rom.Abt. Bd.62. 1942. 195-196.1./

Szerzőnk erre abból következtet, hogy a rabszolga res Mancipi lévén, tulajdonjogának átruházása ezért Mancipatioval megy végbe. Ez persze igaz, azonban a szöveget még sem szükséges a mondott értelemben feltétlenül interpolátnak tartanunk. Mivel ui. a "dare" a civiljogi tulajdonát-
ruházó ügyletek gyűjtőneve, ebben a traditio mellett az in iure cessio és a Mancipatio is bennefoglaltatik, tehát a "dedisti eum in quaestionem" kifejezés nem zárja ki, hogy az átruházó ügylet Mancipatio volt. Proculus és Pomponius korában - a klasszikus kor elején - nem volt szükséges kiemelni, hogy a res Mancipi csak Mancipatioval ruházható át. Persze a tényállás annyiban kétes, hogy nem derül ki belőle, valóban történt-e tulajdonátszállás, hiszen a "dare" közönséges birtokátadást is jelenthet. Éppen ez indítja Pomponiust arra, hogy álláspontja leszögezésénél distingváljon aszerint, hogy a tulajdonjog átszállott-e vagy megmaradt az átadónál.

15. Hasonlóképpen a D.29,6,13 pr-ban.

16. Julianus a fragmentum első felében azzal a megokolással utasítja el a conditio lehetőségét, hogy a felek közötti vagyoneletolódás nem ügylet eredményeként állott elő: quia nullum negotium inter nos contraheretur. Ez a "negotium" pedig nem más mint valamely civiljogi átruházó ügylet, azaz "datio". Ld. G.Donatuti, id. mű 49. és köv.1.

17. Proculus ehhez hasonlóan nyilatkozik egy másik fragmen-
tumban, a D.23,3,67-ben: per conditionem repetere recte
non potest.
18. Szövegünket interpoláltnak tartja G.Grosso is /Obbliga-
zioni. Contenuto e requisiti della prestazione. Obbliga-
zioni alternativa e generiche. 2. ediz. Torino 1958. 19.1.
19. Ez a körülmény óvatosságra kell hogy intsen bennünket a
jogalap nélküli gazdagodással foglalkozó klasszikus szö-
vegeken tagadhatatlanul eszközölt interpolációs változ-
tatások gyakorisága és mélyreható volta tekintetében.
20. Így már H.H.Pflüger: Ciceros Rede pro Q.Roscio comoedo.
Leipzig 1904. 82.1., továbbá P.Huvelin: Étud^{es} sur le Fur-
tum dans le très ancien droit romain, I. Les sources.
Paris 1915. 63.1. 1.jegyz.
21. Pflüger, H.H., id. mű 26.1.;
22. Vö. a D.12,6,33-al; Interpoláltnak mondja helyesen
A.Pernice /Labeo III, 1. 246.1.jegyz./
23. F.Trampedach /Die condictio incerti. Z.S.S. Rom. Abt.
17.Bd. 1896. és köv.1./ és R.v.Mayr /Condictio incerti.
Z.S.S. Rom.Abt. 24. Bd. 1903. 258. és köv.1., 25.Bd.
1904. 188. és köv.1. /ellenében a modern kutatók tulnyo-
mó többsége ebben egyetért. Ld. M.Kaser: Römisches
Privatrecht. I.Bd. München 1955. 501.1.
24. Pflüger, H.H.: Über die condictio incerti. Z.S.S. Rom. Abt.
18.Bd. 1897. 86.1.
25. Hasonló esetet tárgyal Paulus a D.19,1,8 pr-ban, továbbá
Marcianus a D.8,2,35-ben.
26. Collinet, P.: La nature des actions, des interdits et des
exceptions dans l'oeuvre de Justinien. Paris, 1947.
285. és köv., 299. és köv.1.

27. Így J.Koschembahr-Lyskowski is, id. mű I, 60.1.
28. Interpoláltként tartja H.Pflüger: Ciceros Rede pro Q. Roscio, 35.1.
29. Mancipatio útján véghezvitt jogalap nélküli vagyoni juttatásokról van szó még az alábbi szövegekben: D.17,1,22,9 /Paulus/; D.19,1,8 pr /Paulus/.
30. Bonfante P.: Corso di diritto romano. II.vol.2.parte. Roma, 1928. 146.1.
31. Bonfante,P.: id. mű VI. vol. Città di Castello 1930. 243.1.
32. Pernice nem gondol erre a szerintem egyetlen szóbaejöhető lehetőségre, hanem úgy látja, hogy a hagyaték megszerzésével az örökös követelése confusio folytán megszűnik /Labeo III,1. Bd. 251.1. 2.jegyzet/
33. Id. erre R.Ambrosino: In iure cessio hereditatis. Studia et Documenta, 10.vol. 1944. 1. és köv.1.
34. Id. Justinianus 534. évi konstitúcióját: hereditatem nisi fuerit adita transmitti nec veteres concedebant, nec nos patimur.../C.6,51,1,5./
35. A nem-datioval végbement jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének lehetőségét ld. alább.
36. Schulz,Fr.: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar 1961. 158.1.; Prinzipien 69.1.; Riccobono,S.: Lineamenti della storia delle fonti del diritto romano. Milano 1949. 86.1.
37. D'Ors,A.: Observaciones sobre el "Edictum de rebus creditis". Studia et Documenta. 19. vol. 1953. 134-201.1.
38. D'Ors,A.: id. mű 149.1.
39. D'Ors szerint ugyanis a datio eredeti jelentése "dejar tomar", azaz egy dolgot "hagyni elvenni", amit azután jogszerűen követ a másik fél részéről egy "accipere". A dans

passzívan viselkedik, lemond a védekezésről, egyszerűen türi, hogy a másik az ő dolgát elragadja. D'Ors találóan utal párhuzamként a deditio-ra, azaz az ellenség előtti megadásra, melynek lényegét a lemondásban, ti. az ellenállásról való lemondásban kell látnunk. /id. mű 151.1./.

40. D'Ors, A.: id. mű 151.1.
41. Így pl. R.v.Mayr: *Condictio* 43.1.
42. Schulz, Fr.: *Geschichte* 118.1.
43. Pflüger, H.: *Ciceros Rede*, 15.1.
44. Bruns-Gradenwitz: *Fontes*, 7.ed. 73.1. 76, 77, 89, 91. sorban.
45. *Gai inst.* 2, 7: *sed in provinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominum populi Romani est vel Caesaris, nos autem possessionem tantum vel ususfructum habere videmur.*
46. Továbbá a D.43, 2, 1 pr-ban idézett edictum-szövegben és a *lex agraria* i, 16-ban /Bruns-Gradenwitz, *Fontes* 7.ed. 76.1./
47. *Epitome Ulpiani* 2, 4.: ld. Donatuti, G.: *Lo statulibero*. Milano, 1940. 18.1.
48. Schmidt, M.: *Grundniss der ethnologischen Volkswirtschaftslehre* Bd. II. Stuttgart, 1921; Lübtow, U. v.: *Studien zum altrömischen Kaufrecht*. Festschrift Koschaker. Bd. II. Weimar, 1939. és köv.; Kaser, M.: *Eigentum und Besitz* 2. Aufl. Köln, 1956. 136. és köv.1.
49. Jhering, R.: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. I. Teil. 4. Aufl. Leipzig 1878. 107 és köv.1.
50. *Aristoteles*: *Politica* II, 3, 8; *Dionysios Halicarnassus*, VI, 136; *Gai* IV, 16.
51. Schmidt, M., id. mű II. köt. 113, 119.1.
52. Schmidt, M., id. mű II. köt. 144. és köv.1.

53. Polenske, K.: Einführung in die Geschichte des römischen Privatrechts. Halle 1917. 62.1.
54. Thurnwald, R.: Die menschliche Gesellschaft. III. Bd.: Werden, Wandel und Gestaltung der Wirtschaft. Berlin-Leipzig 1932. 1221 és köv.1.
55. Varro, De lingua Latina, 6,85, továbbá Gaius 1, 121.
56. Polenske, K.: Einführung in die Geschichte des römischen Privatrecht. Halle, 1917. 62.1.
57. Marx, K.: A tőke. I.köt. Bp. 1949. 104.1.
58. Grosschmid, B.: a pénzt mint fizető eszközt, helyettesíthetőségének teljessége alapján, találóan nevezi "generalissimum"-nak a többi helyettesíthető dologgal szemben. II.kötet, Első rész. Bp. 1933. 239.1./
59. A magyar PTK 94.§-a szerint pl. "ha a törvény kivételt nem tesz, a tulajdonjog szabályait megfelelően alkalmazni kell a pénzre és az értékpapírokra, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre". Ezzel a szabállyal a törvény lehetővé teszi, hogy a pénz sajátosságai a polgári jogban megfelelően értékelhetők legyenek s elkerüli számos burzsoa kódexnek azt a hibáját, hogy ezek a pénzt egyszerűen dolognak minősítik. Így pl. a német BGB sem állít fel sajátos szabályokat a pénzre, eltekintve a 935.§.2. bekezdésétől.
60. Így pl. a magyar Pp. 121.§./1/ c/ pontja szerint "a keresetlevélben fel kell tüntetni az érvényesíteni kívánt jogot, az annak alapjául szolgáló tényeket és azok bizonyítékainak előadásával".
61. Id. még: Proculus D.12,6,53, D.23,3,67.; Julianus D.1,37,1, D.24,1,39, D.45,3,1,1, D.46,1,19.4 Africanus D.15,1,38.pr.; Venuleius Sat. D.42,8,8.; Ulpianus D.7,1,25,1, D.10,4,9,4,

D.14,6,3,2, D.24,1,33,1, D.40,7,3,5,9; D.42,5,24,2,;
D.46,3,14,8,; Paulus D.46,3,15; továbbá a két Codex helyett:
C.3,41. /Alexander/ és C.4,34,8 /Diocletianus/.

62. további forráshelyek: Proculus D.32,86.; Celsus D.32,79,1;
Pomponius D.405,8; Scaevola D.26,7,58,3.; Papinianus
D.28,5,79,1.; Marcianus D.34,5,15.; Ulpianus D.34,2,27,1,;
D.33,4,1,7.; D.36,3,1,17.
63. Mint teszi ezt J.G.Fuchs: Justa causa traditionis in der
romanistischen Wissenschaft. Basel, 1952.
166. és köv. és 235.1.
64. Id. erre Th.Mommsen: Römisches Strafrecht. Leipzig,
1899. 672. és köv.1.
65. Mommsen, Th.: Geschichte des römischen Münzwesens.
Berlin, 1860. 748.1.
66. Mommsen, Th.: Röm. Strafrecht. 673.1. 5.jegyz.
67. Herzog, Rudolf: Nummularius. PWRE 17.Bd. 1415. és köv.h.
68. A nummularius-szal Plautusnál is találkozunk /Persa 437/.
Valószínűnek látszik, hogy a megvizsgált pénzdarabokat a
nummularius pecsétjével is ellátta /Herzog, R.: id.mű 1419.h./
69. Id. a Vocabularium Iurisprudentiae Romanae-t a numeratio
II /=solutio pecuniae/ és numero II/=solvere, dare/ cim-
szavak alatt.
70. Pringsheim, F.: Zum römischen Bankwesen. /Vierteljahres-
schrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 15.
Bd. 1920/21. 513. és köv.1./
71. Id. G.Lodge: Lexicon Plautinum. Leipzig, 1904. a marsupium,
crumina szavaknál.
72. Egy ilyen "fiscus"-nak a képét közli U.E.Paoli.: Vita
Romana. Paris-Fruges. 1960. c. művének mellékletében
/LXIII. tábla, 2. kép/.

73. Seneca, Epistolae 119.5 és Dial. V.33.2-3.
74. Plautus, Rudens 1310.
75. Iuvenalis, Saturae XI.38; vö. D.33,6,23,1.
76. Cicero, In verrem actio II, lib.III.85.; Horatius, Epistulae I.17.54.
77. Mitteis, L.: Trapezitika. ZSS.Rom.Abt. 19.Bd. 1898. 205.1.
78. Mommsen, Th.: Römisches Münzwesen 775. és köv.1.
79. Kübler, B.: Geschichte des römischen Rechts. Leipzig Erlangen, 1925. 358.1.
80. A tesserae-re ld. Herzog, R.: Aus der Geschichte des Bankwesens im Altertum: Tesserae nummulariae. /Abhandlungen der Giessener Hochschulgesellschaft. Heft I./ 1919. 10.1.
81. A különböző pénzfajok elkülönített megőrzésével Plautusnál ismételten találkozunk, így a Rudens-ben: 800 aureus marsuppiumban, egy talentumnyi attikai ezüst egy cruminaban.
82. Hasonlóképpen Gaius institúciói /2,86/ s vele egybehangzóan a jusztiniánuszi institúciók /2,8,2/; továbbá Ulpianus D.12,1,11,2.; D.12,6,29.; D.24,1,33,1.; D.42,5,24,2.; Paulus D.12.1.31.1.; Alexander C.3,41,1.; Diocletianus C.4,34,8.
83. Fuchs, J.G., id. mű 185.1.
84. Kaser, M.: Das Geld im römischen Sachenrecht. TR. 29.vol. 1961. 179.1.
85. Kaser, M.: id. mű 180.1. Az ilyen személyek által eszközölt átruházások esetében a rei vindicatio vagy a condictio alternativája attól függ, hogy a pertárgyként szereplő pénzdarabok res extantes-e avagy már res consumptae.
Id. D.13,7,22,2.
86. A pénzdarabok vindikálhatóságát J.G.Fuchs azért tartja gyakorlatilag kivihetetlennek, mivel szerinte a pénzegye-

dek azonosságának megállapítása szerfölött nehéz "man als besonders "teuflich" bezeichnen darf", id. mű 247.1./.

Figyelemmel azonban a rómaiak fent vázolt gyakorlatára, hogy a különböző eredetű pénzösszegeket származásuk szerint elkülönítve kezelték, Fuchsnak ez az aggálya elesik.

87. Ld. Marrone, Matteo: Actio ad exhibendum. Annali del Seminario Giuridico di Palermo. XXVI.vol.1958. 177. és köv.1.
  88. Guarneri Citati, A.: Spese, in Nuovo Digesto Italiano 12, 1 vol. 1940. 723-724.1.
  89. Wieacker, Fr.: Spezifikation: Schulprobleme und Sachprobleme. Festschrift für Ernst Rabel, Bd.II. Tübingen, 1954. 279.1. Sokolowski, P. szerint a Pomponius.féle - egyuttal a Labeo-Proculus által is képviselt - felfogás a peripatetikus iskolának a tartalomról /hülé/ és a formáról /eidosz, morfé, logosz/ vallott nézetén alapul.
- E szerint a passzív tartalom, új formát öltve, megsemmisül. A mézes bor tehát se nem méz, se nem bor többé, hanem egy új species - mulsum - amelyre az összekeveredés szabályai nem alkalmazhatók /Die Philosophie im Privatrecht. Bd.I. Halle, 1902. 71. és köv.1./.
90. A feldolgozó jóhiszeműségére más forráshelyek félreérthetetlenül utalnak, így pl. a D.41,1,7,8-9; Inst.2,1,27.
  91. Warmelo, P.van: Aspects of Joint Ownership in Roman Law. TR. 25.vol. 1957. és köv.1.
  92. Kaser, M.: id. mű 178.1.
  93. Siber, H.: Retentio propter res donatas. Studi Riccobono, Vol. III. Palermo, 1936. 256. és köv.1.
  94. Dernburg, H.: Heidelberger Krit. Zeitschr. für die ges. Rechtswissenschaft. Bd.I. 1853. 155.1.;
- Koschembahr-Lyskowski, J.: Die Condictio als Bereicherungs-

klage im klasszischen römischen Recht. Bd.I.

Weimar, 1903. 130.1.

95. Niemeyer, T.: Eigentumserwerb an Geld durch Vermischung. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht. 42.Bd. 1894. 32. és köv.1.
96. Donatuti, G.: Le "causae" delle "condictiones". /Studi Parmensi, Vol.I. 1950./ 71-72.1.
97. Ez lenne a glossátoroktól úgy nevezett "reconciliatio mutui" Ld. Glossa ad Dig. 12.1,12.
98. Pflüger, H.: Zur Lehre vom Erwerbe des Eigentums nach römischem Recht. München-Leipzig, 1937. 116.1.; Haymann, F.: Zuwendung aus fremden Vermögen. Jherings Jahrbücher. Bd.77. 1927. 201. és köv.1.; Siber, H.: Naturalis obligatio. 1925. 47.1. 1.jegyz.; Lübtow, U.: Beiträge zur Lehre von der Condictio nach römischem und geltendem Recht. Berlin, 1952. 41. és köv.1.
99. Így ha tudva vesz át indebitumot: Scaevola D.13,1,18.; vö. továbbá D.12,6,55. /Papinianus/ és D.47,2,43 pr-1. /Ulpianus/.
100. D.46,3,38,1. /Africanus/; más a helyzet persze, ha a res furtiva pénztől különböző dolog. Ld. D.13,1,8. pr.
101. Némelyek a condictio ex causa furtivát pénz ellopása esetében is azonosítják a condictio certae reivel, és pedig azon az alapon, hogy a condictio tárgyai az ellopott pénzdarabok /Pflüger, H.: Ciceros Rede pro Q.Roscio. 1904. 15. és köv.; Donatuti, G.: Conditiones, 40.1.; Siber, H.: Studi Riccobono, 3.vol. 1936. 237.1. 41.j./.. Ez ellen azonban felhozható, hogy a római jog még a vindicatio esetében sem ragaszkodott feltétlenül a pertárgy azonosság-hoz, miként azt a pro parte vindicatio esetében is láttuk.

A *condictio* esetében pedig teljesen közömbös, hogy a *condemnatio*-ba felveszik-e a "*quanti ea res est*" toldatot vagy pedig direkte az intencióbeli összegre való marasztalásra utasít-e a prétor az esetben, ha az intenzióban "*centum dare oportet*" szerepel.

102. Lübtow, U.von: *Condictio*, 36., 38., 73.1.

103. A kutatók többsége egyébként ebben az értelemben foglal állást. Így A.D'Ors: *Observaciones sobre el "edictum de rebus creditis"* SDHI. 19.vol. 1953. 143., 168.1.;

Niederländer, H.: *Bereicherungshaftung im kl. röm. Recht*. Weimar, 1953. 14.1.; Burdese, A.: *In tema di "consumptio nummorum"*. Riv. Dir.Comm. 51.vol. 1953. 286. és köv.1.;

Flume, W.: *Der Wegfall der Bereicherung*. Festschr. Niedermeyer. Göttingen, 1953. 138.1. 76.j.

104. Heimbach, C.G.E.: *Die Lehre vom Creditum*. 1849. 178. és köv.1.

105. Pflüger, H.: *Condictio und kein Ende*. Festgabe P.Krüger, 1911. 20. és köv.1.; Haymann, F., id. mű 197.1.; Fuchs, J.G.: id. mű 166. 219. 221.1.; Kaser, M.: id. mű 194.1.

106. Így pl. M.Kaser, id. mű 194.1. 79.j.

107. Lübtow, U.von, id.mű, 34. és köv.1.

108. Az elköltő tulajdonjoga legfeljebb oly módon jöhetne szóba, hogy ez a pénz kiadása pillanatában egy "logikai másodpercre" megszerezne a tulajdonjogot, hogy azt nyomban el is veszítse. Erre a furcsa elgondolásra azonban nézetünk szerint csak azoknak van szükségük, akik a "*nemo plus iuris*" elvében kivételt nem tűrő dogmát látnak.

109. Ezt az előttünk mesterkéltnek tűnő konstrukciót használja F.Schwarz is /*Grundlage der Condictio*. Köln-Graz, 1952.191.1./

110. Id. erre Benedek, F.: *A iusta causa traditionis a római jogban*. Bp. 1959. 21. és köv.1.

111. A kérdés az irodalomban vitatott. Hasonló értelemben foglal állást - anélkül, hogy a forráshelyre hivatkozott volna - J.G.Fuchs, id. mű 230. és köv.1.
112. Mivel Iulianus nézete ellentétes Sabinuséval és Cassiuséval, ezért helytelen a Paulustól /vagy talán Tribonianuséktól/ származó "et hoc verum est, nam et" szövegrész, mely a kétféle véleményt összhangban állónak véli. Valószínű, hogy a Digezta szerkesztői az eredeti szöveget megrövidítették s ez eredményezte a logikai botlást. Vö. Lenel, O.: Palingenesia I, 361.h. 2.j. és 1175.h. 1.j.
113. A "traditus Est" szavakat interpoláltak tartja Beseler is /Beiträge III. Tübingen, 1913. 182.1./
114. Levy, E.: Privatstrafe und Schadenersatz im klassischen römischen Recht. Berlin 1915. 100. és köv.1.
115. Id. Cod.1,2,21,2. /Justinianus/, továbbá a D.39,6,18,1. "in condictione aut in factum actione" szavaihoz irt, Accursiustól származó glosszát: "in factum generali quae datur alia deficiente".
116. Id. D.30,60 /Julianus/; D.19,1,30 pr /Africanus/. A conditio ilyen nem műértelenben vett használatára már H.Pflüger felfigyelt /Condictio und kein Ende, 71.1./
117. Donatuti, G.: Le "causae" delle "condictiones". Studi Parmensi 1950. 90.1.
118. Guarneri Citati, A.: Rivista di Diritto Civile. 121. vol. 1920. 336.1.
119. Bossowski, F.: De condictione ex causa furtiva. Annali Semin. Giur. Univ. Palermo, 13. vol. 1929. 377.2.
120. Az esetre ld. S.Solazzi: L'estinzione delle obbligazioni. 2.ediz. Napoli 1935. 254.1.
121. A "namque-transfusam szövegrész persze jusztiniánuszi

glossza, mint ezt G.Beseler is meglátta./Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen. Z.S.S.Rom.Abt. 66. Bd. 1948 385.1.

122. Donatuti, G.: Le causae delle condictiones. 1950, 115.1.
123. Pringsheim, F.: Eigentumsübergang beim Kauf. Z.S.S. Rom. Abt. 50. Bd. 1930. 358, és köv.1.
124. Perozzi, S.: Istituzioni 2.ediz. 19. 403.1.
125. Legfeljebb quasi ususfructus-é. A fikciót jelző "quasi" toldat azonban éppen azt kívánja jelezni, hogy a létrejött jogviszony éppen nem haszonélvezet.
126. Certumnak, tehát condictio tárgyául alkalmasnak mondja az ususfructust a D.45,1,58-ban Julianus is.
127. A firenzei Digesta-kézirattól eltérően a Halvander-féle Vulgata-kiadásban a "lācare potuit" helyett "locare potui" áll. Vagyis a marasztalási összeg attól függ, mennyire tudta volna a visszakövetelő kiadni a lakást. Halvander emendatióját elfogadva azt kellene mondanunk, hogy a marasztalás a visszakövetelő interesse-jének megtérítésére megy. A gazdagodó kártérítésre marasztalása azonban ellene mondana a jogalap nélküli gazdagodás elveinek.
128. Vö. Index Interpol., továbbá Pernice, Labeo III.1. 210.1.; Pflüger, Ciceros Rede pro Roscio, 23. és köv.1.; Koschembahr-Lyskowski: id. mű II. Bd. 251. és köv.1., Kaser, Quanti ea res est 118.1.
129. Az operare officialesre ld. Brösz, R.: Nem teljes jogu polgárok a római jogforrásokban. Bp. 1964. 98. és köv.1.; a patronus-szal szemben védelmi kötelezettségre ld. Benedek, F.: A senatusconsultum Silanianum. Bp. 196
130. Az operae fabriles-re ld. Brón, R.: id. mű 101. és köv.1.

131. Vö. Julianus D.12,6,32,2;...Sublata enim falsa opinione
relinquitur pietatis causa, ex qua solutum repeti non
potest...
132. Id. erre Pernice: Labeo II.2./1/ 143.1.
133. Id. Index Interpolationum.
134. Pernice, Labeo. III.1. 210.1. 2.§.
135. Kaser, M.: Römisches Privatrecht. Bd.I. München 1955. 497.1.

JEGYZETEK

III. rész.

1. ld. Index Interpolatiumban a megfelelő forráshelyekhez felsorolt műveket. E kritikai szövegelemző irodalom eredményeinek kimerítő értékelését legújabbban Fritz Schwarz adja /Grundlage der Condictio. Münster-Köln, 1952. 46-65.1./
2. ld. erre Kaser, M.: Römisches Privatrecht. Bd. II München, 1959. 42. és köv.1.
3. Gaius korában a tutela mulierum még valódi gyámság, ezért a nő kötelezettségvállalásaihoz gyámjának auctoritása szükséges. Justinianus törli el mint elavult jogintézményt, ezért az institúciók szerzői a Gaius könyvéből szinte szó szerint átvett szövegből a mulier-re utalást kihagyják.
4. Szladits K.: A magyar magánjog vázlata. II. köt. Bp. 1937. 160.1.
5. Kretschmar, P.: Die Erfüllung. I. Teil. Leipzig, 1906. 1. és köv.1.
6. Karlowa, O.: Römische Rechtsgeschichte. II. Bd. Leipzig, 1901. 815.1.
7. Erman, H.: Zur Geschichte der römischen Quittungen und Solutionsakte. Berlin, 1882. 75. és köv.1.
8. Voigt M.: das ius naturale, aequum et bonum und ius gentium der Römer. III. Bd. Leipzig 1875. 340, 1033.1.; Mommsen szerint Claudius császár korában. /Die Pompeianischen Quittungstafeln des Caecilius Jucundus. Hermes 12. Bd. 1877. 109. és köv.1./
9. Meylan, Ph.: Acceptilation et payement. Lausanne, 1934.; Solazzi, S.: Estinzione delle obbligazioni. 2.ed. Napoli, 1935.

10. Id. Julianus a D.12,6,33-ban: "nam is qui non debitam pecuniam solverit, hoc ipso aliquid negotii gerit..."
11. Id. ezekre Pastori, F.: id. mű, 111. és köv.1.
12. Id. Benedek F.: A iusta causa traditionis. Bp.1959. 21. és köv. Ugyanigy legújabbán M.Kaser is: Zur iusta causa traditionis /Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano. 64. vol. 1961. 69. és köv.1.
13. A forráshely nyilván nem interpolációmentes. A "quaestio ex hoc descendit-condictio" mondat feltehetőleg glossza. Annak tartja Beseler is /Romanistische Studien. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 10. vol. 1930. 238.1./. Hasonlóan interpolációgyanus a "non premi-ideoque eum" szövegrész. Id erre Guarneri-Citati, A.: /Contributi alla dottrina della mora. Annali Palermo, 11. vol. 1923. 197. 3. jegyzet./ A mondottak persze nem érintik a fragmentum lényegét, mely szerintem alapjában véve a klasszikus jogfelfogást tükrözi.
14. Id. az Index Interpolationum-ot a vonatkozó helyen.
15. Beseler, G.: Miscellanea ZSS. Rom. Abt. 45. Bd. 1925. 192.1.
16. Schwarz, F.: Grundlage der Condictio. Münster-Köln, 1952. 237.1.
17. Wieacker, F.: Lebensläufe klassischer Schriften in nachklassischer Zeit. ZSS. Rom. Abt. 67. Bd. 1950. 373. és köv.1.
18. Ezt állítja Siro Solazzi: L'errore nella condictio indebiti, I. /Atti Acc. Napoli, 59. vol. 1939. 67. és köv.1./, valamint lényegében Wieacker is /id. mű, 375.1./.
19. Id. Beseler, G.: Miscellanea. ZSS. Rom. Abt. 45. Bd. 1925. 438.1.
20. Id. Beseler, uo.
21. Hasonlóképen Tryphonius a D.23,3,78,5-ben.
22. A hagyományos felfogás legjobb kifejtését ld. Koschembahr-Lyskowski, I. von: Die Condictio als Bereicherungsklage.

- I. Bd. Weimar, 1903. 67. és köv.1.; Pernice, A.: *Labeo*
III. Bd. 1. Halle 1892. 238. és köv.1.; Weiss E.: *Institutionen des römischen Privatrechts*. 2.Aufl. Basel, 1949. 405. 1.
23. Beseler, G.: *Juristische Miniaturen*. Weimar, 1929. 124. és köv. 1.
24. Solazzi, S.: *L'errore nella condictio indebiti* /Atti Accademia di Napoli 59.vol. 1939. 291-375. 1.; *Ancora dell'errore nella "condictio indebiti"* "Studia et Documenta Historiae et Iuris 9.vol. 1943. 55-103. 1./ . Ld. mindkettőt Solazzi műveinek összkiadásában /*Scritti di diritto romano*, IV.vol. Napoli, 1963. 99-164, ill. 405-447. 1./
25. Solazzi, S.: *L'errore nella condictio indebiti*. /*Scritti* IV. 126. és köv. 1./
26. Solazzi, S.: *id. mű* 127. 1.
27. D.12,6,1,1 /*Ulpianus*/; D.12,6,3, /*Papinianus*/;
D.12,6,7 /*Pomponius*/; D.12,6,12 /*Paulus*/; D.12,6,15,1 /*Paulus*/; D.12,6,16 pr /*Pomponius*/; D.12,6,19.1-3 /*Pomponius*/; D.12,6,22 pr /*Pomponius*/; D.12,6,23 pr /*Ulpianus*/;
D.12,6,26,7-8 /*Ulpianus*/; D.12,6,26,10 /*Ulpianus*/;
D.12,6,26,12 /*Ulpianus*/; D.12,6,40 pr /*Marcianus*/;
D.12,6,47 /*Celsus*/; D.12,6,50 /*Pomponius*/; D.12,6,54 /*Papinianus*/.
28. Ezért a "per errorem", "per ignorantiam" kifejezéseket tartalmazó forráshelyek mellé kell még sorolnunk azokat is, melyek tényállásában a tévedés követelménye implicitén bennefoglaltatik, így a D.12,6,58-at /*Papinianus*/; a D.12,6,38-at /*Africanus*/; a D.12,6,67,2-t /*Scaevola*/, valamint a D.12,6,26,4-6-ot. Több forráshely a "per errorem" vagy a "per ignorantiam" szavak helyett más kifeje-

zést használ a tévedés követelményének megjelölésére:

D.12,6,11 /Ulpianus/: per imprudentiam, D.12,6,32,1

/Iulianus/: per imprudentiam, D.12,6,32,2 /Iulianus/:

si in ea opinione sit, ut credat se...obligatum, D.12,6,37

/Iulianus/: insciens, D.12,6,59 /Papinianus/: errore,

D.12,6,64 /Tryphoninus/: quamvis existimans ei aliga

teneri actione.

29. D.12,6,6 /Paulus/; D.12,6,6 /Paulus/; D.126,18 /Ulpianus/;
D.12,6,19,4 /Pomponius/; D.12,6,20 /Iulianus/, D.12,6,21
/Paulus/, D.12,6,25 /Ulpianus/, D.12,6,26,1,4-6,11,13
/Ulpianus/; D.12,6,38,3 /Africanus/; D.12,6,39 /Marcianus/;
D.12,6,40,1-7 /Marcianus/, D.12,6,43 /Paulus/, D.12,6,45
/Javolenus/, D.12,6,48 /Celsus/, D.12,6,49 /Modestinus/;
D.12,6,56 /Papinianus/, D.12,6,57 pr -1 /Papinianus/;
D.12,6,60,1 /Paulus/, D.12,6,61 /Scaevola/; D.12,6,67,1
/Scaevola/.
30. Solazzi, S.: L'errore 142. 1.
31. Például D.12,4,9,1. /Paulus/: "si quis indebitam pecuniam
per errorem... promisset"...; D.12,6,7. /Pomponius/:
"quod indebitum per errorem solvitur... repetitur"...;
Solazzi maga 23 ilyen forráshelyet sorol fel /Ancora
dell'errore nella "condictio indebiti. Scritti IV. 444.1./
32. A beneficium ordinis /excussionis/ kifogását csak egy
535. évi Novellájában Justinianus adja meg a kezesnek
/Nov. 4.1./. A kezes most már követelheti, hogy a hitelező
előbb a főadóst perelje, mielőtt őellene fordulna. A kezes-
ség ezzel kisegítő, szubszidiárius felelősséggé alakult át.
33. Lehetséges, hogy igaza van Solazzinak, aki a "quamvis
putans se obligatum solvit" szövegrészt egy glosszának
tartja, melynek a szövegbe való beszúrásával Tribonianusék

ki akarták hangsúlyozni, hogy itt a tévedés ellenére sincsen *condictionak* helye. /S.Solazzi: *L'errore nella condictio indebiti*. Scritti IV. 101-102. 1./ Témánk szempontjából a szövegrész interpolált vagy nem interpolált volta alárendelt jelentőségű. A gondolat ui. a *fragmentum* első sorában is megtalálható: "libertus cum se putaret operas patrono debere".

34. Helyenként persze felesleges a tévedésre utaló megjegyzés. felvétele, máskor pedig egyenesen helytelen.

/Klasszikus esete ennek a Cod.4.5.3 /Diocl. et Max./:

Cum et soluta indebita quantitas ab ignorante repeti possit....A szöveg azt akarja mondani, hogy "amidőn a tévedő által tartozatlanul fizetett quantitas visszakövetelhető...". Az "ab ignorante" szavaknak tehát helyesen a soluta után kellene állania, melyhez kapcsolódik./

Ez még persze nem jelenti szükségképpen azt, hogy az interpolációk mindegyikénél "opera il cieco entusiasmo del fautore di una concezione nuova" /S.Solazzi: *L'errore nella "condictio indebiti"*; Scritti IV. vol. 104. 1./

35. Solazzi, S.: *Errore II*. 77. 1. 80.j.

36. A *Magna Glossa*-ból kitűnőleg már a glosszátorok helyesen látták, hogy a solvens tévedése csak mint védelmezett tévedés jöhet számításba a *condictio indebiti*-nél. Accursius a D.22.3.25. pr. "ignorantiam" szavához hozzáfűzi: "et secundum hoc probatur ignorantia praesumptiva, eo ipso, quod probatur indebitum". A kommentátorok felfogása ehhez képest visszalépést jelentett, amennyiben felállítják az elvet, hogy tévedését a solvens bizonyítani tartozik, azonban Bartolus /*Commentaria h.l.*/ és Baldus /*Commentaria h.l.*/ ennek az elvnek a hátrányos következményeit ügyesen

elhárítja, kimondván, ha solvens bebizonyította, hogy tartozatlanul fizetett, ezzel a maga javára felállította azt a vélelmet, hogy a solutio indebiti-t tévedésből eszközölte.

37. Így már Cuiacius: *Observationum et emendationum libri*. Lib. V. 39; Donellus: *Commentaria iuris civilis*. Lib. XIV. c. 14. 5-9. j.; Duarenus: *Commentaria iuris civilis*, Tit. 12.6. cap. 3.
38. Legnevezetesebb képviselői: Vinnius /*Selectarum iuris Quaestionum liber I. cap. 47*/; Schulting /*Thesaurus controvers. decad. XLIV. Th. 3-4.*/ és Hüber /*Praelectiones iuris civ. secundum institutionum Justiniani*. Lib. III. Tit. 28. §. 3./
39. A menthető - nem menthető tévedés tanának megalapítója Savigny: *System des heutigen römischen Rechts*. III. Bd. Berlin, 1840. 333 és köv. l.: őt követi a XIX sz.-i pandektairók zöme: Vangerow, K.A.: *Pandekten*. 7. Aufl. III. Bd. Marburg. 1867. 625. §; Puchta, G.F.: *Pandekten*. 11. Aufl. Leipzig 1872. 309. §. 1. j.; Arndts, L.: *Lehrbuch der Pandekten*. 7. Aufl. Stuttgart, 1872. 341. §. 7. j.; Windscheid, B.: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. II. Bd. 7. Aufl. Frankfurt 1891, 426. §. 14. j.; Dernburg, H.: *Pandekten*, 2. Aufl. II. Bd. Berlin, 1889, 141. §. 17. j.; Erinz, A.: *Lehrbuch der Pandekten*. 2. A. II. /2/ Bd. Erlangen, 1879, 304. §. 39. j.; Sőt hatása a modernebb irodalomban is kimutatható. Ferrini, C.: *Manuale delle Pandette*. 4. ed. Milano, 1953. 585.; Bonfante, P.: *Istituzioni di diritto romano* 10. ed. Torino. 1957. 513. p.; Girard, P.-F.: *Manuel élém. de droit romain*. 4. ed. Paris 1906. 619. p. 3. j.; Perozzzi, S.: *Istituzioni di diritto romano*. II. vol. Milano,

1954. 210. p.; Pacchini, G.: Corso di diritto romano. II. vol. Torino, 1910, 597.p.
40. Vassalli, Filippo: Iuris et facti ignorantia. II. Iuris et facti ignorantia nella condictio indebiti. /Studi giuridici. III. vol. 1.tomo: Studi di diritto romano/ Milano, 1960. 446-470.1.
41. Voci, Pasquale: L'errore nel diritto romano. Milano, 1937. 130-146.1.
42. Különösen F.Vassalli: id. mű 451. és köv. 1.; továbbá A.Pernice: Labeo III. /1892/ 250.1.
43. A lex Falcidia kedvezményét a SC. Pegasianum/i.u. 73./ az örökösnek a hitbizományossal szemben is megadja, Ezt követőleg vele szemben is levonható lesz a quarta Falcidia, vagy ahogyan most már nevezni szoktuk, "quarta Pegasiana".
44. A döntés ezért szerintem teljes összhangban áll a quarta Falcidiáról rendelkező többi szövegünkkel, s azt lehetne mondani, logikus folyománya az örökös által már birtokbavett hagyatéki dolgokon gyakorolható retentio-jognak. Ha tehát a quarta körül elszámította magát, a kiadott hagyaték-ból nem kaphat ugyan semmit, de a hagyatéki kintlevőségeket behajtva ezek tekintetében a retentio jog gyakorolható az egész hagyaték figyelembevételével is. Ezért Beseler indokolatlanul tartja a szöveget paraphrasisnak. Az az állítása ezért, hogy a possessionemque - in f. rész "schier unverstündlich" lenne, valóban érthetetlen. /Id.Beseler, G.: Textkritische Studien. ZSS. Rom. Abt. 53. Bd. 1933. 36.1./
45. Solazzi, S.: Error. 60.1. 64. jegyz.
46. Id. Marton, G.: A római magánjog elemeinek tankönyve. Bp. 1957. 218.1.; Személyi, K.: Római jog. 2. köt. Kolozsvár 1941. 117.1.

47. Beseler, G.: Juristische Miniaturen. Weimar 1929. 125.1.
48. Szladits, K.: A magyar magánjog vázlata. 5. kiad. II rész Bp. 1937. 11-12.1.
49. Ld. Grosso, G.: Il sistema romano dei contratti 2. ed. Torino 1950. 262. és köv.1.
50. Nem elhanyagolható különbség azonban ilyenkor sem, hogy két kölcsönös stipulatio esetében két stricti iuris jellegű, tehát egyoldalú kötelem keletkezik, formátlan visszterhes szerződés esetében viszont egyetlen kétoldalú, bonae fidei kötelem létesül.
51. Amennyiben ennek előfeltételei - hogy ti. az előteljesítés datio formájában történt - fennforognak. Egyébként csak az actio doli állott a juttató rendelkezésére olyankor, amikor a teljesítést elfogadó dolózusan tartja vissza a kapottat
52. Ő már csak az interesse megtérítésére perelhet, ha a szerződésben kikötött szolgáltatást nem kapta meg, a civilis obligatiótól való elállás a "fides Romana" megsértése lenne. Ld. Schultz, F.: Prinzipien des römischen Rechts. München 1934. 153.1.
53. Justinianus ezzel lerakta a további, végeredményben a máig vezető fejlődés alapjait. Ld. Kaser, M.: Römisches Privatrecht II. München 1959. 302 és köv.1.
54. Justinianus a "Deo auctore" konstitúciójában megparancsolja, hogy a "ius" gyűjteményét a szerkesztőbizottság a Codex és az Edictum Perpetuum titulusfeliratainak mintájára képzett rubrumok alá rendezzék: "in libros quinquaginta et certos titulos totum ius digerere tam secundum nostri constitutionum codicis quam edicti perpetui imitationem, prout hoc vobis commodius esse patuerit" /5.§./.
55. Schilling, B.: Lehrbuch der Institutionen. III. Bd. Leipzig, 1846. 592.1.

56. Voigt, H.: Über die Conditiones ob causam. Leipzig 1862. 490.1.
57. Dernburg, H.: Pandekten. II. Bd. 6. Aufl. Berlin 1900. 384.1.1.
58. Igy Karlowa, O.: Römische Rechtsgeschichte. II. Bd. Leipzig, 1901. 769.1.
59. Witte, H.: Die Bereicherungsklagen des gemeinen Rechts. Halle, 1859. 63.1. 14.j.
60. Baron, I.: Die Conditionen. Berlin 1881. 70-73.1.
61. Pflüger, H. H.: Zur Lehre von Erwerbe des Eigentums nach römischen Recht. München-Leipzig, 1937. 112.1.
62. Ld. Vocabularium Jurisprudentiae Romanae, s.v. "res". V. Bd. 100-158. has.;
63. VIR. V. Bd. 106-134.h.
64. Ld. különösen VIR. V. Bd. s.v. "res", E.pont /=id cuius causā aliquid facimus/ 152.1.; F. /=effectus/ uv. F. pont /2effectus/ 152.1.
65. Az "ex bono et aequo habet repetitionem" szövegrész persze interpoláció. A repetitiot majd csak a bizánci jogtudomány vezeti le az aequitasból /ld. Schwarz, F.: Grundlage 304. és köv.1./, de jogilag is helytelen, mert ami "ob rem datur", nem mindenkor követelhető vissza, hanem csak akkor, ha a "res non sequitur".
66. Ld. a VIR I. tom. /Bertin 1903/ s.v. "causa" 651-699.h.; továbbá Leonhard cikkét a PWRE III. Bd. 1809-1811.h.
67. uo. 657.660.h.
68. uo. 661-662.h.
69. G. pont causa = finis, propositum.
70. Ld. különösen: D. 46,3,1; D. 46,3,3 pr; D. 46,3,5.pr; D. 46,3,101,1; D. 46,3,38,2; D. 36,1,75 pr; D. 13,7,9,1;
71. Pernice, A.: Labeo III. 1. 234.1.

72. Az *in factum actio* már a klasszikus jogban megillette *permutatio* esetén az előbb teljesítőt. /Kaser, M.: Röm. Privatrecht. I. München, 1956, 484.1.
73. Így Pfersche: *Bereicherungsklagen*. 156. és köv.1.
74. A felek azonban megfelelő formában kiköthetik azt is, hogy az átvevő a cél el nem érése esetén se tartozzék a kapott dolgot visszaadni. Ez folyik az általános szerződéskötési szabadságból.
75. Ld. még a D. 12,4,3,2; D. 12,1,19.pr.; C. 4,6,6; C.4.6.9.
76. D. 3,3,8,2: *Veterani procuratores fieri possunt; milites autem nec si velit adversarius procuratores dari possunt.*
77. Ld. még D. 12,4,5,1: *si servum quis tradiderit alicui ita ut ab eo intra certum tempus manumitteretur...*
78. Erre példa a D. 12,6,23. 1-2-ben; de az is lehet, hogy azért nem köthetnek egyességet, mert az csupán "de lite dubia" lehetséges, itt viszont talán egy "res certa et indubitata" forog fenn; Vö. C. 2,4,12; D. 2,15,1.
79. Csak a posztklasszikus kor végén szab ennek határt a *praescriptio longissimi temporis* intézménye. Kaser, M.: Römische Privatrecht. II. Bd. München 1959. 46.1.
80. Pl. a rabszolga felszabadítása a rabszolga halála következtében: D. 12,4,3,3: *Quid si ita dedi, ut intra certum tempus manumittas... si Stichus decesserit...*; továbbá D. 12,4,3,4; D. 12,4,5.pr; D. 12,4,5,4; vagy a rabszolga szökése következtében: D. 12,4,5,3.
81. Pernice, A.: *Labeo*. III.1. 303.1. 3.j.
82. Kretschmar, Paul: *Die 1. 16. D. de conditione causa data causa non secuta 12,4 im Lichte des Schulenstreites, zugleich eine methodische Untersuchung zur Wiederherstellung der Urfassung.* /ZSS. Rom. Abt. 61, Bd. 1941. 123-152.1./

83. Ez az u.n. constitutio dotis "liberando", mely csak az acceptilatio formális ügyletei útján mehet végbe.
84. Ezért Gaius az actio rei uxoriae-t a bonae fidei iudiciu-
mok közé sorolja /Gai 4,62/
85. A Basilicából kiegészítve a Florentina. Ld. a Mommsen-féle
nagy Digesta kiadás I. köt. 673.l. 2. jegyz.
86. A forráshelyhez ld. G.Beseler, ZSS. Rom. A. 45.Bd.
1925, 226.l.
87. Így helyesen Kunkel, W.: Römisches Privatrecht. 3. A.
Berlin, 1949. 250.l.; Siber, H.: Römisches Privatrecht.
Berlin, 1928. 217.l.; Weiss, E.: Institutionen des römischen
Privatrechts. 2. Aufl. Basel. 1949. 406.l.; Schwarz, F.:
Die Grundlage der Condictio. Münster-Köln, 1952. 149.l.
88. Nyilvánvaló leírási hiba. Ld. a Mommsen-féle nagy Digesz-
ta kiadás. I.köt. 670.l. 2.jegyz.
89. Czyhlarz, K.: Das römische Dotalrecht. Giessen, 1870. 144.l.
90. Így már Hotomanus: Opera, I. 1.vol. 879.l.; majd az
újabbak közül Beseler, Beiträge, IV.Bd. Tübingen 1920,
309.l.; Bonfante, P.: Corso I.: Il diritto di famiglia.
Milano, 1963. 310.l.; Schulz, F.: Festschrift Zitelmann,
1913, 4.l.; Rabel, E.: Grundzüge des römischen Privatrechts.
2. Aufl. Basel, 1955. 196.l.
91. Illetőleg - legalábbis a klasszikus jogban - ha res man-
cipit traditio útján ruházott át, ami a jusztiniánuszi
jogban már nem aktuális.
92. Nyilvánvaló interpoláció; Julianusnál a "traditus" helyett
"mancipatus" v. "in iure cessus" állott, hiszen a nő - te-
kintettel a condictiora - tulajdonost perel.
93. Nem így, ha donatio inter sponsum et sponsam forog fenn.
Bár erre a juttatásra is a kötendő házasság ad alkalmat

94. D. 12,7,5 pr-ban:...quaesitum est. Dixi, cum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur, cessare conditionem...
95. Peterlongo, M.E.: La transazione nel diritto romano. Milano, 1936. Kaser, M.: Transactio. PWRE 6.A.Bd. 2139.h.
96. Kaser, id. mű 2141.h.
97. Hasonlóképpen a D. 12,6,23,3: Potuit autem quis, si quidem ante litem contestatam transegerit, volenti litem contestari, opponere doli exceptionem.
98. Egyességre feltehetőleg alperes hivatkozik az indebiti solutiot vitató felperes keresetével szemben, hogy ezáltal bebizonyítsa, felperes nem "per errorem", hanem a többlet kötelezettségvállalás lehetőségének tudatában vállalta fel tartozását.
99. Így nevezetesen, ha az egyességre a jogerős ítélet meghozatala után kerül sor: si post rem judicatam quis transegerit et solverit, repetere poterit idcirco, quia placuit transactionem nullius esse momenti /D. 12,6,23,1/; továbbá ha végrendletben biztosított tartási igény tekintetében köt egyességet, a transactio egy lámeretlen nevű senatusconsultum értelmében megtámadható: item si ob transactionem alimentorum testamento relictorum datum sit, apparet posse repeti quod datum est, quia transactio senatus consulto infirmatur. /D. 12,6,23,2./
100. Kaser, M.: Römisches Privatrecht. I.Bd. München 1955. 637.1.; Siber, H.: Römisches Recht II: Römisches Privatrecht. Berlin 1928. 364-365.1.
101. Ld. D. 39,6,8. pr.: quod...condicionis implendae causa capitur.

102. Id. Krawielicki, Robert: Grundlagen des Bereicherungsanspruchs. Breslau 1936 /Ndr. Aalen 1964./ 97.1.
103. Pernice, A.: Labeo III.1. 242.1. 4.j.
104. Igy már Erxleben: Die Conditiones sine causa. II.Bd. 1853, 209.1.
105. Di Paola, S.: Donatio mortis causa. Catania, 1950. 17. és köv.1.
106. Hasonlóképpen Scaevola a D. 24,1,56-ban: Si quod /tk.quis/ mihi mortis causa donare vellet, ego pure uxori donare vellem, non valet quod uxori iubeo dari, quia illo convalescente conditione teneor.
107. Pflüger, H.H.: Zur Lehre vom Erwerbe des Eigentums nach römischem Recht. München-Leipzig 1937. 116. és köv.1.
108. Erxleben: Conditiones. II.Bd. 1953. 165.1.
109. Id. pl. a D. 19,5,6-ot.
110. A D. 35,1, C.6,45. és C.8,54 rubrumjaiban.
111. Sachers, E.: Turpitude /turpis/. PERE. 2. Reihe VII.2.Bd. Stuttgart 1948. 1432-1439.h.
112. Schmäling, Eberhard: Die Sittenaufsicht der Censoren. Stuttgart 1938.
113. Kaser, M.: Rechtswidrigkeit und Sittenwidrigkeit im klassischen römischen Recht /ZSS. Rom.Abt. 60.Bd. 1940. 95-150.1./
114. Kaser, M.: Rechtswidrigkeit 129 és köv.1.
115. Beseler, G.: Lucubrationes Balticae: Condictio ob causam turpem aut rem turpem dati /Studia et Documenta 3.vol. 1937 376.1./
116. Még kevésbé lesz persze visszakövetelhető az ob rem turpem datum, ha az accipiens megszegi a megállapodást, és véghezviszi a bűncselekményt vagy nem adja ki a dolgot.
117. Cicero a sacrilegust olyan személynek kondja, aki

"sacrum sacrove commendatum qui cleperit rapsitque /De legibus 2,9,22/, azaz nemcsak a res sacrae eltulajdonítója, de a magánosok által a templom őrizetére bízott dolgoknak a tolvaja is.

118. A jelentésbővülés jól követhető a köztársasági kor íróinál: Cicerónál parricida fratris /pro Cluentio 11,31/, patris et patruī parricidium /Philippicae 3,7,18/, Liviusnál parricidium filii /ab urbe cond. 8,11,7./, parricida liberum /3,50,5/, ismét Cicerónál parricida civium /in Cat. 1,12,29/ olvasható. Mommsen valószínűtlennek tartja, hogy a parricidium a patricidiumból származnék s afelé látszik hajlani, hogy a per és a cadere szavak összetételéből keletkezett. /Röm. Strafrecht. Leipzig 1829. 612.1. 3.j./.
119. Az emberölés tekintetében sincs másként. Az ősi büntetőjogban egyáltalán minden büntetés kapitulális volt. Ami nem jelenti, mintha az ősi büntetőjog különösen kegyetlen lett volna, hanem inkább azt a tényt jelzi, hogy itt még csak a legsúlyosabb társadalomellenes cselekedetek vannak pönalizálva. A gyilkosságok tárgyában hozott lex Cornélia is poena capitalist ír elő: deque eius capite quaerito /Cicero pro Cluentio 54,148/.
120. A furtum tekintetében ld. még Paul. D. 2,14,27,4 ill. Ulp. D. 17,2,53-at, az iniuria-ra pedig a Paul. D.2,14 27,4-et.
121. Mommsen, H.: Röm. Strafrecht. Leipzig 1899. 504.1.
122. A fuga servi sajátos károsodási eset. A rabszolga szökésével ugyan a gazda károsodik, minthogy egy dolga birtokából kiesett, de a rabszolgát mégsem lehet tolvajnak tekinteni, azon a cimen, hogy "önmagát lopta el". Azonban, ha büntársai voltak vagy szökését valaki pártolta /celare/

ezek "fur" módjára feleltek. A problémára ld. Balásfalvi Kiss Barnabás: Fuga servi. /Az Egyetemes Református Jogakadémia Beszámolója és Évkönyve 1939-1940/ Kecskemét 1940. 139-153.1.

123. Restitutós kötelezettsége ezért "ex iniusta causa" folyik, ellene a "condictio /ex causa/ furtiva" megy.
124. A "vel ut instrumentum mihi redderes" rész nyilvánvalóan glossza, feltehetőleg jusztiniánuszi. Interpolált voltát elárulja az igemód feltűnő eltérése: ut...reddas, ill. ut...redderes.
125. Ld. Kaser, M.: Römisches Privatrecht I. Bd. München 1955. 406-408.1.
126. Oliver, D. T.: Digest XII.1 and 4-7 and XIII. 1-3 de conditionibus. Edites with Translation and Notes. Cambridge. 1937. 55.1. 4.j.
127. Schulz, F.: Prinzipien. 151 és köv.1.
128. Ld. Paul. coll. 10,7,11: Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, adicto praetoris in siplum.
129. Kaser, M.: id. mű 447.1.
130. Gai 4,47: Quod A.Agerius apud N.Negidium mensam argentam deposuit, qua de re agitur, quidquid ob eam rem N.Negidium A.Agerio dare facere oportet ex fide bona, eius iudex N.Negidium A.Agerio condemnato nisi restituat, s.n.p.a.
131. D. 3,2,1. Julianus. Praetoris verba dicunt: "Infamia notatur, qui pro... depositi suo nomine non contrario iudicio damnatus erit"; Modestinus. Coll. 10,2,4.
132. D. 13,6,1 pr. Ulp.: Ait praetor: "Quod quis commodasse dicetur, de eo iudicium dabo". Formuláját Lenel a következőképpen rekonstruálja: "S.p. Am Am No No rem qua de

agitur commodasse eamque Ao Ao redditam non esse, quanti ea res est, tantam pecuniam..." /EP. 252/

133. Gai 4.47: "similis etiam commodati formulae sunt".

134. Az is jellegzetes, hogy míg a jusztiniánuszi institúciók az actio commodati-t az "actiones bonae fidei között sorolják fel /J.4.6.28/, addig Gaiusnál e kereset formulájában nem olvasható az "ex fide bona" kitétel /Gai 4,62/.

135. Erről Tacitusnál olvashatunk egy jellegzetes esetet:

"Ugyanebben az évben a senatus kemény határozatokkal szabályozta meg a nők kicsapongásait s elrendelte, hogy üzletszerű kéjelgést ne folytasson /ne quaestum corpore faceret/ az a nő, akinek nagyatyja, atyja vagy férje római lovag volt. Mert Vistilia, aki egy praetor családjából származott, kéjnéői foglalkozását bejelentette az aedilisnek, felujítva a régiek szokását /licentiam stupri apud aediles vulgaverat, more inter veteres recepto/, akik úgy vélték, hogy a szemérmetlen nők bűnös életük pusztá beismérésével már eléggé megbűnhődtek. Titidi us Labeo, Vistilia férjét is kérdőre vonták, hogy kétségtelen bűnösségü feleségével szemben miért mellőzte a törvényadta megtorlást. S amikor az kifogásul azt hozta fel, hogy a megfontolásra adott 60 nap még nem múlt el, elegendőnek vélték, ha Vistilia ügyében döntenek és őt Seriphos szigetére száműzték" /Annales II. 85./.

Az említett 60 napos megfontolási idő a lex Julia adulteriis coercendis ama rendelkezésére vonatkozik, hogy a férjnek ilyen esetben rögtön el kell válnia, máskülönben kerítőnek /leno/ tekintendő. Az ezt követő 60 napon belül azután joga volt felesége ellen vádat emelni. Mommsen, T.: Röm. Strafrecht 691.1.

136. Lampridius: Vita Severi cap. 24.; Theodosius és Valentinianus 425. évi konstitúciója véget vet az eladdig túrt helyzetnek és súlyos büntetéseket helyez kilátásba: *proscripti poenae mancipentur exilii mentalis addicendi publicis /Cod. 11.41 /40/.6/.*
137. Gellius: Noctes atticae XX.1.7.
138. Dig. 48.10,33. Mod. ...lege Cornelia aqua et igni ei interdicitur. Mommsen, T.: Röm. Strafrecht. 677.1.
139. Lehetséges, hogy ez a nézet régebben általános volt. Erre következtethetünk legalább is Augustinus /Szt. Ágoston/-nak Gratianus által idézett alábbi nyilatkozatából: *Ille tamen solet tanquam male sibi ablatam pecuniam repetere, qui iustum iudicium emit: quoniam venale esse non debuit /Gratianus can. 15. causa CIV. qu.5./*
140. Antoninus Caracalla 212. évi rescriptumából /Cod. 7.49.1./
141. Regner : Tirocinium. PWRE 2. Reihe 6.Bd. 1450.h.
142. Lambert: Tiro PWRE. 2. Reihe 6.Bd. 1450.h.
143. Mommsen, T.: Röm. Strafrecht. 44.1.
144. Mommsen, T.: Römisches Staatsrecht. II.Bd. Leipzig. 1887. 1090.1.
145. Crimen concussionis büncselekményét az a köztisztviselő követi el, aki hivatali hatalmával visszaélve a polgároktól anyagi előnyt csikar /concutere=terrere/ ki /Ld. Pauli sent. 5.25.12; Dig. 47,13,1./. A dilectatores általi visszaélések - úgy látszik - gyakoriak lehettek. Már a Lex Julia repetundarum igyekezett ezek ellen a harcot felvenni: "Lege Julia repetundarum cavetur, ne quis ob militem legendum mittendumve aes accipiat /D. 48.11,6,2. Ven. Sat./
146. Mommsen, T.: Röm. Strafrecht 694.1.

147. Mommsen, T.: id. mű 699.1.
148. Id. még: D. 3, 6, 51. Ulp.: Sed etiam praeter hanc actionem condictio competit, si sola turpitudō accipientis versetur; nam si et datis, melior causa sit possidentis.
149. Schwarz, F.: Grundlage 188.1.
150. Siber, H.: Römisches Privatrecht. Berlin 1928. 218.1. 20.j.
151. Id. még D. 13, 2, és D. 47, 2, 25, 1-ben az ingatlan birtokából erőszakkal kivető kondikcióját a birtokos ellen.
152. Id. Siber, H.: id. mű 231.1.
153. Siber, H.: id. mű 65.1.
154. Az "aut sine causa" jusztiniánuszi glosszának tűnik. Szemmel láthatólag a jusztiniánuszi "condictio sine causa" fogalom /ld. a D. 12, 7 rubrumját/ inspirálhatta az interpolátort. Hasonló lehet a helyzet az "ex quibus causis condictio nasci solet" mondattal, figyelemmel ennek kioktató hangjára.
155. Ulp. D. 2, 15, 8 pr.
156. Hasonló esetről van szó a D. 2, 15, 8, 22-ben is Ulpianusnál.
157. Pernice arra gondol, hogy egy provinciái tisztviselő provinciabeli nőt vett feleségül. /Labeo III. 78.1./
158. Így G. Donatuti szerint a klasszikus kor jogászai a kondikciók közös jogalapjának a datio-ban megtestesülő "negotium contractum"-ot tartották /le "causae" delle "conditiones". Studi Parmensi 1950. 64.1./. U.v. Lübtow viszont úgy látja, hogy a klasszikus kor jogásza a gazdagodási jelenségeket még archaikus álláspontból kiindulva szemléli s azok jogalapját a vagyoneltolódás jogellenességében látja /Lehre von der Condictio, Berlin 1952. 132-133.1./. F. Schwarz szerint nem lehet kétséges, hogy a klasszikusok gondolatvilágában a gazdagodási condictio végső alapja a "causa re-

- tinendi" hiánya /Grundlage der Condictio. Köln-Graz 1952. 212. és köv.1./.
- A.Pernice a méltányosságban, P.Dawson pedig erkölcsi eszmékben vélik megtalálni azokat a végső alapokat, melyeken a klasszikusok gazdagodási elmélete nyugszik /A.Pernice: *Labes* III.1. 218-219.1.; P.Dawson: *Unjust Enrichment*. Boston 1951. 48. és köv.1./
159. Jörs-Kunkel: *Römisches Privatrecht*. 3.Aufl. Berlin 1949. 119.§. 192-193.1.
160. Benedek, F.: *Justa causa traditionis a római jogban*. Bp. 1959. 39. és köv.1.
161. Ld F.Schwarz: *Grundlage* 195 és köv.1.
162. Pflüger, H.H.: *Zur Lehre von Erwerbe des Eigentums nach römischem Recht*. München-Leipzig 1937. 113.1.
163. Pfersche, E.: *Die Bereicherungsklagen* 1883. 2.1.
164. Stammler, R.: *Zur Lehre von der ungerechtfertigten Bereicherung*. Mélanges Fitting. Montpellier 1908. 20.1. /kny./
165. Schulz, F.: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar 1961. 159 és köv.1.
166. Kaden aggálya, hogy a klasszikus kori jogászok a kondíciós típusok kiképzésénél a hangsúlyt a gazdagítói oldalra látszottak helyezni /*solutio indebiti*, *datio ob rem*, *datio ob turpem rem*, *datio ex iniusta causa*/ nem esik latba, ha meggondoljuk, hogy az átadás és az átvétel csupán ugyanazon jelenség két oldala. Ld. Kaden, H.E. *ZSS Rom.Abt.* 71. Bd. 1954. 586.1.
167. Pernice, A.: *idem mű* III.1.Bd. 218-219.1.
168. Dawson, P. *id.mű* 48.és köv.1.
169. Pringsheim, F.: *Bonum et aequum*. *ZSS Rom.Abt.* 52.Bd. 1932.; Schwarz, F.: *Grundlage* 304-305.1.; Lübnow, U.v.: *Condictio* 20. és köv.1.; Wolff, H.J.: *Rec. IURA* 3.vol. 1952. 384.1.

170. Kaden, H.E.: Rec. ZSS Rom. Abt. 71. Bd. 1954. 589. l.
171. Schulz, F.: Die actiones in id quod pervenit und in quantum locupletior factus est. Inaug. Diss. Breslau 1905. 19. és köv.
172. Simonius, A.: Zur Frage einer einheitlichen "causa condictio-
nis". Festschrift H. Lewald. Basel 1953. 162. l.
173. Simonius találóan jegyzi meg, hogy a méltányosság elve
csak akkor lenne a gazdagodási igény elvi alapjának tekint-
hető, ha döntésüket a jogászok az "aequitas" szempontjainak
konkrét mérlegeléséből vezetnék le. Ennek azonban forrása-
inkban semmi nyoma /Simonius A. id. mű 162. l./
-

IV. rész

1. Voet, J.: Commentaria in Pandectas. Hagae 1723 /ad tit. 12. 6.§. 12 in fine/
2. Duarenus, F.: Opera. Lucca 1765. /Commentarii in tit. XII, 6. cap. IX/ 916.1.
3. Donellus, H.: Commentariorum iuris civilis libri. Francofurti, 1601-1634, lib. XIV. cap 18.
4. Glück, Chr. Fr.: Ausführliche Erläuterung der Pandekten. 13. Teil. Erlangen 1819. /835.§./ 152. és köv.1.
5. Erxleben: Die conditiones sine causa. I.Bd. 1850. 182. és köv.1.
6. Witte, H.: Die Bereicherungsklagen des gemeinen Rechts. Halle, 1859. 140.1.
7. Brinz, A.: Lehrbuch der Pandekten. 2. Aufl. II. Bd. Erlangen, 1879. 517.1.
8. Mandry, G.: Zur Lehre vom Gegenstande der Conditionen. /Archiv f. die civ. Praxis 48. Bd. 1865. 220-245.1.
9. Mandry, G.: id. mü 240.1.
10. Pfersche, E.: Bereicherungsklagen. 1883. 137. és köv.1.
11. Protokoll zu §§ 744. és köv.1.
12. Id. Kaden, H. E.: Das Schrifttum der Jahre 1950-1953 zur römischen Bereicherungslehre. Sammelbericht. ZSS. Rom. Abt. 1954. 555-590.1.
13. Pernice, A.: Labeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit. Bd. I-III. Halle 1873-1892. /Ndr. Aalen 1963/, kölönösen a II.Bd. 2.Abt. 93-146, III.Bd. 1. Abt. 197-307.1.
14. Id. Labeo. 2. Aufl. II.Bd. 2.Abt. 101.1. 3.j.
15. Kaser, M.: Quanti ea res est. München 1935. 87.1., 114. és köv.1.

16. D. 22,1,2. Pap.: ...post litem tamen contestatam causa prestetur... cum petitur, tale dari debet ac propterea postea captos fructus partumque aditum restitui oportet. D. 12,1,31 pr. Paulus: cum fundus vel homo per condictio- nem petitus esset, puto hoc nos iure uti, ut post iudicium acceptum causa omnis restituenda sit.
17. Pernice, A.: Labec II.1. 132. és köv.1.
18. Ld. D. 12,1,5 Pomp.: quod te mihi dare oporteat si id postea perierit, quam per te factum erit, quominus id mihi dares, tuum fore id detrimentum constat.
19. Ld. D. 45,1,23: Pomp.: ...non aliter post mortem eius /hominis/ teneris mihi, quam si per te steterit, quo minus vivo eo mihi dares. Quod ita fit, si aut interpella- tus non dedisti aut occidisti eum.
20. A vonatkozó forrásokra ld. O.Gradenwitz: Quotiens culpa intervenit debitoris, perpetuari obligationem. ZSS. Rom. Abt. 34.Bd. 1913. 255. és köv.1.; E.Genzmer: Der subjektive Tatbestand des Schuldnerverzugs. ZSS. Rom. Abt. 44.Bd. 1924. 99. és köv.1. és 141.1.; Kaser.M.: Quanti ea res est, 92, és köv.1.
21. Kaser, M.: Römisches Privatrecht I. 432.1.
22. Ld. még D. 12,4,3 pr-6; D. 12,4,5 pr; D. 12,4,5,2-4; D. 12,4, D. 12,4,7 pr-1; D. 12,4,8 stb.
23. Hasonló nézetet látszik vallani Siber, H.: Römisches Privat- recht, 1928. 218.1. Niederländer, H.: id. mű 2.1.; Lübtow, U.: id. mű 80.1.
24. Lübtow, U.: od. mű 79.1.
25. Niederländer, H.: id. mű 2-3.1. 8.jegyzet.
26. tényleges eladási ár /pretium negotii/ kiadásáról nem lehet szó, mivel a szöveg félreérthetetlenül konszumpció-

ról beszél, ügyleti elidegenítés azonban ennek nem tekint-
hető. A pretiumot dolog-értéknek veszi Lübtow is /id.mű
83. és köv.1./

27. A pertárgynak a felperes általi aestimatio-ját vallja
Baron, J.: Die Conditionen. Berlin 1881. 90. és köv.1.

28. Siber, H.: Römisches Privatrecht. Berlin 1928. 218.1.; Nie-
derländer, H.: id. mű 2.1.

D. 44,7,45. Paulus: Is qui ex stipulatu Stichum debeat,
si eum ante moram manumiserit et is, priusquam super eo
promissor conveniretur, decesserit, non tenetur; non enim
per eum stetisse videtur, quo minus eum praestaret. A pro-
missornak tudnia kell, hogy ötöt szolgáltatni tartozik.
Ennek ellenére felszabadítja Sticust eljárása tehát rossz-
hiszemű. Mégis, mivel Stichus még a teljesítési idő előtt
elhal, nem rajta, hanem a véletlenen múlik, hogy a kötelem
nem megy teljesedésbe, tehát nem tartozik a becsértéket
megfizetni.

29. D. 13,1,8,1: fur semper moram facere videtur. Ld. Kaser,
M.: Quanti ea res est. München 1935. 120. és köv.1.

30. Kaser, M.: id. mű 121.1.

31. Súlyosabban esik persze latba, ha szándékosan semmisíti
meg, mert ilyenkor actio doli-nak vagy actio legis Aquiliae-
nak is helye lehet.

32. Az egész 91-es fragmentum igen erősen interpolált. A gon-
dolatmenet többször megszakad, úgyszólván alig tudjuk
követni. Szemmel láthatólag több különböző szövegből lett
összeállítva. Az eredeti szöveget E. Genzmer kísérli meg
rekonstruálni /Der subjektive Tatbestand des Schuldner-
verzugs im klassischen römischen Recht. ZSS. Rom.Abt.
44.Bd. 1924. 93. és köv.1./

33. Pernice, A.: *Labeo* II/2.Bd. 1900. 118.1.
34. Pernice, A.: id. mű 110.1.
35. Sanfilippo, C.: *Condictio indebiti*. I. Catania 1943. 65.1.
36. Lübtow, U.v.: *Condictio* 81. és köv.1. Szerinte ui. a klasszikusok az elidegenítést a dologérték konszumpciója-ként fogták fel. Ennek a nézetnek azonban forrásszerű alapja nincsen.
37. A klasszikus kor jogászai a pretium-ot egyaránt alkalmazzák a dologérték /piaci ár/ és a konkrét ügyletben kikötött ár megjelölésére. Forrásaink néha az alóbbival kapcsolatban pretium ex re-t, utóbbival kapcsolatban viszont pretium propter negotiationem-et emlegetnek. Ld. U.v.Lübtow: *Condictio*, 84 és 194.1.
38. Így H.Niederländer is /id.mű 6.1./, továbbá, Siber, H.: *Retentio propter res donatas* /Studi Riccobono III/ Palermo 1936. 252.1.
39. Schulz már korai munkájában megjegyzi, hogy a szövegben "davon, dass hier herauszugeben wäre, was man noch von dem Kaufpreis in Händen hat, ist keine Rede" /Die actiones in id quod pervenit. Diss. Breslau 1905. 32.1./
40. Az "ex pretio" hasonló jelentésére ld. D.6,1,29: "et plus ex pretio eius consecuturus sis".
41. Siber úgy véli, hogy a vételárra a klasszikusok /Celsus és Julianus/ nem *condictio*-t, hanem in factum actio-t adtak annak követelésére, "quod ad venditorem pervenit". /*Retentio propter res donatas*. Studi Riccobono III. 252.1./. Ez persze elképzelhető; azonban nincs kényszerítő okunk annak feltételezésére, hogy a D. 12,6,26,12-beli "condictio" interpolált lenne. A *pretium ex negotio* ui. szintén certa pecunia, mely tehát a klasszikus jog szerint *condictio* útján követelhető.

42. Id. Niederländer, H., id. mü 145.1.
43. Albertario, E.: Responsabilita del pupillo derivante dal suo arricchimento per gli atti compiuti senza l'auctoritas tutoris. /Studi IV. Milano 1936. 339-368.1./
44. Aru, L.: Le donazioni fra coniugi in diritto romano. Padova 1938 229. és köv., 378. és köv.1.
45. "ist aber einmal die Herausarbeitung des Begriffes "locupletiore esse" nebst der Kasuistik geistiges Eigentum der Klassiker" /Siber, H., Retentio 280.1./
46. Siber, H.: Retentio 241. és köv.1.
47. Lauria, M.: Il divieto delle donazioni fra coniugi. Studi Albertoni, II. vol. Padova 1937. 547.1.123.j.
48. D. 24,1,31,7. Proculus-Pomp.: "ne amore alterius alter despoliaretur"; D. 24,1,3 pr. Ulp.: "ne concordia pretio conciliari videretur"; D. 24,1,2. Afr.-Paul.: "ne venalicia essent matrimonia".
49. Siber.: Retentiones 281.1.
50. Niederländer, H.: id. mü 27.1.
51. Aru, L. id. mü 113.1.
52. Niederländer, H. id. mü 26,34.1.
53. Siber, H.: Retentio 261.1.
54. Id. még Ulp. D. 24,1,5,5 in f.
55. D. 24,1,55. Paul.; h.t. 58.2. Scaev.; h.t. 5.18. Ulp.; h.t. 33.1. Ulp.; h.t. 7 pr. Ulp.; C. 5,16,21. Diocl./294/; C. 5,16,17. Diocl. /293/.
56. Siber, H.: Retentio 273. 275.1.; Aru, L. id. mü 384. és köv.1.
57. Id. D. 24,1,40 Ulp.: Quod apiscendae dignitatis gratia ab uxore in maritum collatum est, eatenus ratum est, quatenus dignitati supplendae opus est.
58. Id. Flume, W. id. mü 124.1.

59. Sachers, E.: PWRE 2. Reihe VII. Bd. 1499. h.
60. Id. H. Niederländer, id. mű 90. l.
61. Schulz, Fr.: Classical Roman Law, 614. l.;
62. Lenel, O.: Edictum Perpetuum 55. §. 151. l.
63. Schulz, F.: id. mű 614. l.
64. Giffard, A. E.: L'action qua incertum petimus. Studia et Documenta 4. vol. 1938. 157. és köv. l.
65. Niederländer, H.: id. mű 78. és köv. l.
66. Niederländer, H.: id. mű 79. és köv. l.
67. Flume, W.: id. mű 126. l.
68. Longo, G.: Hereditatis petitio. Padova 1933. 134. és köv. l.
69. Beseler, G.: Beiträge IV. Bd. 13. és köv. l.; Beseler, G.: Fruges et Paleae. Scritti Ferrini Mil. III. 289 és köv. l.; Lewald, H.: ZSS. Rom. Abt. 48. Bd. 1928. 642. l.; Siber, H.: Römisches Privatrecht. 1928. 389. l.; Schulz, F.: Classical Roman Law. 1954. 306. és köv. l.
70. Ezek szerint a bonorum possessor negotiorum gestorként tevékenykedik a heres mint dominus negotii érdekében. Ha beavatkozása "utilis" volt, nem vonható felelősségre, csupán a kezébe jutott értéket köteles kiadni, ha nem volt utilis, viseli ennek minden következményét, tartozik tehát itt a dolog teljes értékét megfizetni.
71. Beseler, G.: Beiträge IV. Bd. 38. l.; Longo, G. id. mű 144. l. 2. j.

FELHASZNÁLT IRODALOM.

- Albertario E.: Responsabilita del pupillo derivante dal suo arricchimento per gli atti compiuti senza l'auctoritas tutoris /Studi IV., Milano 1936. 339-368.1./
- Ambrosino R.: In iure cessio hereditatis. Spunti per la valutazione della hereditas./Studia et Documenta, 10.vol. 1944. 1-100/
- Arangio-Ruiz V.: Istituzioni di diritto romano. 2.ed. Napoli 1927.
- Arangio-Ruiz V.: Les actions. Napoli, 1935.
- Archi G.G.: Variazioni in tema di indebiti solutio. /Studi Arangio-Ruiz III. Napoli 1953, 335-389.1.
- Arndts L.: Lehrbuch der Pandekten. 7. Aufl. Stuttgart 1872.
- Aru L.: Le donazioni fra coniugi in diritto romano. Padova 1938.
- Balásfalvi Kiss B.: Fuga servi. /Az Egyetemes Ref. Jogakadémia Beszámolója és Évkönyve 1939.40/ Kecskemét 1940.
- Baron J.: Abhandlungen aus dem römischen Civilprocess. I. Die Conditionen. Berlin, 1881.
- Bekker E.I.: Zur Lehre von Conditionen und adjecticischen Klagen. /Studia et Documenta 4.Bd. 1883, 92-108/
- Benedek F.: A iusta causa traditionis a római jogban. Bp. 1959. /Studia Juridica,8/
- Benigni P.: La condictio incerti./Archivio giuridico, 75.vol. 1905, 309-337/

- Benigni P.: La condictio incerti. /Filangeri 31.vol. 1906, 670-682, 742-752/
- Beretta P.: Intorno alla formula edittale della conditio certae rei. /Studia et Documenta 9.vol. 1943, 202-226/
- Beseler G.v.: Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen. /1-4. Heft. Tübingen 1910-1920/
- Beseler G.v.: Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen. /ZSS. Rom.Abt. 66.Bd. 1948. 265-393/
- Beseler G.v.: Juristische Miniaturen. Weimar 1929.
- Beseler G.v.: Textkritische Studien. /ZSS.Rom.Abt. 53.Bd. 1933. 1-63./
- Beseler G.V.: Miscellanea. /ZSS.Rom.Abt. 45.Bd. 1925. 188-265./
- Beseler G.v.: Romanistische Studien. /TR. 10,vol. 1930 161-240./
- Beseler G.v.: Bindung und Lösung. /ZSS.Rom.Abt. 49.Bd. 1929. 404-460./
- Beseler G.v.: Lucubrationes Balticae: Condictio ob causam turpem aut rem turpem dati. /Studia et Documenta, 3.vol. 1937, 376-380./
- Beseler G.v.: Unklassische Wörter. /Defici condictione/ /ZSS.Rom.Abt. 56.Bd. 1936, 26-98./
- Betti E.: L'antitesi storica tra iudicare /pronuntiatio/ e damnare /condemnatio/ nello svolgimento del processo civile romano. /RISG 56.vol. 1913. 3-116./
- Betti E.: La condictio pretii del processo civile giustiniano. /Atti Acc.Torino 51.vol.1915-16/
- Binsbergen J.v.: De condictione furtiva./Mnemosyne N.S. 50.vol. 1922, 303-304./

- Blondi B.: Istituzioni di diritto romano. Milano 1939.
- Biscardi A.: Sul negozio giuridico illecito: turpitude utriusque. /Il Foro Italiano 63.vol. 1938/
- Bonfante P.: Corso di diritto romano, I. Il diritto di famiglia. Milano 1963.
- Bonfante P.: Corso di diritto romano. VI: Successioni Citta di Castello 1930.
- Bonfante P.: Corso di diritto romano. II.vol. 2.p.
La proprietà. Roma 1928.
- Bonfante P.: Istituzioni di diritto romano 10.ed. Torino 1957.
- Bopp A.: Zur Lehre von der conditio indebiti. /Archiv für prakt. Rechtswiss. 8.Bd. 1860, 511-517./
- Bossowski F.: De condictione ex causa furtiva./An. Palermo 13.vol. 1927/
- Brinz A.: Lehrbuch der Pandekten. /2.Aufl. II.Bd. Erlangen, 1879/
- Brósz R.: Nem teljes jogu polgárok a római jogforrásokban. Bp. 1964.
- Buckland W.W.: A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian. Cambridge 1932.
- Buonamici F.: Recitationes solennes ad leges 32, § 3, Dig. de cond. indeb./XII, 6./...
/Archivio Giuridico 63.vol. 1899, 409-425./
- Buonamici F.: Recitatio solennis secunda ad leges Cum is. 32, § Qui hominem. 3.Digest. De condiction. indeb. /XII, 6./... Archivio Giuridico 69.vol. 1902, 496-510./
- Burdese A.: In tema di "consumptio nummorum". /Riv. di Diritto Commerciale 51.vol. 1953, 269-290/

- Caemmerer E.v.: Bereicherung und unerlaubte Handlung.
Tübingen, 1954./Festschrift f.E.Rabel, Bd.I.
333-401/
- Coing H.: Zur Geschichte des Privatrechts-Systems.
Frankfurt 1962.
- Coli U.: Sul parallelismo del diritto pubblico e del
diritto privato nel periodo arcaico di Roma.
/Studia et Documenta 4.vol.1938. 68-98/
- Collinet P.: Sur le byzantinisme du nom de la conditio
triticaria. /Studi Perozzi 1925. 239-243./
- Collinet P.: Les nouveaux fragments des Institutes de Gaius
PSI 1182. /RHD 13.vol.1934, 96-113/
- Collinet P.: La nature des actions, des interdits et des
exceptions dans l'oeuvre de Justinien.
Paris 1947.
- Cuiacius J.: Observationum et emendationum libri /Opera,
Venetiis-Mutinae 1783/
- Cuij E.: Manuel des institutions juridiques des romains.
Paris 1917.
- Czyhlarz K.: Das römische Dotalrecht. Giessen 1870.
- Danz H.A.: Der sakrale Rechtsschutz im römischen Rechts-
verkehr. Jena 1857.
- Dawson John P.: Unjust Enrichment. A comparative analysis.
Boston 1951.
- De Francisci P.: Synallagma. Storia e dottrina dei cosiddetti
contratti innominati. I-II.vol. Pavia 1913/16.
- Dernburg A.: Pandekten. 2.Aufl. II.Bd. Berlin 1889.
- De Villa V.: Actio incerti. Milano 1935.
- De Villa V.: Contributo alla storia ed alla teoria della
conditio possessionis. /Studi Sassaressi 2.ser.
10.vol. 1932-33, 137-227./

- De Visscher F.: La condictio et le système de la procédure formulaire. Gand-Paris, 1923.
- De Visscher F.: L'origine historique des causae condicendi. /Ve Congres Int.Sc.Histor. 1923. cr.238-239/
- Di Marzo S.: Studi sulla condictio. Palermo 1902.
- Di Paola S.: Donatio mortis causa. Catania 1950.
- Donatuti G.: Le causae delle condictiones. /Studi Parmensi, 1.vol. 1950. 35-169/
- Donatuti G.: Lo statulibero. Milano 1940.
- Donellus H.: Commentariorum iuris civilis libri. Francofurti 1601-1634.
- D'Ors A.: Observaciones sobre el "Edictum de rebus creditis". /Studia et Documenta 19.vol. 1953. 134-201./
- D'Ors A.: Relectio de causa. Berlin 1959. /Festschrift für G.Schmitt. 145-157/
- D'Ors A.: Varia Romana./AHDE 25.vol. 1955, 825-837/
- Duarenus F.: Opera. Lucca 1765.
- Duquesne J.: A travers la condictio./NRH 32.vol. 1908, 213-225/
- Duquesne J.: Donatio, delegatio, condictio /Celse D.39,5, 21,1, et Paul D.44,4,5,5. Mélanges Girard I. Paris 1912 389-417/
- Ehrhardt A.: Justa causa traditionis. Eine Untersuchung über den Erwerb des Eigentums nach römischem Recht. Berlin-Leipzig 1930.
- Eisele F.: Abhandlungen zum römischen Civilprozess. Freiburg 1889.
- Erbe W.: Fiduzia. Weimar 1940.

- Erman H.: Zur Geschichte der römischen Quittungen und Solutionsakte. Berlin 1882.
- Exleben K.: Die Conditiones sine causa. Berlin I-II.Bd. 1850/1853.
- Ferrini C.: Manuale delle Pandette. 4.ed. Milano 1953.
- Flume W.: Der Wegfall der Bereicherung in der Entwicklung vom römischen zum geltenden Recht. Göttingen, 1953. /Festschrift f. Niedermeyer 103-176/
- Freudenthal M.: Zur Entwicklungsgeschichte der röm. *Condictio*. Breslau 1910.
- Fuchs J.G.: *Iusta causa traditionis* in der romanistischen Wissenschaft. Basel 1952.
- Gaudemet J.: rec. Lübtow. Beiträge zur Lehre von der *Condictio*. 1952. /IURA 4.vol. 1953. 314-320/
- Gaudemet J.: rec. Schwarz F., Die Grundlage der *condictio* im klassischen römischen Recht. /IURA. 4.vol. 1953. 314-320/
- Gay J.L.: A propos d'études récentes: *condictio* et actions prétorienes d'enrichissement. /RHD 34.vol. 1956, 327-355/
- Genzmer E.: Der subjektive Tatbestand des Schuldnerverzugs im Klassischen römischen Rechts. /ZSS.Rom.Abt. 44.Bd. 1924. 86-163/
- Giffard A.-E.: Précis de droit romain. Tome I-II Paris 1933.
- Giffard A.: *Condictio incerti et actio praescriptis verbis*. /RHD 9.vol. 1930, 605-606/
- Giffard A.: La *condictio* avec *taxatio* et la *certi condictio*/D. 12,1,9 RHD 15.vol. 1936, 769-772/
- Giffard A.: *Precarium, condictio incerti et actio praescriptis verbis*. /Studi Riccobono II. Palermo, 1936. 277-281/

- Giffard A.: L'action qua incertum petimus. /Studia et Documenta 4.vol. 1938, 152-162/
- Giffard A.: La crise dans la chasse aux interpolations, I: La conditio certi et le id quod interest /D.12,1,9/ Conférences Inst. de Droit Romain Univ. Paris 1947. Paris 1950, 55-76/
- Giffard A.E.: Observations sur l'enrichissement injuste incertain. /RIDA 4.vol. 1950, 499-511/
- Giffard A.E.: L'actio civilis incerti e le synallagma. /D.2,14,7./ /RHD 35.vol. 1957, 337-346/
- Girard P.-F.: Manuel élémentaire de droit romain. 8.ed. Paris 1929.
- Girard P.F.: L'histoire de la conditio d'après M.Pernice. NRH 19.vol. 1895, 408-425/
- Glück Chr.Fr.: Ausführliche Erläuterung der Pandekten. 13.Teil. Erlangen 1819.
- Gottschalk R.: Die Rechtsstellung Dritter im Kondiktionenrecht. Jahrbuch f.Dogmatik 78.vol. 1927-28, 290-324/
- Gradenwitz O.: Interpolationen in den Pandekten. Berlin 1887.
- Gradenwitz O.: Quotiens culpa intervenit debitoris, perpetuari obligationem./ZSS.Rom.Abt. 34.Ed. 1913 255-274/
- Grodecki J.R.: In pari delicto potior est conditio defendentis./Law Quarterly Review, 71.vol. 1955, 254-274/
- Grosschmid B.: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. II.köt. Első rész. Bp. 1933.
- Grosso G.: Il sistema romano dei contratti. 2.ed. Torino 1950.
- Grosso G.: Obligazioni. Contenuto e requisiti della prestazione. Obbligazioni alternative e generiche. 2.ed. Torino 1958.

- Grosso G.: rec. Solazzi S., Errore nella condictio indebiti. /Studia et Documenta 6.vol. 1940. 413-418./
- Guarneri Citati A.: Contributi alla dottrina della mora. /Annali Palermo 11.vol. 1923/
- Haymann F.: Zuwendung aus fremden Vermögen. /Iherings Jahrbücher. 77.Bd. 1927. 188-296/
- Heimbach C.E.: Die Lehre von dem Creditum. Leipzig 1849.
- Heimbach C.W.E.: Von dem Wesen und dem Kreise der strengen Geschäfte und der incerti condictio /Z.f. Civilrecht u. Prozess N.F. 6.Bd. 1849, 66-138, 145-285/
- Hermann P.: Über die Zuständigkeit der condictio indebiti bei Leistung für einen Andern. Gründhutz 27.Bd. 1900, 35-70v
- Herzog R.: Aus der Geschichte des Bankwesens im Altertum: Tesserae nummulariae./Abhandlungen der Giesse-ner Hochschulgesellschaft. Heft I/ 1919.
- Herzog R.: Nummularius. PWRE 17.Bd. Stuttgart 1937. 1415-1455.h.
- Hoffmann E.: Beitrag zu der Frage vom Beweise bei der condictio indebiti. Arch.f. prakt. Rechtswiss. N.F.8.Bd. 1871, 253-266/
- Honoré A.M.: Condictio and Payment. /Acta Juridica, 1958, 135-140/
- Hotomanus F.: Opera. I.vol. Lugduni 1599.
- Huber U.: Praelectiones iuris civilis secundum institutionum Justiniani. I.III.tom. Lipsiae 1725.
- Huschke E.: Kleine kritische Versuche über Pandektenstellen und Pandektenmaterien. Dritte Folge /Schluss/. /XI/ Verhältniss der Contractsklage oder actio causa data causa non secuta./Z.f.Civilrecht u. Prozess, N.F.5.Bd. 1848, 104-131/

- Huschke E.: Das altrömische Jahr. Breslau 1869.
- Huvelin P.: Cours élémentaire de droit romain. II.vol. Paris 1929.
- Huvelin P.: Études sur le furtum dans le très ancien droit romain. I. Les sources. Paris 1915.
- Ihering R.: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. I.Teil. 4.Aufl. Leipzig 1878.
- Jobbé-Duval E.: Études sur l'histoire de la procédure civile les romains. Paris 1896.
- Jörs P.: Römisches Recht. 3.Aufl. Berlin 1935 /Ndr.1949/
- Kaden E.H.: Das Schrifttum der Jahre 1950-1953 zur römischen Bereicherungslehre. /ZSS.Rom.Abt. 71.Bd. 1954. 555-590/
- Karlowa O.: Römische Rechtsgeschichte. I-II.Bd. Leipzig 1885/1901.
- Kaser M.: Das römische Privatrecht, I. Das altrömische, vorklassische und klassische Recht. München 1955.
- Kaser M.: Das römische Privatrecht. II. Die nachklassischen Entwicklungen. München 1959.
- Kaser M.: Quanti ea res est. München 1935.
- Kaser M.: Restituere als Prozessgegenstand. München 1932.
- Kaser M.: Das altrömische Jus. Göttingen 1949.
- Kaser M.: Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht. 2.Aufl. Köln 1956.
- Kaser M.: Transactio. PWRE. 2.Reihe VI.Bd. Stuttgart, 1936. 2139-2147.h.

- Kaser M.: Die lex Aebutia. Studi Albertario. Milano I.vol. 1953. 25-59.
- Kaser M.: Das Geld im römischen Sachenrecht. /TR 29.vol. 1961. 169-229/
- Kaser M.: Zur iusta causa traditionis /MIDR 64.vol. 1961. 61-97/
- Kaser M.: Rechtswidrigkeit und Sittenwidrigkeit im klassischen römischen Recht. /ZSS.Rom.Abt. 60.Bd. 1940. 95-160/
- Kipp T.: Condictio. /PWRE IV.Bd. Stuttgart 1900, 847-858/
- Koschembahr-
Lyskowski J.v.: Die Condictio als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht. I-II. Bd. Weimar 1903/07.
- Krawielicki R.: Grundlagen des Bereicherungsanspruchs. Breslau 1936 /Ndr. Aalen 1964/
- Kreller H.: Formula fiduciae und Pfandedikt. /ZSS.Rom. Abt. 62. Bd. 1942. 143-208/
- Kretschmar P.: Die Erfüllung. I.Teil. Leipzig 1906.
- Kretschmar P.: Die L.16 D. de condictione causa data causa non secuta 12,4 im Lichte des Schulenstreits; zugleich eine methodische Untersuchung zur Wiederherstellung der Urfassung./ZSS.Rom. Abt. 61.Bd. 1941, 123-152/
- Kübler B.: Geschichte des römischen Rechts. Leipzig-Erlangen 1925.
- Lauria M.: Il divieto delle donazioni fra coniugi. /Studi Albertoni II. Padova 1937, 511-560/
- Lenel O.: Das Edictum Perpetuum. 3.Aufl. Leipzig 1927.
- Leonhard R.: Causa. PWRE III.Bd. Stuttgart 1899, 1809-1812.h.

- Leonhard R.: Die actio de incerta quantitate. Mélanges P.P. Girard II. Paris 1912, 85-103.
- Lepointe G.-
Monier R.: Les obligations en droit romain et dans l'ancien droit français. Paris 1954.
- Levy E.: Privatstrafe und Schadenersatz im klassischen römischen Recht. Berlin 1915.
- Levy E.: Neue Bruchstücke aus den Institutionen des Gaius. /ZSS.Rom.Abt. 54.Bd.1934 258-311/
- Lévy-Bruhl H.: Recherches sur les actions de la loi. Paris 1960.
- Lodge G.: Lexicon Plautinum. Leipzig 1904.
- Longo A.: Dell'onere della prova nella condictio indebiti /Sulla L.25 D. de prob. et praes.22,3/. /Archivio Giuridico 38.vol. 1887, 173-197, 411-443/
- Longo G.: Hereditatis petitio. Padova 1933.
- Luzzatto G.J.: Von der Selbsthilfe zum römischen Prozess. /ZSS.Rom.Abt. 73.Bd. 1956. 29-67/
- Lübtow U.v.: Studien zum altrömischen Kaufrecht. /Festschrift Roschaker Bd.II. Weimar 1939, 113-140/
- Lübtow U.v.: Beiträge zur Lehre von der Condictio nach römischem und gemeinem Recht. Berlin 1952.
- Lübtow U.v.: rec. Bereicherungshaftung im klassischen römischen Recht, 1953. /IURA. 5.vol. 1954. 262- 288/
- Maier H.: Prätorische Bereicherungsklagen. Berlin-Leipzig 1932.
- Mandry G.: Zur Lehre vom Gegenstande der Conditionen. Archiv f.d.civ. Praxis 48.Bd. 1865, 220-245/
- Marrone M.: Actio ad exhibendum./Annali Palermo 26.vol.1958/

- Marton G.: A római magánjog elemeinek tankönyve.
Bp. 1957.
- Marx K.: A tőke. I.köt. Bp. 1949.
- Mayr R.v.: Die Condictio des römischen Privatrechts.
Leipzig 1900.
- Mayr R.v.: Condictio incerti. /ZSS.Rom.Abt. 24.Bd. 1903.
258-278, 25.Bd. 1904. 188-232/
- Meumann G.A.: La théorie de l'enrichissement illégitime
en droit Justinien. /Studi Riccobono IV.vol.
Milano 1936. 451-457/
- Meylan Ph.: Acceptilation et payement. Lausanne 1934.
- Michon L.: L'histoire de la condictio incerti d'après
M.J.v. Koschimbahr-Lyskowski. /NRH 32.vol.
1908. 369-408/
- Mitteis L.: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diok-
letians. I.Bd. Leipzig, 1908.
- Mitteis L.: Zur Lehre von der sog. condictio generalis.
/Jahrbuch f.Dogmatik 39.Bd. 1898, 153-173./
- Mitteis L.: Trapezitika. /ZSS.Rom.Abt. 19.Bd. 1898.
198-260/
- Mommsen F.: Beiträge zum Obligationsrecht. 2.Abt. Zur
Lehre von dem Interesse. Braunschweig 1855.
- Mommsen Th.: Geschichte des römischen Münzwesens. Berlin
1860.
- Mommsen Th.: Römisches Strafrecht. Leipzig 1899.
- Mommsen Th.: Römisches Staatsrecht. II.Bd. Leipzig 1887.
- Mommsen Th.: Die Pompeianischen Quittungstafeln des Cae-
cilius Jucundus. /Hermes 12.Bd. 1877, 88-141/
- Monier R.: Manuel élémentaire de droit romain. II.vol.
Paris 1936.

- Naber J.Ch.: Condici quando coeperint incerta./Riv. di Storia del Dir. Italiano. 8.vol. 1935, 284-317/
- Namias A.: Contributo alla teoria della ripetizione dell'indebito./Archivio Giuridico 45.vol. 1890, 84-108/
- Niederländer H.: Nemo turpitudinem suam allegans auditur. Ein rechtsvergleichender Versuch. Festgabe Gutzwiller Basel 1959. 621-638.
- Niederländer H.: Die Bereicherungshaftung im klassischen römischen Recht. Weimar 1953.
- Niemeyer T.: Eigentumserwerb an Geld durch Vermischung. /Zschr.f.d. ges.Handelsrecht. 42.Ed. 1894/
- Oliver D.T.: Digest XII.1 and 4-7 and XIII.1-3 de conditionibus. Edited with Translation and Notes. Cambridge 1937
- Osuchowski W.: Le caractère juridique de l'actio civilis incerti a la lumière des scolies des Basiliques. /Symbolae R.Taubenschlag dedicatae III.Warszawa 1957. 455-465/
- Pacchioni G.: Corso di diritto romano. II.vol. Torino 1910.
- Pampaloni M.: Sopra la condictio furtiva./Studi Senensi, 16.vol. 1899. 218-239./
- Paoli V.E.: Vita Romana. Paris-Bruges 1960.
- Partsch J.: Griechisches Bürgschaftsrecht. Teil I. Das Recht des altgriechischen Gemeindestaats. Leipzig 1909.
- Pastori F.: Profilo dogmatico e storico dell'obbligazione romana. Varese-Milano. 1951.
- Pernice A.: Lebeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit. I-III/1.Ed. Halle 1873-1900 /Nachdr. Aalen 1963/
- Perozzi S.: Istituzioni di diritto romano. 2.ed. II.vol.

Roma 1928. /1954/

Peterlongo M.E.: La transazione nel diritto romano. Milano 1936.

Pfersche E.: Bereicherungsklagen. Berlin 1883.

Pflüger H.: Über die *condictio incerti*. /ZSS.Rom.Abt. 18.Bd. 1897. 75-113/

Pflüger H.H.: Ciceros Rede pro Q.Roscio comoedo, rechtlich beleuchtet und verwertet. Leipzig 1904.

Pflüger H.H.: *Condictio* und kein Ende. Eine Antikritik und auch eine Selbstkritik. /Festgabe für Paul Krüger. Berlin 1911. 1-96/

Pflüger H.H.: Zur Lehre vom Erwerbe des Eigentums nach römischem Recht. München u. Leipzig. 1937.

Pflüger H.: *Condictio ex iniusta causa*. /ZSS.Rom.Abt. 32.Bd. 1911, 168-179/

Pólay E.: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom. Bp. 1964.

Polenske K.: Einführung in die Geschichte des römischen Privatrechts. Halle 1917.

Pringsheim F.: Eigentumsübergang beim Kauf /ZSS.Rom.Abt. 50.Bd. 1930. 333-438/

Pringsheim F.: *Bonorum et aequum*. /ZSS.Rom.Abt. 52.Bd. 1932, 78-155/

Pringsheim Fr.: Zum römischen Bankwesen. /Vierteljahresschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte. 15.Bd. 1920/21.

Puchta G.F.: Pandekten. 11. Aufl. Leipzig 1872.

Rabel E.: Grundzüge des römischen Privatrechts. 2. Aufl. Basel 1955.

Riccobono S.: Lineamenti della storia delle fonti del diritto Romano. Milano 1949.

- Robbe U.: La legis actio per condictionem. /Studi Urbinati, Ser.A. 13.vol. 1939. 1-52/
- Robbe U.: La condictio nel diritto romano classico. /Studi Urbinati, Serie A. 14.vol. 1-2. 1940 85-106/
- Robbe U.: L'autonomia dell'actio certae creditae pecuniae e la sua distinzione dalla condictio. /Studia et Documenta 7.vol. 1941. 35-111/
- Sacchi A.: Appunti sulla storia della condictio indebiti. /Archivio Giuridico 60.vol. 1898, 525-533/
- Sachers E.: Turpitude /turpis/. PWRE.2. Reihe, VIII.Bd. Stuttgart 1948, 1432-1439.h.
- Sanfilippo C.: Condictio indebiti I. Il fondamento della condictio indebiti. Catania 1943.
- Savigny F.C.: System des heutigen römischen Rechts. III. Bd. Berlin 1840.
- Schilling B.: Lehrbuch der Institutionen. III.Bd. Leipzig 1846.
- Schlossmann S.: Die condictio indebiti bei Zahlung für einen Dritten. /GrünhutsZ 9.Bd. 1882, 553-556/
- Schlossmann S.: Zu L. 16 Dig. de cond. causa data 12,4 und zur Eviktionshaftung bei stipulatio rem dari. /ZSS Rom.Abt. 29.Bd. 1908, 309-339/
- Schmähling E.: Die Sittenaufsicht der Censoren. Stuttgart 1938.
- Schmidt M.: Grundriss der ethnologischen Volkswirtschaftslehre. Bd. II. Stuttgart 1921.
- Schulting A.: Thesaurus controversiarum, Lugduni Batavorum 1804-32.
- Schulz F.: Prinzipien des römischen Rechts.München 1934.

- Schulz F.: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar 1961.
- Schulz F.: Classical Roman Law. Oxford 1951 /1954/
- Schulz F.: Die actiones in id quod pervenit und in quantum locupletior factus est. Diss. Breslau 1905.
- Schulz F.: Condictio indebiti und die Accessorietät der sponsio und fideiussio /D.12,6,47./ Iura 3.vol. 1952, 15-20/
- Schulz F.: Papinianusstudien, II. /AHD-RIDA 2.vol. 1953, 381-410/
- Schulz F.: Interpolationkritische Studien. /Festschrift Zitelmann München-Leipzig, 1913. 1-24/
- Schwarz F.: Die Grundlage der Condictio im klassischen römischen Recht. Münster-Köln 1952. 327.1.
- Schwarz F.: Die Funktion der Irrtums bei Erfüllung gänzlich oder teilweise nicht geschuldeter Fideicommisses. /ZSS.Rom.Abt. 68.Bd. 1951. 266-319/
- Schwarz F.: rec. Donatuti, Le "causae" delle "condictiones". /IURA 3.vol. 1952. 1952. 297-305/
- Sell W.: Über den Grundsatz des römischen Rechts dass niemand mit oder aus dem Schaden eines Anders sich bereichern kann. Giessen 1833.
- Sell K.: Beiträge zur Lehre von der condictio indebiti. Jahrb.f.hist.u.dogm. Bearbeitung des röm. Rechts 1.Bd. 1841, 116-181.
- Siber H.: Römisches Privatrecht, Berlin 1928.
- Siber H.: Naturalis obligatio. Weimar 1925.
- Siber H.: Retentio propter res donatas. /Studi Riccobono, vol.III. Palermo 1936/
- Simonius A.: Zur Frage einer einheitlichen "Causa condictio-

nis". /Festschrift H.Lewald. Basel 1953.
161-174/

Sokolowski P.: Die Philosophie im Privatrecht. Bd.I.
Halle 1902.

Solazzi S.: L'estinzione delle obbligazioni. 2.ediz.
Napoli 1935.

Solazzi S.: L'errore nella condictio indebiti. /Atti
Acc. Napoli 59.vol. 1939= Scritti IV.
Napoli 1963, 99-164/

Solazzi S.: Ancora dell'errore nella condictio indebiti.
/Studia et Documenta 9.vol. 1943, 55-103.
Scritti N.Napoli 1963, 405-447/

Solazzi S.: Le conditiones e l'errore. /Atti Accad.Sc.
mor. e pol. Napoli, 62.vol. 1949, 69-119/

Solazzi S.: Condictio e azioni adiectitiae. /RISG 49.vol.
1911, 51-60 = Scritti.I. 269-275/

Stammler R.: Zur Lehre von der ungerechtfertigten Berei-
cherung nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch.
/Festgabe Fitting 1903, 131-168. Röm. Recht,
passim/

Stella Maranca F.: Intorno al fr. 32 §2 Dig. de cond. ind.12,6.
/Studi Bonfante IV.vol. 1930, 243-273/

Stintzing W.: Beiträge zur römischen Rechtsgeschichte.
1. Zur Geschichte der condictio und der actio
certae creditae pecuniae./Jena 1901. 1-61/

Személyi K.: Római jog. 2.köt. Kolozsvár 1941.

Szladits K.: A magyar magánjog vázolata. II.köt. Bp. 1937.

Talamanca M.: rec. Schwarz F.; Grundlage der Condictio
/Archivio Giuridico 145.vol. 1953/

Thurnwald R.: Die menschliche Gesellschaft. III.Ed. Werden.
Wandel und Gestaltung der Wirtschaft.
Berlin-Leipzig 1932.

- Trampedach F.: Die condictio incerti. /ZSS.Rom.Abt. 17.vol. 1896, 97-154/
- Tuhr A.v.: Zur Lehre von der ungerechtfertigten Bereicherung. /Aus röm.u.Bürgerl. Recht, E.I.Bekker überreicht 1907, 291-322/
- Vangerow K.A.: Pandekten. 7.Aufl. III.Bd. Marburg 1867.
- Oven J.Chr.v.: La "forêt sauvage" de la condiction classique. /TR 22.vol. 1954, 267-307/
- Vassalli F.: Juris et facti ignorantia, II: Juris et facti ignorantia nella condiction indebiti. /Studi giuridici III, vol. I. t: Studi di dir. rom. Milano 1960. 446-470/
- Viard P.-E.: La "mutui datio". I. part. Paris, 1939.
- Vinnius A.: Selectarum iuris quaestionum libri duo. Lugduni Bat. 1653.
- Voci P.: La dottrina romana del contratto. Milano 1946.
- Voci P.: L'errore nel diritto romano. Milano 1937.
- Voci P.: In tema di errore I: L'errore nella condiction indebiti. /SDHI. 8.vol. 1942. 82-112/
- Voet J.: Commentaria in Pandectas. Hagae 1723.
- Voigt M.: Das ius naturale, aequum et bonorum und ius gentium der Römer. II-II.Bd. Leipzig 1858/75.
- Voigt M.: Über die conditiones ob causam und über cause und titulus im allgemeinen. Leipzig 1862.
- Warmelo P.van: Aspects of Joint ownership in Roman Law. /TR 25.vol. 1957, 125-195/
- Weiss E.: Institutionen des römischen Privatrechts. 2.Aufl. Basel 1949.
- Wenger L.: Reciperatio. PWRE. 2. Reihe I. Bd. Stuttgart 1920, 405-433 h./

- Wenger L.: Institutes of the Roman Law of Procedure.
New York 1940.
- Wieacker F.: Spezifikation: Schulprobleme und Sachprobleme.
/Festschrift E.Rabel. Bd.II. Tübingen 1954/
- Wieacker F.: Lebensläufe klassischer Schriften in nach-
klassischen Zeit /ZSS.Rom.Abt. 57.Bd. 1950,
360-402/
- Windscheid B.: Lehrbuch des Pandektenrechts. II.Bd. 7.Aufl.
Frankfurt 1891.
- Witte H.: Die Bereicherungsklagen des gemeinen Rechts.
Halle 1859.
- Witte H.: Zur Lehre von den Bereicherungsklagen.
/Jherings Jahrbücher 5.vol. 1861, 88-124/
- Wlassak M.: Die römischen Prozessgesetze. I-II.Bd.
Leipzig, 1888/1891.
- Wolff H.J.: rec. Dawson, Unjust Enrichment. 1951.
/JURA 3.vol. 1952, 382-386/
- Zachariä v.
Lingenthal E.: De actionibus. Ein Überbleibsel antejustinia-
nischer Jurisprudenz. /ZSS.Rom.Abt. 14.Bd.
1893. 88-97/

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés.	I. lap.
I. rész. <u>A CONDUCTIO MINT A JOGALAP NELKÜLI GAZDAGODÁS VISSZA- KÖVETELÉSÉNEK PERJOGI ESZKÖZE.</u>	1. "
I. <u>A conductio a legis actio korában.</u>	2. "
1. A legis actio per conditionem.	2. "
2. A ius gentium szerinti recipratio /clarigatio/	13. "
II. <u>A conductio formulái a prétori edictumban.</u>	21. "
1. A legis actiók eljárás hanyatlása és a legis actiók eltörlése	21. "
2. A conductio formulája a prétori edictumban	31. "
III. <u>A conductio az extraordinaria cognitioiban</u>	41. "
II. rész. <u>A KONDIKCIÓS KÖTELEM LÉTESÍTŐ TÉNYEI ÁLTALÁBAN.</u>	48. "
I. <u>A datio mint a kondikciós kötelem keletkezésének általános előfeltétele.</u>	48. "
1. A datio követelményét hangoztató források.	48. "
2. A datio mint civiljogi tulajdonátruházás	56. "
3. A datio követelménye és a conductio ex causa furtiva	68. "
II. <u>A datio pecuniae</u>	78. "
1. A pénztulajdon és a nummorum vindicatio	79. "
2. A commixtio nummorum	91. "
3. Consumptio nummorum.	98. "
4. A delegatio mint datio pecuniae	120. "
5. Az acceptilatio mint datio pecuniae.	128. "
III. <u>Idegen dologbeli jogok létesítése mint datio</u>	132. "

III. rész. A GAZDAGODÁSI KÖTELMET LÉTESÍTŐ KÜLÖNÖS

TÉNYÁLLÁSOK.

143. "

I. A tartozatlan fizetés /datio indebiti solvendae causa/.

143. "

1. A "condictio indebiti" elnevezés

143. "

2. A "solutio" mint az indebitum solutum tényállási eleme.

146. "

3. Indebitum iure civili

150. "

4. Indebitum iure praetorio

159. "

5. Az "error" kérdése a condictio "indebiti"-nél, 166. "

6. A jogban való tévedés relevanciája indebitum repetitiojánál.

180. "

7. "Indebitum per scientiam solvere" és a donatio 193. "

II. Credendi causa vagy donandi causa véghezvitt ügyletekből előálló jogalap nélküli gazdagodási tényállások.

197. "

I. A Dig. 12,6, valamint a Codex 4,6. titulusainak terminológiája.

201. "

1. A titulusfeliratokban található terminológia értékelése

201. "

2. A "datio ob rem" fogalma.

203. "

3. A "datio ob causam" fogalma.

205. "

II. A dig. 12,6. és a Codex 4,5. titulusai alá felvett tényállások főbb típusai.

1. A "datio ob rem"

212. "

a/ "do ut des" és a "do ut facias /ne facias/ tényállásai

212. "

b/ Datio ante nuptias dotis causa

224. "

2. Datio ob transactionem

235. "

3. Datio propter condicionem

240. "

4. A datio ob causam és a donatio mortis causa	244.lap
III. <u>Dationes ob turpem rem /causam/ és a dationes ex iniusta causa.</u>	251. "
I. <u>Dationes ob turpem rem /causam/</u>	251. "
1. Turpis res - turpis causa	251. "
2. Turpitudine accipientis	254. "
3. Turpitudine dantis dumtaxat	263. "
4. Turpitudine utriusque	264. "
II. <u>Datio ex iniusta causa</u>	271. "
IV. <u>A kondíciós kötelem jogalapjára vonatkozó római nézetek.</u>	277. "
IV. rész. <u>A JOGALAP NÉLKÜLI GAZDAGODÁSBÓL LÉTREJÖTT KÖTELEM TARTALMA ÉS A GAZDAGODÓ FELELŐSSÉGE.</u>	288. "
I. <u>A stricti iuris kötelem általában.</u>	294. "
1. A bírói iudicium korlátai és ezek kihatása a kötelem tartalmára.	294. "
2. A kötelemszegés kérdése stricti iuris kötelemeknél.	296. "
II. <u>A gazdagodó felelőssége egy "certum" átvételével végbement gazdagodás esetén.</u>	300. "
1. A "certa pecunia"-t és a "certum genus"-t étvevő felelőssége.	300. "
2. A "certa species" átvételével gazdagodó felelőssége.	304. "
III. <u>A gazdagodói felelősségnek a meglévő gazdagodásra korlátozása a klasszikus és a juszthinianuszi jogban.</u>	321. "
1. A gazdagodó felelőssége a házastársak közti ajándékozás körében	325. "
2. A sine tutoris auctoritate ügyleteket kötő	

pupillus gazdagodói felelőssége.

3. A bonorum possessor locupletior-felelőssége. 341.lap

Összefoglalás és következtetések 350. "

Jegyzetek 356. "

Irodalom 415. "

Tartalomjegyzék 434. "